CHARLES TILLY AVRUPA'DA DEVRİMLER 1492 - 1992 AFA INTERMEDIA

CHARLES TILLY

AVRUPA'DA DEVRİMLER 1492 - 1992

AFA INTERMEDIA

AVRUPA'YI KURMAK

New York'ta Toplumsal Araştırmalar Yeni Okulu'nda profesör olan yazar, burada Toplumsal Değişim Araştırmaları Merkezi'ni yönetiyor. Çalışmaları özellikle Batı Avrupa'da 1500'den bu yana toplumsal değişim ve toplu eylem üzerinde odaklanıyor. Son yapıtları arasında *The Contentious French* Harward University Press, 1986) ve *Coercion, Capital and European States* (Blackwell, ikinci baskı 1992) bulunan Charles Tilly halihazırda 1750–1840 yılları arasında İngiltere'de meydana gelen çatışmalar, ayrıca son bin yıldır Avrupa'daki kentler ve devletler üzerinde çalışmaktadır.

The European Revolutions 1492 - 1992
adlı bu kitap
Jacques Le Goff'un editörlüğü altında
farklı ülkeden beş yayınevinin inisiyatifiyle yayınlanan
The Making of Europe (Avrupa'yı Kurmak)
dizisinin bir parçasıdır.
© 1993: C.H. Beck Verlag, Münih
© 1993: Basil Blackwell, Oxford
© 1993: Editorial Critica, Barcelona
© 1993: Guis. Laterza & Figli, Roma-Bari
© 1993: Editions du Seuil, Paris

EULAMA (S.R.L. Roma, İtalya) Ajansı aracılığıyla

Türkçe çeviri hakları

© AFA Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1995

Bu diziye katılan diğer yayınevleri:
Agor (Amsterdam), Archa (Bratislava)
Atlantisz (Budapeşte), Heibonsha (Tokyo)
Krag (Varşova), Presença (Lizbon)

Yayına Hazırlayan

Özden Arıkan

INTERBANK
katkılarıyla

Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Ciltevi
Kapak: Temel Matbaası

ISBN 975-414-303-X

Charles Tilly

AVRUPA'DA DEVRİMLER

1492 – 1992

Çeviren:

Özden Arıkan

İçindekiler

Avrupa'yı Kurmak 11

Önsöz 13

1 Çatışma Ayaklanma ve Devrim 17

Devrimin Dönüşü 17
Devrimci Durumlar 28
Devrimci Sonuçlar 35
Umut 37

2 Avrupa'daki Dönüşümler 43

1492'den Beri Gerçekleşen Değişimler 43
Parçalanmış Devletlerden Pekişmiş Devletlere 53
Mücadele Değişiyor 62
Devrimci Durum Çeşitleri 71
Pekişme, Milliyetçilik ve Devrim 75
Kolektif Eylem, Mücadele ve Devrim 79

3 Felemenk ile Başka Yerlerde Devrimler, Ayaklanmalar ve İç Savaşlar 83

Felemenk: Burjuva Devriminin Anavatanı 83
Felemenkte Siyasal Mücadele 89
Güney Felemenk'ten Belçika'ya 100
Savaşçı Felemenkli 103
Felemenk'teki Devrimlerin Değerlendirilmesi 110
İber Yarımadası'ndaki Devrimler 117
Balkanlar ve Macaristan 131
Karşılaştırmalar, Bağlantılar, Sonuçlar 145

4 Britanya Adaları 150

Britanya Devrimle Karşılaşıyor 150
Denetim Sağlamak İçin Verilen Mücadeleler 167
Devrimle Geçen Yüz On Yıl 175
Hipotetik Devrimler 181
Devrimin Kör Ucu 193

5 Fransa ve Başka Fransalar 201

Bretonlar, Fransızlar'a Karşı *201*
Protestanlar, Katolikler'e Karşı *213*
Savaş, Vergiler ve Devrimci Durumlar *219*
İç Savaş ve Baskı *223*
Pekişen Bir Devlet *226*
Devrimci Süreçler *231*
Yönetimde Dönüşüm *233*
Direniş, Karşı Devrim ve Terör *239*
Diğer Seçenekler *246*
On Beş ile Yirmi Yıllık Rejimler *249*
Devrimin Uzun Vadesi *254*

6 Rusya ve Komşuları 259

Rusya'nın Yaratılması *259*
Rus, Polonya-Litvanya ve Tatar Devletleri *266*
Savaş ve İsyan, İsyan ve Savaş *274*
On Dokuzuncu Yüzyıldaki Pekişme *289*
Devrim Umutları *294*
1905 Devrimi *298*
İki Devrim Daha *301*
Pekişme ve Çöküş *308*

7 Devrimler: Dün, Bugün ve Yarın 319

Tekrar Doğu Avrupa *319*
Devrimin Kuralları Var mı? *324*
Devrimin Beş Yüzyılı *331*

Kaynakça 338

AVRUPA'YI KURMAK

Avrupa kuruluyor. Bu büyük bir umut. Bu umudun gerçekleşmesi tarihi hesaba katmasına bağlı: Tarihten yoksun bir Avrupa öksüz ve geleceksiz olurdu. Dün bugünü belirler çünkü, bugün yapılanlar ise yarın hissedilir. Ancak geçmişin belleği bugünü felce uğratmamalı, aksine bu anlayış temelinde yeni dostluklar geliştirmemize yardımcı olmalı, ilerlememize rehberlik etmeli.

Atlas Okyanusu, Asya ve Afrika'nın çevrelediği Avrupamız, coğrafyanın belirlediği, tarihin biçimlendirdiği şekliyle ve ta Yunanlılardan kalma adıyla anılarak, çok uzun zamanlardan beri varlığını sürdürüyor. Eskiçağdan, hatta tarih öncesinden bu yana Avrupa'yı tam da sahip olduğu bu bütünlük ve çeşitlilik nedeniyle bu denli zengin bir kültürle donatan, olağanüstü bir yaratıcılık geliştirmesine olanak sağlayan bu miras, geleceğinin de dayanak noktası olmalıdır.

Farklı dillerden ve uluslardan beş yayınevinin girişimiyle doğan "Avrupa'yı Kurmak" dizisi, devralınan güçlükleri de gözlerden gizlemeden, Avrupa'nın inşasına ve belleklerden silinmez üstünlüklerine ışık tutmayı amaçlıyor. Avrupa, birlik sağlamaya çalışırken anlaşmazlıklar, çatışmalar, bölünmeler, iç çelişkiler yaşadı. Bu dizi bunların üstünü örtmeyecek: Avrupa girişimine katılmak, gelecek perspektifi içinde geçmişi bütünüyle bilmeyi gerektiriyor. Diziye böyle etkin bir başlık konması da bu yüzden. Kanımızca Avrupa'nın bireşimsel bir tarihini yazmak için henüz vakit erken. Sunduğumuz denemeler, Avrupalı olsun olmasın, tanınmış olsun olmasın, günümüzün en iyi tarihçilerinin kaleminden çıkmıştır. Söz konusu yazarlar ekonomi, siyaset, toplum, din ve kültür alanlarında Avrupa tarihinin belli başlı temalarını işleyecek, bunu yaparken de Herodotos'a kadar uzanan vakanüvislik geleneğinden olduğu kadar Avrupa'da gelişip 20. yüz-

yılda, özellikle şu son birkaç on yılda tarih bilimini kökten değiştiren yeni anlayışlardan da destek alacaklar. Anlaşılırlık kaygısıyla kaleme alınan bu denemeler, bu nedenle geniş bir okur kitlesinin erişebileceği niteliktedir.

Amacımız, Avrupa'yı kuranların ve kuracak olanların kafasındaki "Biz kimiz? Nereden geldik? Nereye gidiyoruz?" sorusuna ve dünyada bu soruyla ilgilenenlere yanıt niteliğinde veriler sunmak.

Jacques Le Goff

ÖNSÖZ

Jacques Le Goff Avrupa devrimleri üzerine bir kitap hazırlamamı istediğinde sevinçle kabul ettim. Avrupa devletleri üzerine bir kitap ile Avrupa'da devrimlerin değişen karakteri konulu bir denemeyi daha yeni bitirmiştim: Bunların birinden yola çıkıp diğerini genişletmekten daha kolay ve eğlenceli ne olabilirdi ki? Yakın zamanda Rod Aya, Jack Goldstone, Michael Kimmel ve James Rule da devrim, ayaklanma ve ilgili süreçleri konu alan yayınlar üzerine önemli eleştiriler ve sentezler çıkartarak bu iş için önemli bir kaynak sağlamışlardı. Dolayısıyla, bu konuda üniversitede ders vermeye benzer kolay bir iş düşüncesi oluştu kafamda: Genel devrim teorileri, belli başlı Avrupa devrimleri üzerine bilgiler, olayların kısa birer özeti, çarpıcı karşılaştırmalar, sonuç çıkarma denemeleri, daha fazla araştırma için öneriler vb.

Karşı koyulması imkânsız bir projeydi bu. Ne yazık ki, bütün bunları hesaplarken hakkaniyet ve merak duygularımı bastırmıştım. Otuz yıldır çeşitli devrimler üzerine kalem oynatmama ve zaman zaman da devrimci süreçleri kavramsallaştırma çabalarına girişmiş olmama rağmen, devrimler üzerine genel bir teori –hatta genel bir tarihçe– formüle etmeyi gerçek anlamda denememiştim hiç. En azından böyle bir genelleştirmenin neyi kapsayacağı konusunu düşünmeden böyle bir kitap yazamayacağımı

gördüm. Sonuç, eğlendirici ve eğitici oldu, ama asla kolay değildi. Sonunda tek bir devrim modeli formüle etme çabalarımın hepsinden kuşkuya düştüm. Üstelik, 1992 ile 1993'te Avrupa Topluluğu'nun bütünleşmesi nedeniyle daha da geri alınmış olan iş bitim tarihine de uyamadım.

Belli alanlarda uzmanlaşmış bir tarihçi olarak temelde 17. yüzyıldan bugüne Fransa ve 1750 sonrasını kapsayan yüzyılın Büyük Britanya'sı üzerinde çalıştım. Geriye kalanı için de her zaman yararlandığım kütüphanelerde bulunan bilimsel sentezlere güvendim. Yararlandığım çalışmalar kitabın kaynakçasında belirtilmiştir. İngilizce, Almanca, Rusça, Latin kökenli dillerin büyük bölümü ve onlarla yakından ilişkili olan dillerde yazılmış çalışmaları değişen kolaylık derecelerinde okuyup anlasam da, esas olarak İngilizce çalışmalardan yararlandım ve Türkçe, Fince, Macarca, Arapça çalışmalara hiç bakmadım. Sonuçta bu kitabın kapsadığı çeşitli çağlar ve bölgeler konusunda uzman kişileri şaşırtacak yegâne "olgular"ın doğrudan benim olgusal hatalarım olacağı kesindir. Beş yüz yılı aşkın bir süre boyunca bir kıtanın tarihini ele alırken, kişileri, yerleri ve süreçleri yanlış belirtmiş, nedenler konusunda yanılgıya düşmüş, olaylar arasında yanlış bağlantılar kurmuş olabileceğimden kuşku yok. Benim yakından tanıdığım bilimsel çalışma alanlarında, bu kitaptaki yeni yorumların hepsinin de çok sayıda eski örneği bulunmaktadır; bunlar daha çok, eski argümanların yeni versiyonlarıdır. Hakkındaki yayınları daha az bildiğim konularda, örneğin Balkanlar üzerine çalışmalarda bu ihtimal daha da yükselmektedir. Uzman tarihçilerden hatalarımı görmezden gelmemelerini, ancak bu analizi bütünüyle reddetmeden önce de hataların, kitapta yapılan genel karşılaştırmaları geçersiz kılacak düzeyde olup olmadığını değerlendirmelerini istiyorum.

Kitaptaki bazı bölümlerde daha önceki yayınlardan yarar-

lanılmıştır: "State and Revolution in France" (Fransa'da Devlet ve Devrim), *Social Research 56* (1989), 71-97; "Changing Forms of Revolution" (Değişen Devrim Biçimler), E. E. Rice'ın derlemesinde, *Revolution and Counter-Revolution* (Devrim ve Karşı Devrim), s. 1-25 (Oxford: Blackwell Publishers, 1991); "Conclusions" (Sonuçlar), Leopold Haimson & Guilio Sapelli'nin derlemesinde, *Strikes, Social Conflict and the First World War. An International Perspective* (Grevler, Toplumsal Çatışma ve I. Dünya Savaşı. Enternasyonal Bir Perspektif), s. 587-98 (Milano: Feltrinelli, 1992). Fikirler ne kadar eski olsa da, kitabın kalan bölümü tümüyle yenidir.

Metnin önceki biçimlerini sözlü olarak kendilerine sunduğumda Rod Aya, Karen Barkey, Perry Chang, Randall Collins, Rafael Cruz, Jeff Goodwin, Michael Hanagan, Robert Jervis, Nikki Keddie, Sadrul Khan, Roy Licklider, Gloria Martinez Dorado, Tony Pereira, Ariel Salzmann, Theda Skocpol, Jack Snyder, Michele Stoddard, Sidnepy Tarrow, Wayne TeBrake, Bridget Welsh, Harrison White ve Viviana Zelizer'dan çok açık eleştiriler aldım. (Tarrow ile TeBrake, kitabın yapısında esaslı değişiklikler yapmam gerektiği konusunda direttilerse de, sonuçta bunları gerçekleştirmem mümkün olmadı. Bu da, okurların argümanlarımı yanlış yorumlaması durumunda onlara "ben sana söylemiştim" deme hakkını kazandırıyor. Neyse ki her ikisi de, hatalarımı düzeltmelerini sağlayacak kitaplardan söz ettiler.) Carol Stevens, Rusça kaynaklar konusunda bana cömertçe yardım etti. Yeni Okul'un devletin oluşumu ve kolektif eylem üzerine ön seminerinde, ayrıca Harrison White'ın Columbia Üniversitesi Sosyal Bilimler Merkezi'nde verdiği özel seminerde, müsveddenin önemli bölümleri uzman gözlerle incelendi. Laura Kalmanowiecki ile Hong Xu, kaynaklar konusunda inanılmaz yardımlar sağladıkları gibi, Brigitte Lee de metni çok temiz bir redaksiyondan geçirdi.

Adele Rotman, kitabı nasıl düzenleyip sonuçlandırmam gerektiği konusunda bana önemli önerilerde bulundu. Bana çok yardımı dokunan bu dostların hiçbiri metnin son halini görmemiştir ve dolayısıyla da benim hatalarımda hiçbirinin sorumluluk payı yoktur. Kitabın bütün günahlarını ben üstleniyorum.

New York Kenti

1

Çatışma, Ayaklanma ve Devrim

Devrimin Dönüşü

Tarih, kibirden nefret eder. 1989'da Fransız bilginleriyle frankofiller, büyük Fransız Devrimi'nin iki yüzüncü yıldönümünü devrim ağıtlarıyla karşılamıştı. Tarih saplantılı François Furet, 1789'da başlayan Fransız Devrimi'nin sonunda bittiğini ilan etti; çünkü halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı ve kurucu meclisten oluşan kurumsal yapı sonunda ulusal meclisin yetkilerini kısıtlamıştı, çünkü Katolik Kilisesi demokratik siyasal partilerle barış yapmaktaydı ve –en az onlar kadar önemlisi!– Jakobenler'in mirasçısı olan Komünist Parti, önemli bir siyasal güç olarak sahneden çekilmekteydi. Yine Furet'ye göre, Batı Avrupa'nın başka yerlerinde ve Latin Amerika'da halk "devrimci maksimalizmin riskleri"ni keşfettikçe, Marksizm de yok oluyordu (Furet 1989: 28).

Aynı yıl yayınlanan best-seller bir Devrim sözlüğünün önsözünde Furet ile Mona Ozouf, Fransız siyasetindeki bir paradoksu ifade ettiler: Neredeyse 200 yıl boyunca kanayan devrim yarası, bir darbeyle sarılmıştı. Fransız milliyetçileri sömürgelerin elden gitmesi karşısında isyan edince de Gaulle iktidara el koymuş, böylece devrimci mitos sona ermişti: "Anlaşılan de Gaulle, tam doğru adımı atarak 200 yıl sonra Ancien Régime ile Devrim'i uzlaştıran monarşik bir cumhuriyet kurdu" (Furet & Ozouf 1989: xxi). Devrim geçmişti artık; sonunda Fransa, 1789'daki talihsiz blayların çok sert bir şekilde kesintiye uğrattığı siyaset işlerine dönebilirdi. Fransız ya da başka milletten çoğu Avrupalı, devrim çağının geçtiği düşüncesini paylaşıyordu. Batı Avrupa'da halk, devrimle uğraşamayacak kadar müreffeh ve kendi çıkarını

düşünür hale gelmişti. Doğu Avrupa'da ise hükümetler devrime izin vermeyecek kadar baskıcı, yurttaşlar fazla parçalanmış durumdaydı.

1988'de, genel olarak Batı'dan, özel olarak da Fransa'dan söz eden Jacques Denoyelle, otoriter sosyalizm deneyimi ile demokratik bireyciliğin ilerlemesi için, "bir araya gelerek şiddete dayalı devrimin geçmişte kalmasını, makyajı dökülmüş bir ütopyaya dönüşmesini sağladılar" diyordu (Gambrelle & Trebitsch 1989: II, 306). Tüketimin ve güçlü devletlerin damgasını vurduğu bir çağda, Avrupa ülkeleri içindeki muhaliflerin bütün yapabileceği bir yerlere bomba koymak, duvarlara yazı yazmak, beddualar okumak ya da pes etmek olabilirdi; ama devrim, asla. 1968'deki devrimci programların içler acısı parodileri yeterli bir ders olmamış mıydı?

Ancak 1989'da, Doğu Avrupa halkı, devrimin sonunun geldiği yolundaki bütün analizleri büyük bir coşkuyla haksız çıkardı. Kendi devrimlerini yaptılar. Üstelik hepsine hakim olan devlet, yani Sovyetler Birliği de, istemeden onlara yardım etti. Sovyetler Birliği lideri Mihail Gorbaçov, 1985'te iktidara geldikten sonraki yıllarda, ağır bir yük oluşturan askerî harcamaları kısarken, bir yandan da hem ABD ve NATO'yla barış yapmaya çalışacağını, hem de başka ülkelerin iç işlerine yönelik Sovyet askerî müdahalesini önleyeceğini belirtmişti. Sovyetler Birliği, Afganistan'da kıpırdayamaz hale gelmişti –Amerikan askerî gücüyle yıllardır ilk kez bu kadar dolaysız biçimde ve bu kadar geniş ölçekte karşı karşıya kalıyordu; bu, yüksek maliyetli olduğu kadar moral bozucu bir durumdu ve Sovyetler'in askerî prestijini tükettiği gibi, ABD'yle eşit askerî güç sağlama politikası konusunda da kuşku uyandırmıştı. Gorbaçov'un müdahaleden kaçınma ve asker azaltma programı, Doğu Avrupa'daki Sovyet uydularını da kapsayacak şekilde genişledi.

Sovyetler Birliği'nin askerî varlığını ve harcamalarını azaltmasıyla diğer Doğu Avrupa ülkelerinin yurttaşları, kendi

yöneticilerinin artık içteki tehlikelere karşı Sovyetler'den pek bir askerî yardım alamayacağını anlamaya başladılar. Sovyetler Birliği içinde de, Rusya dışındaki bölgelerde yaşayanlar aynı sonuçlara varıyordu. Baskının hafiflemesi, uzun zamandır susturulmuş talepleri dile getirmek için halka cesaret verdi.

Polonya, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya, farklı şekillerde de olsa hızla başkaldırmaya başladılar. Bunların ilk üçünde on yılı aşkın süredir farklı türde muhalefetler oluşmaktaydı; 1985 sonrası çözülmede bunlar önemli ölçüde genişledi. Dayanışma'nın 100 anti-komünist adayından 99'u, Haziran 1989'da Polonyalılar'ın oylarıyla üst meclise seçildi. Alt meclise ise Dayanışma, seçim yasasının getirdiği kısıtlamalar nedeniyle sandalyelerin ancak yüzde 35'ini alabilmişti. Ama Ağustos 1989'da Köylü Partisi, komünistlerle kırk yıllık ittifakını bozup Dayanışma'ya çoğunluğu sağladı ve komünist olmayan bir başbakan, Tadeusz Mazowiecki başa geçti. Sovyetler, seyretmekle yetindi. Aynı sıralarda Macaristan'da komünist parti, daha yavaş olmakla birlikte benzer bir süreçle iktidarı kaybetmekteydi; ülkede hegemonya kurmuş olan Macaristan Sosyalist İşçi Partisi dağılmış, ülke çapında yapılan referandum, fabrikalardaki parti hücrelerinin parçalanmasında, parti milisinin dağılmasında ve eski partinin mal varlıklarının halka açıklanmasında önemli rol oynamıştı.

Çekoslovakya liderleri, gösterileri bastırmak için kuvvet kullanmayı kasıma kadar sürdürdüler. Yurt dışında yaşayan Doğu Almanlar'ın bu ülkeden geçmesi, 1968 Çekoslovakya işgalinin, işgale katılanlardan ikisi (Macaristan ve Polonya) tarafından kınanması, ülkenin eskiden komünist olan komşularında gözle görülür değişimler yaşanması, rejim üzerindeki baskıları artırmıştı. Kasım ortalarında Prag ve başka yerlerdeki kitle gösterileri hükümetin elini kolunu bağladı, Yurttaşlar Forumu adı altında bir muhalif halk örgütü kurulmasıyla sonuçlandı ve kendiliğinden oluşan bir dizi siyasal gelişme başlatarak uzun zamandır yasaklı Alexander Dubcek'in Parlamento başkanlığına, yakın zamanda

hapse atılmış Vaclav Havel'in de cumhurbaşkanlığına gelmesini sağladı. İroni, zafere ermişti.

Komşularının aksine Doğu Almanlar, daha önce komünist rejime açıkça direnmemişti pek. Ancak 1989 sonbaharında Çek, Polonya ve Macaristan yetkilileri (görünüşte bu ülkelerde turizm ve tatil amacıyla bulunan) binlerce Doğu Alman'ın Batı Almanya'ya geçmesine izin verdi. Sovyet güçlerinin müdahale etmemesi ve Doğu Alman rejiminin bu kan kaybını durdurmayı becerememesi, zamanın değişmekte olduğunu daha da kesin biçimde gösteriyordu. Yurt içindeki Doğu Almanlar, demokratik reform talebiyle ve sıradan yaşam koşullarına karşı gösterilere başladı. Prag'daki Sovyet Büyükelçiliği'nin, Çekoslovakya'nın muhalif Yurttaşlar Forumu'ndan gelen temsilcileri geri çevirmek yerine saygı göstererek kabul etmesi, tüm Doğu Avrupa'daki muhalefet liderleri açısından dikkat çekiciydi. Kısa bir süre içinde Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'ta da değişik tarzlarda ve derecelerde başgösteren halk ayaklanmaları, komünist liderlerin iktidardan uzaklaşmasıyla sonuçlandı.

Dahası, Yugoslavya'da, Çekoslovakya'da ve Sovyetler Birliği içindeki çeşitli bölgelerde bağımsızlık ya da özerklik talepleri gitgide güçleniyordu. Bir çözülme sürecine giren Sovyetler Birliği'nin varlığı, 1991 sonuna kadar tümüyle ortadan kalktı. Sovyetler Birliği'nin konumundaki değişiklik, Avrupa dışında da önemli değişimlere hız kazandırdı: Moğolistan'da, Etiyopya'da, Somali'de ve başka yerlerde. Soğuk Savaş'ta buzlaşarak birer tiranlığa dönüşmüş olan çeşitli Afrika devletleri, demokrasi ya da anarşi doğrultusunda erimeye başladı. Gerçi bu mücadelelerin hepsi devrim olarak tanımlanamazdı. Ama yine de hepsi, uzun zamandır dağınık ve uysal olduğu düşünülen halkların devrimci potansiyelini ortaya koyuyordu.

1989 Avrupa'sındaki olayların hangileri gerçekten devrim olarak sınıflandırılabilir? Terim için ne derece geniş bir tanım benimsediğimize bağlı bu. Dar bir tanım üzerinde ısrar edip devri-

min 1789 ile 1799 arasında Fransa'da veya 1917 ile 1921 arasında Rusya'da gerçekleşen mücadelelere yakından benzemesi gerektiğini düşünecek olursak, 1989'da Doğu Avrupa'yı saran çalkantıların hiçbiri bu payeyi kazanamaz. États Généraux, Sovyetler, Robespierre ve Lenin'in birer karşılığını bulmamız çok zor burada. Öte yandan, halk eliyle gerçekleşerek bir ülkenin yöneticilerinin değişmesiyle sonuçlanan her türlü köklü, geniş ölçekli değişimi devrim tanımına katarsak, o yıl içinde Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu bir devrim yaşamıştır.

Dar bir tanımın, *Komünist Manifesto*'daki düşünceye dayanmak gibi bir avantajı var: Ancak istisnai koşullarda mümkün olabilen, tüm bir halkın tarihini değiştiren, ender görülür bir olay; Marx ile Engels'den bu yana teori ve pratiğini bu devrim düşüncesi etrafında düzenlemiş o kadar çok militan vardır ki, özel muameleyi hak eder bu düşünce. Ancak geniş bir tanımın da, dar tanımın gölgede bıraktığı önemli sorunlara dikkat çekme gibi bir avantajı var: Büyük devrimler, devrimci olmayan koşullardaki siyasetin düzenli yapısına ne dereceye kadar ve ne yollarla uyum gösteriyor? Özel olarak, devletlerin örgütlenmesindeki hangi büyük değişiklikler devrim sayılır? İşte elinizdeki kitabın hareket noktası da, 1492 ile 1992 arasında Avrupa için gündeme getirilen bu iki sorudur?

Tarihçiler, yüzyıllardır devletler ile devrimler arasındaki ilişkileri incelemektedir. Hatta son yirmi-otuz yılda R. R. Palmer, Perez Zagorin, Roland Mousnier, Peter Blickle ve Yves-Marie Bercé gibi tarihçiler, Avrupa tarihinin sınırlı dönemleri için genel ayaklanma ve devrim tarihçeleri yazma yürekliliğini göstermiştir (bak. Palmer, 1959, 1964; Zagorin, 1982; Mousnier, 1967; Blickle, 1988; Bercé, 1980). Tarihsel anlatılardan yoksun değiliz. Geniş devrim teorileri de eksik değil elimizde (bu konudaki örnekler, özetler ve eleştiriler için, bak. Amann 1962; Arendt 1963; Aya 1990; Baechler 1970; Brinton 1938; Dunn 1989; Friedrich 1966; Goldstone 1986; Hobsbawm 1986; Kimmel 1990; Laqueur 1968;

Rule & Tilly 1972; Troçki 1932). Elimizde bulunmayan ise devrimci süreçlere dair sistemli, tarihsel bir temele oturtulmuş, devletlerin oluşumu ve rutin siyasal çekişmeler konusundaki bilgi birikimimiz ile bunlar arasında sağlam bir bağ kuran analizlerdir. Bu kitap, Avrupa tarihinin son 500 yılı için böyle bir görevi üstleniyor.

Elinizdeki kitap, son beş yüzyılın Avrupa devrimlerini, devletlerin yapısındaki değişimlerle ve devletler arasındaki ilişkilerle bağlantılı olarak ele almaktadır. Avrupa devrimlerini, bunların nedenlerini ve sonuçlarını genel olarak anlatırken, bir yandan da devlet iktidarındaki değişiklikler ile devrimlerin yapısında, yerinde, sonucunda meydana gelen değişimler arasındaki bağlantılara özel olarak dikkat çekiyor. Ayrıca, kitapta İngiliz, Fransız ve Rus devrimleri öne çıkarılmışsa da, büyük devrimlerin ortak özelliklerinden çok Avrupa'nın uzun vadeli siyasal dönüşümlerindeki yerlerine ağırlık verilmiştir. Böylelikle de geçmiş, bugün ve gelecek arasında bağ kurulmaktadır.

Sonraki sayfalarda, geniş tanıma göre Avrupa devrimleri, üç açıdan incelenmektedir. Önce, Avrupa'nın toplumsal yapısın-daki dönüşümlerin, özellikle de devletlerin örgütlenmesinin ve devletler arasındaki ilişkilerin bir fonksiyonu olarak devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirme sürecinin geçirdiği değişimler ele alınıyor. İkinci olarak, devrimdeki değişikliklerin, devrimci nitelik taşımayan çatışmalar ve kolektif eylemdeki dönüşümlerle bağlantısı inceleniyor. Üçüncü olarak incelenen de, devrimlerin nasıl işlediği ve ele alınan beş yüzyıl içinde devrimler içindeki düzenli yapılarda sistemli değişiklikler meydana gelip gelmediği. Bu üç açının tek bir tepe noktasında kesişmesiyle aşağıdaki gözleme varılmaktadır:

> Rol oynayan başka süreçler ne olursa olsun, devrimlerdedevlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesi söz konusudur; dolayısıyla da, devrimleri ele alan bir anlatının herhangi bir fayda sağlaması

için, başka şeylerin yanında, devletlerin ve kuvvet kullanma biçimlerinin zamana, yere, toplumsal ortama göre nasıl değişiklik gösterdiğini açıklaması şarttır.

Devrim olasılığı ile devrimin karakteri, devlet örgütlenmesine ve devlet sistemlerine göre değişmiştir; devlet iktidarında ileride meydana gelecek farklılaşmalara göre de değişmeye devam edecektir. Artık devlet eski devlet olmadığına göre, devrimler de eski devrimler değildir. Rol oynayan başka süreçler ne olursa olsun devrimlerin, devlet iktidarının el değiştirmesini içerdiği açıktır; bu nedenle de devrimler, hakim devlet sisteminin bir fonksiyonu olarak olasılık ve karakter açısından değişiklik gösterir.

Mesele sadece herhangi bir devletin örgütlenmesinin, onun devrime yatkınlığını etkilemesi değildir. Devletler *arasındaki* ilişkiler de devrimin yerini, olasılığını, karakterini ve sonucunu etkiler. 1905 ile 1917'deki Rus devrimlerini ele alalım: Her ikisinde de devlet, savaşta yenildiği için bütün kredisini kaybetmiş durumdaydı – mecazi anlamda olduğu kadar, kelimenin sözlük anlamıyla da böyleydi bu, zira her iki seferde de devletin iflası, siyasal çöküşünde önemli bir etken oldu. Japonya, Rus ordularını yenilgiye uğratmakla 1905 Devrimi'ne katkıda bulunmuştu; tıpkı Almanya'nın 1917 Rus Devrimi'ne yardımcı olması gibi. Avrupa'da devrim beklentileri üzerinde savaşların genellikle güçlü bir etkisi vardır. Savaş, ne kadar saldırgan olursa olsun tek bir devletin eylemlerinin sonucu değildir; devletler arasındaki etkileşimlerden, bir bütün olarak devletler sistemindeki ittifaklardan kaynaklanır. Ayrıca, bir devletin içindeki mücadelelere diğer devletlerin nasıl tepki verdiği de, o mücadelelerin sonuçlarını önemli ölçüde etkiler; günümüzde herhangi bir Lübnan ya da Afganistan yurttaşına sorabilirsiniz dış etkileri! Hangi devletlerin devrime yatkınlığı olduğunu anlamak için, bu devletlerin iç politikalarını incelememiz yetmez, devletler arasında hüküm süren ilişkiler sistemi içindeki konumlarını da incelememiz gerekir.

Yani devrimler, çevredeki toplumsal örgütlenmelerden bağımsız, tecrit edilmiş bir devlet iktidarı içinde gerçekleşmemektedir. Tam tersine, bir devletin çevresindeki toplumsal süreçler, devrim beklentisini ve devrimin karakterini derinden etkiler. Ama bu dolaylı biçimde, esas olarak üç yoldan gerçekleşir: (1) Devletin yapısını ve yönetimindeki halkla ilişkisini şekillendirerek; (2) her bir politikada baş aktörlerin kimler olduğunu, aynı zamanda da siyasal mücadeleye nasıl yaklaştıklarını belirleyerek; (3) devlet üzerindeki baskının miktarını ve geldiği yönleri etkileyerek. Mesela herhangi bir tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine geçiş, hem devletin karakterini değiştirir, hem de toprak sahiplerinin, köylülerin ya da topraksız rençperlerin iktidar mücadelesindeki önemini azaltır. Dolayısıyla, tarım ve sanayi ortamlarındaki devrimler, birbirinden çok farklı biçimlere bürünür. Yine, üretimin genişlememesi ve devletin giderek daha etkili biçimde gelir toplayamaması durumunda, uzun bir dönem boyunca devam eden nüfus artışı, bütün devletlerin kendilerine ait faaliyetleri sürdürme yeteneğini zayıflatır; bu faaliyetler arasında savaş ve içteki muhaliflerin bastırılması da vardır. Diğer bütün şartlar eşit olduğunda, zayıf bir devlet, güçlü bir devlete göre devrime daha açıktır. Dikkatimizi devlet yapısındaki değişiklikler üzerinde yoğunlaştıracak olursak, devletlerdeki değişimlerin ve devrimlerin gerçekleştiği toplumsal ortamlarda meydana gelen dönüşümleri gözden kaçırmamamız gerekir.

Bu kitaptaki geniş kapsamlı devrim anlayışına göre büyük devrimler, onları daha rutin siyasal değişim biçimlerinden tümüyle ayıran yasalara bağlı olarak tek başlarına ortaya çıkmamaktadır. Güneş tutulmasıyla trafik sıkışıklığı arasındaki farka bakalım. Devrim, güneş tutulmasına benzemez; gök cisimleri belli bir düzene göre hareket ettiği için, güneş tutulması, belirlenebilecek ve kesin biçimde kavranabilecek koşullar –ve yalnızca bu koşullar– altında şaşmaz bir takvime göre tekrarlanır. Oysa devrim, trafik sıkışıklığına benzer; biçimi ve derecesi büyük

değişkenlik gösteren trafik sıkışıklığı, anlaşılmaz bir şekilde rutin araç akışını etkisi altına alır, bu akışlardan gelişir ve çok çeşitli nedenlerle, çok çeşitli koşullar altında meydana gelir. Yine de trafik sıkışıklığı rastgele olmaz; trafik zamanlamasının, sürücülerin hava koşullarına gösterdiği tepkinin, yolların bakım ve yapım tarzlarının, otomobillerin kaza yaptığı ve bozulduğu noktaların ve her biri diğerlerinden bağımsız olan, ama yine de kendi başına bir dereceye kadar öngörülebilen başka pek çok faktörün sağlam bir düzenlilik içinde ortaya çıkmasından ötürü olur. Bu faktörler o kadar karmaşık biçimde bir araya gelir ki, iş neredeyse tümüyle şansa bağlıdır. Sözgelimi, bir tür ortamda yoğun sis, trafik sıkışıklığı için muhtemelen yeterli bir koşulken, bir başka ortamda motoru stop etmiş bir araba veya bir köprünün gemilere yol vermek üzere açılması aynı işi görür.

Trafik bir kez sıkıştı mı, kenardakilerin yan yollara kaçması, ortadakilerin de küçük avantajlar uğruna birbirleriyle kıyasıya çekişmesi şeklinde tekrarlanan kalıplar ortaya çıkar. Bunların getirdiği sonuçlar da değişken, ancak anlamlıdır; sadece trafiğe yakalanmış insanların günlük programları açısından değil, aynı zamanda araçlarının durumu, yakın çevrenin kirlenmesi, toplu taşımacılık araçlarının kullanılması, polisin yerleştirileceği noktalar, yeni trafik kazalarının olması ve daha başka pek çok şey açısından.

Trafik sıkışıklığına neden olan mekanizmaların her biri – sürücülerin hava koşullarına gösterdiği tepki, yolların bakımı vb– tek tek ele alındığında, çok anlamlı, gözle görülür düzenlilikler sergiler. Gerek trafik polisleri, gerek trafik akışı teorisyenleri, bu düzenlilikleri, devrimler üzerine inceleme yapan araştırmacıların kendi konularında yaptığından çok daha iyi bir şekilde kodlamıştır. Trafik polisinin aniden rahatsızlanması ve bazı faktörlerin bir araya gelmesiyle kaos yaşanması gibi öngörülemeyecek olaylar için tolerans payı bırakarak, bunlar arasındaki etkileşimin bilgisayarda bir modeli bile çıkartılabilir. Mesela ani bir tipi durumunda

düzinelerce aracın otoyolda yığılması gibi özel olaylarda standart model kullanmak daha kolaydır. Ancak gerekli ve yeterli koşulları, olayların standart iç dizilimini veya akla uygun değişken sonuçları belirten genel bir teori, ne trafik sıkışıklığı için mümkündür ne de devrimler için. Üstelik her iki durumda da, ortamlar ile nedensel mekanizmaların sadece biri değil, birçok farklı bileşimi bir araya gelerek sonucu doğurur: Devrim ya da trafik sıkışıklığı. İşte bu yüzden ne zaman biri çıkıp benzersiz ve genel bir devrim teorisi sunacak olsa, bir başkası "aykırı" örnekler ileri sürer; böylece teoride değişiklikler, hatta yeni bir teori önerilir.

Bütün dönemler ile yerler için gerekli ve yeterli devrim koşullarını değişmez biçimde belirlemek imkânsız olsa da, çok geniş bir yelpaze oluşturan devrimci durumlarda benzer nedensel mekanizmaların rol oynadığını göstermek mümkündür; bunlar arasında, önceden geçit vermeyen devletin aniden zayıf kaldığı kritik bir kitle gösterisi ve savaş sonrasında seferberlik sona erince genellikle görüldüğü gibi, mevcut devlet güçlerinin kısmen dağılması gibi mekanizmalar sayılabilir. Ben, geniş bir yelpazeye yayılmış olan ve burada devrim olarak adlandıracağım olayların altında da benzer mekanizmaların yattığını öne sürüyor ve bunun böyle olduğunu göstereceğimi umuyorum. Ayrıca, devrimlerin karakterinde ve gerçekleşmesinde görülen değişkenliklerin, tekrar tekrar ortaya çıkan bu mekanizmalardaki değişkenlikten kaynaklandığını gösterme umudundayım. Son olarak da, mekanizmaların esas olarak devletlerin rutin işleyişi ve dönüşümüyle ilişkili olduğunu göstereceğimi ümit ediyorum. Nasıl trafik sıkışıklığının gösterdiği düzenlilikler, caddelerle otoyollardaki araç akışının tektip niteliğinden –yoldan geçenlerin trafik kazalarına nasıl tepki gösterdiği, o sırada hangi ışığın yandığı, kamyon sürücülerinin mal boşaltmak için nasıl park ettiği, çalışma saatleri ile tren tarifelerinin banliyö yolcularını nasıl etkilediği vb– kaynaklanıyorsa, devrimlerdeki düzenlilikler de devletlerin, devrim dışındaki işleyişinin temelini oluşturan özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Benim Avrupa devrimlerine ilişkin analizimin çıkış noktası da, işte bu hipotezdir.

O halde, daha kesin bir devrim tanımı yapmaya girişelim. Devrimi, devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesi olarak alalım; bu süreçte, çekişme halinde en az iki ayrı blok, devletin denetimini ele geçirmek üzere birbiriyle uzlaşmaz talepler ileri sürer ve devletin egemenlik alanı içinde yaşayan nüfusun önemli bir bölümü de blokların taleplerini benimseyerek kendi içinde ayrılır. Bu bloklar, tek başına hareket eden aktörler olabilir; mesela büyük toprak sahipleri sınıfı gibi. Ama çoğunlukla yöneticiler, üyeler ve/veya meydan okuyanlar arasındaki ittifaklardan oluşurlar. Devrim sırasında yönetim, eskiden davrandığı gibi davranmaz artık; yöneticiler, üyeler ve meydan okuyanlar arasındaki ayrımlar bulanıklaşır, sonra değişim geçirir. Üstelik daha önce çekişmelere katılmamış olan kesimler de devrim süreci içinde seferber olup, çekişen taraflar arasında yerlerini alırlar; devlet iktidarı bir kez ciddi bir tehditle karşı karşıya kaldı mı, devletin faaliyetlerine bağlı olan bütün çıkarlar riske girmiş demektir. Bir nüfusu oluşturanlar arasında asgari düzeyde rutin örgütlenme ve bağlantı bulunduğunu kabul ettiğimizde, gözle görülür biçimde ortak çıkarların aniden riske girmesi, her nüfusu seferber olma yönünde güçlü dürtülerle donatır.

Buradaki unsurlara dikkat edelim: Anlamlı düzeyde destek sağlamış iki ya da daha fazla iktidar bloku, devlet üzerinde birbiriyle uzlaşmaz hak iddiaları; devlet iktidarının el değiştirmesi. Egemenlik ile hegemonyanın bir elden alınmasıyla başlayıp bir mücadele dönemiyle devam eden ve egemenlik ile hegemonyanın yeni bir yönetim altında yeniden kurulmasıyla sonuçlanan tam bir devrimci olaylar silsilesi. Egemenliğin birden çok odağa dağılmış olduğu dönemin başlamasından bitmesine kadar geçen mücadele ile değişim, devrim sürecini oluşturur. Yönetime tümüyle anlık olarak el koyulan durumların karışıklık yaratmasını önlemek için, yeni rejimin anlamlı sayılacak bir süre –diyelim ki, bir ay– boyun-

ca iktidarı elinde tutması şartını da ekleyelim. Devlet iktidarına tümüyle yerel düzeyde meydan okunduğu durumları dışta bırakmak için de bir şart daha ekleyelim: Bloklardan küçük olanının, devlet içinde coğrafi ya da idari en az bir alt kesimi denetiminde tutması gerekir.

Bölünmelerin derin, mücadelelerin kitlesel olduğu, iktidarın kapsamlı bir biçimde el değiştirdiği, toplumsal hayatta bunu izleyen dönüşümlerin geniş ölçekli ve kalıcı olduğu büyük devrimlerdeki geleneksel alt sınıf, bu tanımda hiçbir şekilde dışta bırakılmamaktadır. Sonraki bölümlerde de zaten, İngiliz, Fransız ve Rus devrimleri yakından incelenecektir. Ama ben konuyu, geniş tanımdan yola çıkarak ele alacak, böylelikle de büyük devrimlerin, küçük devrimlerin, iç savaşların, iktidarın kuvvet yoluyla el değiştirdiği başka durumların meydana geldiği koşulları birbirinden ayırmaya çalışacağım. Bu tanıma göre, başarısız devrimler, kansız darbeler ve tepeden inme toplumsal dönüşümler tam anlamıyla devrim olarak sınıflandırılamaz, ancak yine de onun yakın akrabalarıdırlar. Zaten analizi ciddi biçimde etkilemeksizin tanımın kapsamını genişletmemiz ya da daraltmamız da mümkündür. Yakın akrabaların, tanıma alınan olaylarla çok sayıda özelliği paylaştığı, bunların hepsinin aynı kesintisiz değişkenlik alanına ait olduğu kitap boyunca öne sürülecek ve bu konuda bol bol örnek gösterilecektir.

Devrimci Durum

Bu tanıma göre devrimin iki bileşeni vardır: Devrimci durum ve devrimci sonuç. Devrimci durum –bu düşünce doğrudan Lev Troçki'nin ikili iktidar kavramına dayanır– egemenliğin birden çok odağa dağılmasını içerir: Devletin denetimini ele geçirmek veya devlet olmak için iki ya da daha çok sayıda blok, birbiriyle

uzlaşmayan, etkili taleplerde bulunur. Önceden egemenlik altında olan (örneğin, 1990'da Sovyetler Birliği içinde Litvanya) bir yönetimin üyeleri egemenlik iddiasında bulunduğunda, yönetimde bulunmayan ve çekişmede taraf olan bir grup harekete geçip blok oluşturarak, devletin belli bir kesimi üzerinde denetim kurmayı başardığında (örneğin, 1848'de aydınlar, burjuvalar ve vasıflı işçiler arasında geniş ölçekte oluşan ittifaklar) ve mevcut bir yönetim iki ya da daha çok blok halinde parçalanıp bunların her biri devletin önemli bir kesimini kendi denetimine aldığında (örneğin, 1640 sonrasında İngiliz *gentry*'sinin* Roundhead'ler ve Cavalier'ler** şeklinde bölünmesi) bu durum görülür. Devrimci durumda, üç olası neden arasında bitişme olur:

1 Devlet veya bir kesimi üzerinde denetim kurma yönünde birbirine rakip iddiaları olan tarafların ya da böyle taraflar arasında ittifakların ortaya çıkması.
2 Yurttaşların önemli bir bölümünün bu talepleri benimseyip üstlenmesi.
3 Yöneticilerin alternatif ittifakı ve/veya öne sürdüğü taleplerin benimsenmesini durdurma konusunda yetersiz ya da gönülsüz olması.

Bunlar ancak olası nedenlerdir; herhangi bir devrimi tam anlamıyla açıklayabilmek için, önce çekişme halindeki taraflar arasında niye ittifaklar kurulduğunu, önemli sayıda yurttaşın niye onların iddialarını benimsediğini, yöneticilerin niye muhalefeti bastırmaya gönülsüz olduğunu ya da bu konuda yetersiz kaldığını açıklamak gerekir.

Aristokrasiden sonra en önemli sınıf; doğuştan soyluluk unvanı olmayan, ama hanedan arması taşıma hakkına sahip büyük toprak sahiplerini kapsar, ancak bazıları parayla şövalyelik, baronetlik gibi unvanlar satın almıştır (ama aristokratların tersine unvanlarını vârislerine devredemezler)./ÇN.

Roundhead'ler Oliver Cromwell'i, *Cavalier*'ler ise Kral I. Charles'ı desteklemiştir./ÇN.

Bunların her birinin niye böyle olduğuna ve bunları ortaya çıkaran koşulların nasıl değiştiğine ilişkin açıklamalar, kitabın büyük bölümünü oluşturmaktadır. Mesela, çekişmeye taraf olan kesimlerin niye kimi zaman hami-himaye edilen ağları, kimi zaman toplumsal sınıflar, kimi zaman dinsel cemaatler, kimi zaman da etnik gruplar olduğunu sormamız gerekiyor. Olası nedenlerin ortaya çıktığı, geniş bir yelpazeye yayılmış olan koşullarda birörneklilikten çok, çeşitlilik çıkacaktır karşımıza. Düzenlilikleri ise devrimin genel koşullarında değil, bir araya gelerek zaman zaman etkisiz protestoya, zaman zaman iç savaşa, daha ender olarak da toplumsal hayatta derin dönüşümler yaratan siyasal kopmalara yol açan mekanizmalarda bulacağız.

Devrimci durumların olası nedenlerini saymak, trafik sıkışıklığındaki bileşenleri sıralamaya benzer. Kaçınılmaz olarak bu nedenler, yönetimin en az iki blok halinde parçalanması eşliğinde iktidarın kuvvet yoluyla el değiştirmesi şeklindeki devrim tanımına dayanacaktır. Totolojik olarak doğrudur bunlar. Bu şekilde doğru olmaları da, neyin açıklanması gerektiğini kesin biçimde saptamak, böylelikle de daha uzun vadeli ve daha olası nedenleri bulmak gibi bir avantaj getirir. Aynı zamanda da bunlar, devrimci durumların, büyük ölçüde devrim dışında ortaya çıkan çeşitli siyasal koşulların (devlet üzerindeki iddialar, bu iddiaların benimsenmesi, devletin muhalif ittifakları ve iddialarını ortadan kaldırmaya hazırlıklı olmaması) bitişmesinden doğduğunu açık biçimde göstermektedir.

Devrimlerde rol oynayan kritik nedensel mekanizmalar, üç başlık altında toplanmıştır: Devlete rakip iddiaların ortaya atılmasına neden olanlar, bu iddiaların benimsenmesine neden olanlar ve devlet iktidarını elinde tutanların, muhalif ittifaklar ile onların iddialarını bastırma konusunda hazırlıksız yakalanmasına neden olanlar. Mesela bu kümelerden ilki, birbiriyle bağlantılı olan ve ortak kimlikleri devletin tehdidi altında bulunan nüfus gruplarının seferber olması ile devletin artık savunmasız durumda

bulunduğu inancının yaygınlaşmasını içerir. Aynı mekanizmalar, bazı koşullarda birleşip devrimci nitelik taşımayan iktidar çekişmeleri yaratırken, bazı koşullarda da devrimci durumlar doğurur. Bize düşen ise hem genel olarak bu mekanizmaları anlamak, hem de bunların bir araya gelip devrimci durumlar yaratmasına neden olan mekanizmaları saptamaktır.

Büyük devrimlerde genellikle tek bir devrimci durum değil, birbirini izleyen devrimci durumlar söz konusudur. İktidara meydan okuyanlar değişir, yöneticiler değişir, iddialar değişir, yurttaşların iddialara bağlılığı değişir ve yöneticilerin, kendilerine meydan okuyanları susturma yeteneği değişir. Uzun ve karmaşık devrimlerde, devrimci durumların derinliği ile karakteri de aynı şekilde değişkenlik gösterir; bir an yurttaşların çoğu ittifaklardan birinin yanında yer almış ve her iki taraf da devlet üzerinde rutin bir denetim kuramaz durumdayken, başka bir an gelir, ittifaklardan biri bütün bir devlet aygıtının denetimini ele geçirir. Bu nedenlerle, 1789'dan 1799'a uzanan Fransız Devrimi, kesintisiz bir dizi halindeki devrimci durumlardan mı oluşur, yoksa devlet iktidarının geçici olarak pekiştirildiği dönemlerle birbirinden ayrılmış yarım düzine kadar devrimci durum mu içerir, tartışma konusudur.

Devrimler dışında daha yaygın ve aynı ölçüde önemli olan bir siyasal koşul, devrimci durumlarda en aşırı uca vardırılabilir: Devlet iktidarında bir değişiklik; ama bu öyle bir değişikliktir ki, mevcut iktidar yapısında çıkarı bulunan bütün gruplar için tehdit oluştururken, aynı zamanda da –iktidardakiler dahil– her gruba, çabuk hareket ederek çıkarlarını geliştirmeleri koşuluyla yeni fırsatlar sunar. Fırsat ile tehdit arasındaki bağlantının keskinliği, devrimci durumları yakın akrabalarından ayırırken, bir yandan da söz konusu akrabalığı tanımamızı sağlayan, doğrudan bu bağlantıdır. Yenilgiyle sonuçlanan savaşlar, imparatorlukların dağılması ve protesto döngüleri, yönetimde açık bir bölünmeyle birlikte ya da böyle bir bölünme olmaksızın ortaya çıkabilir, ama hepsi de devrimlerin ayırt edilmesini sağlayan özellikleri taşırlar.

Yönetimde açık bir bölünme olmadığında bile, savaş sonunda böyle bir nitelik görülür. Halkı savaş için seferber etme sürecinde hemen hemen bütün devletler, savaşın sonunda yerine getiremeyecekleri kadar fazla taahhütte bulunur; bu taahhütler, birikmiş kamu borçlarına, kendi taleplerini bastırarak savaş çabasında işbirliğine girmiş olan örgütlü işçilere, kapitalistlere, üst düzey devlet görevlilerine ve etnik gruplara verilmiş sözlere, savaşa katılanlar ile onların ailelerine karşı sorumluluğa vb dönüşür. Ayrıca devletlerin ortak bir özelliği, savaş zamanında ekonomik ve toplumsal hayat üzerinde olağanüstü bir denetim kurmak, savaş sona erince de, bir yandan askerî üretimi geri çekip eski savaşçıları yeniden sivil hayata katmaya çalışırken, bir yandan da bu denetimleri gevşetmeye başlamaktır. Devlet savaş sırasında yeteneklerini ve inandırıcılığını ne kadar yitirmişse (bu durumun en uç örneği, işgalci bir güç karşısında kesin yenilgidir), sırtına fazladan binen yük de o kadar ağır olur.

Bu koşullar, eski haklar için tehdit oluştururken, devleti yeni talepler karşısında savunmasız bırakır. I. Dünya Savaşı'nın sonundaki koşulları düşünün: Savaşa geç katılan ABD de dahil bütün taraf devletler, önceden savaş çabasında işbirliğine girmiş belli başlı siyasal aktörlerin kapsamlı talepleriyle karşı karşıya kalmıştı. Savaştaki kayıplardan ağır bir zarara uğrayan Rusya ile Almanya, devrimci durumlara tümüyle açık hale gelmiş yegâne devletlerdi. Ama savaş sonrası dönemde sadece İtalya, büyük grevler, kitlesel fabrika işgalleri ve faşist eylemciliğin hızla yükselmesiyle kısa sürede devrimin sınırına ulaştı. Bu arada Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de de, aynı sırayla, yerleşik düzene karşı daha az şiddetli tehditler ortaya çıktı. Başka Avrupa devletleri, İrlanda, Hollanda ve parçalanmakta olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarına bağlı devletler, değişen derecelerde kendi devrimci durumlarını yaşadılar.

Zaten imparatorlukların, ittifakların, federasyonların dağılması da devrimci durumlarla ortak özellikler taşır. Gözle

görülür tek bir üyenin ayrılması cezasız kaldığında, hızla birbirini izleyen sinyaller yayılır: Ayrılma olanağının kendisi, merkezî yönetimin taahhütlerini yerine getirme ve diğerlerini tutma konusundaki yetersizliği, eskiden merkezin denetiminde bulunan varlıkları ele geçirme fırsatı, diğer ayrılanlarla işbirliği yapma şansı ve merkeze bağlı kalmanın giderek yükselen maliyeti. Mihail Gorbaçov, Batı'dan da güçlü bir teşvik gören Estonya, Litvanya ve Letonya'nın, kendi yönetimindeki Sovyetler Birliği'nden kaçtıkları dönemde bu acı sınavdan geçmişti. Ondan onlarca ve yüzlerce yıl önce, rakip güçlerin tezgâhıyla ve çoğu durumda bu güçlerin çıkarı doğrultusunda denetimlerindeki toprakları kaybeden Burgonya, Habsburg, Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorlukları da öyle.

Yönetimlerin, köklü bir değişimden geçmeden ayakta kalmasıyla sonuçlanan protesto döngülerinin de devrimci durumlarla bazı ortak özellikleri vardır. Sidney Tarrow'un (1989) belirttiği gibi, toplumsal hareketler (aldatılmış topluluklar adına devlet yetkililerine uzun süreli meydan okunması), çoğunlukla dalgalar halinde ortaya çıkar: 1968'de Avrupa'nın büyük bölümünü ve Amerika'yı saran öğrenci-işçi protestolarına bakın. Bu dalgalar sırasında, bir dizi talep bir başka diziyi harekete geçirir gibidir; toplumsal hareket içindeki örgütlenmeler destek toplamak için birbirleriyle rekabet eder ve talepler, sönüp gitmeden önce bir süre için iyice aşırı hale gelir. Bütün bunlar olurken eylemciler, örgütlenmede, taleplerini formüle etmede, düşmanlarıyla savaşmada ve ellerindekini korumada yeni yöntemler dener. Döngünün sonunda, yönetim içindeki bazı unsurlar iktidarlarını kaybederken, bazı yeni aktörler tipik olarak hiç değilse bir nebze iktidar sağlamış, siyasal meselelerin formüle edilişi bir ölçüde değişmiş, çekişmedeki hakim repertuarlar en azından hafif bir değişime uğramış olur.

Protesto döngülerinde, ilk başta ortaya atılan talepler çok önemli iki şey getirir. İlk olarak, yetkililerin böyle talepler karşısında savunmasız olduğunu gösterirler; bu da çekişmede taraf

olan başka kesimlere, kendi taleplerini dile getirmenin de zamanının geldiği konusunda sinyal verir. İkincisi de, kaçınılmaz olarak bunlar, çekişmeye taraf olan diğer kesimlerin çıkarlarını tehdit eder; bunun nedeni, ya faydanın bir gruba dağıtılmasının bir başkasının alacağı ödülleri azaltacak olmasıdır, ya da taleplerin, yerleşik bir grubun çıkarlarına doğrudan saldırı niteliği taşıması. Devrimci durumların buna paralel özellikleri açıktır. Zaten Avrupa'daki birçok devrimde ve 1848'de devrime çok yaklaşan durumlarda da olduğu gibi, komşu devletlerde devrimci durumların çoğalması, daha sınırlı protesto döngüleriyle birçok ortak özellik gösterir (Tarrow & Soule 1991). Önemli bir devletin, devrimci talepler karşısında zayıf olduğunun ortaya konması, başka yerlerde de benzer talepler öne sürülebileceğine dair işaret verir, devrimci birikim ile doktrini başka ülkelere devredilebilir hale getirir ve devrimle karşı karşıya bulunan devletin, komşu eski rejimlere destek vermek için müdahalede bulunma ihtimalini azaltır.

Savaşların sonunda yaşanan siyasal bunalımlar, imparatorlukların, federasyonların ya da ittifakların dağılması ve protesto döngülerinin, devrimci durumlarınkine benzer olası nedenleri vardır: (1) Devlete ya da devletin bir kesimine yönelik güçlü talepleri olan tarafların veya böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması; (2) yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi; (3) yöneticilerin alternatif ittifakları ve/veya onların taleplerini durdurmada yetersiz kalması ya da gönülsüz olması. Aradaki fark, esas olarak devlete yönelik taleplerin kapsamında ve özgüllüğündedir. Belli başlı bütün taraflar, işleyişini sürdürecek ve kendilerinin çıkarlarına cevap vermek zorunda olan bir aktör olarak devleti tehdit ettikleri sürece, devrimci durum meydana gelmez. Yükümlülükleri olan yöneticiler değil de, çekişmeye taraf olan belli başlı kesimlerden biri ya da birkaçı doğrudan devletin denetimini ele geçirme yönünde taleplerde bulunmaya başladığında, rutin talepte bulunma durumu, devrimci duruma dönüşmüş demektir.

Devrimci Sonuçlar

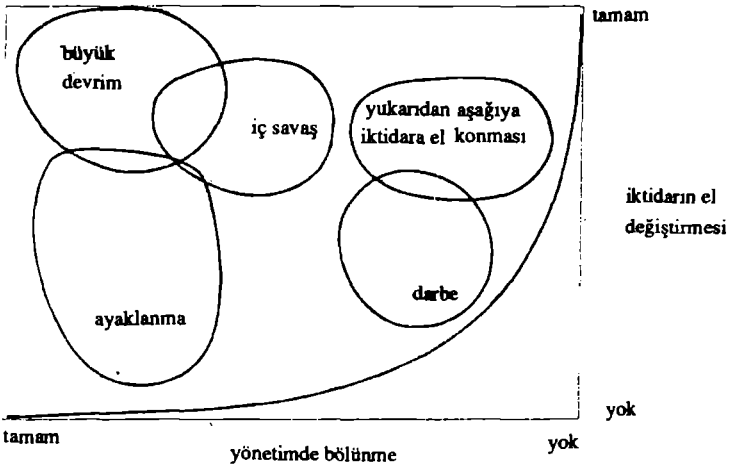
Devrimci sonuç, devlet iktidarının, egemenliğin birden çok odağa dağılmaya başlamasından önce onu elinde tutanlardan çıkıp –kuşkusuz eski yönetici ittifaktan bazı unsurları da barındıran– yeni bir yönetici ittifaka geçmesiyle oluşur. Devrimci durum söz konusu olunca, yönetime meydan okuyanlar ile yönetim içindeki unsurlar arasında önemli ittifaklar oluşmuş (yani, mevcut yönetimden bazı üyeler, hatta bazı yöneticiler ayrılmış) ve devrimci ittifak geniş bir silahlı kuvveti denetimine almışsa, devrimci sonucun ortaya çıkma ihtimali çok daha yüksektir. Daha genel olarak, devrimci sonuçların olası nedenleri, yönetim içinden kimi unsurların ayrılması, devrimci ittifakın silahlı kuvvetleri ele geçirmesi, rejimin silahlı kuvvetlerinin tarafsız kalması ya da rejimden uzaklaşması ve devrimci ittifak üyelerinin devlet aygıtını denetimlerine almasıdır. Bütün bunlar hızla olup bittiğinde, iktidar devrimci yolla el değiştirmiş demektir. Bunun nedenleri de yine, yönetimin parçalanması eşliğinde devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesi şeklindeki devrim tanımından totoloji yoluyla bulunabilir ve temelde bizi yine, daha uzun vadeli nedenler aramaya yöneltir.

Pek az devrimci durum, devrimci sonuç doğurur; birçok durumda, devlet iktidarının eski sahipleri, kendilerine meydan okuyanları yenilgiye uğratır; çoğunlukla iktidar sahipleri, yeni taleplerle ortaya çıkan bazı kesimlerle işbirliğine girip diğerlerini denetimleri altına alırlar; bazen de iç savaş, yönetimin kalıcı biçimde bölünmesine yol açar. Bazen devrimci sonuçlar –devlet iktidarının köklü biçimde el değiştirmesi– ya aşamalar halinde çok yavaş ya da çok ani ortaya çıktığından, egemenliğin birden çok odağa dağıldığı süreç hiç görülmez. Egemenliğin birden çok odağa

dağıldığı evreden yeni iktidar sahiplerinin ortaya çıkışıyla sonuçlanan pek az duruma tam anlamıyla devrim diyebiliriz.

Yine de bu tanıma göre birçok iç savaş ve birbirini izleyen mücadeleler, egemenliğin kuvvet yoluyla parçalanması sonucu iktidarın sonunda el değiştirmesi koşuluyla devrim sınıflandırmasına girer. Yönetimde açık bir bölünmenin bulunduğu koşullarda, ordunun yönetime el koymasıyla sonuçlanan pek çok durum buna örnektir. Yoğun biçimde şiddet içeren, zafer kazanmış bağımsızlık hareketleri de öyle. 1640-60 ile 1687-89 yıllarındaki İngiliz devrimlerinin bu tanıma girdiği açıktır; ancak yenilgiyle sonuçlanan 1871 Paris Komünü, iktidarın kalıcı biçimde el değiştirmesi söz konusu olmadığı için, bu tanımın dışında kalır. Bu tanıma göre, toplumsal yapıda köklü bir değişim gerçekleşmesi gerekmemektedir – yine de genel olarak, devrim sonucunda yönetici ittifakta meydana gelen değişiklik ne kadar büyükse, toplumsal hayatın başka boyutlarında yaşanan dönüşümler de o kadar büyük olur. Kısacası bu devrim anlayışı, büyük devrimlerden daha geniş bir yelpazeye yayılmış olayları kapsamakla birlikte, iç karışıklık, protesto, iktidarın el değiştirmesi veya isyandan daha dar bir kapsamı vardır.

Devrimci durumlar ile devrimci sonuçları birbirinden ayırınca, devrimci unsurlar içeren çeşitli siyasal eylem tipleri arasındaki ilişkileri görmek de kolaylaşır. Şekil 1.1'de bunların bir bölümü şematik olarak gösterilmiştir. Tanımı gereği büyük bir devrim, hem yönetimde esaslı bir bölünmeyi (derin bir devrimci durum), hem de iktidarın kapsamlı biçimde el değiştirmesini (ciddi bir devrimci sonuç) içerir. Bir iç savaşın derin bir devrimci durum içerdiği açıktır, ama mutlaka devrimci bir sonuç doğurması, yani iktidarın kapsamlı biçimde el değiştirmesiyle sonuçlanması gerekmez. Yukarıdan aşağıya devlete el konması iktidarın önemli ölçüde el değiştirmesini (devrimci bir sonuç) getirebilirse de, yönetimde esaslı bir bölünme (devrimci bir durum) yaratmaz. Ne de olsa bütün bunlar dereceye ve zamanlamaya bağlıdır: Ayaklanmalar büyük devrimlere dönüşebilir, darbeler çığırından çıkıp ikti-

Şekil 1.1 Devrimci durumların ve sonuçların bir fonksiyonu olarak devrim tipleri.

darın önemli bir ölçekte el değiştirmesiyle sonuçlanabilir. Ancak bütün bu durumlar, öyle ya da böyle devrimci özellikler göstermektedir.

Bu geniş devrim tanımı, ampirik bir soruyu gündeme getirir: Devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirdiği durumlar, niye – toplumsal hayatta derin değişikliklerden, önceki statükonun yeniden kurulmasına kadar– şaşırtıcı denecek ölçüde büyük bir çeşitlilik gösteren sonuçlar doğuruyor? Bu soruyu cevaplamak için, iktidara gelen ittifakın karakteri, yönetimin bölünmesiyle sonuçlanan süreç ve devrimci sürecin kendisi arasındaki etkileşime daha yakından bakmak gerekmektedir.

Umut

Devrim analizinde bir nokta şimdiden açıklık kazandı: Tam anlamıyla oluşmuş devrimlerde devrimci durumlar ile devrimci sonuçların nasıl bir araya geldiğini anlamak için, bu ikisini bir ölçüde ayrı ayrı izlememiz gerekiyor. Devrimci durumların tarihi, bizi nasıl iktidarda önemli bir el değiştirme olmaksızın sonuçlanan

birçok mücadeleyi incelemeye götürüyorsa, devrimci sonuçların incelenmesi de genel olarak devlet üzerindeki denetimin nasıl değişim geçirdiğini dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Elinizdeki kitabın hedefi, ayrı ayrı duran bu iplerin ucunu bulup onlardan bir örgü meydana getirmektir. Önceki yazılarda devrimci sonuçları belirleyen koşullar fazlasıyla öne çıkarılmış olduğu için, bunu telafi etme amacıyla kitapta devrimci durumların başlangıcı ve devrimci süreçler üzerinde yoğunlaşılmıştır.

Ayrıca kitapta, devrim analizlerinin yakasını bırakmayan bir günahtan uzak durmaya çalışılmıştır: Teleoloji. İngiltere'nin 17. yüzyıl, Fransa'nın 18. yüzyıl ve Rusya'nın 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başı dönemini inceleyen tarihçiler, ele aldıkları zaman dilimlerini, bu yüzyıllarda gerçekleşen büyük devrimlere hazırlık dönemi olarak görmekten alıkoyamamıştır kendilerini. Her şey, 1640, 1688, 1789, 1799, 1905 ya da 1917'ye doğru ilerler. Sonuç olarak da daha önceki olaylar anlamlarını yitirir, neden-sonuç ilişkisi tersine döner, fiilen meydana gelen devrimden başka sonuçların muhtemelliği ortadan kalkar. Teleoloji arayıcısı, bu sayfalarda da geriye dönük bir nedensellik bulup çıkartarak akıl yürütmeyi başaracaktır kuşkusuz; bunlar genellikle tarihe, olasılıkların açılması ve kapanması olarak, önceki tarihin kesin biçimde belirlediği bir ayıklanma süreci olarak bakmaktadır.

Önünüzdeki analizler, açıklamalarının nedensel genellemeler sağlaması ölçüsünde, küçük ölçekte işleyen ve etkileşime giren mekanizmaları konu almaktadır; birbirini izleyen büyük standart diziler, geniş toplumsal yapılardaki tek doğrultulu değişimler ya da evrensel tarih güçlerindense bunlar dikkate alınmıştır. Sözgelimi ben, belli bir vergilendirme biçimi ile onun bağlı olduğu ekonomi (örneğin, geçimlik ekonomilere karşı, büyük ölçüde ticarete dayalı bir ekonomide tüketim vergisi konması) arasındaki ilişkinin, mali verimliliği belirlemekle kalmayıp, verginin halk arasında ortaya çıkardığı direnişin ölçüsünü ve verginin toplanması için gerekli olan hükümet örgütlenmesi şeklini de etki-

lediğini öne sürüyorum. Öte yandan, hiçbir devlet tipinde ve hiçbir toplumsal ortamda herhangi bir vergilendirme biçiminin ya da düzeyinin, devrimci durumlar geliştirebileceğini ileri sürecek değilim. Buradaki kritik mekanizma, mali strateji ile ekonomik ortam arasındaki belli bileşimlerin halk arasında yarattığı direnişten oluşmaktadır. Ancak bu direnişin devrimci durumları besleyip beslemeyeceği, mali politikadan bağımsız etki gösteren başka koşullara bağlıdır – sözgelimi dış güçlerin ayaklanmacılara destek vermesi ya da vermemesi gibi koşullar.

Sık sık vurgulayacağım bir başka konu da, modern Avrupa tarihinin ilk dönemlerinde, kraliyet hanedanlarından kişilerin veraset yoluyla devletlerin başına geçmesinin, bu hanedanların uluslararası evlilik stratejileriyle birleşerek veraset zamanlarında hanedanları bunalıma açık hale getirmesidir. Vâris (özellikle bir kadınsa) çok genç veya ehliyetsiz olduğunda ve iki ya da daha fazla hanedanın taht üzerinde hak iddia etmesi durumunda, hanedan rejimleri için devrimci durum riski söz konusu olmuştur. Ama ehliyetsiz kişilerin tahta çıkmasının günümüz Avrupa'sında devrim için gerekli ya da yeterli bir koşul olduğunu öne sürmek saçma olur; kaldı ki eskiden de öyle olmamıştır! Vergilendirme biçimi ve verasetin düzenlenişi, birçok devlette hükümetin işleyişini etkiler. Ama ancak çok sınırlı olan belli durumlarda devrime götürür ya da devrimi önlerler. Tarihin düzenlilikleri, geniş ölçekte art arda yinelenen diziler, birbirinin kopyası olan yapılar veya tekrarlanan yönelimler halinde ortaya çıkmaz; birbirine yakın koşullar arasında bağlantı sağlayan nedensel mekanizmalar içinde oluşur.

Her durumun kendine özgü olduğunu, devrimci durumlarla devrimci sonuçların gelişimi ve akışı içinde hiçbir düzenliliğe yer bulunmadığını da öne sürüyor değilim. Tam tersine, vergilendirme biçiminin, halk arasındaki ayaklanmacıların güçlü ittifaklar bulmasının, veraset biçimlerinin, monarşilerin verasetle ilgili çekişmelere açık olmasının ve daha pek çok mekanizmanın farklı bileşimler halinde devrimci süreçleri nasıl ilerlettiğini ya da engel-

lediğini önümüzdeki bölümlerde sık sık göstereceğim; Avrupa ekonomilerinde, devletlerinde ve devlet sistemlerinde bu mekanizmalar, geniş değişimler içinde sistemli olarak çeşitlilik göstermiştir. Tarihte düzenlilikler vardır; ve bu mekanizmaların işleyişinde bulunabilirler.

Ne yazık ki önümüzdeki bölümlerde argümanlarım şüpheye hiç yer bırakmayacak şekilde kanıtlanamamaktadır. Tarihsel araştırma ve yazı konusundaki benim kendi standartlarıma göre kitap, ancak belli başlı tezlerini örneklerle ortaya koyabiliyor. 1750'lerden 1830'lara kadar olan dönemi kapsayan Britanya ulusal arşivinde, ayrıca 1600 ile 1980'ler arasını kapsayan Fransız ulusal, bölgesel ve yerel arşivlerinde seçici bir çalışma yürüttüm; bunların dışında kitabım, tümüyle başka tarihçilerin yayınladığı tezler ile sentezlerin yetersiz bir şekilde okunmasına dayanmaktadır. 1492 ile 1992 arasındaki Avrupa devrimleri gibi kapsamlı bir araştırma konusunun –bunun düşüncesi bile insanı ürkütüyor!– üstesinden gelmek için gereken bütün dillere ve tarihsel literatürlere eşit derecede vâkıf değilim. Belki bir gün, çok çeşitli alanlarda yetkin olan tek bir araştırmacı, bir araştırma ekibi ya da bir bilgisayar bütün kritik verileri bir araya getirmeyi başarır; bu gerçekleşene kadar tek başına bir araştırmacının yapabileceği ise ya sorunun küçük bir parçasını üstlenmek, ya da geçici bir sentezе girişme cesareti göstermektir. Ben, araştırmacılık hayatımın büyük bölümünü bunlardan ilkini yapmakla geçirdim. Şimdi de ikincisini deniyorum.

Savaşlar ile devrimci durumları kapsayan kronolojiler, ilerideki bölümlerde açıklanacak olanların çoğunu belirlemektedir; bu kronolojiler, Jack S. Levy'nin *War in the Modern Great Power System*, 1495-1975 (Modern Büyük Güç Sisteminde Savaş, 1495-1979) ve Evan Luard'ın *War in International Society* (Uluslararası Toplumda Savaş) adlı kitapları gibi standart derlemelere dayanmaktadır ve benim incelediğim ulusal tarihçelerden elde edilen bilgilere göre bunlarda değişiklikler yapılmıştır. Bu anlatılarda belirtildiğine göre, önceden mevcut bir devletin sınırları içindeki büyük

bir bölgenin, kesimin ya da kentin bir ay veya daha uzun süre bir muhalifin ya da muhalifler grubunun denetiminde kalmış olduğu bütün olayları kural olarak devrimci durum kabul ettim. Kendime karşı dürüst davranarak kronolojilerden, açıklanacak belli başlı olayların listesini çıkardım; böylelikle de çalışmam, eleştiriye açık bir hale geldi. Bu sınıflandırmaya girmesi gereken bazı olayları mutlaka atlamış, bazılarını da yanlış sınıflandırmışımdır. Belli ülkeler üzerine uzmanlaşmış araştırmacılardan, kronolojileri, dolayısıyla da kitaptaki argümanları bir kalemde gözden çıkarmadan önce, yapılan hataların yönelimler ve farklılıklar konusunda genel olarak vardığım sonuçları geçersiz kılıp kılmadığını değerlendirmelerini istiyorum. Argümanlarla ilgili olarak doğacak kuşkular, uzman eleştirmenleri araştırma yapmaya ve benim argümanlarımı çürütmeye yöneltecek olursa, tek yapabileceğim kendilerini teşvik etmektir. Bu kitabı bir tartışmayı kapatmak için değil, başlatmak için yazdım.

Bu kitaptan, Avrupa devrimlerinin karakterindeki değişimleri ve çeşitlilikleri gösteren tutarlı bir anlatım ortaya çıkarsa –ki çıkacağını umuyorum– dünyanın başka bölgelerinden gözlemcilerin de konuya dikkat göstermesi gerekecektir. Teorik olarak, dünyanın her yerindeki devrimlere ilişkin anlatılar, çok büyük bir oranda Avrupa devrimlerinden kaynaklanmıştır; Fransız ve Rus devrimleri, Latin Amerika ya da Asya'da hâlâ devrimin neleri kapsayacağını değerlendirmede model olarak kullanılmaktadır. Üstelik, Avrupa devletlerinin hakim bir durumda bulunması nedeniyle, Avrupa devrimleri bu kıtanın çok ötelerinde de siyasal değişimleri etkilemiş, mesela bir Toussaint l'Ouverture ile müttefikleri, Fransız Devrimi'nden yararlanarak Fransız sömürgesi Haiti'de özgür bir siyah cumhuriyeti kurmuştur. Günümüzde Avrupa'nın yine önemli bir ekonomik güç durumunda bulunması da, geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki Avrupa devrimlerinin dünyanın başka yerlerinde de farklılık yaratmaya devam edeceğinin güvencesidir. Son olarak da günümüz dünyasında geniş

ölçekte geçerli olan devlet sistemi Avrupa kaynaklıdır ve hâlâ Avrupa'nın damgasını taşımaktadır; devrim ve değişen Avrupa devlet sistemi arasındaki ilişkilerin doğru kavranmasının, Avrupa dışında bugün gerçekleşen ve gelecekte gerçekleşecek olan devrimlerin anlaşılmasına katkıda bulunacağına inanmak için geçerli nedenler vardır.

Bütün bunları genel olarak kavrama çabası içinde kitapta şunlar ele alınmaktadır: 1492'den günümüze kadar Avrupa'daki toplumsal ve siyasal değişimlere ve bunların devrimci durumlar üzerindeki etkisine genel bir bakış (2. Bölüm); 1492'den bu yana Felemenk'te, İber Yarımadası'nda ve Balkanlar'da meydana gelen devrimci durumların karşılaştırılması (3. Bölüm); Britanya Adaları'ndaki devrimlerin, özellikle de 17. yüzyıldaki ayaklanmaların yakından incelenmesi (4. Bölüm); 1750'yi izleyen yüzyıllara özel bir ağırlık vererek, Fransa (5. Bölüm); başta 20. yüzyıl olmak üzere, Rusya (6. Bölüm); ardından devrimlerin birbirleriyle karşılaştırılması ve sonuç (7. Bölüm). Felemenk (1550-1650), Britanya Adaları (1600-1700), Fransa (1750-1850) ve Rusya'daki (1900-92) büyük devrimci mücadelelerin büyüteç altında incelendiği bölümler, kitabın belkemiğini oluşturmaktadır. Kitabın sonuna geldiğimizde, 1989'da ve sonrasında Doğu Avrupa'da gerçekleşen devrimleri, en azından 500 devrim yılı içinde belli biri yere oturtmayı başarmış olacağız.

2

Avrupa'daki Dönüşümler

1492'den Beri Gerçekleşen Değişimler

İncelememize beş yüz yıl öncesinden, 1492'den başlıyoruz. Bu tarih rastgele seçilmiştir, ama anlamlı olmadığı söylenemez. On beşinci yüzyılın sonu, Avrupa'daki ekonomiler ve yönetim biçimleri açısından bir dönüm noktası oldu. Kolomb'un 1492'de gerçekleştirdiği keşifler, Amerika kıtasının kesin bir şekilde Avrupa'nın yörüngesine girmesiyle sonuçlanmıştı. Kısa süre sonra İspanyollar, Antiller'e kadar uzanarak komşuları olan Portekizliler'le birlikte daha yakındaki Atlantik adalarında, mesela Kanaryalar'da yaptıkları plantasyon tarımını burada denediler ve şeker gibi tropikal ürünler yetiştirmeye başladılar; bir yandan da bu ağır işler için Afrika'dan köle getiriyorlardı. Tüm Amerika kıtasına yayılan Avrupa florası ile faunasına (mesela karahindiba, at ve kızamık) karşılık, Amerika anakarasına özgü ürünler de kısa bir süre içinde Avrupa hayatının temel taşları arasına girdi. Avrupa, sadece Coca Cola'yı, tangoyu ve cazı değil, mısırı, patatesi, tütünü ve belki frengiyi de 15. yüzyılda atıldığı Amerika serüvenine borçludur.

Amerika kıtasına ulaşılması, Avrupa'nın, dünyanın ekonomik merkezi olma yolunda başarıyla tamamladığı iddiasının sadece bir bölümüydü. On dördüncü yüzyıla kadar Avrupa, Büyük Okyanus'a uzanan ve Orta Asya'nın Moğol egemenliğindeki topraklarını eksen alan dev bir ekonomik sistemin kuzeybatı sınırını oluşturmaktaydı. O zamana kadar Avrupa'da, özellikle de Akdeniz ile Karadeniz çevresinde imparatorluklar doğup ölmüş, ama bunlardan sadece Roma İmparatorluğu, Avrupa topraklarının neredeyse yarısını egemenliğine alıp Avrasya ticaret, siyaset ve kültür sis-

temine kesin biçimde bağlamaya başarmıştı. Geniş orduları, ruhban hiyerarşilerini, karmaşık bürokrasileri ya da gösterişli krallık saraylarını desteklemeye ne ticaretin bağlı olduğu ince ve uzadıkça da incelen iplerin gücü yeterdi, ne de dağınık cepler halindeki tarımsal üretimin. Kuzeybatı Avrupa'nın gözükara, yırtıcı Vikingler'i bile böyle büyük bir imparatorluğu ayakta tutamazdı.

Bizans, Pers, Arap ve sonra da Osmanlı imparatorlukları Romalılar'ın yerini alıp Avrupa'nın güneydoğu yarısını ipek ticaretine dayalı Bağdat-Hangzhou eksenine bir kez daha bağladıktan sonra, Avrupa'nın kalan bölümü parçalanıp çevreselleşti. Yine de 10-13. yüzyıllar arasında bütün Avrasya sistemi son derece enerjik bir durumdaydı ve Avrupa'nın büyük bölümünde refah yükseliyordu: Kıtanın özellikle Avrasya ticaretindeki büyük yollarla sağlam bağı olan kesimlerinde ticaret gelişmiş, nüfus artıp kentler büyümüştü. 1000 yılında dünyanın en büyük kentleri büyük olasılıkla Konstantinopolis, Córdoba, Kaifeng, Sian, Kyoto, Kahire ve el-Ahsa'ydı (el-Hasa); aynı sıralamayla Avrupa'daki Sevilla, Palermo ve Kiev, onların çok gerisinde kalmıştı. Demek ki İsa'dan sonraki ilk bin yıllık dönemin sonunda, dünyanın en büyük kentleri büyük ölçüde Avrupa'nın dışında yer alırken, Avrupa'nın en büyük kentleri de İslam yörüngesinde bulunuyordu.

1300'e gelindiğinde listenin başında Hangzhou, Pekin, Kahire ve Kanton yer alıyor, Paris, Granada, Konstantinopolis, Venedik, Milano ve Cenova artık ilk yirmi içinde bulunuyordu. 1500 dolaylarında büyük olasılıkla dünyanın en büyük kentleri –ikisi Çin'de, biri Hindistan'da, biri de Müslüman Afrika'da olan– Pekin, Vicayanagar, Kahire ve Hangzhou ile birlikte Avrupa hiyerarşisinin başını çeken Paris, Konstantinopolis, Adrianopolis (Edirne) ve Napoli'ydi; ama bu sonuncular yine de Asya'daki emsallerine göre çok küçüktü. Gerçi 1700'de muhtemelen dünya birincisi Japonya'daki Edo'ydu ama, ilk kez dünyanın en büyük on kentinden üçü Avrupa'dan çıkmıştı: Konstantinopolis, Londra ve Paris (Chandler & Fox 1974: 308-21). İS 1000 ile 1700 arasında,

özellikle de 1500'den sonra, hiyerarşide liderlik açık bir biçimde Avrupa'nın kuzeyine kaymıştı.

Peki bu 700 yıl boyunca neler oldu? 1300'den sonraki iki yüzyıl boyunca, veba salgınları ara ara Avrupa ile Asya arasındaki bağlantıyı kopardı; Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması, karadaki ticaret yollarında ürkütücü engeller oluşmasına yol açtı; Çin, önceden genişletmekte olduğu deniz ticaretinden çekildi; Atlas Okyanusu'ndaki güçlerin yelkenli gemileri, daha önce Akdeniz'de egemenlik kurmuş olan kadırgaları sıkıştıracak duruma geldi; Avrupalılar, Asya'dan gelen barutu kullanmaya başladılar; ayrıca 1453'te Osmanlılar'ın Konstantinopolis'i ele geçirmesi (bu, Avrupa'da top kullanarak yapılan ilk ve örnek bir büyük kuşatmaydı), Müslüman Osmanlı ülkesi ile Ortodoks Rusya arasındaki sevgi-nefret ilişkisini pekiştirirken, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki yüzleşmeyi de tanımlıyordu. Bütün bu değişimler sonucunda Avrupa, daha önce hiç olmadığı kadar pekişik, özerk bir birim haline geldi. Avrupa ile bu dev yapı içindeki bitişik bölgelerin, vebanın yol açtığı demografik faciadan sonra toparlanması bir yüzyıldan daha uzun bir zaman aldı. Nüfus artışı, 10-13. yüzyıllar arasında hızlanarak açığı kapatmış, sonra 14. yüzyılda yarı yarıya gerilemiş ve ancak 16. yüzyılda yeniden ivme kazanabilmişti. Kısa süre içinde bütün Avrasya sistemi yeniden büyümeye başladı. O zamandan sonra da Avrupa, dünyanın kalan bölümüyle ilişkisinde daha önce hiç olmadığı kadar önemli bir konuma geldi; Roma İmparatorluğu zamanında olduğundan bile daha önemli bir konumdaydı artık.

Avrupa, günümüz dünyasına açılan altın kapıdan 1492'de ya da bu tarih dolaylarında geçmiş değildi. 1492'nin siyasal dokusu, zamanımızdakinden muazzam farklılıklar gösteriyordu. O noktada Aragon Krallığı, Katalan deniz ticaretinden aldığı güçle İber anakarasından Sardinya ve Sicilya'ya kadar yayılmıştı. İtalya'nın belli başlı devletlerinden biri, Katolik Papa'nın yönetimindeydi. Muazzam bir Polonya Krallığı, Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü

yüzeysel biçimde de olsa egemenliği altına almış, bizim bugün Rusya adını verdiğimiz topraklar ise Moskova Prensi, Pskov Cumhuriyeti, Altın Orda Devleti, Kırım Tatarları ve Avrasya steplerinden gelmiş başka fatihler tarafından yönetilmekte olan bölgelere ayrılmıştı. "Almanya"nın büyük bölümü de kâğıt üstünde Habsburglar'ın süzerenliğinde bulunuyordu, ama fiiliyatta hemen hemen bağımsız olan piskoposluklardan, özgür kentlerden, düklüklerden ve başka küçük egemenlik alanlarından oluşmuştu.

Dünyaya hakim de değildi Avrupa. 1492'de Çin'in Doğu'da muazzam bir ağırlığı vardı. İslam egemenliğindeki topraklar ile denizler, dünyanın merkezî ticaret ve kültür bağlantılarını içine alıyor, İslam'ın nüfuz alanı hâlâ Güneydoğu Asya'dan Afrika'ya kadar uzanıyordu. Avrupalılar, Hint Okyanusu'nda ve Asya'ya karadan uzanan yollarda Müslüman tüccarların yerini almadan önce uzun süre onların izinden gittiler ya da onlarla uzlaştılar. Kolomb'un "Hindistan"a batıdan bir yol bulma çabası içi boş bir hayal değil, sonuca ulaşması durumunda karşılığı fazlasıyla alınacak olan elle tutulur bir girişimdi. 1492'ye gelindiğinde Avrupa gemileri artık geniş Osmanlı İmparatorluğu'nu durdurabiliyor ve Hint Okyanusu'nda Müslümanlar'a ait ticaret alanına giriyordu. 1498'de Vasco da Gama, Portekiz'den Hindistan'a ulaşmıştı. Portekizli, ardından İspanyol, sonra da Felemenkli tüccarlar ve denizciler Avrupa dışındaki denizlerde hakimiyet kurmaya başladılar. 1500-01'de Pedrálvarez Cabral'ın filosu, doğuda Hindistan'a yönelmeden önce Brezilya'yı gördü ve ardından Portekiz'e döndü. 1519 ile 1522 arasında Fernando Macellan'ın (Fernão de Magalhães) filosu yeryüzünün çevresini dolaştı, ama Macellan'ın cesedini Filipinler'de bıraktıktan sonra yolculuk tamamlanabildi.

Dünya perspektifinden Avrupa, ekonomik ve siyasal faaliyetlerde önemli bir kutup haline gelmekteydi. Dar bir Avrupa bakış açısından ise 15. yüzyıl sonlarında ticaretin ağırlık merkezi, Güneydoğu'dan Kuzeybatı'ya, Akdeniz ile Karadeniz'den Atlas Okyanusu'na kaymaya başlamıştı. Yönelimdeki bu değişikliğin

başını İber devletleri çekse de, kısa sürede Fransız limanları, Felemenk, Baltık ve ardından Britanya Adaları bu gelişmeye katıldılar. Mesela 1496'da Flandre ile İngiltere, *Intercursus Magnus* adında bir ticaret antlaşması imzalayarak birbirlerine ticari ayrıcalıklar sağladılar ve zaten ikisi arasında bir bağ oluşturan yün ve dokuma ticaretinin önemini tanıdılar. Uzun zamandır çevresel alanların en uzak sınırı halinde olan Atlas Okyanusu, hak ettiği konuma geliyordu artık.

İki başlı bir monarşi olan Kastilya ve Aragon –Fernando ile Isabel'in mirasları birleştirilmiş, ama tek bir bütün haline getirilmemişti– 1492'de Granada'nın fethini tamamladı. Büyük Müslüman imparatorluklarının İber Yarımadası'nda tuttuğu son kalıntı da bu fetihle ortadan kaldırıldı; bu kalıntı İspanyol Yahudileri'ydi ve ölüm tehdidi karşısında, kâğıt üstünde de olsa Katolik olmayı kabul etmeyenler için, tüm Avrupa'yı kat edip Akdeniz çevresine dağılmalarına yol açacak diaspora başlamış oldu. Fransa, bir bakıma birleşik İspanya tehdidine karşılık, hemen iki yıl sonra İtalya'yı işgale başladı; bu, tarihî önemi büyük bir askerî harekâttı. İspanya da hemen hemen aynı sıralarda İtalya'ya rakip bir askerî kuvvet gönderdi ve önceden birbiriyle çekişen, ama nispeten özerk durumda olan İtalyan kent devletleri, büyük güçler arasındaki siyaset oyununun piyonları haline geldi.

Fransa'nın İtalya'da hegemonya kurma iddiası, tüm Avrupa'yı kapsayan savaşlar çağını başlattı. 1494'ten Cateau-Cambrésis Antlaşması'nın imzalandığı 1559'a kadar, sadece Fransız Valois ve İspanyol Habsburg hanedanları arasında 11 ayrı savaş oldu. 1492'de artık savaşların karakteri ve uluslararası sistem de hızla değişmekteydi. 1470'lerdeki Burgonya savaşları sırasında İsviçre piyadesi, mızraklı gruplar halinde etraflarını çevirerek usta süvarileri yenilgiye uğratabileceğini göstermişti. Askerî strateji uzmanlarına ve İsviçreli paralı askerlere olan talep bir yana, stratejideki bu değişiklikle birlikte, top kullanılan kuşatmalara karşı geniş tahkimatlar gerekmesi de orduların para ve insan gücü ihtiyacını

önemli ölçüde artırıyordu. Sonuçta bu savaşlar, Avrupa'daki devlet sistemini şekillendirdi, Avrupa'nın kıta dışında girişeceği fetihlere zemin sağladı ve sonunda Avrupa'da, ardından da bir bütün olarak dünyada hakim olan merkezî, farklılaşmış, özerk ve bürokratik devlet tipinin oluşmasında rol oynadı.

Bir yandan da, Avrupa ticaretinin Büyük Okyanus ile Atlas ve Hint okyanuslarındaki deniz yolları boyunca genişlemesi, sermaye birikimine güçlü bir teşvik sağladı; bu da savaşan devletlerin, silahlı kuvvetlerini geliştirmek üzere servet yapmasına olanak verdi. Immanuel Wallerstein'ın deyişiyle kapitalist dünya sistemi, Avrupa'yı merkez alarak şekillenmeye başlamıştı. Büyük bir yıl olan 1492'nin olayları, bütün bu tarihî süreçlerin tek nedeni değildi tabii. Yine de İber Yarımadası'nın konumunu hızla değiştirerek tüm Atlas Okyanusu'na yayılması, bu süreçlerin itici gücü oldu. O halde, 1492'nin değişen devletleri, ekonomileri, siyasal çatışmaları ve devrimlerine ilişkin bir analize girişince, tutarlı bütün oluşturan bir Avrupa devletleri sistemi denebilecek bir şeyin varlık gösterdiği bütün bir dönemin de ayrıntısıyla incelenmesi kaçınılmaz olmaktadır.

1492'nin haritasında İngiltere, İrlanda, İskoçya ve Fransa'nın hemen hemen bugünkü sınırları içinde göründüğünü söyleyebiliriz, ama bunun için, bugün biraz abartıyla Birleşik Krallık adını verdiğimiz yerin zorlu oluşumu bir yana, Fransa'nın doğuda fethettiği geniş toprakları da görmezden gelmemiz gerekir. 1492 Avrupa haritası, neredeyse 200 tane devlet benzeri birime bölünmüştü; bunların birçoğunun toprakları örtüşüyor, birçoğu da yer yer yarı özerk yönetimler içeriyordu.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasına rağmen, 1992'ye kadar bu 200 birimin pekişmesiyle yaklaşık 35 hükümran devlet ortaya çıkmıştır; bunlardan yalnızca Andorra, Liechtenstein, Lüksemburg, Monaco, San Marino ve Vatikan, beş yüzyıl önce yaygın olan etrafı kuşatılmış mini devlet tipini hatırlatır. Artık Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın eski sınırları içindeki bütün

bağımsızlık iddiaları tanındığında bile, Avrupa'da 1492'nin siyasal bölünmüşlüğünü andıran bir görünüm ortaya çıkamaz. Tersine 1992'de Avrupa devletlerinin, Avrupa Topluluğu'nu da içeren ya da ona benzeyen daha geniş oluşumlar halinde giderek pekişeceğine dair her türlü işaret mevcuttur. Bölgeler ve milliyetler, günümüz devletleri karşısında muhtemelen daha fazla özerklik sağlayacaktır, ancak egemenlik, aslında yukarı doğru bir yönelim göstererek devlet kümelerine kaymaktadır. Avrupa Topluluğu kendi birleşik silahlı kuvvetlerini kuracak olursa, egemenlikteki kayma, tersine dönmüş bir çığa benzeyecektir.

Üstelik 1992'de bütün dünyadaki devlet sistemi de köklü değişimler geçirmektedir: Sovyetler Birliği parçalanmıştır, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin başını çektiği iki kutuplu bloklar çekişmesi artık dünya siyasetine hakim değildir, Japonya ile Almanya gibi askerî bakımdan zayıf ama güçlü kapitalist devletlerin nüfuzu artmaya devam etmektedir, ayrıca uyuşturucu, silah, elektronik eşya, yayıncılık ürünleri ve petrol ticareti ya da çokuluslu şirketler, bunun için gerekli sermayeyi yaratıp biriktirmiş olan devletlerden kısmen bağımsız olarak büyük bir güç ve hareketlilik kazanmaktadır. Kısacası 1492, yakın yüzyıllarda hüküm sürmüş olan türdeki Avrupa devletlerine açılan bir eşik oluşturmamaktadır.

Devletlerden daha fazla değişim geçiren şeyler de vardır. 1492'den sonra Avrupa'nın bütün yaşantısı farklı bir doku kazanmıştır. On beşinci yüzyıl sonlarındaki Avrupa'yı hatırlayın: Hindistan ve Doğu Asya'yla birlikte tarımsal üretim, dolayısıyla da yoğun yerleşme ve büyük kentler bakımından dünyanın üç büyük bölgesinden biriydi. Alpler'in çevresinde ve Akdeniz, Atlas Okyanusu, Baltık Denizi ile Karadeniz kıyıları boyunca sıkı biçimde birbirine bağlanmış ticaret kentlerinden oluşan bir ağ uzanıyordu; bu kentlerin büyük çoğunluğunun, küçük ölçekli imalat ile ticarete yönelik tarım arasında bağlantı sağlayan geniş hinterlandları vardı. Avrupa'nın geriye kalan bölümü, iki tür bölgeye ayrılmıştı: Gelir-

lerini köylülerin aile işletmelerinden sağlayan (ve bir kısmı aynı zamanda kilise adamı olan) savaşçı toprak sahiplerine ait bölgeler ile küçük toprak sahibi çiftçilerin, balıkçıların ve ormancıların tüccarlar, askerler, papazlar ve devlet görevlileriyle yan yana yaşadığı diğer bölgeler. Macaristan bunlardan birincisine örnektir; İskandinavya ise ikincisine.

Büyük bir çeşitlilik sergileyen, ama iç bağlantıları da giderek güçlenen bu Avrupa, 1492'den itibaren dünyanın şaşkın bakışları altında eşi görülmedik bir sanayileşme, kentleşme, proleterleşme ve nüfus artışı patlaması yaşadı. Bunların hepsi kesintisiz biçimde ve birdenbire olmadı elbette; geniş bir tanımla, 16. yüzyıl büyük ölçekte kentleşmeye ve nüfus artışına sahne olduysa, 17. yüzyılda her iki alanda da bir durgunluk yaşandı; 1750'den sonra bunların ikisi de daha önce hiç olmadığı kadar hız kazandı ve ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru yavaşlamaya başladılar. Aslında bu demografik deneyim bütün Avrasya'ya yayılmıştı: 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında kapsamlı bir nüfus artışı oldu, ardından bir yüzyıl süreyle demografik durgunluk yaşandı ve 18. yüzyılda daha hızlı bir büyümeye geçildi; büyümenin hızlandığı dönemlerde gıda üretimi yetersiz kaldı ve fiyatlar yükseldi (Goldstone 1991: 355).

Yine de nüfus artışının etkileri, Avrasya'nın değişik yerlerinde önemli farklılıklar gösteriyordu. Çin'de ve Japonya'da devlet, toprak sahipleriyle kapitalistleri sınırlandırmayı başararak, onların elindeki rantlarla kârların önemli bir bölümünü memurlara aktardı. Avrupa'da ise hiçbir imparatorluk, toprak sahiplerini ya da kapitalistleri kıta ölçeğinde denetimi altında tutmayı başaramadı; burada, yükselen fiyatlar ile ucuzlayan işgücü, hem toprak sahiplerinin hem de kapitalistlerin işine yaradı ve kıtanın birçok bölümünde bu ikisinin ittifak kurmasına, hatta birbiriyle bütünleşmesine olanak sağladı. Toprak sahipleri, onlara bağlı büyük kiracı çiftçiler ve daha ağırlıklı bir konumu olan toprak sahibi köylüler, ürünleri için pazar bulabildikleri bölgelerde tarımsal kapitalizmin bayraktarı haline gelerek, kendi içlerinde topraksız ücretli işçilerin çoğalmasına

da ortam hazırladılar. Sonra da tüccarlar, sanayi kapitalizminin yolunu açtı.

Sanayileşmenin tarihini saptamak, kentleşme ya da nüfus artışınınkini saptamaktan daha zordur, çünkü sanayi üretimi önce kırsal aile işletmelerinde ve küçük, dağınık atölyelerde genişlemeye başlamıştı; bu atölyelerde insanların çalışma yılları – hatta günleri– imalat, ticaret ve tarım arasında bölünmüş durumdaydı. Yine de kabaca hesaplayacak olursak, 17. ve 18. yüzyılları, Liège ile Zürich gibi sermaye kutupları etrafındaki kırsal alanlarda ve kentlerde dağınık, küçük ölçekli imalatın kitlesel ölçekte büyüdüğü dönemler olarak düşünebiliriz. 19. ve 20. yüzyıllar ise patlama dönemleridir: Kırsal kesim tarım dışı faaliyetlere gitgide kapanırken, sermaye, işçiler ve imalat kentlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. Üstelik 20. yüzyılda işgücü ile üretimin bir parçası olarak imalat istikrarlı bir yapıya otururken, hizmet sektörleri – hükümet, taşımacılık, bankacılık, eğitim, sağlık vb– tarımı, ormancılığı ve balıkçılığı küçülterek büyümeyi sürdürmüştür.

Üretimin örgütlenmesindeki değişimin bir sonucu olarak Avrupa'da nüfus proleterleşmiştir. Proleterleşme, hanehalkının ücretli emeğe giderek daha fazla bağımlı hale gelmesini ve/veya üretim araçları üzerindeki denetimini yitirmesini içerir. On dokuzuncu yüzyılın üstü başı kir içinde fabrika işçisi şeklindeki "proleter" imajına rağmen, neredeyse o yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'da proleterleşme büyük ölçüde kırsal kesimde ve küçük kasabalarda gerçekleşmişti; toprak sahipleri, tüccarlar, köylüler ve zanaatkârlar arasında, topraksız tarım işçilerinin, yarım gün çalışan dokumacıların, saatlik, günlük, aylık, yıllık, işe göre ya da parça başı ücret alan diğer işçilerin sayısı gittikçe artıyordu. Bu değişime ilişkin tahminî hesaplamalar Tablo 2.1'de gösterilmiştir (kaynak, Tilly; 1984: 36). Bunlar kesin sayılar değildir, büyüklüğe göre sıralanmıştır. 1990 yılına ilişkin rakamlar, diğerlerinden de çok tahmine dayanır. İstatistikteki kalite artışına rağmen, devlet sosyalizmine dayalı rejimlerin ortaya çıkması proleterlere ilişkin hesaplamaları ironik bir şekilde daha da sorunlu hale getirmektedir;

sözgelimi, kolektif çiftliklerde çalışanlar proleter miydi? Yine de genel olarak mesele açıktır: 1800 öncesinde, kırsal proleterlerde hızlı bir artış; 19. yüzyıl boyunca, kentli proleterleşme doğrultusunda geniş ölçekli bir değişim; 1900'den itibaren, kentli proletarya genel nüfusa göre çok daha hızlı büyürken, kırsal proletaryada istikrar kazanmaya yakın bir durum söz konusudur.

Tablo 2.1 Avrupa'da Proleterleşme (1500-1990)

Başkasının geçindirdikleri dahil, kişi sayısı (milyon)

	1500	1800	1900	1990
Toplam nüfus	56	50	285	800
Proleter olmayan	39	50	85	200
Kent proletaryası	1	10	75	450
Kırsal proletarya	16	90	125	150

Bu dönüşümler, 1492 ile 1992 arasında siyasal çatışmalarda, kolektif eylemde ve devrimlerde baş aktörlerin köklü biçimde değişmesi anlamına geliyordu. Fabrika işçileri ve sanayi kapitalistleri gibi birçok yeni aktör çıkmıştı sahneye. Papazlar, köylüler ve toprak sahipleri gibi aynı isimle anılmayı sürdürenler bile, önceki emsalleriyle ancak belli belirsiz benzerlik gösteriyordu. Üstelik yönetenlerin, yönetilenlerin, yönetenlerle ittifak kuranların ve yönetenlere meydan okuyanların karşısına çıkan toplumsal koşullar da derin bir değişim geçirmişti; kentlerde yaşayan ücretli işçilerin doldurduğu bir dünya, tüccarlarla çiftçilerin ağırlıkla kırsal dünyasından tümüyle farklı bir siyaset yaratır. Böyle değişimlerin ortasında devrimler ve onlarla bağlantılı siyasal süreçler de değişmeden kalamazdı. Hatta devrimlerin hedefi olan devletler derin dönüşümden geçtiğine göre, onların daha da fazla değişmesi gerekiyordu.

Parçalanmış Devletlerden Pekişmiş Devletlere

Binlerce yıl boyunca, dünyanın her yerindeki devletlerin tarihi, esas olarak savaş, savaşı yapan çeşitli türden örgütlenmeler ve savaşın bedelini ödeyen çeşitli topluluklar arasındaki etkileşime bağlı bir akış gösterdi. Devletlerin, yurttaşlarından büyük bölümünün günlük –ve gecelik– hayatına ulaşacak kadar palazlanması ancak yakın yüzyıllarda gerçekleşti. Devletler, tarihin daha yakın dönemlerinde gösterdikleri bu genişlemeyi, 1750 sonrasında, devletlerin kendi nüfusundan toplanmış büyük, iyi bir donanıma sahip, halk tarafından finanse edilen daimi orduların ortaya çıkmasıyla başgösteren savaş enflasyonuna ve savaşın maliyetine borçluydu. Savaş enflasyonunun yarattığı kitlesel ölçekli çarpışmalar da devleti, birden fazla amaca hizmet edebilen güçlü bir aygıt durumuna getirdi. Zaten böyle bir güce sahip olunca da, nüfusun geniş kesimleri (çoğunlukla askerî nitelik taşımayan) kendi amaçları doğrultusunda devlete karşı talepler ortaya atmaya başlamıştı. Mücadelelerle geçen bir yüzyıl ya da daha uzun bir süre boyunca devletler, ekonomik altyapı, eğitim, refah, hatta ekonominin yönetimi gibi yükümlülükler altına girdiler. Bu nedenle günümüzün kalın, zorlayıcı, büyük Batı devletleri, son birkaç yüz yıl öncesine kadar var olan ince, keyfî, hatta çoğu zaman ölümcül devlet aygıtları hakkında pek bir fikir veremez.

İlk Avrupa devletleri, kendilerinden sonra gelecek olanların birer minyatürü, mamutları bekleyen birer cüce fil değildi; 1492'den sonraki dönem, Avrupa devletlerinin anatomisinde kapsamlı değişiklikler getirdi. Bu değişiklikler, 1750 ile başlayan yüz yıllık dönemde yoğunlaşmıştı gerçi ama, Avrupa'nın bazı bölgelerinde 18. yüzyıldan önce de böyle değişiklikler beklenmekteydi; ayrıca devletler, 1850'den sonra da hızla genişlemeye devam etti. Birkaç yüzyıldan beri Avrupa'da savaşlara damgasını vurmuş

olan paralı askerler ve serüvenci korsanlar, bu kritik geçiş döneminde Avrupa sahnesinden çekildi; askerî kuvvetler, daha önce hiç olmadığı ölçüde sivil yöneticilerin hükmüne girdi; ordular ile polis arasındaki ayrım (bunlardan birincisi, esas olarak başka silahlı örgütlerle çatışıyor, ikincisi ise sivil halkla ilgileniyordu) çok daha keskin hale geldi; devletler, mahalle ve bölge düzeyinde kapsamlı ve nispeten birörnek yerel yönetimler oluşturdu; merkezî bürokrasiler (hem orduya hizmet verenler, hem de giderek genişleyen bir ölçekte, sivil faaliyetlerle ilgilenenler) genişleyip düzenli bir yapıya kavuştu; vergilendirme ve kamu maliyesi sistemleri, devlet içinde devasa birer örgütlenme haline geldi ve hem temsilci kurumları hem de merkezî yürütmeyi etkilemeye çalışan popüler siyaset geliştikçe temsilci kurumlar (ne kadar elitist de olsa), ulusal iktidar mücadelelerinde daha fazla ağırlık kazandı.

Ordunun yeniden örgütlenmesi sonucunda büyük Avrupa devletleri, genel olarak dolaylı yönetimden dolaysız yönetime geçmeye başladı. Büyük toprak sahipleri, kilise adamları, kent yönetimleri ve tüccarlar gibi önemli ölçüde özerk aracılara sırtlarını dayayıp onların kendi adlarına yönetmesini beklemek yerine, yöneticiler, vergilendirme, askere alma, nüfus kayıtları, kitlesel eğitim ve başka denetim biçimleriyle mahallelere, hatta tek tek evlere kadar uzanan devlet aygıtları yarattılar. Merkezî hükümetlere bağlı kurumlar, dil, iletişim, sanat, eğitim ve siyasi inanç yoluyla tek bir ulusal kültür biçimine öncelik sağlamak üzere daha önce eşi görülmemiş bir çabaya giriştiler. Kaynakları – sermaye, emek, mal, para, teknoloji– kendi ulusal sınırları içinde tutup, coğrafyacıların, komutanların ve siyasetçilerin giderek daha kesin bir biçimde tanımladığı sınırlar üzerinden hareketlerini denetim altına aldılar; bu kaynakların kullanımını belirlemek, onlardan eşgüdüm içinde yararlanılmasını sağlamak ve diğer bütün rakip iddialara karşı devletin bu kaynaklar üzerindeki hak iddialarını dayatmak üzere ulusal politikalar geliştirdiler.

Bu dönüşümü en kapsamlı ve etkili biçimde sergileyen, Fransız Devrimi ile İmparatorluğu oldu (kısmen Fransa'nın fetihlerinin sonucu olarak ve/veya örneğin kısmen de, Fransa'nın giriştiği savaşlar sonucunda kara ve deniz kuvvetlerinde meydana gelen muazzam büyümeye yanıt olarak), ama diğer Avrupa devletlerinin çoğu da aynı doğrultuda ilerledi. Bu süreçte daha geniş, daha etkin, daha eşit yurttaşlık tanımları oluşturdular: Bir devletin sınırları içinde yaşayanlar ile o devletin aygıtları arasında, sadece o sınırlar içinde yasal olarak ikamet etme temelinde karşılıklı sağlam yükümlülükler vardı. Soyluların hüküm sürdüğü Rusya'dan, parçalanmış ve çekişmelerle dolu İsviçre'ye ve sınıflara ayrılmış, ama kısmen demokratik Büyük Britanya'ya kadar çok açık ve belirgin çeşitlemelerle yöneticiler, genellikle kendi ulusal nüfuslarıyla kapsamlı bir pazarlığa girme pahasına devletlerinin gücünü artırmaktaydı.

Bu değişikliklerin fiiliyatta izlediği yörünge, bölgeye ve döneme göre çok belirgin farklılıklar gösteriyordu. 1492'den sonra çeşitli zamanlarda, Avrupa'nın şu ya da bu bölgesinde kent devletleri, imparatorluklar, federasyonlar, cumhuriyetler, merkezî krallıklar, gevşek bir dokusu olan ve seçimle gelen monarşiler ve bunların daha başka çeşitleri gelişip güçlendi. Hepsi de bir dereceye kadar *bölünmüş* durumdaydı: Ya merkezi bir kent olan bir piskoposluk ile hemen çevresindeki hinterland gibi tek bir küçük bölümden oluşuyorlardı, ya da her birinin önemli ölçüde ayrılığı ve özerkliği bulunan farklı türde birimlerden oluşmuş bir kümelenme halindeydiler. En önemli farklılıklar, göreli sermaye yoğunlaşmalarına ve çeşitli devletlerin çevrelerinde uyguladığı zorlayıcı araçlara bağlı olarak ortaya çıkmaktaydı. Sermayenin önemli ölçüde yoğunlaşmış olduğu bölgelerde –özellikle İtalya'nın kuzeyinden başlayıp Alpler'i çevreleyerek Felemenk'e uzanan kentsel kuşakta– tüccarlarla bankerler devletlerin oluşumunda ve dönüşümünde temel rolü üstlenmişti. Bu bölgelerde kapitalistler, başta savaş olmak üzere devlet faaliyetleri için mali kaynak bulun-

masını kolaylaştırıyor, ama büyük kalıcı orduların, dayanıklı bürokrasilerin ya da güçlü merkezî yürütme organlarının kurulması önünde önemli engeller oluşturuyorlardı. Sonuç olarak kentsel bölgelere, Cenova, Dubrovnik, İsviçre ve Felemenk Cumhuriyeti gibi etkili, ama örgütlenmesi yetersiz kent devletleri hakimdi. Bunlar, sermayeye dayalı bir yol izliyorlardı.

Avrupa'nın hayvancılık ve geçimlik tarım yapılan bölgelerinde, sermaye uzun zamandır az ve dağınık durumdaydı; güçlü ve nüfuzlu kimseler kentleri ve ticareti boğuyordu; hakim düzen, fetihlere ve hanedan politikalarına bağlı olarak bugünden yarına değişmekteydi ve yöneticilerin devletlerini güçlendirmesinin tek yolu, büyük toprak sahiplerinin kurduğu orduları ele geçirmek ya da onlarla işbirliği yapmaktı. Bu bölgelerde, geniş ölçekli, merkezileşmiş silahlı kuvvetler oluşturma çabası, başarıya ulaşsa bile sonunda ayrıcalıklı soylular ile güçlü devlet bürokrasileri arasında paradoksal bir bileşim yarattı. Rusya, Macaristan, Polonya, Portekiz ve Kastilya, *zorlamaya dayalı* yolun farklı versiyonlarına örnektir.

Bu ikisi arasında da, bir miktar yoğunlaşmış sermaye ile geniş ölçekli silahlı kuvvetlerin özerk toprak sahipleri elinde bir araya geldiği bölgeler vardı – bunlar, Ortaçağ tarihçilerinin en çok içlerine sinerek kullandığı terimle "feodal", 17. ve 18. yüzyılları inceleyen tarihçilerin terimiyle de "mutlakıyetçi" bölgelerdi. Tipik olarak bunlar, ticaret kentleri ile kent pazarı için (aile işletmelerinin üretimi dahil) fazladan ürün ortaya koyan büyük tarım bölgeleri arasında ağ gibi yapılar meydana getirmişti. Bu ortamlarda yöneticiler de, çoğunlukla burjuvaziyi soylulara karşı kışkırtarak iktidarlarını genişletebiliyor, ama sonunda onları da sarayın hizmetinde kullanıyordu. 1700 dolaylarından sonra savaşların maliyeti olağanüstü yükseldiğinde, kendi nüfuslarının kaynakları ve insan gücüyle büyük, kalıcı ordular kurup donatmak ve bunları finanse etmek, bu devletler için sermayeye dayalı ve zorlamaya dayalı komşularına göre çok daha kolaydı. Sonuç ola-

rak, askerî ve diplomatik açıdan bunlar, Avrupa'daki hakim devletler haline geldi. *Sermaye destekli zorlama* denebilecek olan bu yolun en iyi örnekleri de Fransa ile Prusya'dır.

Savaşın örgütlenmesi, devletlerin, dolayısıyla da devrimlerin karakterinde temel bir farklılık yarattı. Savaşın yarattığı farklılık neydi? Özellikle İsveç ve Rusya'da, 17. yüzyılda ulusal ordularla girişilen birkaç denemeden sonra, 18. yüzyılda paralı ordular kesin bir düşüşe geçti. Bunların yerini, neredeyse tümüyle ulusal nüfustan gönüllü, hatta zorunlu olarak toplanan ve esas olarak yine aynı nüfusun vergileriyle finanse edilen büyük daimi kara ve deniz kuvvetleri aldı; 1793'te Fransa'daki *levée en masse**, bu değişimde önemli bir dönüm noktasını işaret ediyordu. İşgale uğrama tehlikesinin olmadığı durumlarda sıradan halk, zorla ve zorunlu olarak askere alma uygulamasına şiddetle karşı koydu. Ama devlet güçleri onların direnişini kırmayı başarıyordu. Fransa, Prusya ve başka birkaç güç daha bu yolla geniş kara ve deniz kuvvetleri oluşturmaya başlayınca, Avrupa'nın büyük bölümünde paralı asker pazarı çöktü; böylece, askerî varlık oluşturma peşindeki bütün devletler, büyük güçlerin izinden gitti.

Böyle alışılmadık bir yolla bu kadar büyük askerî güçlerin oluşturulması, önceden planlanmamış, ama temel nitelik taşıyan pek çok sonuç doğurdu: Yöneticilerin geniş ölçekli bir çekişmeye girerek kendilerine tabi nüfusla pazarlık etmesi; yurttaşlık tanımının genişletilmesi; halk egemenliği düşüncesinin ve buna ait uygulamaların ortaya atılması; tebaanın, isteklerini ifade etme ve eşit ortaklık hakları biçiminde devlete talepler dayatması; çeşitli türde temsilci kurumların güçlenmesi; merkezî devlet bürokrasilerinin şişirilmesi; devletlerin dolaylı yönetimden dolaysız yönetime geçmesi; giderek daha kesin biçimde tanımlanan ulusal sınır-

* Uluslararası hukukta, bir bölge halkının, düşmanın yaklaşmakta olduğunu görerek olağan savaş kuralları doğrultusunda ordu toplamaya vakit olmadığı için kendiliğinden silahlanması./Ç.N

lar içindeki işgücü, sermaye, mal ve para birikimi ile bunların sınırlar arasında hareketi üzerinde devlet denetiminin genişlemesi; devletin, muhariplер ile ailelerine karşı yükümlülüklerinin artması; muhariplerden siyasal aktör olarak yararlanılması ve askerlik hizmeti içinde deneyimlerin daha yaygın biçimde paylaşılması. Mesela Büyük Britanya'da 1792'den 1815'e kadar savaşla geçen yıllar, sadece silahlı kuvvetler ile vergilendirmede muazzam bir artışa, ulusal devletin önemli ölçüde büyüyüp merkezileşmesine ve parlamentonun yetkilerinde büyük bir genişlemeye değil, aynı zamanda ortaklık zeminleri, ulusal meseleler ve parlamentoya yönelik talepler konusundaki kolektif halk eyleminde müthiş bir dönüşüme tanıklık ediyordu (Tilly 1982, 1991a, 1991b).

Bu çok çeşitli değişimler, iç içe geçmiş üç kategori oluşturmaktaydı: (1) Sınırlandırma, (2) denetim, (3) yükümlülük. Devletler, sermayeyi, emeği, malları, teknolojiyi ve parayı daha önce görülmemiş bir ölçüde kendi toprakları içinde sınırlandırdılar – giderek daha kesin biçimde tanımlanan sınırlar üzerinde bunların hareketini kısıtladılar, onları, bu sınırların içinde devletin ve (bazen) yurttaşlarının yararına kullanılmak üzere damgalayıp bir kenara ayırdılar. Bütün devletler, göreli bir kesinlikle tanımlanmış sınırlar içinde öncelik hakkından yararlanır; onların birer sülale, çete, kilise, şirket ya da başka bir şey değil de, devlet olduğunu anlamamızın bir yolu da budur. Yine de, bu toprakların ne ölçüde bitişik ve kesin sınırlarla ayrıldığı konusunda, ayrıca bu sınırlarda ve sınırların içinde ne ölçüde güçlü bir denetim kurdukları konusunda büyük farklılıklar gösterirler. On sekizinci yüzyıl Avrupa'sında büyük devletler, genellikle yeterince tanımlanmamış olan ve birçok ayrı bölgeyi kapsayan sınırların içinde gevşek bir denetim sürdürüyordu; üstelik bu sınırların içinde de ya fazla uzak köşelere girmiyor, ya da o kadar ötelere uzanmayı büyük ölçüde özerk aracılara bırakıyorlardı. Göçmen işçilerin, tüccarların, malların ve paranın karşısına çok sayıda haydut ve eşkıya çıkmaktaydı, yoksa sınırlar içinde ve üzerinde hareket etmek kolaydı, devletin gözetimine tabi değildi.

Ayrıca, kişilerin mallarını kaydetmek üzere pek az devlette etkili sicil sistemleri vardı; ulusal vergi değerlendirmelerinin ne kadar ender görüldüğüne ve 19. yüzyıldaki sayım sonuçlarının ne kadar şaşırtıcı olduğuna bakın. On sekizinci yüzyılda ortaya çıktığı yerlerde zorunlu askerlik hizmeti bile, belli bir yörenin askere alınabilecek durumdaki erkekleri hakkında bilgi sahibi olmayı gerektiriyordu, dolayısıyla da yanılgılara son derece açıktı. Ancak daimi ulusal orduların ve onların eşliğindeki altyapının oluşturulmasıyla birlikte Avrupa devletleri, büyük bir hırsla askere alma işine girişti. Sınırların haritasını çıkardılar, komşularıyla sınırlar konusunu görüştüler, sınırlara muhafız diktiler, sınırlardan geçen malları ve insanları denetlemeye başladılar, sınırların her iki tarafındaki insanlara da pasaport ve vize verdiler ya da vermeyi reddettiler, sınırların doğal, değişmez, hatta mukadder olduğu şeklinde bir mitoloji yarattılar.

Bu sınırlar içinde devletler, aynı zamanda nüfus, kaynaklar ve faaliyetler –vergilendirme, askere alma, müsadere etme, yönetmelikler oluşturma, polislik, gözetim sistemleri kurma– üzerinde de çok daha geniş bir denetim kurmaktaydı. Geniş ulusal orduların oluşması ve onların eşliğinde de devlet bütçelerinin büyümesiyle birlikte, hemen hemen bütün devletler daha geniş, daha derin, daha dolaysız denetim sistemleri oluşturdu. Beklenece ği gibi merkezî denetim, mülkiyeti, üretimi ve siyasi faaliyeti de kapsayacak biçimde genişledi; yöneticiler, büyük ölçüde özerklik kazanmış nüfuzlu kişilere sırtlarını dayamayı bırakıp doğrudan yönetimi dayattılar, merkezî iktidardan dosdoğru mahallelere ve evlere kadar uzanan yönetim birimleri oluşturdular. Bu, kaçınılmaz olarak kültürel denetimi de içine alıyordu; dilde, tarihte, sanatta, yaşantıda tek bir gelenek belirlenerek ya da yaratılarak, ulusal sınırlar içinde daha önce var olan diğer bütün gelenekler karşısında öncelik kazandı. Devletler, daha önce görülmemiş bir ölçekte ulusal eğitim sistemleri kurmaya, standart ulusal diller dayatmaya, sergiler, müzeler kurup sanata sübvansiyon sağlamaya,

kültür üretimini ya da mirasını sergilemek için başka yöntemler oluşturmaya, iletişim ağları kurmaya, ulusal bayraklar, semboller, marşlar, bayramlar, törenler ve gelenekler icat etmeye girişti.

Sonuç olarak ulusal nüfusların çokdilli yapısı büyük ölçüde bozuldu, ama yine de içlerinden pek azı ideal ulus devletinin homojenlik düzeyine yaklaşabiliyordu; homojenleştirici etki, demografik davranış gibi derin konulara uzanmaktaydı (Watkins 1990; Winter 1986). İlk evrelerinde çoğu zaman aristokrasinin, hatta bazen sarayın da dışa kapalı, kendi çıkarlarına dönük yapısını itibarsız bir hale getiren bu çabaya ulusal burjuvaziler ve aydınlar da yaygın biçimde katkıda bulundu; ne de olsa 19. yüzyıl öncesinde aristokratlarla kralların çoğu, yönetimleri altındaki nüfusun büyük bölümünden farklı diller konuşuyordu. Bir kez başladıktan sonra bu süreç, kendini sonsuza kadar çoğalttı; ulusal azınlıklar da, giderek daralıp damgalanan bir fanus içinde yaşamaya devam etmektense ulusal bir dili konuşma ve ulusal bir tarzı benimsemenin avantajlarını daha da net biçimde görmeye başladılar.

Bu süreçte, önceden benzeri görülmemiş yükümlülükler yurttaşlara karşı devlet için, özellikle de devlete karşı yurttaşlar için bağlayıcı hale geliyordu; zorlama, mücadele ve savaş araçları üzerinde pazarlık etmenin sonucunda, ulusal bir toprakta yaşayanlar devlete emek, mal, para ve sadakat sunma yükümlülüğünü giderek daha fazla hissetmeye başlamışlardı; ama aynı zamanda da zararının karşılanmasını talep etme, söz ve tazminat hakları kazandılar. Bu süreç popüler siyaseti genişlettiği gibi, çıkar gruplarına da devletten ekonomik altyapı, polis, yargı, eğitim, refah ve daha pek çok biçimlerde hizmet ve koruma talep etme fırsatı sağladı. Bu iki taraflı yükümlülüklerin genişlemesiyle Avrupalılar, sadece küçük yönetici sınıfları değil, nüfusun büyük çoğunluğunu kapsayan bir yurttaşlık biçimi yarattılar. Yurttaşlık, günümüz Avrupalılar'ının anlayışına yakın bir anlam kazanmaya başladı: Bir devletin karşısında, o devlete ait topraklarda doğmuş ya da o devletin "yurttaşlığı"na geçmiş kişilerin oluşturduğu geniş

halk yığınlarına aşağı yukarı eşit biçimde dağıtılmış haklar ve yükümlülükler bütünü.

1800'den önce çeşitli zamanlarda, Avrupa'da şu ya da bu biçimde bölünmüş başka pek çok devlet biçimi ortaya çıktıysa da, 18. yüzyıldan itibaren artık belli bir devlet biçimi hakim olmaya başlamıştı. Buna pekişmiş devlet diyebiliriz: Büyük, farklılaşmış, heterojen bölgeleri doğrudan yöneten, maliye, para, yargı, yasama, askerlik ve kültür alanlarında yurttaşlarına üniter bir sistem uygulama iddiasındaki devlet. Pekişmiş devletin ortaya çıkışı, olağandışı bir tarihsel ad oluşturuyordu; önceki devletlerin hemen hemen hepsi, onun yanında önemsiz kalırdı. Çin'in ara ara kesintiye uğrayan merkezî imparatorlukları, Avrupa'daki pekişmiş devletin ilk örnekleri içinde en dikkate değer olanıydı; güçlü, ama bölünmüş durumdaki Japon devleti bile zamanın Avrupa'sındaki emsalleriyle boy ölçüşemezdi.

Birçok araştırmacı, bu yeni devlet tipine ulus devleti adını verdi. Ben ise, terimin ne kadar tehlikeli olabileceğini görmeden önce "ulusal" devlet diyordum. Ulus devleti terimi yanıltıcıdır; bir gerçeği değil, bir programı ifade eder. Ama ulusal devlet sözü de hemen hemen aynı düzeyde karışıklık yaratmaktadır. Pekişmiş devletlerin pek çoğu, tek bir birleşik halktan oluşan homojen bir yurttaşlar kitlesini yönetme iddiasındaysa da, çok azı bunu gerçekten başarmıştır: Belki, 1905'te ayrıldıktan sonra İsveç ile Norveç (eğer Laponya halklarını dikkate almazsak), 1920'lerle 1930'lardaki Finleştirme sonrasında Finlandiya (yine Laponya halklarını bir yana bırakacak olursak), imparatorluğun çöküşünden sonra Danimarka, Protestan-Katolik bölünmesini saymazsak İrlanda ile Hollanda, 1866 sonrası Macarlaştırma sürecinin ve I. Dünya Savaşı'ndaki toprak kaybının ardından Macaristan ve başka pek örnek de yok (Østergard 1992). Kuşkusuz Belçika, İsviçre, Birleşik Krallık, İspanya, Fransa ve Prusya, kültürel açıdan homojen nüfuslara asla ulaşamadılar. Yine de bu iddia çok önemli iki gerçeği temsil ediyordu: İlk olarak, yöneticilerin tektip dil, eğitim

sistemi, kültürel uygulamalar ve bağlılıklar dayatma yolunda emsali görülmemiş bir çabaya girmesi; ikinci olarak da kendi içinde tutarlı, bağlantılı, homojen bir nüfusun *var olması durumunda,* kendi devleti karşısında bile ayrı bir siyasal konumda bulunma hakkı taşıyacağı ilkesinin yeni bir meşruiyet kazanması. İşte bunlar, milliyetçiliğin iki hayati ilkesi haline geldi.

Mücadele Değişiyor

Avrupa devletlerinde, ekonomilerinde ve kültürlerinde meydana gelen uzun vadeli dönüşümler, devrim de dahil olmak üzere mücadelenin karakterini derinden etkiledi. Halkın taleplerini ifade biçimlerini gözden geçirelim: Taleplerin açık bir şekilde dile getirilmesi, tehdit, rica, saldırı ve başka eylem biçimleri ya da teslimiyet. Taleplerin değişik ifade ediliş biçimleri üzerinde ayrı ayrı duralım: *İhtilaflı* (yani, bir başkasının çıkarları için tehdit oluşturan talepler), *kolektif* (yani, bireylerin talepleri arasında uyum) ve nispeten *güçsüz* durumdaki kişiler tarafından ya da onlar adına dile getirilen talepler. Sıradan insanlar hangi koşullar altında böyle taleplerde bulunur? Bu konuda yapılan yeni çalışmalar, bir zamanlar hakim olan "kolektif davranış" görüşünden epeyce uzaklaştırmıştır bizi; bu anlayışa göre kolektif davranış, büyük ölçüde siyaset dışı, ayrı bir alandır ve alışılmış toplumsal denetimlerin çözülmesiyle ortaya çıkıp, alışılmış mantık yürütme biçimlerine aykırı eylemlerle ayırt edilir (örneğin bak., Aya 1990; McPhail 1991; Rule 1989). Taleplerin ifade edilişi üzerine bütün geçerli tartışmalarda çok sayıda fikir ayrılığı ortaya çıksa da, yakın zamandaki analizlerde bir bütün olarak bu konu, birbirine eklemlenmiş çıkarlara ve nispeten örgütlenmiş topluluklara dayalı, ağırlıkla siyasi nitelik taşıyan bir süreç kabul edilmektedir.

Yeni gelişen yaklaşıma göre sıradan insanlar, ortak çıkarları, ortak bir örgütlenmeleri, harekete geçirilebilen kaynak-

ları ve baskıya karşı bir derece güvenceleri olduğunda, ortak çıkarlarını gerçekleştirebilecekleri bir fırsat ya da bu çıkarlara yönelik bir tehdit sezerlerse kolektif taleplerde bulunurlar. Çoğu yorumcunun vardığı sonuca göre, söz konusu halkın toplumsal kimliğinde boyun eğmezlik ruhu ve kendi içlerinde bunu pekiştiren bir örgütlenmeleri varsa, bu kimliğin bünyesinde yerleşmiş haklar ya da ayrıcalıklar bulunuyorsa, bu halk, açık biçimde tanımlanmış düşmanlara ya da rakiplere karşı ortak bir tepki duyuyorsa, taleplerini ifade etme olasılığı daha yüksektir ve taleplerini o ölçüde zorlayıcı bir şekilde dayatırlar. Taleplerin uzun süreli ve güçlü bir şekilde dile getirilmesi (bu, örgütsüz bireylere ya da köksüz gruplara özgü bir durum değildir), ancak nispeten yoğun bir toplumsal örgütlenme varsa söz konusu olur. Üstelik bu talepler, sadece grup eylemini değil, mutlaka grup-etkileşimini de içerir. En azından, talepte bulunanlar ile taleplerinin nesnesi arasında bir bağ sağlar. Çoğunlukla da, çeşitli aktörler arasındaki kesintisiz bir alma-verme ilişkisinin sadece bir bölümünü oluştururlar. Dolayısıyla, "protesto"yu, sadece protestocuların koşullarına göre açıklama çabalarında, her zaman hikâyenin en azından yarısı atlanmaktadır. Zaten böyle açıklamalar da genellikle otoritelerin ya da onların sempatizanı olanların ağzından duyulur.

Sorunu tarihsel bir çerçeveye oturtmazsak, son derece soyut kalan bu şartlardan daha özgül bir açıklamaya varamayız. 1492'den bu yana Avrupa'yı ele aldığımızda, tarihsel çerçeveye oturtma şu anlamlara gelir: (1) Kıtada, taleplerin ifade ediliş biçimindeki değişik biçimlerin bağlamlarını sağlayan büyük toplumsal dönüşümlere dikkat göstermek ve (2) kolektif eylem repertuarlarını inceleyerek bu biçimlerin her birinin tarihini ele almak. Taleplerin ifade edilişinin karakterini ve sıklığını etkileyen çeşitli yapısal değişimler söz konusudur: 1800'den sonra hız kazanan kentleşme, ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş, hem kırsal hem de kentli işgücünün hızla proleterleşmesi, geniş ölçekli nüfus artışı, kitlesel göçler, büyük, hırslı, bürokratik devletlerin gi-

derek hakim duruma gelmesi. Bu süreçler, taleplerin kolektif olarak dile getirilmesindeki değişimlerin ve çeşitlenmelerin bağlamını sağlamıştır.

Bu değişimler içinde, Avrupa'da 1492'den beri taleplerin ifade edilişini tarihsel açıdan incelerken, Avrupa'daki temel süreçlere ağırlık vermek gerekir: Hem devletlerin geçirdiği dönüşüm, hem de kapitalizmin gelişmesi bazı temel çatışmaları beraberinde getirdiğinden, talepleri ifade etme sürecinde itici güç olmuştur. İlk olarak devletler, kendilerine tabi halktan kaynak – insan, para ve mal– alarak büyür; devlet bunda ne kadar başarılı olursa, o kaynaklar üzerinde hakları olan diğerleri o ölçüde kayba uğrar. 1700 dolaylarında İngiltere'de olduğu gibi, devlet bütün nüfusunun yüzde 5 ile 6'sını (erkekler, kadınlar ve çocuklar) silah altına aldığında bunun önemli bir bölümünü paralı askerler oluştursa bile, çiftliklerle atölyelerde genç erkeklerin yokluğu hissedilecektir.

İkinci olarak, pekişme sürecindeki devletler, yine aynı nüfusun bağlılığını ve maddi desteğini elde etmek için hem toprakları içinde hem de dışında başka yönetimlerle rekabete girdi. Soyluların özerkliğinin devlet tarafından budanmasıyla toprak sahipleri, egemenlikleri altındaki geniş kitleleri sonunda kaybetmişti. Son olarak da devlet yörüngesindeki gruplar, zaten devletin denetiminde bulunan kaynaklar, avantajlar ve çıkarlar için birbiriyle rekabet ediyordu. Sarayın kendi kararlarını fiilen dayatabileceği ve dayattığı görülünce, feodal beyler, köylüler ve kilise adamları, mahkeme kazanmak için birbiriyle rekabete girdi. Her üç çatışma türünün de sonucu, taleplerin geniş ölçekte dile getirilmesi oldu: Zorunlu askerlik ya da vergilendirmeye karşı direnç, krallarla büyük feodal beyler arasındaki mücadeleler, devletin ödüllendirdiği ya da cezalandırdığı talepler.

Kapitalizmin gelişmesinde de yine şu üç temel çatışma görüldü: (1) Sermaye ile emek arasında; (2) kapitalistler ile toprak, işgücü ve diğer üretim araçları üzerinde hakları bulunan başka ke-

simler arasında; (3) aynı pazarda –emtia pazarı, işgücü pazarı, sermaye pazarı– birbirine rakip olanlar arasında. Bu türden çatışmalar da aynı şekilde talepler doğurdu: Grevler ve işçilerin uyanışı, ortak kullanıma yönelik arazilerin çitle çevrilip kapatılmasına karşı verilen mücadeleler, dışarıdan gelenlere karşı şiddet uygulayarak iş tekelini koruma çabaları. Zaman zaman, mesela işçiler, kapitalistlerin egemenliğindeki devletlere başkaldırdığında, devlete yönelik çatışmalarla sermayeye yönelik çatışmalar üst üste geldi.

Ancak devletin uğradığı dönüşüm ve kapitalizmdeki alternatif yollar ile bunların bileşimleri, kolektif taleplerin zamanlamasını, karakterini, toplumsal temelini ve sonucunu önemli ölçüde etkiledi. Sözgelimi kitlesel köylü ayaklanmaları hantal, kapitalizmin fazla gelişmemiş olduğu, zorlamaya dayalı devletlerde ortaya çıkarken, loncaların iktidar ve ayrıcalıklar uğruna verdiği mücadeleler, ticaret kapitalizminin yoğun, devletlerin kapitalistleşmiş olduğu bölgelerde ağırlık kazanmıştı. 1493'te, doymak bilmez toprak sahiplerinin serfliğe ittiği Alsace (Elsass) halkı, kocaman bir köylü çizmesini *(Bundschuh)* gösteren resmi kendilerine bayrak yapıp tanrısal adalet adına toprak sahiplerine karşı isyan başlattı (Blickle 1981: xiii). Otuz yıl sonraki Alman Köylü Savaşı'nın göstereceği gibi, toprak sahiplerinin yoğun baskı uyguladığı tarımsal bölgelerde *Bundschuh*, çağın karakteristik hareketiydi. Ama 17. yüzyıla gelindiğinde, derin bir dinsel nitelik taşıyan eşitlikçi köylü ayaklanmaları, hemen hemen bütün Avrupa'da ömrünü doldurmuştu artık.

Çatışma ve ayaklanma kalıpları yüzyıllar içinde çarpıcı değişimler geçirdi. Ekonomiler ve yönetimler ulusallaştıkça, bütün Avrupa'da şu ya da bu derecede yerel taleplerden ulusal taleplere, hamilere yöneltilen veya hamilerin aracılık ettiği taleplerden doğrudan bölgesel ya da ulusal iktidara yöneltilen taleplere, birbirine sıkı biçimde bağlanmış, pekişik gruplar adına dile getirilen taleplerden bütün nüfus kategorileri adına taleplere geçildi. Bu geçişler hiçbir zaman tamamlanmadı elbette, ama kolektif talepleri

ortaya koyanlar ile bu taleplere hedef olanlar arasında geniş ve net bir değişim oluşturdu. Böylelikle işçiler, belli bir efendiye karşı talepler dile getirmekten, bütün bir sanayinin sahiplerine veya ulusal devlete karşı talepler dile getirmeye geçişte yolun en azından yarısını kat ettiler. Ancak devletleştirme doğrultulu yolda, sermayeye dayalı güç ile zorlamaya dayalı güç arasındaki çelişkili dönüşümlerin sonucu olarak büyük bir çeşitlilik görüldü.

Kolektif eylem repertuarlarında meydana gelen tarihsel değişimler, sermaye ile zorlamanın sonuçlarını netleştirdi. Kendi iç bağlantıları olan her toplulukta insanlar, taleplerini dile getirme konusunda sınırlı sayıdaki yerleşik yola çeşitli biçimlerde başvurur; bunlar, daha önceki talepleri dile getirirken verilen mücadelelerde olgunlaşmış eylem biçimleridir. Mesela 18. yüzyıldaki İngiliz işçileri, dilekçe verir, utanç törenleri düzenler, patronlara karşı bütün bir yerleşim ölçeğinde direnişler örgütler, parlamento adayları için parayla tezahürat yapar (ama tabii oy kullanamaz) ve taleplerini başka pek çok yoldan ifade ederlerdi. Ama şirket temelinde greve gitme, sendikalaşma, siyasal bir partiye başvurma gibi, 19. yüzyıldaki işçilerin taleplerini dile getirmede yararlanacağı imkânlardan yoksundular. Bu standart eylemlerin her biri, belli işçi grupları ile başka özgül gruplar arasında bağlantı sağlıyordu: Patronlar, başka işçiler, gentry vb. Başka aktörlere karşı taleplerin dile getiriliş biçimi ve o aktörlerin buna verdiği yanıtlar, işçilerin kolektif eylem repertuarını oluşturdu. Hakim repertuar, gruptan gruba, bölgeden bölgeye, dönemden döneme değişiyordu.

Mevcut repertuarlar, hangi türden taleplerin ve hedeflerinin kolaylıkla eyleme dökülebilir, hangilerinin neredeyse imkânsız olduğunu göstererek, işçilerin ve başka potansiyel talep sahiplerinin taleplerini ifade ediş biçimlerini sınırlandırdı; 18. yüzyıldaki işçilerin elinde, grev kırıcıları engellemek için çok etkili yöntemler vardı, ama nefret uyandıran bir parlamenterle doğrudan başa çıkabilmek için yapabilecekleri hemen hemen hiçbir şey yoktu.

Talep ya da iktidar sahipleri –çoğunlukla yerleşmiş eylem biçimlerinin çeşitlemelerini yaratarak– yenilikler geliştirip bu yenilikleri muhataplarına dayatmayı başardıkça, bizzat mücadele de repertuarlara yeni unsurlar kattı. Baskılar veya başarısızlık nedeniyle şu ya da bu eylem biçiminin etkisiz kaldığı veya bedelinin fazla ağır olduğu görüldükçe, mücadelenin repertuardan bazı unsurları elediği de oldu. İngiltere ile Fransa'da *charivari*'nin tarihi, hem yeniliğin hem de başarısızlığın unsurlarını göstermektedir (Le Goff & Schmidt 1981; Thompson 1972). Bu âdetin Ancien Régime'deki biçiminde yöre gençleri karısını dövenlerin, zina yapanların, boynuzlu kocaların, genç kadınlarla evlenmiş yaşlı erkeklerin veya yerel evlilik yasalarını başka bir biçimde ihlal edenlerin kapısı önünde toplanıp teneke çalar, alaylı sözler ve açık saçık şarkılar söyler, çeşitli biçimlerde gürültü-patırtı ederlerdi. On dokuzuncu yüzyıl başlarındaki yenilikçiler, muteber bir uygulama sayılan bu kitlesel saldırganlık biçimini aile içi günahlarla ve yerel arenayla sınırlı olmaktan çıkarıp, ulusal siyaseti de kapsayacak şekilde genişlettiler; ancak siyasal evreye girmesiyle birlikte bu eylem, kolektif hoşnutsuzluk ifadesi olarak hızla geçersizleşti.

Aynı şekilde, şirket bazında grev de yerleşim ölçeğine yayılmış direnişin yerini aldı. Bu ikinci direniş tipinde, belli bir işkolunda çalışanlar kasaba çıkışında toplanıp aralarında tartışır, dükkân dükkân dolaşarak işçileri dışarı çağırır, taleplerini formüle eder ve seçtikleri temsilcileri kendi işkollarındaki patronlarla görüşmeye gönderirlerdi. Bütün Avrupa'da deneyimlerden çıkarılan dersler, bilinçli örgütlenme ve yerel olarak edinilen bilgiler bir araya gelerek, küçük atölyelere dayalı zanaatkârlık sisteminin yerini büyük atölyeler ve proleterleşme aldıkça, patronların hepsiyle birden karşı karşıya gelme yeteneklerinin azaldığını gösterdi işçilere. Böylece, bir seferde tek bir şirkette faaliyeti durdurma yoluna gittiler. Sonunda da Avrupalılar, tek bir şirketteki grevi normal, bütün bir işkolundaki grevi istisnai bulur oldular.

Sidney Tarrow ile Sarah Soule, 19. yüzyıldaki direniş

biçimlerinde alışılmadık bir yeni özelliğe dikkat çekiyor: Bunlar, *modüler*'di (Tarrow & Soule). On sekizinci yüzyıldaki direnişler belli durumlara çok güzel uyum sağlıyordu; mesela ortak kullanılan arazilerin çitle çevrilmesine karşı mücadele (çoğu zaman kalabalıklar araziyi çevreleyen çiti kırıp toprağı kullanıma açardı) ve rayicin altında ücretle çalışan işçiler için düzenlenen utanç törenleri (işçi bir eşeğe ya da arabaya bindirilip dolaştırılır, bu arada kalabalığın aşağılayıcı sözlerine maruz kalır, üstüne taş, yumurta vb atılırdı) gibi. Ama bir durumdan diğerine kolâyca geçilemiyordu. On dokuzuncu yüzyıldaki biçimler bir konudan, gruptan ya da bölgeden diğerine kolaylıkla geçebildiği için, çoğu ulusal bir ölçekte standart hale geldi. Sözgelimi miting, gösteri ve dilekçe verme, çok çeşitli çıkarlara hizmet ediyordu; zaten birbirine rakip ve düşman olan gruplar, taleplerini dile getirirken karşıtlarını bastırma umuduyla çoğu kez tamamen aynı biçimleri uygulamaya başlamıştı.

Kapitalizmin gelişimi ile devletlerdeki dönüşüm iç içe geçerek taleplerin ifadesindeki hakim repertuarları, ifade edilen taleplerin niteliğini, talep sahiplerini ve taleplerin hedeflerini değişime uğrattı. Örneğin nispeten kapitalist bir ekonomi ile ulusal ölçekte güçlü temsil kurumları olan devletlerin bir araya geldiği ülkelerde, ulusal toplumsal hareket 19. yüzyılda şekillendi. Ulusal toplumsal hareket, nüfusun bütün bir dezavantajlı kesimi (bütün kadınlar, bütün Bretonlar, bütün işçiler, bütün Flamanlar vb) adına ulusal iktidar sahiplerine –çoğunlukla devlet görevlilerine– karşı uzun süreli, açıkça ortaya konan, kamusal ölçekte talepler dile getirilmesidir. Seçim kampanyasına çok benzer. En önemli farklar, ulusal toplumsal hareketin seçim kampanyasından çok daha uzun sürebilmesi ve toplumsal hareketlerin taleplerine yerleşik partilerin ender olarak katılmasıdır; tersine onlar, çoğunlukla bu taleplerin hedefi durumundadır. 1800 öncesinde, İngiliz ve Fransız devrimleri gibi egemenliğin geçici olarak parçalandığı anlarda zaman zaman benzer olaylar şekillenmişse de, ulusal toplumsal hareketler

Batı Avrupa'da ancak Napoléon Savaşları'ndan sonra taleplerin ifadesinde standart bir yol haline gelmiştir.

Ulusal toplumsal hareket, siyasal otoritelere örgütlü biçimde meydan okumada uygulanan eski yöntemlerden gelişti. Devletler, kendilerine tabi olan halka savaş çabasına (vergi, asker ve malzeme) çok daha fazla katkıda bulunması için baskı yaptıkça, siyasal girişimciler de temelde muhafazakâr nitelik taşıyan eski bir düşüncenin, halkın hakları düşüncesinin, halkın egemenliği şeklinde ilerici bir doktrin haline getirilebileceğini keşfettiler. Bu nedenle, Amerikan ve Fransız devrimleri ile Napoléon Savaşları, yeni talep oluşturma biçimleri için önemli bir itici güç oldu. Dekorda ve taktikte meydana gelen önemli değişikliklere rağmen, bu yenilik zamanımızda da devam etti. Fransa'da bizzat hükümet yetkilileri, toplumsal hareket uygulamalarının kurumsallaşmasına katıldılar; polis ile asker sokaklarda gösteri yapanları dağıtıp, bu süreçte yeni engelleme taktikleri geliştirmeye çalışırken ulusal meclis, polisin, askerin ve mahkemelerin sokağa dökülerek talep ifade etme biçimlerine sınırlamalar getirmede işbirliği yapabilmesi için yasalar hazırlamaktaydı. Ama aslında yetkililer, bastırma, görüşme, sınırlama ve yasama eylemleriyle bunun yerine hareketin uygulamada birbirine kenetlenmesine yardımcı oldu. Üstelik denetim altına alma çabaları, yetkililerin kendi örgütlenmesinde de değişim yarattı. Mesela ulusal polis gücünün oluşturulması, kalabalıkların daha etkili biçimde denetim altına alınmasını ve siyasi muhbirliğin daha verimli kullanılmasını sağlarken, aynı zamanda da bir bürokrasinin yerleşmesine ve genel nüfusa karşı, kolay kolay es geçilemeyecek yükümlülükler altına girilmesine yol açtı.

Hem 19. hem de 20. yüzyıldaki biçimleriyle ulusal toplumsal hareketin odağı, dezavantajlı durumdaki kitleler adına ortaya atılan sözcüler ile söz konusu iktidar sahiplerinin temsilcileri arasındaki etkileşimdir. Karakteristik yöntemleri arasında yürüyüş, toplantı, gösteri, miting, dilekçe verme ve broşür vb dağıtma yer alır – bütün bunlar, onu seçim kampanyasına yaklaştıran

yöntemlerdir. Çoğu zaman da eylemlerinin büyük bölümünü toplumsal hareket örgütleri aracılığıyla gerçekleştirir; belirlenmiş bir çıkarın ve (bazen değişime uğrasa da) açık biçimde tanımlanmış bir programın etrafında örgütlenen birliklerdir bunlar. Bu olgu nedeniyle araştırmacılar, çoğu kez örgütleri sanki hareketin kendisiymiş gibi ele alma yanılgısına düşmüştür. Toplumsal hareketleri örgütleyen kişiler, kendilerini daha geniş ve zarara uğramış durumdaki toplulukların büyük, kararlı, kalıcı, örgütlü kesimlerinin sözcüsü olarak sunmak için önemli yatırımlarda bulunduklarından, bu yanılgıya kolaylıkla düşülür. Toplumsal hareket örgütleri, çoğunlukla hareketin kendisinden daha uzun ömürlü olur; iki hareket arasındaki zamanda bunların pek çoğu kimliklerini, örgüt olarak kalıcılıklarını ve rutin siyasal baskı uygulama yeteneklerini teyit etmeye ağırlık verir.

Ulusal toplumsal hareketler çoğu zaman örgütler arasındaki ittifaklar ve eylemci ağları aracılığıyla gerçekleştirilir; halkı taleplerini dile getirmek üzere seferber etme çabasının sonucu olarak yeni örgütler ve yalancı örgütler ortaya çıkar. Toplumsal hareketlerin bir talebin temsilcisi olarak ortaya çıktığı, tarihte çok ender görülür. Avrupa'nın değişik bölgelerindeki devrimci durumlara ilişkin değerlendirmelerde, 1800 öncesinde halkın ulusal otoritelere karşı taleplerini ısrarlı biçimde dile getirişine ancak 1524-26 Alman Köylü Savaşı gibi uzun süreli, derin bölünmelerde rastlıyoruz. Ancak son 150 yılda bunlar, zarara uğrayan insanların duydukları tepkiyi ve taleplerini ifade etmelerinde standart yöntem haline gelmiştir. Hatta belli sınırlar içinde etkili de olmuşlardır. Çoğu Avrupa ülkesinde şu ya da bu dönemde oy hakkının genişlemesini, refah yardımlarının artmasını ve yeni siyasal aktörlerin ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

Demek ki taleplerin ortaya konması, incelikli yollarla işaret vermekten toplumsal devrimlere, Faşist İtalya'nın boğulmuş muhalefet biçimlerinden I. Dünya Savaşı sonrasında Finlandiya'da Rus iktidarının devrilmesine kadar değişiklik göstermektedir.

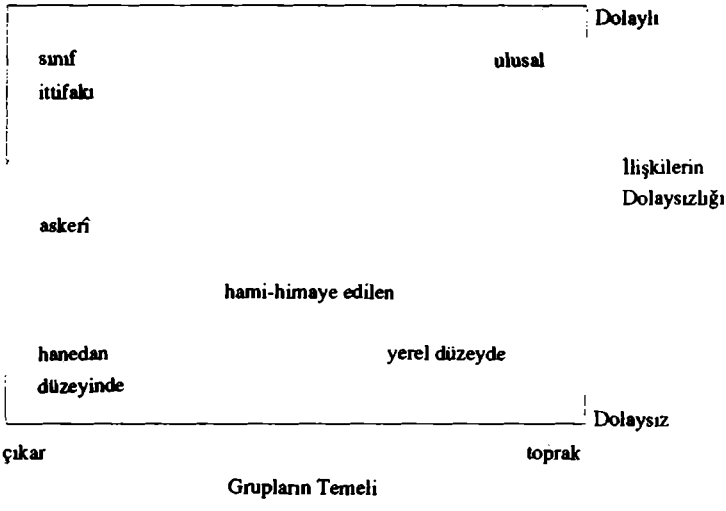
1492'den 1992'ye uzanan geniş zaman diliminde, Avrupa'da bu açılardan meydana gelen en büyük değişiklikler, belli başlı çatışmalara konu olan kesimlerin kamulaştırılması, doğrudan devlet iktidarına yönelen taleplerin çoğalması, ilgili kolektif eylem zeminlerinin çeşitlenmesi ve kapitalizmin yapısındaki sınıf bölümleri içinde kolektif eylemin giderek daha da boyun eğmez bir nitelik kazanmasıdır. Bütün bu değişiklikler, doğrudan pekişmiş devletlerin ortaya çıkışına ve kapitalizmin yayılmasına bağlıdır.

Devrimci Durum Çeşitleri

Yine bu büyük değişiklikler, devrimin karakterini de önemli ölçüde değiştirdi. On altıncı yüzyıl Avrupa'sında sık sık devrimler oluyordu ve 20. yüzyıl Avrupa'sında da devrimlere yine sık rastlandı, ama 20. yüzyıla gelindiğinde devrimlerin karakterinde çok önemli değişimler ortaya çıkmıştı. İki boyut halinde ele alarak basitleştirecek olursak, birbirinden farklı devrimci durum çeşitlerini içerdikleri devrimci ittifaklar temelinde tanımlayabiliriz. Bu çeşitler, iki boyutun aşılmasına dayanır: (1) Grup oluşumunun temeli: Toprak-çıkar karşıtlığı; (2) grup üyeleri arasındaki ilişkilerin dolaysızlığı: Dolaylı-dolaysız karşıtlığı. Bu ilişkiler, Şekil 2.1'de özetlenmektedir.

Kuşkusuz bunlar süreklilik içindedir, grup üyeleri arasındaki ilişkilerin göreli dolaysızlığını ve toprak ile çıkarın göreli ağırlığını gösterirler. Sözgelimi hami-himaye edilen tarzı devrimci durumlarda, aralarında çok az bağlantı olan topluluklar, büyük birer feodal bey olan hamileriyle bir bütün halinde birleşerek kraliyet otoritesine karşı kitlesel direnişe geçmiştir; bu bağlantının temeli olarak toprak ile çıkarın birleştiği görülür. On altıncı ile 17. yüzyıllarda bu türden birçok ittifaka rastlayacak ve bunların ancak 18. yüzyılda geçerliliğini yitirdiğini göreceğiz. On dokuzuncu yüzyılda ise İber Yarımadası, Balkanlar ve Avrupa'nın

başka birkaç yerinde, ileride inceleyeceğimiz nedenlerle askerî cuntalar daha yaygın hale geldi. Genellikle bunlar, hanedan içindeki bir hiziple ya da burjuvazinin ilerici veya muhafazakâr bir kesimiyle ittifak halinde iktidar için mücadele ediyordu. Burada bağlantılı bir çıkar söz konusuydu, ama iktidara el koymaya ilişkin kirli işleri gören askerî birimler arasındaki bağlantılar, hırslı subaylar arasında dolaylı yoldan kurulmaktaydı.

Şekil 2.1 Toprak-çıkar karşıtlığının ve aktörler arasındaki ilişkilerin dolaysızlığının bir fonksiyonu olarak devrimci ittifak çeşitleri.

Orduların kurulup geliştiği 17-19. yüzyıllar arasında, bütün bir bölge halkının vergi tahsildarlarına karşı direnişe geçmesi yaygın görülmüştür ve bu durum, sol alt köşedeki yerel düzey kategorisi-

ne girer: Nispeten basit yapıdadır, büyük ölçüde toprak ve onun yarattığı toplumsal bağlar temelinde birleşmiştir. Bölge halklarının giriştiği devrimlere genellikle belli bir esas üzerine kurulu toplulukların üyeleri katılırdı; köyler, zanaatkâr loncaları ve tarikatlar gibi. Çok sayıda devrimci durum böyle bölgesel bir biçime büründüyse de, tümüyle bölgesel düzeyde bir devrimci sonuç hiçbir zaman oluşmadı; buna en çok yaklaşan durum, 16. yüzyılda yerel Protestan kiliselerinin kurulması için verilen ve başarıyla sonuçlanan mücadelelerdi. Ama bunlarda bile, büyük feodal beylerin ya da kentli oligarşilerin sağladığı himaye, tipik bir biçimde başarının güvencesi oluyordu.

Hanedan düzeyindeki devrimci durumlarda, özellikle hanedan bağlantılarına dayanarak iktidar üzerinde hak iddia eden büyük feodal beyler ile onların himayesi altındaki topluluklar rol oynadı. Büyük beyler, çoğunlukla ya ülke ölçeğinde iktidara ilişkin kendi hak iddialarını ortaya koymak, ya da sarayın saldırısına karşı kendi ayrıcalıklarını korumak için harekete geçiyordu. Hanedan devrimleri arasında, 18. yüzyıla kadar sürekli tekrarlanarak Avrupa monarşilerine rahat vermeyen veraset mücadeleleri yer alır; hanedanlar genellikle kesin biçimde tanımlanmış bir toprak temelinden yoksundu, ama ülke sınırlarının ötesine uzanan bağlantıları korumaktaydılar. Yerel düzeydeki devrimlerle hanedan düzeyindekiler birleşince, gerçekten büyük bir güç ortaya koydular.

Sınıf ittifakına dayalı devrimler klasik Marksist modellere daha iyi uymaktadır, ama hakim sınıflar içindeki önemli unsurların da katıldığı birçok mücadeleyi içerir; büyük İngiliz, Fransız ve Rus devrimlerinin yanı sıra Fransa'daki Fronde ve Felemenkliler'in İspanya'ya karşı ayaklanması da bu kategoriye girer. Son olarak da ulusal devrimler, aynı bölgede yaşayan topluluklara ve aynı bölgeyi paylaşmaktan doğan bağlara dayandıkları için yerel düzeydeki devrimlerle ortak özellikler göstermiş, ama daha geniş ölçekte ve aydınlar, siyasal girişimciler, askerler ve varsayılan bir

milliyetin sıradan üyeleri arasında daha karmaşık bir işbirliğiyle gerçekleşmişlerdir. Zaman ilerledikçe hem sınıf ittifakına dayalı, hem de ulusal nitelikteki devrimler daha yaygın hale geldi ve daha çok başarı sağladı. Bunun nedeni de kesinlikle, devlet örgütlenmesinin ve devlet sisteminin, bunların işini kolaylaştıracak bir değişim geçirmesiydi.

İki boyutlu şemada sınıflandırılanlar, devrimci sonuçlar kazanmış ittifaklar olmaktan çok, devrimci *durumlar* yaratmış olan ittifaklardır; şemada taraflar arasındaki başlıca saflaşmalar tanımlanırken, yerleşik devlet denetimine meydan okuyan taraflara ağırlık verilmektedir. 1826'da Osmanlı'daki mücadelelerde görüldüğü gibi sonuçlar, devrimlerin başladığı durumlardan çoğunlukla belirgin biçimde farklılaşıyordu; bu mücadeleler, Yeniçeriler'in, elde ettikleri muazzam gücü kısıtlamaya çalışan sultana karşı direnişe geçmesiyle başlamış, ama Yeniçeriler'in bir kıyımdan geçirilip dağıtılması sonucunu vermişti. Aynı şekilde, 1991'de Sovyetler Birliği'nin parçalanması da, eski bürokratik devleti savunan merkezî güçlerin darbe girişimiyle başladı ve birbirini izleyen ulusal devrimlerle sonuçlandı.

Her dönem –veya belki siyasal, ekonomik ve kültürel koşulların her bir ayrı bileşimi– kendi devrim çeşitlerini, kendine özgü devrimci aktörleri ve devrimci eylemde kendine özgü sonuçları yarattı. Mesela 16. ve 17. yüzyılların büyük bölümü boyunca devlet iktidarı üzerindeki hak iddialarının tek tek ailelere ve onların himayesi altında bulunanlara bağlı olması, yöneticileri verasetle ilgili karışıklıklara (kralın, yetişkin bir erkek vâris bırakmadan ölmesi, potansiyel vârisler arasında rekabet), başka hamilerin onların himayesindeki gruplara hakim olmak için kendileriyle rekabete girmesine (bir kral adayının yeni ayrıcalıklar sunması) veya yöneticilerin aşırı taleplerinin doğurabildiği direnişlere (ordularını rutin gelirlerle finanse etmesi beklenen kralların açtığı savaşlar için yeni vergiler vermeyi reddetme) karşı savunmasız bıraktı. Bu koşulların oluşturabileceği her bir bileşimde, mevcut

iktidar sahipleri ile onların himayesi altında bulunanların, iktidar mücadelesine girmek için haklı nedenleri, yerleşik yerel gruplar ile onların himayesi altında bulunanların da kralın otoritesini reddetmek için haklı nedenleri oluyor ve yine bunların her biri, diğeriyle ittifak kurmak için nedenler buluyordu.

Ancak 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'nın büyük bölümünde kraliyet gücünün genel olarak pekiştiği görüldü. Askerî faaliyetlerin hızla profesyonelleştiği, kapsam ve maliyet açısından artış gösterdiği dönemde yöneticiler, önceden özerk olan soylularla kentleri hakimiyet altına almaya çalıştıkları gibi, bunlara bağlı silahlı kuvvetleri de ele geçirdiler; ayrıca yöneticiler, onlara kaynak sağlayıp gelir toplamaları için bankerleri kendi yanlarına çekmeye uğraşıyor, vergiler hızla artarken paralı askerler de toprağı ve kentleri talan ediyor, insanların varını yoğunu alıyordu. Bu çabaların her biri kolektif direnişe yol açma tehdidi taşımaktaydı; özellikle de devletin talepleri, mevcut kaynakları aştığında – bunun nedeni, ya kişi başına gelirdeki büyümenin yavaşlaması ya da devletin taleplerinin hızla ve gözle görülür biçimde artmasıydı. Böyle durumlarda bütün bir toplumsal sınıf ya da bir topluluğun kendi iç bağlantıları olan bütün bir kesimi muhtemelen aynı anda devletin baskısını hissediyor ve başkaldırıyordu. Devletlerin doğrudan yönetime geçmesi, beklenmedik ama güçlü bir biçimde devrimci durumlarda da aktörler arasında dolaylı bağlantılara geçilmesini hızlandırdı; ülke ölçeğinde ancak aracılar, girişimciler ve ittifaklarla birbirine bağlanmış grupların devlet iktidarını ele geçirme yeteneği vardı.

Pekişme, Milliyetçilik ve Devrim

Peki sınıf ittifakı ile ulusal devrimlerin, devletlerin pekişmesiyle ilgisi nedir? Gördüğümüz gibi Avrupa devletleri, kendi nüfuslarından toplanmış büyük ve daimi askerî güçler oluşturmaya

başladığında, doğrudan devletin kapsamıyla hacminde hızlı bir büyüme gerçekleşmişti. Yöneticiler, daha önce görülmemiş bir ölçekte kendi ulusal topraklarını ve barındırdığı kaynakları tanımlayıp çevrelemeye, sermaye, emek, mal ve para ile bunların hareketlerini denetlemeye, bunlara müdahale etmeye başladılar. Ulusal kimlikte kendi çıkarları bulunan sınıflarla işbirliği halinde yöneticiler, standart diller dayatarak, ulusal eğitim sistemleri oluşturarak, ortak bir kültürel miras yaratıp yaygınlaştırarak ulusal nüfuslarını homojenleştirmeye de çalıştılar.

Başka devletler ve uluslararası gruplanmalar da ortak kimlik temelinde devletlerin meşrulaşmasını pekiştirmeye girişince, önce bir mitos, ardından kısmi bir gerçek olarak ulus devleti ortaya çıktı. Aynı zamanda silahlı kuvvetlerin oluşturulması için verilen mücadele de, nüfusun belli başlı kesimleriyle pazarlığa oturulmasına, yurttaşlığın genişletilmesine ve önceden devleti pek ilgilendirmeyen birçok faaliyetin, konunun, meselenin devlete bırakılmasına sebep oldu. Bu genişleme ve homojenleşme sonucunda, kendi ulusal devleti üzerinde denetim kurmuş olanlar, böyle bir denetimi kuramamış olanlar karşısında çok belirgin, gözle görülür bir üstünlük sağladılar. Farklı kültürel topluluklar adına aracılık görevini üstlenmiş bölgesel iktidar sahipleri de dahil olmak üzere çok çeşitli çıkar grupları için geçerliydi bu. Dolayısıyla, devlet iktidarından bir pay koparma ya da ayrı devlet kurma talepleri hızla artarak devrimci eylemlilikleri teşvik etti.

"Milliyetçilik" adını alan iki ayrı fenomen vardı. Bunlardan birine *devlet öncülüğünde* milliyetçilik, öbürüne *devlet kurmaya* çalışan milliyetçilik diyebiliriz. Devlet öncülüğündeki milliyetçilikte yöneticiler, bir yandan tanımlanmış bir ulusal çıkar uğruna saldırgan bir üslupla mücadeleye girişirken, bir yandan da bütün bir ulus adına ve yurttaşların gösterebileceği başka bağlılıkları dışlayarak, geniş biçimde tanımlanmış bir yurttaşlıktan taleplerde bulunmaktaydı. Devlet kurmaya çalışan milliyetçilikte ise o anda bir devlet üzerinde kolektif denetimi bulunmayan bir

topluluğun temsilcileri, ayrı bir siyasal statü, hatta ayrı bir devlet talebiyle ortaya çıkıyordu. Zaman zaman bu ikisi, toprak talebi şeklinde birbirine karıştı; bu talep doğrultusunda, komşu devletlerde soydaş toplulukların yaşadığı toprakların, varsayılan ana devlete bağlanması gerekiyordu. Her durumda bu iki fenomen, devletlerin homojen halklara tekabül etmesi gerektiği, homojen halkların farklı siyasal çıkarları olduğu, homojen halkların, kendi mirraslarının tecessümü olan devletlere güçlü bağlılıklar duyduğu, dolayısıyla da dünyanın, güçlü bir yurtseverlik duygusuyla birbirine bağlı yurttaşlıklara dayanan ulus devletlerinden oluştuğu düşüncesinde birleşiyordu.

Avrupa'da milliyetçilik, 18. yüzyılda önceden başka hiç örneği olmadan çıkmadı ortaya. Ulusun diğer bütün bağlılıklardan daha önce var olduğu ve onların önüne geçmesi gerektiği düşüncesinin daha eski, mevcut devletlerin eleştirisinden kaynaklanan bir tarihi vardı (Greenfeld 1990; C. C. O'Brien 1989). Ancak burada asıl mesele, böyle bir düşüncenin nasıl olup da milyonlarca insanın desteğini toplayan bir programa –ya da daha çok birbiriyle rekabet halindeki bir dizi programa– dönüştüğü ve Avrupa'da yüzlerce devrimci duruma gerekçe oluşturduğudur.

On altıncı yüzyıldaki Protestan Reformu sırasında, özellikle yerel yönetimler ya da prensliklerin, müttefiki Katolik Papa'ya karşı koyarak feodal beylere meydan okuduğu Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Habsburg topraklarında, dinsel ve siyasal özerklik talepleri çoğu zaman birbiriyle çakışıyordu. Tıpkı sonradan ulusal Protestan kiliselerinin İngiltere, İskoçya, Felemenk ve İskandinavya'da devletleri daha güçlü bir hale getirmesi gibi, Rusya, Sırbistan ve Yunanistan'da da yerleşik Ortodoks kiliseleri devlet iktidarına güç kazandırdı. Din, hâlâ devletler içinde yerel dayanışmaya ve siyasal rekabete hizmet etmekteydi. Ama devrimci taleplerin temeli olarak ortak dil, toprak ve köken mitosu, dinden çok daha fazla ağırlık kazanmıştı.

1789'dan başlayarak Avrupalı yöneticiler, ulus adına yurt-

taşlarından gittikçe daha fazla talepte bulunurken, bir yandan da yurttaşların, çıkarlar açısından ulusa öncelik tanıması konusunda ısrar ettiler; devletlerin hepsi de, kendilerine bağlı toplulukları homojenleştirmeye ve ulusal bağlılıklarını harekete geçirmeye yönelik normatif endoktrinasyon programları benimsedi; devletler içinde birörnek kültürel yapı gelişti; ayrıca devletler, kültürel bakımdan giderek birbirinden daha farklı olmaya başladı; ulusal azınlık sözcüleri, siyasal düzlemde ayrı muamele görme ya da ayrı birer devlet haline gelme taleplerini 1789 öncesinde olduğundan çok daha sık dile getirmeye başladılar. 1789'dan sonraki 150 yıllık dönemi sınıf devrimlerinin mükemmel bir örneği saysak da, aslında o zaman bile devlet iktidarına güçlü bir biçimde el koyanlar, coğrafi açıdan yoğunlaşmış ezilen nüfuslar adına hareket etme iddiasındaydılar (Luard 1987: 54-58).

Neden gelişip güçlendi milliyetçilik? Çünkü ulusal nüfustan eskisine göre çok daha fazla insan, malzeme ve kaynak sağlanmasını gerektiren savaşlar karşısında, Avrupa devletlerini yöneten kadınlar ile (çok daha büyük bir ağırlıkla) erkekler, eskisine göre çok daha geniş kaynaklar üzerinde hak iddia etmekte ve çok daha fazla kaynağa kendini bağlamaktaydı, yönetimleri altındaki toplulukları homojenleştirip belli bağlantılara sokmayı daha avantajlı bulmuşlardı, bu yönde adımlar attılar, burjuvazi içinde, dinsel kimliklere karşı kendi ulusal kimlik tanımlarını yerleştirmede çıkarı olan kesimlerle ittifak kurdular, böylelikle kültürel aracıların gücünü en aza indirdiler ve mevcut bir devlet içindeki hakim kültüre bağlı olanlar ile kültürü hakim durumda bulunmayanlar arasındaki güç farklılığını genişlettiler.

Yukarıdan aşağı doğru ilerleyen bu geniş ölçekli süreç, devlet öncülüğünde milliyetçiliği oluşturuyor, hanedan çıkarları, dolaylı yönetim, fiili temsil, çok sayıda etnik topluluk arasında aracılık ve geniş bir partikülerizme dayalı, tümüyle farklı bir siyasete daha yeni yeni tanık olmaya başlayan dünyada bunun olağan siyaset olarak görülmesine yol açıyordu. Devlet öncülüğündeki

milliyetçilik, etnik grupların oluşmasında, harekete geçmesinde ve talepler dile getirmesinde temel etken oldu. Halk ile devlet arasında karşılıklılık bulunması gerektiği yolundaki güçlü ilkeyi meşrulaştırarak, her grup için kendi devletini denetim altında bulundurma durumunu son derece avantajlı bir hale getirerek (kendi devletini denetim altında *bulundurmamanın* dezavantajlarından söz etmiyoruz), bir devlet içinde, komşu devletlerdeki kültürel çoğunluklara bitişik yaşayan kültürel azınlıklar yaratarak, devletin farklı kültür gruplarına toleransını azaltarak ve azınlıkları zorla asimile etmeye çalışarak (bu da yerel aydınlar ile burjuvazilerin kültürel aracılık konumları için tehdit oluşturmaktaydı) gerçekleştirdi bunu. Harekete geçme ve direnişin kesin biçimleri, ulusal nüfusun sınıf bileşimine, kentlilik düzeyine, kültürel bölünmenin derecesiyle çokluğuna ve asimilasyon girişimlerinin ne ölçüde saldırgan olduğuna bağlı olarak çeşitlilik göstermekteydi. Nitekim bütün Avrupa'da, devlet aygıtının denetimini elinde tutan gruplar homojenleştirme ve asimilasyon kampanyaları sürdürürken, sadece yaygın bir direnişle değil, siyasal özerklik, hatta bağımsızlık yolunda yeni harekete geçirilen taleplerle de karşılaştılar. Devlet öncülüğünde milliyetçilik, devlet kurmaya çalışan milliyetçiliği doğurdu.

Kolektif Eylem, Mücadele ve Devrim

Dolayısıyla iki milliyetçilik türü, 19. ve 20. yüzyıllarda Avrupa'da kolektif eylem ile mücadelenin başlıca zeminleri haline geldi. Taleplerin dayanakları ile çeşitli alanlara özgü ittifak biçimleri siyasal birer araç olarak öne çıktıkça, aynı zamanda tarım ve sanayi kapitalizmi arasındaki bölünme de giderek daha uzlaşmaz hale geldi. Sonuçta, hem çıkarlara dayalı devrimler, hem ulusal devrimler, hem de bu ikisinin bileşimi, 16-18. yüzyıllar arasındaki hanedan devrimleriyle bölgesel devrimlerin yerini aldı.

Devrim konusunda yararlandığımız tanımı hatırlayalım: Çekişme halindeki taraflardan oluşan en az iki ayrı blokun, devletin denetimini ele geçirmek üzere birbiriyle uzlaşması imkânsız taleplerde bulunduğu ve devletin egemenlik alanı içinde yaşayan nüfusun önemli bir bölümünün bu blokların talepleri doğrultusunda bölündüğü bir süreç sonucunda, devlet iktidarının el değiştirmesi. Ayrıca, tam olgunlaşmış bir devrimde iki unsurun ayırt edilebileceğini de bir kez daha vurgulayalım: Devrimci durum ile devrimci sonuç. Her ikisi için olası koşullar aşağıda sıralanmıştır:

Devrimci Durum

1 Devletin ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması.

2 Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi.

3 Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması.

Devrimci Sonuç

1 Yönetimdeki kişilerin çekilmesi.

2 Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi.

3 Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması.

4 Devlet aygıtının, devrimci bir ittifakın eline geçmesi.

1492 ile 1992 arasında Avrupa'nın toplumsal örgütlenmesinde meydana gelen geniş ölçekli değişimler, bütün bu olası nedenlere ilişkin koşullarda da değişiklik yarattı. Örneğin hanedana dayalı devletler zamanında, devleti üzerinde denetim kurmak için birbirine rakip talepler ileri süren taraflar çoğunlukla hükümdarın ölümünden sonra ortaya çıkardı; erkek kardeşler, gayrimeşru oğullar, yeğenler, kuzenler ve taht üzerinde hakkı bulunduğu iddiasındaki başka kişiler, hükümdarlığın yönetimine ilişkin taleplerini dile getirirdi. Mesele, yurttaşlar içinde herhangi bir kesimin (böyle bir durumda, özellikle soyluların), bu taleplere itibar edip etmeyeceği ve rakip bir talebe destek verenlerin onları saf dışı bırakıp bırakamayacağıydı. Ama hanedana dayalı düzen değişirken, bu tür devrimci durum nedenleri de tarihe karıştı.

Yine, silahlı kuvvetlerin devrimci ittifaklar tarafından ele geçirilmesi ve rejime bağlı silahlı kuvvetlerin saf dışı bırakılması, büyük feodal beylerin ellerinden ordularının alınması, paralı orduların kaldırılması, sıradan yurttaşların silahsızlandırılması ve merkezî denetim altında daimi ordular oluşturulmasıyla giderek güçleşti; iktidarın devrimci yoldan el değiştirmesi olasılığı, bir savaşın kaybedilmesi gibi olağanüstü koşullara daha fazla bağlı hale geldi; hükümete bağlı askerlerin saf dışı bırakılması, devrimci durumlar açısından her zamankinden daha fazla önem kazandı. Öte yandan, karşılıklı yardımlaşma kuruluşları, siyasi kulüpler ve başka birlikler içinde örgütlenmiş bir kentli sanayi burjuvazisi ile proletaryanın ortaya çıkması, yurttaşlar içinde önemli bir kesimin devrimci talepler öne sürme ya da böyle talepleri destekleme olasılığını büyük ölçüde artırıyordu. Ekonomi, kültür ve siyasal yapıda gözlemlediğimiz her büyük değişim, devrimin gerçekleşme olasılığını ve karakterini etkilemekteydi.

Üstelik, devrimlerin ortaya çıkışını etkileyen değişimler, aynı zamanda genel olarak halk mücadelelerini de yeniden şekillendirdi. Milliyetçiler sık sık gösteriler yapıp kimi zaman devrimci durumlar yaratırken, dinsel nedenlerle harekete geçmiş

köylüler bazen yerel beylere saldırıp bazen kraliyet askerlerine cesaretle göğüs gererken, örgütlü radikaller sık sık birleşip rejimi lanetler ve bir anda ayaklanmalara katılırken, bütün bu etkiler birbirine karışıyordu. Artık hiçbiri sürpriz değildir bunların. Devrimler, kolektif mücadelelerin bir parçası ve bütünüdür. Kolektif mücadeleyi değiştiren koşulların aynısı, devrimci durumların ve aynı zamanda devrimci sonuçların koşullarını da değiştirmiştir. Bundan sonraki bölümlerde, 1492 ile 1992 arasında Avrupa'nın birbirinden çok farklı üç bölgesinde meydana gelen değişiklikler belgelenip karşılaştırılacak, Felemenk'e (özellikle 1550-1650 arasındaki devrimci mücadelelerine) öncelik verildikten sonra, bu ülkede yaşananlar İber Yarımadası ve Balkanlar'daki olaylarla karşılaştırılacaktır.

3

Felemenk ile Başka Yerlerde Devrimler, Ayaklanmalar ve İç Savaşlar

Felemenk: Burjuva Devriminin Anavatanı

1492'de, Burgonya Felemenki'ne giden bir gezgin, dünyanın en canlı ticaret ve kültür manzarasıyla karşılaşırdı. Aynı zamanda da siyasal iktidarın en önemli merkezlerinden birine ayak basmış oluyordu; tümüyle kendine özgü bir biçimde bölümlenmiş bir iktidardı bu. İtalya'nın orta ve kuzey kesimleri ile İsviçre'de ve Almanya'nın güneyindeki bölgelerin çoğunda olduğu gibi burada da, belediyeler ve hinterlandları, kâğıt üstünde hangi büyük siyasi birimlere bağlı olurlarsa olsunlar, temel yönetim birimlerini oluşturmaktaydılar. 1492'de, en azından kâğıt üstünde Felemenk, Burgonya adı verilen bileşik bir imparatorluğa bağlıydı. 1477'de Nancy'de savaşırken ölmeden önce Dük Cesur Charles, kendini sadece Burgonya'nın değil Lorraine'in büyük bir bölümünün, aynı zamanda Flandre, Brabant, Lüksemburg, Holland, Zeeland ve Hainaut'nun da efendisi ilan etmişti – bu topraklar, Ren, Scheldt ve Meuse (Maas) deltalarını birleştiriyordu. Cesur Charles'ın Felemenk'teki toprakları, yaklaşık olarak bugün Belçika, Hollanda ve Lüksemburg adlarıyla bildiğimiz bölgeyi kapsamaktaydı, ancak çok önemli istisnalar da vardı: Bugün Fransa'nın kuzey bölümünü oluşturan toprakların önemli bir bölümünü kapsamakla birlikte, Friesland (Frizya) ve Groningen, ayrıca başka egemenlik alanlarıyla kuşatılmış bağımsız birer piskoposluk olan Overijssel, Utrecht, Liège, Tournai ve Cambrai de bu topraklara dahil değildi.

Dil, sosyal politika ve göç konusunda birbirini izleyen mücadelelere rağmen günümüzde Benelüks, barış dolu bir bölge olarak tanınır. Bu üç küçük, zengin devletin yurttaşları, mesela bir Yugoslavya'ya göre aralarındaki farklılıkları şiddete başvurmadan çözde eğilimindedirler. Ancak bu ülkeleri oluşturan bölgenin daha uzak geçmişine baktığımızda, çok sayıda savaş, ayaklanma ve devrimle karşılaşırız. On beşinci yüzyıldaki Burgonya Felemenki, daha o zamandan uzun bir ayaklanma deneyimi kazanmıştır. Ondan sonraki iki yüzyılda Avrupa'nın en büyük devrimci mücadelelerine sahne olmuş ve ardından, hem 18. hem de 19. yüzyıllarda onu izleyen devletlerin tarihinde çatışmalar yine eksik olmamıştır. 1492'den sonraki beş yüzyıl boyunca Felemenk'te devrimci durumların, biçimleri, koşulları ve sonuçları açısından büyük değişimler geçirdiği kesindir. Zaten bunları dikkatle incelemeye değer kılan da budur.

Bu bölümde, günümüz Benelüks'ünü oluşturan topraklarda 1492'den 1992'ye kadar meydana gelmiş çok sayıda devrim incelendikten sonra, Avrupa'nın birbirinden çok farklı iki bölgesinde, İber Yarımadası ile Balkanlar'daki devrimlerin geçirdiği değişiklikler ele alınacaktır. Dolayısıyla bu bölümde, sermayeye dayalı bir bölgede (Felemenk), zorlamaya dayalı bir bölgede (Balkanlar) ve sermaye eşliğinde zorlamaya dayalı bir bölgede (İber Yarımadası) devrimlerin evrimi karşılaştırılmaktadır. Bu bölgelerin her birinde, yerel topluluk, hanedan ve hami-himaye edilen düzeyindeki devrimci durumlardan ulus ve sınıf ittifakı düzeyinde devrimci durumlara geçişe tanık oluyoruz, ama bu, zorlama ile sermaye arasındaki çok çeşitli bileşimler sonucunda birbirinden önemli farklılıklar gösteren yörüngelerle programlara göre gerçekleşmiştir. Felemenk'te değilse de İber ve Balkan yarımadalarında, aynı zamanda profesyonel orduların devrimci durumlara yoğun bir şekilde katıldığı durumlar görüyoruz.

Bu bölümde üç temel husus ifade edilmektedir. İlk olarak, söz konusu 500 yıl içinde pekişmiş devletlerin ortaya çıkışıyla

sonuçlanan süreçlerde, devrimlerin karakteri önemli bir değişiklik geçirdi. İkincisi, özellikle söz konusu bölgede sermayenin mi yoksa zorlamanın mı göreli bir ağırlık taşıdığına bağlı olarak, devrimin örgütlenmesi ve gerçekleşme sıklığı Avrupa'nın her bölgesinde önemli farklılıklar gösterdi. Üçüncü olarak da devrimler ve devrimci nitelik taşımayan siyasal çatışmalar, bölgeden bölgeye ve dönemden döneme buna paralel bir değişkenlik sergiliyordu. Felemenk'in deneyimi, devrimin devlet oluşumuyla bağlantısı ve dönemden döneme devrimlerde meydana gelen değişimler konusunda bol örnek sağlamakla birlikte, bir bütün olarak Avrupa içindeki bölgesel değişiklikler üzerine ancak birkaç ipucu vermektedir. Bu ikincisini görebilmek için İber ve Balkan yarımadalarını karşılaştırmamız gerekir.

Nancy Çarpışması'yla birlikte, Cesur Charles'ın küçük bir imparatorluk kurma çabası sona erdi; Fransız ordusuyla ittifak halindeki mızraklı İsviçre piyadesi, Charles'ın süvarilerini durdurup topçu birliklerini ele geçirmişti. Üstelik Charles'ın dikkate değecek bir süre ayakta kalan bir erkek vâris bırakmadan ölüp gitmesiyle bu yarım krallık daha da fazla parçalandı; Burgonya bölgesi tekrar doğrudan Fransız tahtına bağlanırken Lorraine, Fransa'ya bağlı bir düklük olarak yeniden kısmi özerklik kazandı ve kıyı eyaletlerinin yöneticileri de Charles'ın kızı Marie'nin liderliği altında toplandılar. Charles'ın kuvvet kullanarak bir araya topladığı eyaletlerin, merkezî otoriteye karşı bir dayanışma sağlama yeteneğinin bulunduğu görülüyordu; ama bunu hiçbir zaman olumlu bir işbirliğine yönelik amaçlarla kullanamadılar. Bu noktadan itibaren de Felemenk eyaletleri, birbiriyle çatışan iki isteğin farkına vardı: Bir yandan, uluslararası bağlantıları sayesinde kendilerini işgalden koruyacak bir hükümdara sahip olma; diğer yandan, ticari ve bölgesel konularda daha geniş bir hareket serbestliğini koruma. Güçlü bir yöneticinin bulunmadığı 1477 yılı boyunca Felemenk Genel Meclisi *(Staten-Generaal)* kendi inisiyatifiy'le toplandı, seçmen kentlerle eyaletlerin haklarını ifade eden bir Büyük

İmtiyaz'ı yasalaştırdı, geçici (ilke düzeyinde temsilî olsa da) bir yönetim konseyi oluşturdu ve resmî yazışmalarda Felemenkçe kullanılması için bir kararname çıkardı. Bir yandan da Marie'yi, Gent'te (Gand) nezaket kurallarına uygun, ama sıkı bir ev hapsinde tutuyorlardı.

On dokuz yaşındaki Marie, Fransızlar'ın işgal tehdidi ve Genel Meclis'in baskısı karşısında, bir süre sonra Habsburg topraklarının vârisi Maximilian'la evlendi. York'lu Margaret (Cesur Charles'ın üçüncü karısı ve Burgonyalı Marie'nin üvey anası), İngiltere Kralı IV. Edward'ın kardeşiydi; onun araya girmesiyle 1481'de İngiltere'yle resmî bir ittifak kuruldu. Dolayısıyla genç bir kadının kendi mirasını güvence altına alma çabası, ulusların kaderini şekillendirmiş oluyordu. Fransa'yla savaş ve bölgesel iktidar sahipleriyle mücadele, 15 yıl daha devam etti; 1483'te Maximilian, çoktandır Gent ve Brugge'yle (Bruges) savaştaydı. Yine de 1492'ye kadar Habsburglar, yerleşik genel valilerin yönetiminde bulunan bölgelerin çoğunu kendi denetimlerine aldılar. Son büyük asi Kleve'li (Kleef) Philip de aynı yılın ekim ayında direnmeyi bırakıp Fransa'ya gitti. Yirmi-otuz yıl kadar Felemenk'in büyük bölümünde bir ölçüde kendine özgü bir yapı ile birlik sağlandı. Bağımsız Burgonya dağılmış olabilirdi, ama artık Habsburg topraklarının nispeten tutarlı bir parçası ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun yakın müttefiki olarak varlık gösteren Burgonya Felemenki vardı.

Bu parça sadece tutarlı değil, zengindi de. İşçileri, İspanya ile İngiltere'den gelen yünü dokur, yaptıkları kumaşı bilinen dünyanın büyük bölümüne satarlardı. Tüccarları, kârlı Baltık ticaretinin hakimiydi. Hint Okyanusu'nda ticareti ele geçirmek için İspanyol ve Portekizli meslektaşlarıyla rekabet etmeye başlıyorlardı. Hugo Grotius, 1609'da denizlerde özgürlük üzerine meşhur incelemesini kaleme alırken, alt başlığını şöyle koymuştu: *Felemenkliler'in Doğu Hindistan Ticaretine Katılma Hakkı.* Felemenkliler bu ticarette daha yeni yeni önemli birer taraf durumuna

geliyorsa da, kentleri çoktandır bütün dünyanın antreposu olmuştu.

Ticarete dönük verimli bir tarımı, yaygın ulaşım ve haberleşme ağları, hızlı su taşımacılığı ve küçük ölçekli ama sağlam bağlantılara sahip bir dokuma üretimi bulunan Felemenk, kapitalizm ile Rönesans'ın birleşmesinin özeti gibiydi. Kim demiş Rönesans, esas olarak İtalya'nın kuzeyinden başlayıp Alpler'i dolaşarak Felemenk'e uzanan kentsel bölgeleri anlatır diye? On beşinci yüzyıl boyunca Rönesans'ın canlılığı kuzeye kaymıştı. Zaten 1492'ye doğru Hieronymus Bosch, Sebastian Brant, Hans Memling, Gerard David ve Quentin Metsys de başyapıtlarını Burgonya Felemenki'nin kentlerinde ya da bu kentlerin çevresinde tuvale döküyordu. Dönemin ileri gelenlerini gösteren portrelerinden ve dinsel resimlerde bağış sahiplerini diz çökmüş, dini bütün kişiler olarak tasvir etmelerinden de çoğunlukla anlaşıldığı gibi, kültüre duyarlı zengin soylular ve burjuvazi içinden kendilerine birçok hami bulmuşlardı. Felemenk'in toprak sahibi soyluları, önde gelen kilise adamları, kentli oligarşi mensupları ve özellikle de kentli tüccarların hepsi birden, Avrupa'nın sermaye ve ticaret dünyasında büyük bir güç kazanmıştı.

Bölgenin büyük kısmında sıradan insanların günlük işlerinde, sonradan bir araya gelerek Felemenkçe'yi oluşturan lehçeler kullanılıyordu. Ancak Flandre'da ve Brabant'ın güneyinde soylular arasında Fransızca yaygındı; onların burjuva komşuları ile kuzeydeki akrabaları ise idari ve entelektüel söylemin gerekleri doğrultusunda Latince'den Felemenkçe'ye geçmekteydi. Yaklaşık olarak Aachen'den (Aix-la-Chapelle) Calais'ye kadar uzanan hattın güneyindeki sıradan halk çoğunlukla Fransızca'nın çeşitli biçimlerini, özellikle de Valonca'yı konuşuyordu. Dilbilimsel coğrafyada Felemenk'in güneyinde Fransa'ya doğru belirgin bir yönelim ve dil konusunda daha yoğun bir siyasal bölünme söz konusuydu. Anvers'te (Antwerpen) ve daha kuzeyde ise İngiltere'yle bağlar öne çıkıyordu; Felemenk-İngiliz ticareti genişleyip

İngilizler'le hanedan bağlantıları arttıkça, bu bağlar da daha temel bir nitelik kazandı. Kuzey ile güney arasındaki bölünmelere rağmen, bol miktarda mal, sermaye, insan ve bilgi akışıyla bütün Felemenk kentleri birbirine sıkı biçimde bağlanmıştı. üstelik tüccarları da çoğunlukla biraz Fransızca veya İngilizce biliyordu ve Felemenk-İskandinavya-Güney Almanya üçgeninin oluşturduğu bölgede lingua franca olan Aşağı Almanca'ya aşinaydı. Bütün bunlar, Burgonya Felemenki'ni Avrupa'nın büyük kesişme noktalarından biri haline getirdi.

Yaygın ticaret ağları ile tarımsal hinterlandları düşünüldüğünde, 1492'nin nüfusu 10.000 ve üstünde olan Avrupa kentleri, kıtanın yaşantısında önemli bir yer sağlamıştı; bir bütün olarak Avrupa'da böyle kentlerin sayısı 150'yi biraz geçiyordu. Yüzyılın sonunda, nüfusu 10.000 ve üstünde olan Felemenk kentleri arasında Amsterdam, Anvers, Bois-le-Duc (`s Hertogenbosch), Brugge, Brüksel, Delft, Dordrecht, Gent, Gouda, Groningen, Haarlem, Leiden, Leuven (Louvain), Liège, Lille, Maastricht, Mechelen, Mons (Bergen), Nijmegen, Tournai (Doornik), Utrecht, Ypres (Ieper) ve belki Valenciennes yer alıyordu. Ondan bir yüzyıl önce Gent ile Brugge, büyük bir ticaret sisteminin çekirdeğini oluşturmuştu. Anvers daha yeni öne çıkıyordu. Şimdi kuzeyde, Amsterdam çevresinde, her zamankinden daha hızlı bir biçimde bir kent öbeği oluşmaktaydı. Bir bütün olarak Burgonya Felemenki, Avrupa kentlerinin neredeyse altıda birini, kıta topraklarının 100'de birine eşit büyüklükte ve kıta nüfusunun da 25'te birini barındıran bir bölgeye sıkıştırmış durumdaydı; bölge nüfusunun yüzde 18,5'i, nüfusu 10.000 ve üstündeki kentlerde oturuyordu ve bu, o zamana dek Avrupa'nın herhangi bir büyük bölgesinde ulaşılan en yüksek orandı (de Vries 1984: 39; *ayrıca bak.* Prevenier & Blockmans 1985: 392).

Felemenk'te Siyasal Mücadele

Bu kadar yoğun bir kentleşme karşısında bölgede siyasal egemenliğin ileri düzeyde parçalanmış, burjuvazinin ise taleplerinde dayatıcı ve nüfuzlu olmasını bekleyebiliriz. Zaten öyleydiler; hem de Burgonya yönetiminin etkisine rağmen. Burgonya döneminin kentlileri, nüfuzlarını kentlerden hinterlanda doğru genişletmeye, ama yüksek otoritelerin kendi kentleri üzerindeki iktidarlarını geçici olmanın ötesinde pekiştirme çabalarına da karşı koymaya çalışıyorlardı. Onların yetkinleştirdiği çokmerkezli yönetim biçiminde temel birim, yerel oligarşilerin yönetimindeki belediyeler ile bunlara bağlı bölgelerdi; eyaletler, belediyelerden oluşmuş birer federasyon işlevi görüyor, bölgede devlet ancak belli belirsiz bir varlık gösterebiliyordu. Ayrıca eyaletler düzeyinde, Holland (kuzeyin en önemli eyaleti) kentlerinde yaşayanlar, geleceğe dönük belli vergi gelirlerinin güvencesindeki tahvillere *(renten)* dayalı bir kamu finans sistemi kurmuştu. Bu sistem, Felemenk'in büyük bölümünde ucuz ve emin bir kamu kredisinin temelini oluşturdu. Giderek gelişen ticaret üzerindeki vergiler, Fransa ile İspanya gibi sıkı monarşilerde çokça görülen iflas ve paranın değerini düşürme gibi kestirme yollara Felemenkliler'in itibar etmeyeceği anlamına geliyordu. Felemenk para sistemi, Felemenkliler'in savaşlarını hızla ve etkili bir şekilde finanse etmesini sağladı; 1689'da Oranje'li Willem (William of Orange) İngiltere kralı olduğunda da Britanya için bir kamu finans modeli oluşturdu (Tracy 1985; `t Hart 1989, 1990, 1991).

Tek güçlük, Burgonya dükleri gibi yabancıların bu refah bölgesini kendi hanedanlarına ilişkin amaçlar doğrultusunda ele geçirip yönetme girişimlerini sürdürmesiydi; oysa kentlerin halkı, toprak sahibi büyük güçlerin, kendilerini saldırıdan ve işgalden koruyacak bir güvence sağlamasından başka şey istemiyordu.

Üstelik, işgal dönemleri dışında kentler, ikili amaçlara yönelik kendi filoları ve kent milisleriyle yetinirken, yabancı prenslerin tipik bir isteği de yerel kaynaklar pahasına profesyonel ordular toplayıp finanse etmekti. Hanedan mensupları askerî gücü örgütleyip kullanmakta uzmanlaşmıştı, tüccarlar ise ticareti korumakta. Prensler ile kentlerin halkı, birbiriyle çatışan amaçlar doğrultusunda çalışıyordu.

Sonuç olarak da 1477 ile 1847 arasında bu ticaret bölgesi, arka arkaya ayaklanmalara ve bir dizi devrime sahne oldu; ondan sonra da bu karışıklık, ancak çekişmeli, ama nispeten sınırlanmış bir liberal-burjuva siyasetiyle yatışacaktı. On beşinci ve 16. yüzyıllar mücadelelerle kaynadı. Mesela 1484'te Maximilian, bütün yabancı tüccarların Brugge merkezini terk etmesi için emir vererek varsayımsal tebaası üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Bunun üzerine Brugge liderleri Maximilian'ın düşmanlarıyla ittifak kurdular. 1488'de, Kleve'li Philip önderliğindeki isyancı kuvvetler, dört ay süreyle Maximilian'ı Brugge'de rehin tutarak Flandre'ın yönetimini bölge soyluları ile karısı Marie'den oluşan bir naipler konseyine bırakmaya zorladılar.

Bu sefer, Maximilian tekrar iktidarı ele geçirdi. 1490'larla başlayan 30 yıl boyunca Flandre ve Burgonya Felemenki, ekonomik açıdan büyürken siyasal olarak da yeniden yapılandı; bu arada, egemenlikleri hâlâ ciddi biçimde tartışma konusu olan Gelderland (Guelders) ile Friesland dışında hiçbir yerde Habsburg yönetimine karşı ayaklanma olmadı. 1492'den ileriye bakan bir gözlemci, Felemenk'in bir başka imparatorlukla daha bütünleşmesini doğru biçimde öngörebilirdi; Roma döneminden beri Avrupa'nın gördüğü en büyük imparatorluktu bu, kuruluşunda fetihler kadar evlilik ve mirasın da büyük rolü olan Habsburg imparatorluğuydu. Marie ile Maximilian'ın oğlu olan Yakışıklı Philipp (Felipe), Aragon Kralı Fernando ile Kastilya Kraliçesi Isabel'in kızı Juana'yla evlendi. Juana, bundan sonraki yaşamının büyük bölümünde deli olduğu gerekçesiyle kilit altında tutuldu,

ama daha önce doğurduğu Lüksemburglu Karl (Gent'li Karl olarak da anılır; Carlos adıyla İspanya kralı), sonunda Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl (Şarlken) adıyla bütün Habsburglar'ın başına geçecekti. Karl, hiçbir direnişle karşılaşmadan kurmadı iktidarını; mesela 1539'da Gent yönetimi, hiçbir zaman rıza göstermemiş oldukları askerlik hizmetinin yerine imparatorluk vergileri konmasına karşı, halktan da geniş bir destek sağlayarak başkaldırdı. Yeterince makul bir şekilde, para yerine asker vermeyi öneriyorlardı.

Oysa Karl, gönülsüz tebaasından toplanmış birliklere güvenmektense kendi ordusunu kurmak için para toplamayı tercih etmekteydi. Kısa bir süre içinde büyük bir konvoyun başında İspanya'dan Felemenk'e döndü ve yanında getirdiği yaklaşık 5.000 askerle muhaliflerini ezdi. Sonuçta Karl, ayaklanmacılardan dokuzunu astırdı, kentin ayrıcalıklarını geri aldı, çan kulesinden çanını kaldırttı, Gent'in ağır silahlarına el koydu, kapılarını kırdırdı, hendeklerin içini doldurttu, kente bir kraliyet garnizonu getirtti . . . ve parasını topladı. Ama Karl ile birlikleri her yere birden yetişemezdi; çoğu zaman imparator, direnişler karşısında görüşme masasına oturmak zorunda kalıyordu.

1548'de Karl, Felemenk eyaletlerini bir bütün halinde imparatorluğun Burgonya Çevresi'ne kattı. Tipik Karl yönetiminde yakın bir kadın akraba Felemenk genel valiliğini üstlenmişken, her eyalette de merkezî iktidarı temsil eden bir vali (Provolar; sözlük anlamı *vekil* ya da devleti devam ettiren) bulunuyordu. Felemenk doğumlu ve anadili Felemenkçe olan Karl, 1555'te tahttan çekilinceye kadar bölgenin soyluları ve burjuvazisi üzerinde Madrid'den denetim kurmayı başardı. Ardından, İspanya'da doğmuş olan oğlu II. Felipe iktidara geçti ve yeni mücadeleler başladı.

Felipe yönetiminde, kuzeydeki kentlerde yaşayanlar, daha önce Alman komşularının yaptığı gibi kitleler halinde Protestanlığı, özellikle de Kalvenci biçimini benimsiyordu. Katolik Avrupa'nın İspanya ile İtalya dışında kalan kesimlerinin çoğunda,

Protestanlığın şu ya da, bu biçimi büyük bir halk desteği sağlamıştı; mesela Polonya-Litvanya ve Livonya'da birçok insan, 16. yüzyıl başlarında Protestan olmuştu. Ama bu din değiştirmenin ne kadar kalıcı olacağı, otoritelerin işbirliğine ya da en azından tolerans göstermesine bağlıydı; Protestanlığın etkili olduğu alanlardan Polonya ile Livonya'da sadece Estonya ve Finlandiya ağırlıkla Protestan kaldı. On altıncı yüzyılda kalabalık gruplar halinde Kalvenciliği benimseyen Fransız halkı, 17. yüzyılda yeniden Katolikliğe döndü ya da döndürüldü. 1524-26 Köylü Savaşı kanlı bir yenilgiyle sonuçlanmasaydı, Almanya'nın güney ve orta kesimlerinde daha fazla bölge Protestan kalırdı.

Bir bütün olarak Avrupa'da, ağırlıkla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile Habsburg iktidarının çakıştığı bölgelerde halk, kalıcı bir biçimde Katolik Kilisesi'nden kopup Protestan oluyordu; öte yandan İskandinavya ile İngiltere'deki yöneticiler, kendi Protestanlık versiyonları olan devlet kiliselerini de kurumsallaştırmıştı. Zwingli, bağımsız köylü toplulukları içinde "yerel topluluk düzeyinde" ayrı bir harekete önderlik ettiyse de, bir bütün olarak Protestanlık asıl gücünü kentlerden ve toprak sahibi soyluların nispeten güçsüz olduğu hinterlandlarından sağladı: O ölçüde de hareket, imparatorluğa ve soyluluğa bağlı otoritelerin ittifakına karşı kısık sesli bir devrim niteliği taşıyordu (Blickle 1987; Wuthnow 1989: 52-82). Orta Avrupa'nın önemli kesimlerinde, Lutherci, Zwinglici ya da Kalvenci kentli oligarşiler güçlü halk hareketleriyle ittifak kurdu (Brady 1985).

1967'de Guy E. Swanson, Reform üzerine önemli bir kitap yayınlamıştı. Kitap, bu konudaki akademik tartışmalarda kısa sürede gündem dışı kaldı, çünkü hiç kimse onunla ne yapacağını bilmiyordu. Teorisini büyük ölçüde Émile Durkheim'ın fikirleri üzerine kuran Swanson, halkın tercih ettiği dinî anlayışların büyük ölçüde yaşadıkları otorite ilişkilerine bağlı olduğunu öne sürüyordu. Daha önceki bir çalışmasında Swanson, okur-yazar olmayan çok çeşitli topluluklarda ilahiyat ile otorite yapısı

arasındaki ilişkileri incelemişti. 1967 tarihli kitabında ise Avrupa'daki 41 yönetim birimini ele alıyordu; bunlar, 10 Alman eyaleti, 13 İsviçre kantonu, Katolik Avrupa'daki diğer büyük devletlerin çoğu, birkaç küçük devlet, artı İskoçya'nın ayrı ayrı ele alınan Highland ve Lowland bölgeleriydi. Bu ilişkiler, aşağıdaki şemada gösterilmişti:

Türü	*Tanımı*	*Beklenen Dinsel Sonuç*
yerel ilişki	**yönetici, doğrudan siyasal bünyeyi temsil eder** (Appenzell, Floransa, Fribourg, Glarus, Polonya, Schwyz, Unterwalden, Uri, Venedik, Zug)	Katolik
merkezci	**yönetici, tek iktidar sahibidir** (Avusturya, Bavyera, Berg, Fransa, İrlanda, Jülich, Luzern, Portekiz, İskoçya Highland, Solothurn, İspanya)	Katolik
sınırlı merkezci	**vali, diğer otoritelerle iktidarı bir ölçüde paylaşır** (Brandenburg, Danimarka, İngiltere, Hesse, Prusya, Saksonya, İsveç, Württemberg)	Anglikan/ Lutherci
dengeli	**vali ile halkın temsilcileri arasında iktidar dengesi** (Bohemya, Cenevre, Macaristan, İskoçya Lowland, Transilvanya, Kleve, Mark)	Kalvenci
heterarşik	özel çıkar gruplarının temsilcileri iktidardır (Basel, Bern, Schaffhausen, Birleşik Eyaletler, Zürich)	Kalvenci

Yürütmenin başı, temsilci meclisler ve temsil edilen özel çıkar grupları arasındaki ilişkilere temel niteliğini kazandıran, otorite yapısıdır. Siyasal bir birimin (resmî din bulunmaması durumunda) belli bir dinsel kategoriyi kalıcı biçimde benimsemesi ya da nüfusunun en azından yüzde 60'ının 18. yüzyıl sonu itibarıyla o dini seçmiş olması durumunda Swanson, söz konusu siyasal birimi dinsel kategoriye yerleştirmiştir. Swanson'ın kriterleri, 16. yüzyılın, sonradan ağırlıkla Protestan bir devlete dönüşen büyük siyasal birimlerinde (örn., Estonya), ayrıca Protestanlığın, önemli ilerlemeler sağladıktan sonra resmî baskılar karşısında gerilediği bazı büyük 16. yüzyıl devletlerinde (örn., Polonya-Litvanya) Protestanlaşmış alt birimleri kapsamıyordu. Swanson'ın sınıflandırmasına göre, sadece Appenzell ile Glarus (buralarda nüfusun büyük çoğunluğu, yöneticinin doğrudan siyasal bünyeyi temsil etmesine rağmen Zwinglici ya da Kalvenci inançları benimsemişti) onun teorik beklentilerine uygun düşmüyordu.

Swanson'ın tanımlarıyla değerlendirmelerini baştan savma bir şekilde ele alıp, karşılaştırdığı birimlerin heterojen olduğu yolunda eleştirilerde bulunmak kolaydır. Sözgelimi Fransa, İrlanda ve İskoçya Highland'de olduğu gibi anayasal ilke gereği bile olsa yöneticinin ne ölçüde tek iktidar sahibi olduğu, son derece tartışmaya açıktır. Ancak yürütmenin başı, temsilci meclisler ve temsil edilen özel çıkar grupları arasındaki ilişkileri yeniden gözden geçirince, siyasal birimlerin yine benzer kümelenmeler oluşturduğu görülecek ve bu kategoriler arasında dinsel yönelim açısından çarpıcı farklılıklar ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Swanson'ın, din ile rejim arasındaki ilişkiye getirdiği Durkheim'cı *açıklama* için ne düşünürsek düşünelim, aradaki *bağıntı* etkileyicidir.

Swanson'ın bulguları üzerine bir yorumda bulunmak istiyorum. Kentli özerk oligarşiler ile güçlü hükümdarlar Katolik ortodoksluğa sarılmış, soyluların ve burjuvazinin ciddi rekabetiyle karşı karşıya olan hükümdarlar sarayın denetimindeki devlet kili-

selerinin mali ve siyasi gücüne sırtını dayamış, halkın –ne kadar dolaylı biçimde de olsa– güçlü bir söz hakkına sahip olduğu rejimler ise Kalvenciliğe ya da Zwingliciliğe yönelmiştir. Rakip Protestan inanışlar ilahiyat açısından pek farklılık göstermiyordu; asıl mesele, kiliseleri kimin yöneteceği ve nasıl yöneteceği idi. Özetle, Protestanlığın daha radikal biçimleri, Katolik Avrupa'nın büyük bölümünde, özellikle de ticari kapitalizmin gelişmiş olduğu bölgelerde halk arasında muazzam bir güç sağladı; ülkelerin fiilen Protestan olup olmayacağı ya da öyle kalıp kalmayacağı ise yönetici sınıfların, burjuvalarla işçilerin taleplerini susturmayı mı, yoksa onlarla işbirliğine gitmeyi mi seçeceğine bağlıydı. Bu ölçüde de, popüler Protestanlık yönündeki kitlesel dönüşüm, demokratik bir dürtüden kaynaklanıyordu.

Bunu yeterince açık biçimde gören II. Felipe, 1559'da şöyle demişti: "din değişimi ancak cumhuriyet doğrultusunda bir hareketin eşliğinde olur ve zenginlerin mallarına saldırmak için sancağının rengini değiştirenler de ancak yoksul, aylak ve serseri kimselerdir" (van Kalken 1946: 241). Bu formül (güçlü kent + zayıf soyluluk = Reform), Felemenk'te Protestanlığın coğrafi dağılımına tam uyuyor. Güneye indikçe, toprak sahibi güçlü bir soyluluk, soylular ile kilise adamları arasında kuvvetli bağlar ve daha kapsamlı imparatorluk denetiminin etkileşimiyle ortaya çıkan bileşim, Reform lehine kalıcı bir zanaatkâr-burjuva ittifakının şansını azaltmaktaydı. Anvers 1540'larda Kalvenciliğin kalesi haline geldiyse de, güneyliler genellikle Katolik etki alanı içinde kaldılar. V. Karl'ın, kendi dinine, dolayısıyla da en azından dolaylı biçimde kendi yönetimine yönelik saldırıları sınırlandırma çabalarına rağmen, kuzeyliler kitleler halinde Protestanlığı benimsedi. 1559'da Felipe, piskoposlukların sayısını artırıp piskoposluk kurma yetkisini bölgesel soyluların elinden alarak Katolikliğin konumunu güçlendirmeye çalıştıysa da, bu çabası Katolik feodal beylerle kilise adamlarının direnişinden başka sonuç doğurmadı; oysa bunlar, başka koşullarda Protestanlar'a karşı Felipe'nin yanında yer alma eğilimindeydi.

Savaşlar devam etti. Genel Vali Parmalı Margarete (II. Felipe'nin gayrimeşru kardeşi) ile danışmanı Kardinal Granvelle, bir kararname çıkartarak İspanyol garnizonunu desteklemek üzere düzenli vergiler koyduğunda ve heretiklere karşı fermanlar çıkarıp Engizisyon kurma tehdidinde bulunduğunda, soylulardan oluşan bir ittifak (Breda İttifakı), dinî özgürlüklerin sözcülüğünü üstlenmişti; bu arada, kuzeyde Friesland'a kadar olan dağınık bölgelerin yanı sıra Flandre'ın dokumacılık bölgelerinde de halk Katolik kiliselerini basıp yağmalamaya, kutsal tasvirleri parçalamaya başladı. 1567'de Felipe, Alba Dükü komutasında bir İspanyol ordusunu bölgeye gönderdi; dük, hiç vakit geçirmeden muhalefeti bastırdı ve halk ayaklanmalarına karşı koymuş olan Egmont ile Hoorn bile dahil olmak üzere büyük soyluları idam etti. Sonraki iki yılda Alba'nın Asayiş Konseyi, neredeyse 8.000 zanlıyı idama gönderdi (van Kalken 1946: 251). Sonradan Felemenkliler'in Seksen Yıl Savaşı adını verdiği, günümüz tarihçilerinin ise Felemenk Ayaklanması diye andığı bir dizi çatışma işte böyle başlamıştı.

Büyük soylulardan bir başkası, Oranje'li Willem, Alba geldiğinde kaçmıştı. Sonradan Felemenk'i ele geçirdiyse de, Alba'nın üstün kuvvetleri karşısında geri çekildi. Ardından Alba'nın, orduya destek sağlamak üzere yeni vergiler koyması yüzünden soylular ile burjuvazi ittifak kurarak bir ayaklanma daha çıkardı. Deniz Dilencileri adı verilen isyancı güçlerin 1572'de Brill'i ele geçirmesiyle birlikte, başta kuzey eyaletleri olmak üzere Felemenk'in büyük bölümünde İspanyol hakimiyetine karşı direniş başladı. O zamandan sonra da Felemenk'in kıyı bölgeleri, yakın denizlerde egemenliği kimseye kaptırmadı. Karada ise durum farklıydı; Alba olsun, sonradan onun yerine geçen Requesens olsun, askerleri iyi dövüştüğü sürece düşmanı yenip isyancı kentleri ele geçirmeyi başarıyordu. Ama ürkütücü bir sorun vardı karşılarında: İspanya, ordularına ücret ödeyip malzeme alacak kadar para göndermiyordu. Bu yüzden gerekli kaynak ve malze-

meyi yerel halktan toplamaya çalıştılar; bu da, ücretini alamamış paralı askerlerin tam kentleri yağmalayıp toprağın ürünleriyle yaşamaya başladığı bir anda, yeni direnişlere sebep oldu. Mesela 1574'te Requesens'in birlikleri, Nijmegen yakınlarında Nassau'lu Heinrich ile Ludwig'in birliklerini yenilgiye uğratıp her iki komutanı öldürdüyse de, Requesens bu zaferi sonuna kadar götüremedi, çünkü 28 aydır ücret alamayan İspanyol birlikleri isyan çıkarmıştı.

İspanyollar 1576'da Anvers, Maastricht, Gent ve başka yerleri yağmaladıktan sonra, bütün eyaletler Gent Uzlaşması'na katılarak İspanyollar'ı ülkeden kovma amacıyla ilk kez çabalarını birleştirdiler. Uzlaşma, başka hükümlerin yanında 15 eyalette Protestanlar'a sınırlı bir tolerans sağlıyor, ayrıca Holland ile Zeeland'da Protestan hegemonyası getiriyordu. Her ne kadar bu dönemden yirmi yıllık savaş diye söz etsek de, o sırada Burgonya Felemenki derin bir devrimci durumun içindeydi artık. Holland eyaleti, 1572'yi geçirmeden açık bir ayaklanmaya girişmişti. Ama devrimci sonuç elde edilip edilmeyeceği henüz belli değildi.

Requesens'in yerini alan Avusturyalı Don Johann, ayaklanmayı tümüyle bastıramadı, ama 1578'den 1592'ye kadar vali olan Parma Dükü, güney eyaletlerini hem silah zoruyla, hem de eski haklarına saygı gösterileceği vaatleriyle geri aldı. Ayaklanmacılar arasındaki ittifakın böyle parçalanması üzerine kuzeyliler, Brugge, Gent ve Anvers gibi güney kentleriyle ittifak halinde Utrecht Birliği'ni kurdular (1579). Sonraki adımlarda II. Felipe'nin otoritesini tanımayarak (1581), Kalvenci olan Oranje'li Willem'i Provolar ilan ettiler. Provolar'ın temel işlevi, kimliği belirsiz bir egemen adına genel valilikti. Egemen, kimilerine göre Genel Meclis, kimilerine göre tek tek kentler ve eyaletler, bir avuç insana göre de bir bütün olarak Felemenk halkıydı. Ayaklanan eyaletler, Fransız ve İngiliz saraylarıyla birkaç sonuçsuz deneyim yaşadıktan sonra, hem güçlü bir uluslararası konumu olan hem de eyaletlerin kısıtlayıcı koşullarını kabul eden bir yönetici bulamadılar. O kritik yıllarda liderlerin ortaya koyduğu siyasal yapı, iktidarı doğru icraat

göstermesine bağlı olan bir yöneticinin eşgüdümü altında kent devletlerinden oluşmuş bir konfederasyona yaklaşıyordu; bir tür cumhuriyetti bu. Provolar, kral değildi.

Ancak, iktidarı ne kadar tartışma götürür durumda olsa da Oranje'li Willem, II. Felipe'nin gözünde hâlâ düşmandı. Öyle ki, 1580'de Felipe, Willem'i lanetleyerek aşağıdaki hükümlerle mülklerine el konmasını öngörüyordu:

> Bu amaca tez elden ulaşılabilmesi ve halkımızın bu tiranlık ile baskıdan daha çabuk kurtarılabilmesi için, ayrıca erdemi ödüllendirip suçu cezalandırma arzusuyla, bir kral olarak ve Tanrı'nın hizmetkârı olarak söz veriyoruz ki, ister tebaamızdan ister bir yabancı olsun, böylesine bir iyi niyet ve bize hizmet etme, halkın yararına çalışma yönünde böylesine kuvvetli bir arzu duyan biri çıkar da bize mukadder olunan işi görür ve bizi bu vebadan kurtarır, Oranje'yi ölü ya da diri olarak bize teslim eder, hatta onu huzurumuzda öldürürse, bu görev tamamlanır tamamlanmaz kendisine ve vârislerine, kendi tercihine göre toplam 25.000 altın kron nakit veya bu değerde toprak vereceğiz. Kendisi kanunlara göre suç olan herhangi bir fiili işlemiş veya herhangi bir şekilde kanunlara karşı gelmiş bulunuyorsa, şu andan itibaren affedileceğine söz veriyoruz. Ayrıca bu kişinin soylu olmaması durumunda, gösterdiği yiğitlikten ötürü kendisine soyluluk unvanı bağışlayacağız. (Rowen 1972: 79)

Ödül için şansını deneyen iki kişi çıktı; bunlardan ilki 1582'de Willem'i ağır biçimde yaraladıktan sonra, ikincisi, Balthazar Gérards, Delft'te onu öldürdü. Bu olay 1584'te, Felipe'nin cinayete davetiye çıkarmasından dört yıl sonra gerçekleşti.

Willem'in öldürülmesiyle Felemenkliler yenilmiş olmuyordu. İngiliz askerî yardımından (İngilizler'in 1588'de İspanyol Armadası'nı paramparça etmesi çok önemli bir andı) ve İspanya'nın o ara Fransa'yla da savaşta olmasından yararlanan Nassau'lu Maurits ile ona bağlı Felemenk kuvvetleri, İspanyollar'ı püskürttü. Sonunda, artık Birleşik Eyaletler adını almış bulunan bölge, 1609'daki ateşkesle *de facto* bağımsızlık kazanmış oluyordu. Ondan çok

daha önce İngiltere'yle Fransa, kendi bilinen çıkarları doğrultusunda eyaletleri bağımsız devlet olarak tanımıştı. Ancak Felemenk Cumhuriyeti, bağımsız bir devlet olarak uluslararası alanda ancak Vestfalya Antlaşması'yla (1648) tanındı.

Galip gelen ittifak, çoğu zaman olduğu gibi, özellikle de zafer iyice kesinleştikten sonra kendi içindeki bölünmeleri önleyemedi. Ateşkesten antlaşmaya kadar geçen süre içinde, Kalvenci kilisenin yetkileri konusundaki derin bir bölünme, Holland Toprakları yöneticisi Johan van Oldenbarnevelt'in yargılanıp idam edilmesine, uluslararası hukuk teorisyeni ve Oldenbarnevelt'in taraftarı Hugo Grotius'un da ömür boyu hapis cezasına çarptırılmasına yol açtı. 1648'deki barış antlaşmasından sonra, Felemenk Reform Kilisesi, tıpkı Anglikan Kilisesi gibi çoğu eyalette resmî kilise durumuna geldi. Bu arada Felemenk nüfusunun Katolik ve Yahudi olan ya da resmî kilisede ibadet etmeyen üçte birlik bölümü yüksek devlet görevlerinden men edildi.

Seksen Yıl Savaşı veya onun bir bölümü, devrim olarak nitelenebilir mi? Hiç kuşkusuz devletin denetimi, silahlı mücadele sonucunda el değiştirmiş, bu süreçte çekişme halinde olan en az iki farklı taraf, devlet üzerinde denetim kurmak üzere birbiriyle uzlaşmaz talepler ileri sürmüş, devletin egemenlik alanı içinde yaşayan nüfusun önemli bir bölümü, bu bloklardan birinin ya da diğerinin taleplerini benimsemişti. Bizim kriterlerimize göre, 1567'den 1648'e kadar yaşanan karışıklıklar içinde en az bir tane devrim olduğu açıktır. Zaten eğer sadece bir duraklama yaşanmış ve sadece iki muhalif blok ortaya çıkmış olsaydı, Felemenk Ayaklanması'nın analizi ne kadar basit olurdu! Ayaklanma boyunca resmî özerklik taşıyan 17 ayrı egemenlik alanı gelişti; bunların her biri, İspanya ve müttefikleriyle farklı bir ilişki içindeydi. Devrimci durumlar, Mars'ın kraterleri gibi patlarken, kuzeyde, güneyde ve her ikisinde birden bir kereden fazla devrimci sonuç elde edildi.

1618'e gelindiğinde bile, Nassau'lu Maurits ile Johan Oldenbarnevelt arasındaki ölümcül ayrılık hâlâ yeni bir devrimci

durum yaratıyordu. Hatta bazı tarihçilere göre bu 80 yıllık mücadele, "modern çağın yolunu açmış büyük devrimlerle karşılaştırılabilecek olan ve onlar arasında öncelikli bir konumda bulunmayı hak eden" bir büyük devrimdi (Griffiths 1960: 452). Dosdoğru öne sürülen, hatta inandırıcı olan bir argümandır bu: Kuzeyin ve güneyin mücadeleleri ayrı ayrı ele alındığında, bağımsız bir hareket artı başarısız bir isyan görünümü vermektedir. Ama bir arada ele alındıklarında, Felemenk'in her yerindeki yönetim koşullarında köklü bir dönüşüm meydana getirirler. Felemenk'in, Avrupa'da burjuva devrimleri için model oluşturduğu pekala söylenebilir.

Güney Felemenk'ten Belçika'ya

Üstelik güneyde devrim, o aşamada bitmedi. İspanyol Felemenki, Utrecht Antlaşması'yla (1713) Habsburglar'ın Avusturya koluna geçti; ancak bir piskoposluk ve prenslik olan Liège, imparatorluk içinde bağımsız bir bölge olarak kaldı. Henüz biten savaşın sonucu olarak, artık Avusturya Felemenki haline gelen bölge, kendini Felemenk işgali altında buluyordu; bu topraklardaki sekiz Felemenk kalesine destek sağlamak üzere yılda 500.000 écu ödemek zorundaydılar ve üstelik Scheldt'in ağzı da kapatılmıştı. Gerçi Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) sırasında Fransız kuvvetleri, kendilerine karşı yapılmış olan bu sekiz kalelik Set'i delik deşik etmişti ama, savaşın sonunda Felemenk garnizonları Avusturya Felemenki'ne geri döndü. Yüzyıl ilerlerken bu bölge, İspanya'nın başarabildiğinden çok daha sıkı olan Avusturya gözetimi altında işlerini sürdürmekteydi. Güçlü soylular ve kilise adamları genellikle imparatorluk rejimiyle işbirliği ediyor, burjuvazi ise eski otoritesine kavuşma düşleri kuruyordu. Birkaç ayaklanma dışında işçi sınıfı, olayların gidişinde belirleyici bir rol oynamadı.

1781'de, tam bir aydın despot modeli olan yeni imparator II. Joseph, 1559'dan beri Felemenk'in güneyini ziyaret eden ilk hükümdar oldu. Ardından yönetimde bir dizi reform yaptı: Bir yandan kilisenin gücünü azaltırken, diğer yandan merkezî denetimi artırdı. Geniş destek toplayan bir adım atarak Felemenkliler'i Avusturya topraklarından tümüyle çıkardı. Ancak ülkenin idari coğrafyasını yeniden düzenleme çabaları, yavaş yavaş gelişerek daha önce bölgedeki yönetimi meydana getirmiş olan mozaik içinde hemen hemen her oluşumun Brabant Konseyi, Brabant Meclisi, tek tek belediye yönetimleri ve tüccar loncaları– direnişiyle karşılaştı. Muhafazakâr bir doğrultuya yönelen "Brabant Devrimi", dinî toleransın sona erdirilmesini ve eyaletlere ayrıcalıklarının geri verilmesini talep ederken, bir yandan da imparatorluğa karşı koyabilmek için dışarıdan destek arayışındaydı. Aynı zamanda, komşu Fransa'nın 1789'da kendi devrimini başlatmasıyla giderek güçlenen yaygın Masonluk'la bağlantılı popülist bir yanı da vardı. Aynı yıl, Felemenk Cumhuriyeti'nde üslenmiş Yurtsever ordusunun desteğindeki silahlı ayaklanmalar sonucunda Gent, Brugge, Namur ve Brüksel'deki Avusturyalı yöneticiler kovuldu. O sırada yayınlanan *manifeste du peuple brabançon* (Brabant halkı manifestosu) uyarlanıp çevrilerek, yerel ve bölgesel özgürlükler adına II. Felipe'nin otoritesini reddeden 1581 bildirgesinin temelini oluşturdu (Kossmann 1978: 59). Felemenk'teki devrimci hareketlerin burjuva çekirdeği daha da belirginleşmişti.

Lüksemburg dışındaki bütün güney eyaletlerinin meclislerinden gelen delegelerin oluşturduğu konferans, 1790'da à *l'américaine* (Amerikanvari) bir Birleşik Devletler kurulduğunu duyurdu; Kongre ve Bağımsızlık Bildirgesi'yle her şey tamamdı. O sırada Devletçiler ile Demokratlar arasındaki bölünme giderek büyümekteydi artık; bu bölünme neredeyse bir iç savaşa yol açtı. 1790 sona ermeden Avusturya birlikleri, devrimci rejimden kalan son unsurları da temizlemişti. Birçok Demokrat Fransız toprak-

larına kaçarken, Devletçiler de İngiltere'ye ya da Holland'a sığındı. Bu arada Liège Prensliği, Paris'teki devrimi kendine göre uyarlamış, yerel Bastille'in ele geçirilmesiyle hareket tamamlanmıştı; bir kilise devletinde gerçekleşen Liège Devrimi, Belçikalı komşulardakine göre çok daha belirgin bir ruhban karşıtı yapıya büründü, bunun sonucunda da devrimciler, ağırlıkla Katolik olan Belçika'dan yüz bulamadılar. 1791'de Avusturya birlikleri Liège'i yeniden işgal ettiğinde, çok az insan onlara karşı koydu. 1791'in ortalarına kadar hem Belçika hem de Liège'de devrim süreci tersine dönmüştü.

Sonra sıra Fransızlar'a geldi; Avusturya'ya ve diğer düşmanlarına karşı savaşı yürütebilecekleri alan olarak Felemenk'i seçmekte gecikmediler. Fransız general Dumouriez, 1792 sonbaharında birliklerinin başında Belçika'ya girdiğinde, demokratik bir kurtarıcı olarak karşılanmayı umuyordu; az sayıda Demokrat kendisine dostça davrandıysa da, Devletçiler'in gözünde o bir baş belasıydı. Yine de Belçika'da onu destekleyenler, Fransız Jakobenleri'ninkine benzer bir siyasal aygıt oluşturdu. Bu arada Liège Konvansiyonu da Fransa'yla birleşme yönünde oy kullanmıştı. 1793'te Avusturya birlikleri geri dönerek Güney Felemenk'in önemli bölümlerini yeniden ele geçirdiler ve kalan bölümlerini de bir savaş alanı haline getirdiler. Fransız kuvvetleri de karşı saldırıya geçti. 1795'e gelindiğinde, Felemenk'in kuzeyde Amsterdam'a kadar uzanan bölgeleri üzerinde denetim sağlamışlardı. 1794 ve 1795'te Fransız işgalciler, Belçika'yı kendi ulusal siyaset sistemlerine katma çabasına giriştiler; birçok dinsel makama din dışı nitelik kazandırılması ve resmî işlerde geçerli dil olarak Fransızca'nın dayatılması da bu çabanın kapsamındaydı. O aşamadan 1814'e kadar Belçika işgal altında kaldı, sonra da uydu bir krallığın parçası oldu. Fransız imajına uygun bir merkezî devlet oluşmuştu. Hatta Belçikalılar'ın kendi Vendée'leri bile vardı; 1798'de zorunlu askerliğe karşı gelişen geniş bir kırsal hareketti bu.

Peki ya kuzey? On altıncı ve 17. yüzyıllardaki ayaklanmalar sırasında kuzey eyaletleri, sözgelimi 1602'de Felemenk Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kurulmasıyla dünya ölçeğinde büyük bir ticari güç durumuna gelmekteydi. Şaşırtıcı bir devlet yarattılar: Her birinin kendi milis gücü olan burjuva cumhuriyetlerinden oluşmuş bir takımada; bunlar, Provolar'ın, hatta kendi yarattıkları Genel Meclis'in taleplerine karşı yerel ayrıcalıkları kıyasıya savunuyorlardı. Nitekim eyaletler ile Meclis, son derece etkili bir işbölümü yapmıştı: Eyaletler vergi ve yönetim işlerini üstlenirken, Meclis de savaşları yürütüyordu.

On yedinci yüzyıl başlarken, Birleşik Eyaletler İngiltere'yle ve rakibi olan başka imparatorluk güçleriyle savaş halindeydi; bu savaşların çoğunu da kazandılar. Felemenkliler'in doğrudan taraf olduğu önemli savaşlar, Tablo 3.1'de gösterilmektedir. Tabii tablo da verilen tarihlerin kesinliği güvenilir değildir: Atlas ve Hint okyanusları ile Büyük Okyanus'ta Felemenk filoları, neredeyse aralıksız savaş halindeydi; oysa Avrupa'da 17. yüzyıldaki bazı savaşlar, bir yıldan diğerine nispeten az çarpışmayla sürüp gitti. Yine de 17. ve 18. yüzyıllara ait tarih kayıtlarına bakıldığında Felemenkliler, dünyanın en savaşçı milletleri arasında görünmektedir. Bu hesaba göre Felemenkliler, 17. yüzyıl boyunca her beş yıldan dördünde dünyanın herhangi bir yerinde savaş yapmaktaydı. Kronolojiyi izlediğimizde Felemenk kuvvetlerinin Akdeniz'e ve Adriyatik'e girişi (orada başka bir büyük deniz gücü olan Venedik'le birleşerek Avusturya Habsburgları'nın destek verdiği Uskok korsanlarına karşı savaşmışlardı), açık denizlerde egemenlik kurmak için Portekiz'le girdiği uzun ve kısmen başarılı mücadele, ayrıca Birleşik Eyaletler'in resmî olarak tanınmasından önce, sömürgeler kurmak için giriştiği muazzam ama sonuçsuz çaba göze çarpar. İspanyol Veraset Savaşı'ndan sonra, Felemenkliler daha az çarpışmaya katıldı; 1715'ten sonra Avrupa'daki hiçbir savaşta önemli rol üstlenmediler. Ticaret ekonomisi genişlemeyi

sürdürdüğüne göre, 18. yüzyıldaki Felemenk "çöküş"ünden söz eden tarihçilerin genel olarak kastettiği de bu askerî gerileme olsa gerek.

Tablo 3.1 17. ve 18. Yüzyıllarda Felemenk'in Girdiği Savaşlar

1567-1648	(aralıklı) Felemenk-İspanya savaşı
1605-06	Malakka'da egemenlik için Felemenk-Portekiz savaşı
1615-18	Uskoklar ve Avusturya Habsburgları'na karşı Venedik savaşı
1611-28	Felemenk'in Seylan'ı işgali ve Portekiz kuvvetleriyle savaş
1616-19	Makassar'da Felemenk istilası
1619	Cava'da Felemenk istilası
1622	Makao'da egemenlik için Felemenk-Portekiz savaşı
1624-54	(aralıklı) Brezilya'da egemenlik için Felemenk-Portekiz savaşı
1628-29	Felemenk-Mataram-Cava savaşı
1638-40	Seylan ve Goa'da egemenlik için Felemenk-Portekiz savaşı
1640-01	Malakka'da egemenlik için Felemenk-Portekiz savaşı
1641	Angola'da egemenlik için Felemenk-Portekiz savaşı
1650-56	Amboyna'da (Ambon) Felemenk istilası
1651	Seram'da Felemenk istilası
1652-53	Hint ve Atlas okyanuslarında Felemenk-Portekiz savaşı
1652-55	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı
1654-70	Sumatra'da Felemenk istilası
1654-60	Büyük Kuzey Savaşı
1657-61	Felemenk-Portekiz savaşı
1661-62	Tayvan'da egemenlik için Felemenk-Çin savaşı
1663-67	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı
1669-81	Cava'da Felemenk müdahalesi
1672-79	XIV. Louis'nin Felemenk Savaşı
1679-80	Felemenk'in Cezayir savaşı
1688-97	Augsburg Birliği Savaşı
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı
1703-05	Cava ve Mataram'da Felemenk istilası
1715-26	Felemenk'in Cezayir savaşı
1718-20	Dörtlü İttifak Savaşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı
1780-83	Amerikan Bağımsızlık Savaşı
1795-	Fransız Devrim Savaşı

Savaşın bir yan etkisi vardı: Genellikle Provolar'ın iktidarını sağlamlaştırıyordu. Üstelik savaş zamanlarında çoğunlukla halkın Provolar'a verdiği destek –Oranje'cilik– artıyor, ulusal liderin yüceltilmesini sağlamakla kalmayıp kentli yönetici sınıflara yönelik saldırılara da neden oluyordu (Dekker 1982: 41-45). Öte yandan savaş, eyaletlerin sağladığı mali desteği merkezî yönetim için daha da önemli hale getirmişti; bu da eyaletlerin ve onlara bağlı belediyelerin gücünü artırdı. 1650'de, bağımsızlıktan kısa bir süre sonra, Provolar II. Willem, halkın bu coşkusundan yararlanarak Holland'da hükümdarlığa yakın, daha kalıcı bir iktidar kurmaya çalıştı, ama bu çaba başarısızlıkla sonuçlanınca eyaletlerin özerkliği daha da pekişmiş oldu. Sonraki yüzyıl boyunca Provolar'lar, savaş zamanlarındaki destek patlamaları dışında nispeten zayıf bir yönetimle yetinmek zorunda kaldılar.

1677'de II. James'in kızı Mary'yle evlenen Provolar III. Willem, 1688-89'daki Şanlı Devrim'de (William of Orange adıyla) İngiltere kralı oldu. Böylece, iki ülkeyi yöneten aileler arasındaki evliliklerle Felemenk-İngiliz düşmanlığı, hemen hemen 100 yıl süreyle askerî ittifaka dönüştü. Provolar'ın savaş konularında ve savaş zamanlarında daha fazla güç sağlamasına rağmen, eyaletler (özellikle Holland) neredeyse egemen birer devlet gibi davranıyordu. Her eyalet kendi Provolar'ını seçiyor ya da hiç Provolar bulundurmama seçeneğini kullanabiliyordu; III. Willem, 1688'de İngiltere'yi işgal ederek Protestan ayaklanmasının başına geçtiğinde, artık fiilen Birleşik Eyaletler'in Provolar'ı değil, yedi Felemenk eyaletinden beşinin seçilmiş Provolar'ıydı. 1702'de Willem ölünce, Groningen ile (başka bir Provolar'ı olan) Friesland dışında bütün eyaletlerde bu makam boş bırakıldı. Genel Meclis, ancak 1747'de, Güney Felemenk'in Avusturya Veraset Savaşı'na karışmasından ve büyük bir ayaklanmadan sonra, tekrar bütün ülkeyi kapsayan ve aileden geçecek olan bir Provolar'lık oluşturdu. O zaman bile Provolar, sık sık bir ya da daha çok eyaletin muhalefetiyle karşı karşıya kalıyordu.

1780'lerde, Yurtseverler denen siyasi hareket, Provolar'a karşı ilk kez ulusal ölçekte bir muhalefet toparladı; Felemenk'in Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na katılması, Provolar'ın karşıtlarını kolektif halk eylemi yoluyla keyfî yönetime son verilebileceği olasılığına inandırmıştı. Onların özgürlük anlayışının merkezinde, karakteristik olarak yerel özerklik ve mülk sahibi sınıflar eliyle yönetim bulunmaktaydı; bu tercihleri yüzünden sonunda sıradan işçilerin önemli ölçüdeki desteğini kaybettiler. Yine de 1785'ten, V. Willem'in Prusya birliklerini topladığı 1787'ye kadar Yurtseverler, Holland ve başka yerlerde popüler bağımsız milis güçleri de (Özgür Kolordu) kurarak burjuva demokratik devrimleri gerçekleştirdiler. Fransa, Yurtseverler'e el altından mali ve siyasi destek verirken, Britanya da onların düşmanı olan Oranje yanlılarına aynı şeyi yaptı. Prusya işgali, hâlâ gelişmeye devam etmekte olan devrimci durumu sona erdirmişti.

Fransız işgalciler Batav Cumhuriyeti'ni kurunca (1795) bazı Yurtseverler iktidara döndü ve Hollanda Krallığı adlı uydu devlet zamanında da bu konumlarını sürdürdüler; krallığın başında, Napoléon'un kardeşi Louis Bonaparte vardı. Her iki uydu devlette de zengin Felemenk, Fransa'ya büyük miktarlarda haraç ödüyordu. 1810'da Louis, imparatorluğu genişletmek üzere Hollanda'nın bütün kaynaklarını tüketmektense tahttan çekilmeyi tercih ettiğinde Napoléon, giderek küçülen Fransa İmparatorluğu'na Hollanda'yı doğrudan bağladı. O zamana kadar da Fransız yönetimi, eski federal yapının yerine Belçika'da da gelişmekte olana benzer bürokratik bir merkezî devleti geçirmişti zaten. 1813 sonlarında Fransız işgali kırılmaktayken, ölen Provolar'ın oğlu Felemenk'e geri dönerek, Fransızlar geri çekildikçe onların yerini alan bir "ayaklanma"nın başına geçti. İki hafta içinde bir komisyon tarafından yeni anayasa hazırlıklarına başlandı ve Oranje Prensi geçici bir hükümetin başına geçti.

Zafer kazanan müttefikler, daha sonra kuzey ve (bugün Liège'i de kapsayan) güney eyaletlerini birleştirerek Hollanda

Krallığı adı altında yeni bir devlet kurdular. Krallık, hemen hemen eski Burgonya Felemenki topraklarını kapsıyordu, ama daha kuzeye yayılmış ve Burgonya Felemenki'nde bağımsız birer bölge olarak kalan toprakları da içine almıştı. Oranje Prensi Willem, güneyde çok daha kalabalık bir nüfus yaşamasına rağmen kuzey ile güneye eşit ağırlık tanınan meşruti bir monarşide kral oldu. Uzun zamandır *Code Napoléon* (Napoléon Kanunu) ile *Code pénal*'in (Ceza Kanunu) uygulandığı Fransız usûlü bir yönetimin başında bulunan kral, sömürge gelirleri üzerinde doğrudan denetim sağlayarak geniş bir özerklikten yararlanıyordu.

Güney ile kuzey arasındaki çatışma 1839'a kadar devam etti ve sonunda ikisinin kesin biçimde ayrılmasıyla sonuçlandı. 1828'de resmî adaylara karşı kampanya yürütmek için Belçika Muhalefet Birliği kuruldu. Kısa bir süre sonra bu birlik, Hollanda'nın güney ve kuzey olarak federalist bir yeniden örgütlenmeye gitmesini önerdi. Ekim 1830'da, o yılın Fransız Devrimi'nin izinden giden bir burjuva-işçi sınıfı ittifakı, özerklik talebiyle Hollanda birliklerine savaş açtı ve dışarıdan da yardım sağladı. Bir yıl boyunca süren uluslararası görüşmelerden sonra Belçikalılar, Saxe-Coburg Hanedanı'ndan Léopold'ü (Britanya tahtı vârisinin dul eşi, dolayısıyla altı sene sonra Britanya kraliçesi olacak Victoria'nın dayısı ve akıl hocası) kral seçtiler. Hollanda Kralı Willem uzlaşmayı reddedince, Belçika bir süre Hollanda işgalinde kaldı.

Fransa'nın karşı saldırıya geçip Belçika'yı uzun süreli bir danışıklı işgal altında tutması üzerine (bu süreçte Léopold, yeni Fransa Kralı Louis-Philippe'in kızıyla evlenerek tahtını sağlama almıştı), Hollandalılar sonunda 1833'te ateşkes yapmayı kabul etti ve 1839'da da Belçika'yı tanıdılar. Bu arada Belçika, siyasi hareketlenmeyi daha da hızlandıran, alışılmadık ölçüde liberal bir anayasa benimsemişti. Ayrıca 1839'daki uluslararası uzlaşmanın dayattığı siyasi tarafsızlığı korudu. Belçika'yı yöneten ruhban-liberal koalisyonu 1847'de yerini, burjuva liberallerin ağırlıklı olduğu bir parti sistemine bıraktı; yeni rejim, oy hakkını önemli ölçüde

genişleterek, küçük burjuvalarla örgütlü işçilerin ülke siyasetine tam anlamıyla katılmasını sağlayarak, 1848 devrimlerine zemin hazırlamış oluyordu. Hollanda'da da aynı şekilde, başka yerlerde 1848 devrimleri yaşanmadan önce burjuvazi öncülüğündeki reform hareketleri çoğalarak çeşitli kazanımlar sağladı.

On dokuzuncu yüzyıl başlarından 20. yüzyıl savaşlarında işgale uğramalarına kadar, ne Hollanda ne de Belçika, gerçek anlamda devrimci durumlar yaşadı – yani, yönetimin gözle görülür biçimde bölünmesiyle, her biri bir dereceye kadar etkili iktidar sahibi olan iki ya da daha fazla blok ortaya çıkmadı. On dokuzuncu yüzyıl ortalarına gelindiğinde Belçika, hızla Avrupa'nın en yoğunlaşmış ağır sanayilerinden birini kurmaktaydı; işçi sınıfı da buna uygun olarak genişledi. Yine Belçika, hemen hemen aynı tempoda Afrika'da da sömürgeler kurmaya başladı. Belçika'nın iç siyasetinde, Katolikler, liberaller ve son olarak da sosyalistler arasında keskin bir bölünme vardı. Flamanca konuşan örgütlü kitleler ile Fransızca konuşan hali vakti daha iyi kesimler arasındaki çatışmalar sık sık Belçika siyasetinde sarsıntı yaratıyordu. Flamanca ve Fransızca konuşan kesimleri ayıran hat, sadece bir siyasal tercih ayrımını değil, aynı zamanda büyük bir toplumsal bölünmeyi gösteriyordu; sözgelimi doğurganlık oranları, dil sınırının her iki tarafında keskin bir farklılık göstermekteydi (Lesthaeghe 1977: 111-14).

Yine de 19. ve 20. yüzyıllarda Belçika'da yaşanan çatışmalar, devletin sürekliliği açısından Avrupa'nın büyük bölümünde demokratik siyasetin standart donanımı haline gelmiş grev dalgalarından, kitlesel gösterilerden ve çalkantılı seçim kampanyalarından daha büyük bir tehdit oluşturmuyordu. Belçika, I. Dünya Savaşı'nın büyük bölümünde ve II. Dünya Savaşı boyunca Alman işgalinde kaldı; bu sürelerde Almanlar, ülkeye kendi rejimlerini dayattılar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra dil, din, bölge ve sınıf temelindeki bölünmeler, neredeyse devrime yaklaşan, yoğun ve yayılmaya müsait mücadelelere dönüştü. Devrime en yakın

durum, savaş zamanının kralı III. Léopold'ün 1950'de tahttan çekilmesi sırasında yaşandı. Yapılan referandum, Léopold'ün çoğunluk desteğine sahip olduğunu, ama Fransızca konuşan nüfus ile ruhban karşıtlarının yaygın muhalefetiyle karşı karşıya bulunduğunu göstermişti; üstelik bunların bir bölümü, kralın işgalci Naziler'e çok kolay teslim olduğunu da düşünmekteydi.

Aynı şekilde Hollanda'nın güney kesiminde de, 1848 döneminde tepeden inme liberal reformlar yaşandı ve dil unsuruyla değilse bile sınıfa ve dine göre kesin bölünmeler içeren bir siyaset ortamı oluştu. Mineral kaynakları yetersiz ve dünya ticaretinde şimdiden hakim bir duruma gelmiş olan Hollanda'da hiçbir zaman Belçika ölçeğinde bir ağır sanayi gelişmediyse de, 19. yüzyılda imalat faaliyetleri çok canlanmıştı ve sömürgelerden gelen petrol ile başka ürünler, ülkenin Avrupa ekonomisindeki konumunu daha da güçlendiriyordu. I. Dünya Savaşı'nda ülke tedirgin bir tarafsızlık içinde kaldı, ama II. Dünya Savaşı'nda Alman işgaline karşı koyamadı. 1918'de bir devrimci durum geliştiyse de, kısa sürede gücünü yitirdi. 1930'larda sol ile aşırı sağ arasında yaşanan çatışmalar da yine devrimci bir durum yaratmaktan uzaktı.

1950'den sonra Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında ekonomik ve diplomatik bir birliğin gelişmesi, üç ülkenin bir blok halinde Avrupa Topluluğu'na katılmasını sağladı; ayrıca aralarındaki birlik, üç ülkede de devrimci durum gelişme olasılığını azaltıyordu, çünkü içlerinden birinde rejimin aniden zayıf düşmesi durumunda, diğer ikisi müdahale edebilecekti. Hollanda'da 1960'lardaki Provolar (provokatörler) gibi özgürlükçü hareketler gelişmeye devam ettiyse de, ülke siyaseti çoğunlukla 19. yüzyıla dayanan liberal-demokratik kurumların oluşturduğu mecralarda gelişmekteydi. Hem kuzeyde hem de güneyde burjuva devrimleri, burjuva siyasetinin yerine sıkı sıkı oturmasını sağlamıştı.

Felemenk'teki Devrimlerin Değerlendirilmesi

Tarihsel olarak Felemenk'i oluşturan bölgede 1477'den 1992'ye kadar çok sayıda devrimci durum ve daha az olmakla birlikte çeşitli devrimci sonuçlar ortaya çıktı: Genel Meclis'in özerk iktidara sahip olması (1477), geçici bir başarı sağlayan 1484-88 ayaklanması, Gent Uzlaşması (1576), II. Felipe'nin egemenliğinin reddedilmesi (1581), Felemenk Cumhuriyeti'nin kurulması (1609 ve/veya 1648), 1780'lerdeki Yurtsever ve Brabant devrimleri, Fransız Devrimi'nin ve Fransız İmparatorluğu'nun etkisiyle iktidarın birçok kez el değiştirmesi, savaştan sonra Hollanda Krallığı'nın kurulması ve 1830 Belçika Devrimi. Felemenk Cumhuriyeti, İngiltere'ye yeni bir kral gelmesini sağlayarak 1688-89'daki Şanlı Devrim'de de rol oynamıştı. 20. yüzyıldaki Alman işgalleri, birçok yorumcu bunları başka türlü adlandırsa da, çeşitli türden geçici devrimler yarattı.

Kalvenciliğin 16. yüzyılda Anvers'te ve kuzeyde sağladığı muazzam başarının da bir devrim sayılıp sayılmayacağı daha tartışmalı bir konudur; sonraki mücadeleler, devrimler ve toplumsal hayat üzerindeki güçlü etkisine rağmen, burada kullandığımız tanıma göre devrim değildir. Belçika'nın 1847'deki anayasal reformları ile 1848'deki Hollanda reformları da bazı tanımlara göre devrimci nitelikte kabul edilebilir, ama bu kitaptaki kriterlere göre değil. Nitekim, mesele açıktır: Hollanda ve Belçika tarihinin son beş yüzyılında çok sayıda devrimci durum ile devrimci sonuç yaşanmıştır; en azından altı kez de bunlar, iktidarın devrimci yolla kalıcı biçimde el değiştirmesini getirmiştir. Üstelik bölgenin değişim geçiren, ama hep gücünü koruyan burjuvazisi, devrimci durumların karakterine ve sonucuna hemen hemen her zaman kendi ağırlığını koymuştur.

Tablo 3.2 Felemenk'te Devrimci Durumlar (1492-1992)

1487-93	Gent, Liège, Brugge, Leuven, Kleve'de Burgonya'ya karşı ayaklanmalar
1498-1500	Friesland'da tekrarlanan iç savaş
1514-23	Friesland'da denetim sağlamak için Burgonya-Gelderland mücadelesi
1522-28	V. Karl'ın Felemenk'e hakim olmasına karşı geniş çapta direniş
1532	Brüksel'de halk ayaklanması
1539-40	Gent ayaklanması
1566-1609	Felemenk isyanı (Alman, Fransız, İngiliz müdahalesi)
1618	Birçok kentte radikal Kalvenciler'in iktidarı ele geçirmesi
1650	II. Willem'in başarısız darbe girişimi
1672	Birçok kentte Oranje yanlılarının iktidarı ele geçirmesi
1702	Gelderland ve Overijssel'de Oranje'ye bağlı kitlelerin sürülmesi
1747-50	Birleşik Eyaletler'de Oranje ayaklanması
1785-87	Prusya müdahalesiyle son bulan Felemenk Yurtsever Devrimi
1789-90	Brabant Devrimi
1795-98	Batav Devrimi
1830-33	Hollanda'ya karşı Belçika Devrimi (Fransız, İngiliz müdahalesi)

Tarihsel Felemenk topraklarındaki devrimci durumlar ile sonuçlar, 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar genel olarak hanedan ya da yerel topluluk düzeyinde gerçekleşti; büyük soylular ile belediye yönetimleri bunda temel bir rol oynadılar. Bu nedenle iç savaşlar, uluslararası savaşlar, özel savaşlar ve devrimler, ayrılmaz bir biçimde birbirine karıştı. Sonra, söz konusu devletler daha kapsamlı ve daha talepkâr bir nitelik kazandıkça, yerel topluluk düzeyindeki devrimlerin yerini sınıf ittifakına dayalı ve ulusal devrimler aldı. Bu noktada da devrimci durumlar ile sonuçları, silahlı

mücadele içerdikleri zamanlarda bile savaşlardan ayırt etmek kolaylaştı. On altıncı yüzyıldaki ayaklanmayı birleşmiş bir halkın haklı isyanı olarak ele alan geriye dönük mitolojik yaklaşımları bir yana bırakırsak, Felemenk'te iki büyük milliyetçi mücadele yaşandı: Bunların ilki, 1830'larda Belçika'nın Hollanda Krallığı'ndan ayrılması, ikincisi de Belçika içinde Flamanlar ile Valonlar'ın devleti ele geçirmek, bunu başaramayınca da devlet içindeki belirgin mevzilerini korumak için giriştiği mücadeledir. Bunlardan ilki, sınırlı olsa bile gerçek bir devrimdi; ikincisi, uzun bir dizi halindeki çarpışmalar ve yönetimin giderek hızlanan bir dönüşüm geçirmesidir, ama devrimci bir durum olmadığı açıktır.

Belçika'da yaşanan iki büyük milliyetçi mücadele dönemi, bir başka kritik meseleyi gözler önüne getirmektedir. Her bir dönemin devrimleri, kendi zamanlarının devrimci olmayan siyasetiyle birçok ortak özelliği paylaşıyordu. Bunlar sadece birbirlerine çok benzediği için değil; devrimci bölünmeler yaşanmış, silahlı mücadeleler gelişmiş ve iktidar devrimci yolla el değiştirmişti, çünkü iktidar sahiplerine karşı seferber olunmasını teşvik eden istisnai koşullar ve onları devirmek için istisnai fırsatlar ortaya çıkmıştı. 1567'de Alba Dükü, aralarında sağlam bağlantılar olan soylulara ve tümüyle seferber olmuş durumdaki kentlere karşı savaşmak üzere yüzlerce kilometre ötedeki güvenilir üslerden ordularını getirdiğinde, ardından yaptığı muazzam masrafları yerel topluluklara ödetmeye çalıştığında, rejimin yerleşik haklarla ayrıcalıklara karşı daha güçlü bir tehdit haline gelmesini sağladığı ölçüde, savunmasını da zayıf düşürmüş oluyordu; bu bileşim, devrimci durumu derinleştirdi. Yine de aktörlerin, çıkarların ve mücadelelerin, sadece gelecek yüzyıl boyunca görülecek olan değil, önceki 90 yılda da bölgede hüküm sürmüş çalkantılı siyasetle ortak yönleri vardı.

Ancak bu kısa incelemeden çıkartılabilecek en değerli ders, geçmişe baktığımızda açıkça görebilsek bile beklenmedik

olan bir sonuçtur: Sonuçları açısından bakıldığında son derece farklı görünen devrimlerde birbirine çok benzer unsurlar ile aktörler yer almıştır. Kuzeyde 16-17. yüzyıllarda gerçekleşen "başarılı" devrim ile güneydeki "başarısız" devrim, temelde birbiriyle bağlantılı olan aynı durumdan doğmuştu; sonuçlarındaki farklılık, her bir taraftaki esas aktörlerin göreli gücünden kaynaklanıyordu. Aynı şekilde, Avusturya Felemenki'ndeki Brabant Devrimi ile Felemenk Cumhuriyeti'ndeki Yurtsever Devrimi'nin de birçok ortak özelliği vardı; oysa sadece sonucu açısından düşünüldüğünde, birincisi belirgin biçimde muhafazakâr kadroların elinden, ikincisi ise Prusya birliklerinin geldiği aşamaya kadar nispeten liberal bir kadronun elinden çıkmıştı. Hatta, Brabant'lı devrimcilerin Felemenkli Yurtseverler'in yardımıyla Felemenk topraklarındaki Breda'da kurduğu askerî ve siyasi üssü dikkate aldığımızda, aralarında bir etkileşim bile vardı. Burada da yine güçler dengesi, devrimin görünen niteliğini ve anlamını önemli ölçüde etkiliyordu. Felemenk eğer burjuva devrimlerinin anavatanı idiyse, burjuvazinin devrim anındaki konumu ile ittifakları da döneme ve yere göre önemli değişiklikler göstermekteydi; işte bu değişiklik, çok farklı devrim tarzları yarattı.

Sermayeye dayalı devlet oluşumunun uç bir örneği olan Felemenk'te, genel olarak Avrupa'da yaşanan deneyimler beklenemezdi. Mesela Avrupa'nın başka yerlerinde 16. yüzyıl, daha fazla ekonomik ve siyasi güç peşindeki toprak sahiplerinin serfleştirme tehdidi karşısında geniş köylü ayaklanmalarına sahne olmuştu; Felemenk'te ise böyle olaylar yaşanmadı. Yaşanmadı, çünkü tarım ticarileşmekteydi, köylüler mülk sahibi olmaktaydı ve giderek genişleyen burjuvazi karşısında toprak sahiplerinin ancak sınırlı bir siyasi gücü vardı. Üstelik 1640'larda İngiltere'de, 1790'larda da Fransa'da yaşanan türden devrimci hareketlere, Kuzey ya da Güney Felemenk'te olsun daha 1780'lerde bile tanık olunmuyordu. Son olarak da, 16. yüzyıldan sonra Felemenk'te kolektif şiddetin ölçeği, asla Rusya veya Macaristan'dakine yaklaşamadı. Karışıklık

çıkmasının burjuvazinin çıkarlarına ters düşmesi, özel orduların çok daha önce dağıtılmış olması, kentli milislerin kendi yurttaşlarına ateş açmaktan kaçınması ve Felemenk devletlerinin nispeten zayıf olması gibi etkenlerin tümünün de bu sonuçta payı vardı.

Bölgedeki soylular ile kentlilerin taşıdığı ağırlık ve özerklikleri, yöneticilerin bunların mali desteğine büyük ölçüde bağımlı olmasıyla birleşerek bu iki kesim arasında kalanların, Felemenk'in zenginliklerinden yararlanma konusunda gitgide dikbaşlı bir tutum benimsemesine yol açtı. Düklerin, piskoposların ve valilerin, kendi bölgelerindeki zenginler ve kentlerle pazarlığa oturmaktan başka pek şansı yoktu; bunda rol oynayan diğer etkenler bir yana, yöneticiler ne zaman doğrudan askerî kuvvet kullanmaya kalksa hemen bir burjuva-muhalif soylu ittifakı oluşuyordu. Yöneticiler iyi pazarlık yaptığında devletin askerî işleri de yoluna girmekteydi, çünkü bölgenin bankerleri kısa sürede düşük faizle büyük miktarda para verebiliyor, sıradan yurttaşlar da devlet tahvillerine bol miktarda para bağlıyordu. Ayrıca kuzeyde, savaş aygıtının kapitalist doğrultuda örgütlenmesi ancak zayıf, belli belirsiz bir devlet yapısı yaratırken, güneydeki yöneticiler 18. yüzyılın büyük bölümünde dolaylı yönetime ve kaynaklardan kısıtlı biçimde yararlanmaya razı olmuştu; Napoléon'un işgaline kadar iki tarafta da güçlü bir devlet bürokrasisi gelişmedi.

Üstelik Felemenk'te devletin pekiştirilmesi, dışarıdan büyük çapta müdahaleyle gerçekleşti. Yurtseverler'in hükümeti bir ölçüde liberalleştirme çabasına ve Demokratlar'ın halk egemenliği programının ayrıcalıkları önemli ölçüde sınırlandırmasına rağmen, Fransa iki yönetim için de örnek oluşturmasa ve bu toprakları işgal edip kendi amaçları doğrultusunda yeniden düzenlemeseydi, 19. yüzyıla kadar çok daha dağınık ve düzensiz yönetim biçimleri gelişmiş olacaktı kuşkusuz. Fransızlar, Felemenk'te merkezî, bürokratik, birörnek yapıda devletler kurdu; Fransızlar'ın dayattığı her bir devlet değilse bile, bu örgütlenme biçimleri 1815'te Fransa'nın yenilmesinden sonra da yaşadı.

Bu engebesiz topraklarda yaşanan deneyimlerin tümü de ticaret ile sermayenin hakimiyetini, yoğunlaşmış zorlamaya dayalı araçların zayıflığını yansıtıyordu. Sermayenin ince, zorlamanın kalın olduğu yerlerde, çok daha farklı türde devletler hüküm sürdü. Yoğunlaşmış zorlama, genel olarak soyluların toprağa, köylülere, ticarete ve devletin kendisine hakim olması demekti. Sonunda büyük ve daimi ulusal orduların kurulması, soyluların mevki ve askerî rütbe sahibi olarak devletle bütünleşmesini sağladı; önceki güçleri ve özerklikleri ne kadar büyükse, daha o zaman bile kendi egemenlik alanları içinde kendilerine bağışlanan sağlam ayrıcalıklara karşılık olarak gösterecekleri bağlılık da o kadar büyük oluyordu; Prusyalı Junker'ler, krallarına sundukları hizmete karşılık sadece birer subay olarak değil aynı zamanda yargıç, yönetici ve ayrıcalıklı büyük toprak sahibi olarak kabul görmüştü. Böyle bölgelerde ancak pahalı askerî güçlerin uzmanlık alanlarına ayrılması ve 19. yüzyılda kapitalizmin gelişmesiyle devletler, tüm kıtada hüküm sürmeye başlayacak olan pekişmiş devlet tipine yöneldi. Bu değişimler de sonunda büyük toprak sahiplerinin hakimiyetine son verdi.

Farklı devrim kalıpları, farklı devlet türlerinden kaynaklanıyordu. Avrupa yelpazesinin zorlamaya dayalı ucunda, devrimci durumlar uzun süre hanedan, yerel topluluk ya da hami-himaye edilen düzeyinde ortaya çıktı. Hanedan düzeyindeki devrimler tipik olarak büyük soyluların kraliyet yönetimine direnmesiyle ya da büyük soylulardan oluşmuş hiziplerin tahtı ele geçirme mücadelesine girişmesiyle gerçekleşiyordu. Hanedan tipi devrimci durumlar –özellikle hükümdarlar öldüğünde– sık sık ortaya çıkıyor ve oldukça sık bir şekilde de devrimci sonuçlarla, devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesiyle sona eriyordu. Yerel topluluk düzeyindeki devrimler tipik olarak köylüler ile zanaatkârların, feodal beylerin kendilerinden daha fazla gelir ve hizmet elde etmeye çalışması ya da onlara kolektif kimliklerini kazandıran topluluklara baskı uygulaması üzerine bir araya gelmesiyle ortaya

çıkmaktaydı. Soyluların taleplerine karşı her gün yerel direnişler gelişse de, yerel topluluk düzeyinde, sıradan halkın devlet aygıtının bir bölümüne hakim olması ya da kendi devlet aygıtını geliştirmesi şeklindeki açık devrimci durumlar enderdi.

Devrimci sonuçlar, daha da enderdi. Aristokratlar silah yığarken köylülerin, zanaatkârların ve kentli toplulukların silahsız olması, sıradan halk için büyük bir dezavantajdı. Yine de zaman zaman, muhalif soylular isyancı topluluklarla ittifak kurduğunda, hanedan ve yerel topluluk düzeyindeki devrimler birleşiyor; işte o zaman ortalık gerçekten kan gölüne dönüyordu. Burgonya dönemi kentlerinin –hiçbirinin tüccarlıkla ilgisi bulunmayan, hepsi de kendi başına büyük birer soylu olan– Kleve Dükü Philip'le, Egmont Kontu Lamoral'le ve Oranje prensleriyle kurduğu çeşitli ittifaklar, her seferinde kent halklarını İspanyol birlikleriyle şiddetli bir açık savaşa sürüklemişti.

Avrupa'nın zorlamaya dayalı bölgelerinde sınıf ittifakı ve ulusal tipteki devrimler, sonunda hanedan, hami-himaye edilen ve yerel topluluk düzeyindeki devrimlerin yerini aldı; ama ancak yurttaş özgürlükleri, yönetimde reform ve bölgesel özerklik taleplerini ifade edecek güçte, kısmen bağımsız birer burjuvazi ve proletarya geliştiği zaman. Devlet bürokrasilerinin, ulusal eğitim programlarının ve yaygın haberleşme sistemlerinin oluşturulması da bu değişimlerde rol oynadı, ama yine de değişimin temelinde kapitalist üretimin genişlemesi, ticaretin çeşitlenmesi ve kentlerin büyümesi gibi koşullar yatıyordu – bütün bunlar da, söz konusu bölgelerde zorlamaya dayalı tarzın gerileyip sermayeye dayalı tarzın güçlenmesi demekti. 1848'e gelindiğinde, Macaristan ve Sicilya gibi eskiden zorlamanın kalesi olan yerlerde, sınıf ya da ulus adına burjuvazi öncülüğünde gerçekleştirilen devrimler görülmekteydi.

O zamanlar Habsburg İmparatorluğu'na bağlı olan Macaristan ile İki Sicilya Krallığı'nın bir parçası durumundaki Sicilya'yı ele alınca, çoğu Avrupa devletinin topraklarının, benim basit

şemamın gösterdiğinden çok daha karma ve değişken bir yapıda olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Bunlar, dereceye ve döneme bağlıdır. Felemenk'te bile yeni sınırlar belirlenip yeni hükümetler kuruldukça, farklı devletlerin toplumsal bileşiminde önemli ölçüde heterojenlik olduğunu ve sık sık değişimler yaşandığını gördük. Nispeten yoğunlaşmış zorlama bakımından ondan büyük farklılık gösteren iki ayrı bölgenin –önce İber Yarımadası, arkasından Balkanlar artı Macaristan– ele alınarak karşılaştırılması, devletlerin oluşup reformdan geçtiği karşıt yolların önemini ortaya çıkaracaktır.

İber Yarımadası'ndaki Devrimler

Felemenk'le arasındaki bütün kritik bağlantılar nedeniyle İber Yarımadası, devrimle temelden farklı bir biçimde karşı karşıya geldi. Bölge siyasetinde dört unsurun etkisi görülüyordu: (1) Müslüman egemenliğine karşı verilmiş uzun bir mücadelenin mirası; bu mücadele sürecinde hem soylular hem de yerel yönetimler, başta Kastilya tahtı olmak üzere saraya karşı istisnai ayrıcalıklar elde etmişti; (2) köylü geçimlik ekonomisine dayalı, toprak sahiplerinin egemenliğindeki iç kesimler ile dünya ticaretine yoğun biçimde katılan kıyı bölgeleri arasındaki karşıtlık; (3) imparatorluk sisteminde geniş çıkarları ve kaynakları bulunan ailelerin yönetimi; (4) büyük bir askerî aygıt ile merkezî bir monarşi kurmakta olan Fransa'yla komşuluk. On beşinci yüzyıldan 18. yüzyıla kadar İber Yarımadası'ndaki devrimleri doğrudan şekillendiren bütün bu dört etken, sonraki dönemlerde iktidarın yoğun şiddete dayalı bir süreç sonunda kuvvet yoluyla el değiştirdiği durumlarda da etkisini gösterdi.

Uzun zamandır, İber Yarımadası'nın tamamı ekonomik bakımdan dünyanın diğer bölümüyle ilişkisini aynı şekilde sürdürmüyordu: İç kesimlerde, geçimlik ekonomilere dayalı bir

mozaik temeli üzerinde yoğun bir canlı hayvan (özellikle de İspanyol feodal beylerinin dünya dokuma ticaretine yün sağlamada kullandığı koyun) ticareti gelişmişti; sınırlara doğru uzanan topraklarda ise ticari ve siyasi imparatorluklarla sağlam bağlantıları olan limanlar ve başkentler yer alıyordu. 1492'den sonraki 300 yıl boyunca hem Portekiz hem de İspanya sarayı, sömürgelerden ve dış ticaretten sağlanan gelirlerle ayakta durmuştu, ama yerel ekonomilerinin bu gelirlerden önemli bir düzeyde yararlandığı söylenemezdi. Sarayın yabancı ülkelerden borç alması, yurt dışından alınan malların ya da sömürgelerden getirilen gümüşün yeniden ihraç edilmesi, 20. yüzyılda, zenginin durmadan zenginleşip yoksulun da yoksullaşmaya devam ettiği, halkın (birçoğu o ülkenin yurttaşı olmayan) büyük çoğunluğunun ise zenginleşme süreçlerinin dışında kaldığı petrol üreticisi küçük devletlere benzer bir durum yaratmaktaydı.

İber Yarımadası'nın iç kesimlerinde, büyük toprak sahipleri ile kentli soyluların gücü, yarımadanın dünya pazarlarıyla dengesiz ilişkisini daha da pekiştiriyor, ekonomik yeniliklerin hızını kesiyor ve ağırlığı yerel düzeydeki bağımsız ekonomik politikalara kaydırıyordu. İspanya'da, Latin Amerika'dan gelen gelirlerin azalması ve sonra da Napoléon Savaşları sırasında Latin Amerika'daki hemen hemen bütün sömürgelerin ayaklanması, sarayın bağımsızlığını azalttıktan sonra, 1815'ten itibaren ülkenin tarım ve sanayide yavaş yavaş ticarete yönelmesine yol açtı. Portekiz ise 1820'ye kadar, başta Brezilya olmak üzere zengin sömürgeleriyle neredeyse ikili bir monarşi oluşturdu ve sonra İspanya gibi onun da uluslararası alandaki rolü küçüldü.

İber devletlerinin örgütlenmesinde iktidar, uzun süre esas olarak babadan oğula geçiyordu. 1492'de yarımadada belli başlı dört siyasi oluşum hüküm sürmekteydi: Portekiz, Kastilya, Navarra (Fransızca Navarre) ve Aragon. Nüfusunun büyük bölümü Basklılar'dan oluşan, Fransız kraliyet ailesince yönetilen ve denize çıkışı bulunmayan bir krallık durumundaki Navarra, Pireneler'in

iki tarafına yayılmıştı. 1516'da Aragon Kralı Fernando, krallığın İber Yarımadası'nda kalan kesimini ilhak ederek geride Fransa'ya bağlı küçük bir krallık bıraktı; bu da ancak Navarre'lı Henri'nin IV. Henri olarak Fransa tahtına çıkmasıyla gerçekleşti. Portekiz ile Aragon, merkezleri sırasıyla Lizbon ve Barcelona olan birer deniz gücüydü; Kastilya'nın gücü ise büyük ölçüde, iç kesimlerinde üretilen yünün ihracına dayanıyordu. Portekizli ve Katalan tüccarlar kendi topraklarında da denizlerdeki kadar yoğun çaba gösterdiği halde, Kastilya ticaretinin önemli bir bölümü Sevilla ve Cádiz limanları üzerinden Cenovalı meslektaşlarının denetimine girmişti. Yerli Kastilya tüccarlarının pek bir gücü yoktu.

Dört bölgenin kraliyet aileleri arasında sık sık evlilikler oluyordu; öyle ki yarımadadaki siyasal saflaşmalar kolayca Portekiz + Kastilya'ya karşı Aragon + Navarra şeklinde formüle edilebilir ya da dördü birden tek bir krallık altında birleştirilebilirdi. Ama zaman zaman kraliyet sülalesinden soyluların Endülüs ile Valencia'da özerk alanlar elde etmek için komplolara girişmesi nedeniyle parçalanmalar da oluyordu. 1469'da Aragon tahtının vârisi Fernando ile Kastilya vârisi Isabel'in evlenmesi, bu birleşmeden zarara uğrayanlar arasında, gözünü bölgeden hiç ayırmayan Fransa'nın da yardımıyla bir iç savaşa yol açtı. Yine de bu olay, bir imparatorluğun temellerini atmış oldu. Fernando ile Isabel, standart imparatorluk usulûne uygun biçimde kendi iktidarlarını güçlendirdiler: Hanedan, ordu ve maliyeye ilişkin programlarında kendileriyle işbirliği yapan soylularla yerel yönetimlerin ayrıcalıklarını ve kaynaklardan yararlanma yollarını sağlama alarak. 1492'ye gelindiğinde iyice güçlenmiş olan ikili monarşi, yarımadadaki son Müslüman kalesi Granada'yı geri alıyor, Katolikliği kabul etmeyen Yahudiler'i bölgeden sürüyor, bir yandan da Atlas ve Hint okyanuslarında bağımsız Portekiz'in izinden gidiyordu. Kısa bir süre içinde Aragon ile Kastilya, İtalya'da hakimiyet kurmak için Fransa'yla rekabete girişti ve dinini değiştirmeyen Müslümanları kendi topraklarından kovdu.

1516'ya gelindiğinde bu birleşik krallığın başına, İspanya Kralı I. Carlos adıyla Gent'li Karl geçmişti; kendisi (topluca yönetilecekleri ne kadar söylenebilirse) daha önce Felemenk'i yönetmişti ve 1519'da da (bu kez V. Karl ya da Şarlken) olarak Kutsal Roma-Germen İmparatoru seçildi. Carlos'un oğlu II. Felipe, 1580'de Portekiz'i işgal edip rakiplerini kovarak Portekiz tahtı üzerinde öteden beri çekişme konusu olan hak iddiasını zorla dayattı. Ardından Portekiz, 60 yıl süreyle bir İspanyol *fief*'i oldu, ama yine de hem ayrı bir siyasal yapı hem de bir ticaret ve imparatorluk gücü olarak varlığını sürdürdü. Sonunda 1640'taki Portekiz ayaklanmasıyla bağımsızlığına kavuştu. O tarihten sonra da Portekiz ile İspanya, nispeten değişmez sınırları olan iki ayrı devlet halinde varlıklarını sürdürdüler. Ancak birer devlet olarak ayrılıkları ve değişmezlikleri, göreliydi: Napoléon'un işgallerine kadar İspanya, Avrupa'da çeşitli ailelerin elindeki bir dizi bileşik topraktan biri olarak kaldı; her iki devlet de Avrupa dışında büyük sömürge imparatorluklarını ele geçirdiler ve kaybettiler; 1512'de Navarra'nın İber topraklarında kalan yarısını Fransa'dan alıp 1516'ya kadar buranın hakimi olan İspanya, 1659'da da Cerdaña (Cerdagne) ile Roussillon'u kesin biçimde Fransa'ya bıraktı; Fransızlar ise Napoléon zamanında yarımadanın büyük bölümünü işgal edip geçici olarak yeniden örgütlediler. Fransızlar'ın getirdiği yeni örgütlenme, Belçika ile Hollanda'da da olduğu gibi hükümet kurumlarını kalıcı biçimde etkiledi. Babadan oğula geçme devlet düzenlemelerindeki payları yarıdan fazla olsa da, İspanya ile Portekiz pekişmiş birer devlet olma yolunda ilerliyordu.

Zorlamaya dayalı değişim yolu, İber Yarımadası'ndaki devrimlere damgasını vurdu. 1492 ile 1992 arasında yarımadada gelişen devrimci durumlar, Tablo 3.3'te gösterilmektedir ve bunlar arasında Yahudiler'in, Moriskolar'ın,* Cizvitler'in kovulması gibi

* Baskılar karşısında vaftiz edilmeye razı olan, ama gizli gizli İslam ibadetini sürdüren Endülüs Müslümanları. /Ç.N.

bazı marjinal durumlar da vardır; böyle durumlarda önemli ölçüde yeraltı örgütlenmesi görülmekle birlikte, halk arasında ona uygun bir direniş en alt düzeyde gelişmiştir. İber Yarımadası'ndaki devrimlerde hemen göze çarpan iki özellik vardır: Hanedan mücadelelerinin uzun süre devam etmesi ve Fransız savaşlarından 1930'lara kadar olağanüstü bir biçimde arka arkaya devrimci durumlar gelişmesi. Portekiz ile İspanya kendi zamanlamalarına uygun hareket ettiği halde, 1850'den çok sonra bile her iki ülkede de kralcı ayaklanmalar yaşanmış, yüz yıl boyunca arka arkaya iç savaşlar çıkmıştır.

Bölünmenin genişliği ve yoğunluğu açısından bakıldığında en önemli devrimci dönemler, hiç kuşkusuz Comunero'lar ile Germania'lar arasındaki mücadeleler (kabaca 1519-22), 1640'ta başlayan Portekiz ve Katalonya ayaklanmaları, İspanyol Veraset Savaşı (1701-14), Fransa ile savaşın yoğunlaştırdığı çok sayıdaki iç mücadele (1793-1814), 1820 ile 1932 arasında her iki ülkede de devletin denetimini ele geçirmek için verilen mücadeleler ve İspanya İç Savaşı'dır (1936-39). Bunlardan sonra, Franco ile Salazar'ın ölümlerini izleyen nispeten barışçı geçişler (her iki başkentte gerçekleşen darbelere ve İspanya'nın Bask ülkesindeki gerilla savaşına rağmen), neredeyse birer karşıt doruk oluşturur.

Tablo 3.3 İber Yarımadası'nda Devrimci Durumlar (1492-1992)

1499-1500	Mağribiler'le savaş
1509-11	Mağribiler'le savaş
1519-22	Kastilya, Valencia'da Germania'larla Comunero'ların ayaklanması
1568-71	Morisko ayaklanması
1580	Felipe'nin, vârisi olduğu Portekiz tahtını işgal yoluyla ele geçirmeye çalışması
1591	Aragon ayaklanması
1609	Moriskolar'ın sürülmesi
1640-68	Portekiz ayaklanması

1667	Kral Afonso'nun kardeşi Naip Pedro'nun, Portekiz'de iktidara el koyması
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı kapsamında İspanya ile Portekiz'in işgal edilmesi, iç savaş, İspanyol Felemenki'nin kaybedilmesi, Katalonya ile Valencia'nın Kastilya rejimine bağlanması
1758	Portekiz'de Távora'lar komplosu
1759	Cizvitler'in Portekiz'den sürülmesi
1793-1814	Fransa'yla aralıklı olarak yürütülen savaş kapsamında Latin Amerika'da işgaller, sömürge kaybı ve ayaklanmalar
1801	Portekiz ile İspanya arasında Oranje'ler Savaşı
1807	Godoy'a (Aranjuez) karşı ayaklanma
1808	İspanya'da halk ayaklanması, Fransızlar'ın kısmen geri çekilmesi
1820	Albay Rafael Riego komutasındaki İspanyol askerlerinin isyanı; 1823'e kadar genel bir ayaklanmaya dönüşen hareket, Fransız işgaliyle son bulmuştur
1820	Portekiz, Oporto'da devrim
1822-23	İspanya'da kralcı ayaklanma
1823-24	Portekiz'de iç savaş
1827	Britanyalılar'ın anayasa yanlılarını desteklemek üzere Portekiz'e çıkması
1827	İspanya'da Hoşnutsuzlar ayaklanması
1828	Portekiz'de Dom Miguel önderliğinde darbe ve ardından 1834'e kadar süren Miguel savaşları
1833-39	İspanya'da Carlismo Savaşları
1834-53	Portekiz'de sık ayaklanmalar
1836	Endülüs, Aragon, Katalonya ve Madrid'de 1837 anayasasıyla sonuçlanan ilerici ayaklanmalar
1840	İspanya'da iktidarı ele geçiren General Baldomero Espartero önderliğinde ayaklanma
1841	İspanya'da Kraliçe Cristina yanlılarının başarısız darbesi
1842	Barcelona'da ayaklanma, geçici olarak cumhuriyet kurulması ve Espartero karşısında yenilgi
1843	Bir ittifakın Espartero'yu iktidardan uzaklaştırması; 1851'e kadar Narvaez devlet başkanı
1846-50	Portekiz'de iç savaşlar
1854-56	İspanya'da O'Donnell ile Espartero önderliğinde ayaklanma

1866	General Juan Prim önderliğinde başarısız ayaklanma
1868	Amiral Juan Topete önderliğinde Pronunciomento (askerî isyan); kraliçenin devrilip liberal rejimin kurulması
1873-74	Birinci İspanya Cumhuriyeti, Carlismo ayaklanmaları
1874	askerî darbe, Carlismo savaşlarının 1876'ya kadar sürmesi, sonra devrik kraliçe Isabel'in oğlu Alfonso'nun taraftarlarından bir başka darbe
1889-1908	Portekiz'de dağınık ayaklanmalar, grevler ve komplolar
1890	İspanya'da anarşist "sokak gösterileri"
1909	Katalonya'da genel grev, ayaklanma
1910	Lizbon'da ayaklanma; cumhuriyet ilanı
1912	Lizbon'da genel grev
1915	Portekiz'de General Pimenta de Castro önderliğinde isyan, ardından demokratik ayaklanma
1917	General Sidonio Paes'in ayaklanıp iktidara el koyması (1918'de öldürüldü); yenilgiyle sonuçlanan genel grev
1919	Portekiz'in kuzeyinde kralcı ayaklanma
1923	Barcelona garnizonunda isyan, ayrılıkçı hareketin patlak vermesi, Primo de Rivera önderliğinde darbe
1925	Portekiz'de darbe girişimi
1926	Portekiz'de darbe
1926	Katalonya'da darbe girişimi
1927	Portekiz'de askerî rejime karşı başarısız ayaklanma (1930'da iktidar Salazar'da)
1930	Jaca garnizonunda isyan, cumhuriyet kurma talebi
1931	İspanyol seçimlerinde büyük çoğunluk Cumhuriyetçiler'in; Alfonso'nun iktidardan ayrılması; yeni anayasa
1932	General Jose Sanjurjo'nun isyanı
1933	Barcelona'da anarşist ve sendikalistlerin ayaklanmaları
1934	Asturias'ta işçi ayaklanmaları, Katalonya'da genel grev ve ayaklanma
1936-39	İspanya İç Savaşı
1974	Portekiz'de darbe
1981	İspanya'da darbe girişimi

Comunero ve Germania ayaklanmalarının her ikisi de, V. Karl (Carlos) ile Felemenkli maiyetinin İspanyol toprakları üzerinde daha sıkı bir mali denetim kurmaya ve Karl'ın Kutsal Roma-

Germen İmparatoru seçilmesini bu yolla finanse etmeye kalkması üzerine başladı. Comunero'lar, esas olarak Kastilya kentleri ile bunların hinterlandlarında denetimi ele geçiren Cuntalar'dan oluşuyordu; Cuntalar, yabancı danışmanlarını uzaklaştırmadığı, kendi özgürlüklerine saygı göstermediği ve Kastilya'da yaşamadığı sürece krala kaynak sağlamayı reddetmekteydi. Birbirleriyle mücadele etmedikleri dönemlerde krala bağlı güçleri kovmayı, halk orduları kurup kralın birlikleriyle savaşmayı başardılar. Birçok kentte halk zenginlerle soylulara saldırdı. Germania'lar ise kelime anlamı olarak Valencia'daki kardeşlik örgütlerini ya da loncaları belirtiyordu. Bunlar, bir veba salgını sırasında zenginlerin çoğu kentten kaçtıktan sonra, soylulara ve onların vasalı durumundaki Moriskolar'a düzenlenen saldırılara öncülük ettiler. Ama soylular açıkgöz davranıp daha belirgin biçimde kral saflarında yer aldıkça, Comunero'lar ile Germania'ların soylu düşmanlığı da keskinleşti. Halk orduları, kraliyet birlikleriyle yüz yüze savaşa girişince ağır bir yenilgi aldı. Krala bağlı güçler, ayaklanma önderlerini ibret olsun diye vahşi bir şekilde idam etti; Valencia'da 150, Mallorca'da 200 kişi öldü. 1522'de artık Karl, Alman ordusuyla birlikte güvenlik içinde İspanya'ya dönebilirdi.

Karl'ın oğlu II. Felipe, bir bölümü din değiştirmiş Moriskolar'ın ciddi bir tehlike oluşturan isyanlarıyla karşı karşıya kalınca, silahlı kuvvet kullanarak Portekiz tahtı üzerindeki hak iddiasını dayattı ve bu arada Aragon'da da ciddi bir ayaklanmayı bastırdı. Otuz Yıl Savaşı'na kadar İber Yarımadası'nda başka bir büyük devrimci kriz yaşanmadı. 1635'te Fransa'yla tekrar savaş çıkması üzerine saray, bütün kesimlerden daha fazla mali destek talep eder oldu. 1639'a gelindiğinde IV. Felipe'nin başbakanı Olivares, Pireneler'deki Salses kalesini ele geçirmiş olan Fransızlar'a karşı savaşmak için Katalonya'dan çok sayıda adam ve geniş kaynaklar talep etmekteydi. Olivares, Katalonya'ya bir krallık ordusu yerleştirip bu askerî çaba için kaynak toplamada kullanmak istedi-

yse de, bu baskılar çok yaygın bir direniş doğurdu. Haziran 1640'ta hasat işçilerinden oluşan bir kalabalık, Barcelona'daki krallık valisi Santa Coloma Kontu'nu öldürdü. Ardından Kastilya birlikleri Katalonya üzerine yürüdü; bu arada Katalan liderler de yardım almak için Fransızlar'la görüşmeye oturmuştu. Katalan *diputació*'sunun lideri olan Pau Claris adlı kilise adamı, Katalonya'yı bağımsız cumhuriyet ilan ederek kendi otoritesini kurtarmış oldu. 1659'a kadar süren mücadele, Katalonya'nın ayrılmadan önce yararlandığı özgürlükleri temelde koruyarak imparatorluğa dönmesiyle sonuçlandı; ama Fransız müttefiklerinin İspanya'dan koparmayı başardığı Roussillon ile Cerdaña yoktu artık.

Katalan ayaklanması sırasında Olivares, eski özerkliklerine yeniden kavuşma umutlarını kaybetmeyen Bragança Dükü ile Portekizli soylulara, Kastilyalılar'ın Katalanlar'a yönelik saldırısına yardımcı olmaları emrini vermişti. Ama bu emir, Lizbon'da bir komployа yol açtı; sonuçta kraliyet sarayı ele geçirildi, kraliyet temsilcilerinin bir kısmı idam edilip bir kısmı sürüldü ve Bragança, IV. João adıyla kral ilan edildi. İspanyol orduları, neredeyse 30 yıl boyunca Portekizliler'i bastırmak için boşuna çabaladılar, ama 1688'de İspanya, sonunda (önceki yıl Kral Afonso'nun kardeşi Pedro önderliğinde bir darbeye sahne olan) Portekiz'i bağımsız bir güç olarak tanıdı. 1648'deki Vestfalya Antlaşması'nda İspanya, Kuzey Felemenk'i kesin biçimde kaybettiğini de kabullenmek zorunda kaldı.

Ardından İber Yarımadası'nı İspanyol Veraset Savaşı (1701-14) sardı. XIV. Louis'nin, İspanyol tahtına bir Bourbon'u yerleştirme özlemini sonunda gerçekleştirmesiyle rakip adayların destekçileri arasında patlak veren iç savaşlar yarımadayı kana buladı. Bu olayın bir başka sonucu da Katalonya ile Valencia'yı Kastilya rejimiyle bütünleştirirken, güney eyaletleri Habsburg Avusturyası'na geçmiş olan Felemenk'in tümüyle İspanya'dan ayrılmasıydı. On sekizinci yüzyılda Bourbon kralları, ordu üzerinde denetim kurabilmek için arka arkaya girişimlerde bulun-

dular, ama sömürgelerden gelen gelirler, beklenmedik biçimde bu girişimleri boşa çıkarıyordu: Durumlarının iyi olduğu dönemlerde İspanyol kralları, kendi tebaalarından gelir almak için Fransız kuzenleri kadar çok uğraşmıyordu. Dolayısıyla da hiçbir zaman orduyu içine alan özerk sivil bürokrasiler geliştiremediler. Durumları bozulduğunda ise mali kaynak bulmak için iktidarlarını parçalayan kestirme yollara sapıyor, o zaman da soylular ya da belediye yönetimlerinin desteğindeki bölgesel iktidar sahiplerinin ve onlarla ittifak halindeki generallerin kucağına düşüyorlardı. İspanya'nın *capitán general'leri,** itibarları ve özerklikleriyle kabadayı kesilmişti.

İspanyol Veraset Savaşı'ndan sonraki 90 yıl boyunca ne Portekiz'de ne de İspanya'da önemli devrimci durumlar gelişti. 1790'larda komşu Fransa'da gerçekleşen devrim, Felemenk'in tersine İber Yarımadası'nda pek az yankı buldu. Nitekim İspanya, 1793-95'te Fransa'ya karşı düzenlenen uluslararası askerî girişimlere katıldı. Ardından Napoléon Savaşları, yarımadadaki en büyük devrimci krizlerden birini yarattı.

İspanya, kısa bir süre sonra saf değiştirdi. Fiilen diktatör konumuna gelen Godoy'un yönetiminde önce Napoléon'la, arkasından Portekiz'le ittifak kurduysa da Napoléon, İspanya'yı kendi uydusu haline getirme projesini kısa sürede geliştirdi. 1808'de, kralın vârisi Fernando yanlısı aristokratlar ve halk tarafından gerçekleştirilen bir ayaklanmayla (Aranjuez İsyanı) hem Godoy, hem de kral devrildi. Ancak yeni kral VII. Fernando, kısa bir süre sonra Napoléon'un isteği doğrultusunda onun kardeşi Joseph lehine tahttan feragat etti. (Aslında Fernando, Bonaparte'a teslim olan babasına tahtı geri vermişti.) Fransız yönetimine karşı halk ayaklanmaları kısa sürede genel bir niteliğe bürünerek gerilla tarzı bir iç savaşa dönüştü; yerel otoritelerin birçoğu, duruma ha-

* Amerika'daki İspanyol sömürgelerinde genel valiye bağlı askerî yönetici; zamanla merkezin denetiminden çıkarak fiilen genel vali konumu kazanmışlardır. /Ç.N.

kim olabilmek için Fransızlar'a karşı direnişe katıldı. Mesela Zaragoza'nın büyük aristokratlarından Palafox –devrimci bir demokrat falan değildi kendisi!– ayaklanmada Genel Komutan unvanını kabul etmişti.

Fransızlar'ın İspanya içlerine ilerlemesi, Fransızlar'a karşı direniş ve direnişçiler arasında özgürlükçü düşüncelerin yayılması birleşerek, Latin Amerika sömürgelerindeki yaygın bağımsızlık hareketlerini de kolaylaştırdı. Ayrıca bu etkenler sayesinde İspanyol muhalefeti, meşruti bir monarşi kurulması için planlar yaşmaya başladı. Wellington komutasındaki Britanya kuvvetleri Fransızlar'ı yarımadadan atarken, Cádiz'de toplanan liberaller de daha ileri bir anayasayı kabul etmekteydi. Fransa'da tutsak bulunan VII. Fernando'nun 1814'te ülkeye dönmesi üzerine, muhafazakâr subaylar kralla işbirliği ederek liberallere karşı darbe düzenlediler. Böylece, sonraki 160 yıl boyunca yükselip alçalacak bir mücadele başlamış oldu.

Bunu izleyen dönemlerde İspanyol direnişinde ordunun merkezî bir konumda bulunması, beş yüzyıl önceki Reconquista* sırasında soylularla yerel yöneticilerin kazandığı ayrıcalıkların özetiydi bir anlamda: Birbiriyle çekişip duran hırslı soyluların hakimiyetinde, sivil devlet görevlilerinin gözetimi dışında olan ordu, bağımsız bir siyasal güç –daha doğrusu, her birinin kendi hamisi olan çok sayıda bağımsız siyasal güçten oluşmuş bir yığın– durumundaydı. Napoléon Savaşları sırasında İspanyol ordusunun kazandığı büyük özerklik ve güç, savaş sonrasındaki politikaların çoğu için de emsal oluşturdu; böylece asker, sık sık ulus adına devletin yönetimine el koymaya başladı. Muhafazakâr-ruhban-kralcı blok ile liberal-ruhban karşıtı-anayasa yanlısı blok karşı karşıya geliyor, her biri ordu içinde kendi destekçilerini buluyordu. Bu saflaşma kilisenin giderek gücünü yitirmesine, liberal kurumlarda ağır bir ilerlemeye ve neredeyse hiç aralıksız bir silahlı mücadele-

*"Yeniden fetih": Müslümanlar'ın elindeki toprakların geri alınması. /Ç.N.

ye yol açtı. 1820-23, 1833-39, 1840-43, 1854 ve 1868-76'da ordunun iktidara el koymasıyla doruğa tırmanan ciddi bölünmeler yaşandı; bunları çok sayıda genel grev ile anarşist saldırıları ve ayaklanmaları izledi, ama 1917'ye kadar iktidar hiçbir zaman tam anlamıyla el değiştirmedi.

Ardından belirsizlikle dolu altı yıl daha geçtikten sonra, 1923'te Primo de Rivera önderliğinde bir darbe geldi. Ordu denetiminde geçen sonraki sekiz yılda askerî ayaklanmalar görüldü ve 1931'deki ulusal seçimlerde kral ile askerî rejim, nispeten barışçı bir biçimde uzaklaştırıldı. Bu aşamada kurulan cumhuriyet, açık iç savaşın başlamasına kadar beş yıl ayakta kaldı, ama ne soldan ne de sağdan önemli bir ayaklanma görüldü. Bu arada Portekiz de tarihinin çalkantılı bir döneminden geçmekteydi: 1910'da cumhuriyet kurulana kadar darbeler, iç savaşlar ve isyanlar, sonra aralıklı devrimci durumlarla geçen bir 16 yıl ve 1920'lerin sonlarında Oliveira Salazar'ın kesin biçimde iktidara gelmesi. Salazar, 40 yılı aşkın süre Portekiz'e göz açtırmadı.

İspanya'da da Francisco Franco, 30 yıl boyunca rejimini ayakta tutacaktı, ama ancak üç yıl süren kanlı mücadelelerden sonra sağlayabildi bunu. İç Savaş, Fas'ta üslenen Franco'nun darbe girişimiyle başlamış, ama Cumhuriyetçi ittifakı içinde bile bir dizi korkunç saldırı, misilleme ve devrimci eylemle sürüp gitmişti; mücadele içinde Milliyetçiler'le Cumhuriyetçiler kesin bir saflaşma halinde karşı karşıya gelirken, bir yandan da ikinci kampta komünistler anarşistleri, anarşistler komünistleri, kimi zaman da komünistler birbirlerini öldürmekteydi. Bir yandan Nazi Almanyası ile Faşist İtalya'nın, diğer yandan Sovyetler Birliği ve uluslararası gönüllü sol birliklerin müdahalesi, savaşı daha da kanlı bir hale getirdi. Ama 1939'da artık Milliyetçiler, üstün askerî örgütlenmeleri ve kaynaklarıyla düşmanlarını yenilgiye uğratmıştı. Franco önderliğindeki Falanjistler, sonraki 30 yıl boyunca hegemonyalarına yönelik ciddi bir tehditle karşılaşmadan İspanya'yı yönetti.

Bu arada gerek İspanya gerek Portekiz'de, 1960'larda artık iyice yaşlanmaya başlayan diktatörler, ufak tefek devrim çabalarına gerek kalmadan sınırlı bir temsilî yönetime –İspanya'da monarşi, Portekiz'de cumhuriyet– geçişi kolaylaştıracak anayasal düzenlemeler gerçekleştirmekteydi. Salazar 1970'te, Franco 1975'te öldüğünde, yerlerini kimlerin alacağı konusunda önemli krizler yaşanmadı. Ancak 1974'te, hükümetin Afrika'daki Portekiz sömürgelerine askerî bakımdan daha az önem vermeye başlamasının doğurduğu hoşnutsuzluğun da katkısıyla bir subayın darbe girişiminde bulunması, Marcello Caetano'nun rejimine karşı geniş bir halk hareketi başlattı. Portekiz, iki yıl süreyle hızla bir devrimci durumun eşiğine ilerledikten sonra, tekrar parlamenter siyasetin rutin kaosuna gömüldü.

İspanya'da 1969'dan 1973'e kadar süren Carrero Blanco rejimi, önceki yıllarda işçi sınıfında başlamış olan eylemliliğin yanı sıra giderek etkinlik kazanan ayrılıkçı Bask hareketini de (ETA) dizginlemeye çalıştı. ETA'nın Carrero Blanco'yu öldürmesiyle bu sayfa kapandı ve üç yıl süren hükümet bunalımları başladı; Franco da bu sırada öldü. Franco'nun halefi seçtiği Kral Juan Carlos, yeni rejimin karakterini belirlemek üzere ülkede derhal referandumlara ve seçimlere giderek işçiler arasında dev bir eylem dalgasının önünü kesmiş oldu. 1981'de bir grup subay, ülkede yarım yüzyıl önce hüküm sürmüş olağan siyasetin bir parodisini andıran başarısız bir darbe girişiminde bulundu. Böylelikle hem Portekiz hem de İspanya, kendi parlamenter siyaset biçimlerini yerleştirmeden önce, askerî müdahalenin son kıvranışlarına da tanıklık etmiş oluyordu.

Yerel topluluk, hami-himaye edilen ve hanedan düzeyindeki devrimlerden sınıf ittifakına dayalı ve ulusal düzeydeki devrimlere geçiş, İber Yarımadası'nda biraz çarpık bir yol izledi. Genel bağımsızlık haklarındansa, eski haklar adına kutsal ayrıcalıklar ile antlaşmalar üzerinde direten ulusal devrimler, 16. yüzyılda Aragon'da zaten başlamıştı ve Portekiz ile Katalo-

nya'da da 17. yüzyılda ortaya çıktı. Öte yandan 1870'lerde Portekiz ile İspanya'da, ordunun yoğun bir biçimde katıldığı sınıf ittifakına dayalı devrimler eşliğinde hâlâ hanedan düzeyinde devrimler de oluyordu. İber Yarımadası'nda devrimlerin zamanlaması, Avrupa'nın o kesiminde devletlerin oluşum sürecine kesin biçimde denk düşmekteydi. On altıncı ve 17. yüzyıllardaki İber krallıklarının, önce yükselen, sonra gerileyen denizaşırı gelirlerin ayakta tuttuğu; sağlam mevziler almış soyluların, yerel yönetimlerin ve eyaletlerin kendi ayrıcalıklarıyla iç siyaseti sınırladığı; sık sık merkezî denetimi sıkılaştırarak gelirlerini artırmaya, hanedana ilişkin umutlarını gerçekleştirmeye, uluslararası konumlarını sağlamlaştırmaya çalışan; kesimler halinde örgütlenmiş birer devlet olması, zaten çok açık olan bu durumu özetlemektedir. Zamanın devrimleri de, yönetim içindeki çeşitli kesimlerin bu çabalara gösterdiği direncin tecessümüydü.

Merkeze yakın ve merkezden uzaklaşan siyasal saflar, 18. yüzyıl boyunca huzursuz bir denge durumunda yaşadı, ama 1800'den itibaren Fransız işgaline karşı girişilen silahlı direniş, orduya önceden sahip olmadığı özerk bir güç kazandırdı. On dokuzuncu yüzyılda, hatta 20. yüzyılın ortalarında bile, subayların burjuvazi içindeki kesimler ve/veya çeşitli hak iddiaları ortaya atan hanedan mensuplarıyla oluşturduğu ittifaklar (artık Katalonya'da zaman zaman milliyetçi bir renge bürünmekteydi bu), devrimci durumlara ağırlığını koydu. Zamanla hanedan bloklarının gücü azalırken sınıf ittifakları güçlendi, ama ordunun rolü hiç değişmedi. Ancak 1930'dan sonra İspanya ile Portekiz'de askerî rejimler kurulması, sonunda her iki ülkenin de dünya kapitalist ekonomisiyle daha sıkı biçimde bütünleşmesini sağladı; bu süreç, büyük bir işçi sınıfı ve genişleyen bir burjuvazi yarattı. Yaşlanan diktatörler merkezî denetimi gevşetirken oluşan burjuva-işçi ittifakları, siyasal alanda önemli birer varlık durumuna geldi. Franco ile Salazar'ın ölümünden sonra haleflerinin, sadece burjuva-işçi ittifaklarıyla değil, otoriter rejimin kalıntıları ve onlara bağlı silahlı

kuvvetlerle de pazarlığa oturmaktan başka şansları yoktu; yöneticiler ile bu üç kuvvet arasındaki pazarlık, 1980'lerin siyasetine damgasını vurdu.

Daha sonra da İspanya ile Portekiz, büyük devrimlerin oluşturduğu standart model bir yana, Felemenk'ten bile tümüyle farklı bir devrimci yol izlemiştir. Belki de en çarpıcı farklılık, çiğnenmiş ayrıcalıklar adına nispeten ender biçimde devlete yöneltilen saldırılardan, profesyonel ordunun, çoğu kez şu ya da bu sivil safla ittifak halinde devletin işleyişine aralıklı olarak müdahalesi doğrultusundaki hızlı geçiştir. 1790'dan sonra, ülke halkından toplanan profesyonel ve daimi bir ordu kurulmasının ve Fransız etkisiyle devletin ileri düzeyde pekiştirilmesinin bu geçişteki payı büyüktür kuşkusuz. Yine de, İber Yarımadası'nda yaşananlar bazı özellikleriyle Avrupa'nın diğer bölgelerini andırır; en başta gelen özellik, 1830'lardan itibaren burjuva-işçi ittifaklarının liberal devrimlerde giderek daha merkezî bir konum kazanmasıdır. İber Yarımadası'ndaki devletler ve ekonomiler Avrupa'nın başka yerlerindeki devletlerle ekonomilere benzer hale geldikçe, devrimci durumlar arasında da aynı benzerlik ortaya çıkmıştır.

Balkanlar ve Macaristan

Balkanlar ve Macaristan'da devrim, bölgenin dokusundaki çeşitliliğe uygun olarak daha başka bir yol izledi. Yüzyıllar boyunca Balkanlar, Avrasya steplerinden batıya yönelen büyük işgallerle göçlerin son durağı ve Avrupa ile Asya arasındaki ticarette geçiş noktası olmuştu. Bölgenin Adriyatik ve Akdeniz yamaçlarında büyük dağlar yer alıyordu; Karpatlar kuzeydoğuya kıvrılırken, dağ kütleleri arasından Tuna ile kolları, Transilvanya Alpleri'nin yer yer kestiği iki ovayı kat edip Karadeniz'e dökülmekteydi. Bölge nüfusu ağırlıkla küçük köylülerden, hayvancılardan, balıkçılardan ve savaşçılardan oluşuyordu, ama geniş ova bölgelerindeki toprak

sahipleri büyük devletler kurup köylüleri serfleştirmeyi başarmıştı.

1492 öncesinde Balkanlar, yüzyıllar boyunca Avrasya ticaretinde kesişme noktası oldu. Faal ticaret, prensliklerin bütün gelirlerini yerel nüfustan toplamak yerine, bölgeden geçen mallardan vergi alarak refah düzeylerini yükseltmesini sağladı. Ancak Osmanlılar fetihlere girişip bu ticaret üzerinde tekel kurmaya ve Hint Okyanusu trafiğiyle kervanların önemi azalmaya başlayınca, bu stratejinin de geçerliliği azaldı; bölgedeki devletler güçsüzleşti ve soylular da gelirlerini giderek artan ölçüde köylülerden sağlar oldular. Balkanlar'ın nüfusu, topografyası ve birbirinden çok farklı bölgeler arasındaki konumu, topluca tek bir siyasal birime bağlanmasını da, kendi içinde tutarlılığı olan tek bir birim haline gelmesini de önlüyordu – yine de değişik zamanlarda Bulgarlar, Sırplar, Macarlar ve Osmanlılar bütün yarımadaya hakim olma girişimlerinde bulundular. Bu hedefe en çok yaklaşanlar da Osmanlılar oldu. Ancak sülalelerin liderleri, kabile şefleri ve büyük toprak sahipleri, Osmanlı yönetiminde bile zaman zaman birbirleriyle kanlı bir rekabete girişme pahasına büyük bir özerklik sağladılar. Bölgedeki soylular ile kilise adamları genellikle kral-larını kendileri seçer –çoğu zaman her hizbin bir kralı olur– ve kral adayları taht için savaşmak zorunda kalırdı.

Balkan kralları genellikle büyük güçlerin gölgesinde tahta çıkıyordu. Geçtiğimiz bin yıllık dönemin büyük bölümünde Balkanlar, birbirine rakip imparatorlukların –Moğol, Tatar, Bizans, Rusya, Polonya-Litvanya, Habsburg, Osmanlı– sınır bölgesini oluşturdu. Ne zaman bunlardan biri topraklarını fazla genişletecek olsa, yerel rakipleriyle kurbanları, imparatorluğun rakipleri arasında güçlü müttefikler bulup bu büyümeyi durdurmaya çalışırdı. Balkanlar'ı uzaktan yöneten imparatorlar, ciddi bir tehlike oluşturan yerel rakipleriyle de mücadele etmek zorundaydı: Köylüleri sömürme özgürlüğüne sahip olduklarını kabul ettiren soylular, bazen kendileri de kraliyet gücüne göz dikiyor, çoğunlukla kralların seçilmesinde rol oynuyor, çoğu zaman da kendi kâr

payını alan birer vergi tahsildarı olarak imparatorluğa hizmet ediyorlardı. Uzakta, İstanbul'da bulunan merkezinden kaynak toplamanın güçlüğü ve askerî denetimin güvensizliği karşısında Osmanlı İmparatorluğu, fethettiği bölgelerin çevresindeki topraklardan vergi dışında bir şey talep etmedi; daha yoğun biçimde girmiş olduğu bölgelerde ise (vergiye bağlı çeşitli çiftçilik biçimlerini de içeren) dolaylı bir yönetim kurdu ve merkeze yakın devlet temsilcileri aracılığıyla nispeten dolaysız yoldan kaynak toplamaya başladı. Balkanlar'da Osmanlı'nın elinde bulunan bölgelerin çoğu bu ilk iki kategoriye giriyordu.

Bir bölgenin, süreklilik içeren bu yelpaze üzerindeki konumu, Osmanlı ordularıyla devlet görevlilerinin prenslere ya da soylulara sağladığı desteği etkilemekteydi; genel olarak vergiler prensleri güçlendirirken, vergiye dayalı çiftçilik de prensleri etkilemeksizin soyluları güçlendiriyordu. Bu etkenler zamanla değişim gösterdikçe, prenslerin Osmanlılar'a, soyluların ise prenslere karşı ayaklanmalara önderlik etme eğilimleri de değişmeye başladı. Genel olarak Osmanlı rejiminden yarar sağlayanlar rejimi desteklemekteydi. 1492'den bu yana hemen hemen bütün dönemler boyunca, bölge şu ya da bu biçimde bir imparatorluğun hakimiyetinde yaşadı. Sovyet blokunun parçalanmasıyla NATO'nun etkisiz kalıp Müslüman güçlerin birbirine girdiği günümüzde, yüzlerce yıldır ilk kez Balkanlar, sadece tek bir imparatorluk, egzotik türde bir imparatorluk karşısında korunmasız duruma gelmiştir: Avrupa Topluluğu.

1492'ye dönersek, Osmanlılar büyük bir güç ve dinamizmle genişlemekteydi. 1453'te Konstantinopolis'i, 1462'de Bosna'yı, 1467'de Arnavutluk'u, 1474'te Kırım'ı almış ve Macaristan için bir tehdit haline gelmişlerdi; 1526'ya gelindiğinde Buda'yı da işgal etmek üzereydiler. Dalmaçya, Arnavutluk ve Mora'da denetimi sağlamak için Venedikliler'le çarpışıyorlardı. Güçlerinin doruğa ulaştığı 16. yüzyıl ortalarında Osmanlılar, bugün Macaristan'ı oluşturan toprakların önemli bir kısmı da dahil olmak üzere Bal-

kan Yarımadası'nı hemen hemen tümüyle kendi yönetimlerine sokmuşlardı. Zaten 1492 ile 1992 arasında Balkanlar'daki devrimlerin asıl ritmini belirleyen de, Osmanlılar'ın yayılması ve küçülmesiydi. Bölge halkı, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar hep, hangisi olursa olsun Konstantinopolis'te üslenmiş olan güç ile sıkı bir bağlantı içinde yaşadı.

Balkanlar'da hep fetihlerin ve toprak uğruna girişilen rekabetin hüküm sürmesi, savaş ile devrim arasındaki çizgiyi Avrupa'nın başka yerlerinde olduğundan çok daha fazla belirsizleştirdi. Ayrıca dağ halkları ile step göçebelerinin sık sık küçük ölçekli savaşlara girmesi, bazı bölgelerin onlarca yıl süreyle devrimci durumların –devlete hakim olmak için çekişmenin kızışması– sınırına kadar gelmesi demekti. Yeni imparatorluklarla birlikte çok sayıda dinsel bölünme de (Müslümanlar, Katolikler, Rum Ortodoksları, Bulgar Ortodoksları, Sırp Ortodoksları, Kalvenciler, Lutherciler, Üniteryenler ve daha pek çok cemaat) doğup büyüdü ve imparatorluklardan daha uzun süre yaşadı; bunun sonucunda da dinsel ve siyasal sınırlar, Avrupa'nın diğer büyük bölgelerindekinden daha uzun süreli ve daha şiddetli mücadelelere konu oldu. Bir bölgeyi fethetmek isteyenler hep, o bölgede iktidarı ele geçirmeye çalışan, dolayısıyla kendileriyle ittifaka girebilecek olan güçler buluyordu. Bir açıdan bakıldığında Balkanlar, 500 yıl boyunca neredeyse aralıksız biçimde devrim durumunda yaşadı.

Son beş yüzyılda Balkanlar ile Felemenk arasındaki en belirgin farklılık, ticaret ve kentleşmenin çok daha az gelişmiş olmasıydı. İber Yarımadası ile en kesin farklılık ise bu bölgede daha az büyük toprak sahibi ve özerk kent bulunması, ama egemenliğin çok daha ileri düzeyde ve daha değişken biçimlerde parçalanmasıydı. Bu farklılıklar, Balkanlar'daki devrim modelini derinden etkiledi. Burada, yerel topluluk ve hanedan düzeyindeki devrimler çoğunlukla iç içe geçmişti, çünkü ne zaman köylüler feodal beylerine karşı ayaklansa, rakip soyluları kendi saflarında yer almaya hazır buluyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun 16.

yüzyılda genişlemesi, 17. yüzyılda ancak elindeki toprakları koruma yı başarabilmesi ve 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar giderek küçülmesi sırasında, yerel topluluk, hanedan, hami-himaye edilen, askerî, ulusal, hatta sınıf ittifakına dayalı devrim biçimleri birbirine kaynaşmıştı.

Balkanlar ile Macaristan'ın nispeten geniş ölçekli ve uzun devrimci durumlarının kronolojisi, Tablo 3.4'te ana hatlarıyla verilmektedir. Kronoloji, aralıksız fırtınaların görüldüğü bir denizdeki en yüksek dalgaları sunmaktadır sadece. Sözgelimi 1910 ve 1912'deki büyük Arnavutluk devrimlerini içerirken, Arnavutlar'ın 1900, 1905, 1906, 1907 ve 1909'da giriştiği daha küçük ölçekli ayaklanmalara yer vermemiştir. Bu tabloda belli başlı üç tip olay görürüz: (1) On altıncı yüzyıldaki veraset savaşları; (2) 16. yüzyıl başından 20. yüzyıl başlarına kadar köylü savaşları ve (3) 1570 Hırvat isyanından 1992 Sırp-Hırvat savaşına kadar, yerel ve bölgesel toplulukların dışarıdan denetime gösterdiği direniş.

Macaristan'da 1526-28 arasında görülen veraset mücadelesi, bu parçalanmış bölgede egemenliğe ilişkin olasılıkları aydınlatmaktadır. Osmanlı kuvvetleri, 1526'da Mohaç'ta, dev Macar orduları karşısında şaşırtıcı bir zafer kazanmıştı. Habsburg soyundan gelen Macar Kralı Lajos, savaş alanından kaçarken öldü. Bir süre sonra soylular, varlıklı bir toprak sahibi ve askerî lider olan János Zápolya'yı kral seçtiler. Ama dul kalan kraliçenin de aralarında bulunduğu bir azınlık, Habsburg hanedanından Arşidük Ferdinand'ın tahta çıkmasını istiyordu. İki rakip kralı destekleyenler arasında açık savaş başladı. Ferdinand, kısa vadede Zápolya'ya karşı zafer kazandıysa da, uzun vadede, o Osmanlılar karşısında savaşı kaybederken (Osmanlılar tarafından geçici olarak teşvik edilen, hatta tanınan) Zápolya da ülkenin önemli bir bölümüne hakim oldu. Bu koşullarda ne Zápolya ne de Ferdinand'ın kesin zafer kazanmış olması şaşırtıcı değildir. Zaferi kazanan, Osmanlılar'dı. 1541'de Buda, artık Osmanlılar'ın elindeydi. Zápolya'nın daha bebek olan oğlunun prens olarak başında bulun-

duğu Transilvanya (Erdel), hâlâ yarı bağımsız bir tampon devlet durumundaydı ama, Balkan Yarımadası'nın neredeyse tamamı artık Osmanlı hakimiyetine girmişti.

Sonraki iki yüzyıl boyunca hanedan mücadeleleri, çoğu zaman imparatorluk merkezinde bölünmeler yarattıysa da, Balkanlar'ı ancak dolaylı olarak etkiledi. İstanbul ve hinterlandında, denetimi ele geçirmek için Yeniçeriler ile sivil yöneticiler arasında ortaya çıkan çekişme, 1560'lardan 19. yüzyılda Yeniçeriler'in dağıtılmasına kadar devam etti; aralıklı olarak gelişen bölgesel mücadeleleri bir yana bırakacak olursak, 1566, 1622, 1803-04, 1807 ve 1826'da Yeniçeriler'in katıldığı geniş çaplı isyanlar çıktı. Balkanlar açısından bu mücadeleler, zayıf düşen merkeze karşı yerel hakları ortaya atabilmek için birer fırsattı. Fransız Devrimi bölgede doğrudan pek yankı uyandırmadı; asıl etkisini gösteren, Napoléon'un imparatorluğuydu: 1809'da Fransızlar, bugün Illyria Eyaletleri adıyla bilinen bölgeyi (Dalmaçya, Istria, Carinthia [Kärnten], Carniola [Kränjska] ve Sava'nın sağ yakasında kalan topraklar) Avusturya'dan aldılar. Osmanlı hakimiyetine karşı kendilerinden yardım isteyen Sırp milliyetçilerine ise yüz vermediler. Napoléon'un fetihleri, daha önce çok güçlü sanılan devletlerin ne kadar savunmasız olduğunu ve bağımsız devlet kurmanın temeli olarak milliyet ilkesinin geçerliliğini gösterdi. 1803'ten itibaren bağımsızlık hareketlerinin ivme kazanması da, siyasette artık 18. yüzyıldaki gibi eyalet düzeyinde ayaklanmaların belirleyici olmayacağını ortaya koyuyordu.

Sayısal olarak bakıldığında, 1492'den sonraki beş yüzyıl boyunca bölgedeki olaylara, mevcut ya da müstakbel imparatorluk güçleriyle mücadeleler damgasını vurmuştur. Yirminci yüzyıldaki ulus devleti mitolojisinin perspektifinden, Balkan devrimlerinin tarihi büyük ölçüde, ulusal kurtuluş savaşı diye adlandırılabilecek olan mücadelelerde değişen biçimlerden ve taraflardan oluşur. 1848-49'da Habsburg imparatorluğu içindeki burjuva-liberal devrimler bile, çok güçlü bir ulusal kurtuluş öğesi içermektedir. Evan

Luard'ın teleolojik terminolojisine uygun olarak, bu devrimci durumların çoğuna "bağımsızlık savaşı" diyorum ben; ancak 1815 öncesinde bunların çoğunun, eski ya da yeni olsun bir hakim gücün (süzerenin) varlığını korumasıyla sonuçlandığını da unutmamak gerekir. Mesela 1803'te Yanya'da bir paşa,* Arnavutluk'un orta ve güney kesimlerinde denetimi ele geçirdikten sonra, Yunan topraklarını da kendi hükümdarlığına katmaya çalıştı; Osmanlı Sultanı'nın orduları paşayı yakalayıp idam etmektense, 1822'ye kadar ayaklanmayı temiz bir şekilde bastırdılar.

Tablo 3.4 Balkanlar ve Macaristan'da Devrimci Durumlar (1492-1992)

1509-12	Osmanlı'da veraset savaşları
1514	Macar köylü ayaklanmaları
1515	Styria'da köylü ayaklanmaları
1526-28	Macaristan'da veraset savaşı
1566	İstanbul ve Belgrad'da Yeniçeri ayaklanmaları
1570-73	Hırvatistan'da isyan
1572-74	Boğdan'da isyan
1594-98	Eflak-Boğdan-Erdel'de ayaklanmalar
1604	Macarlar'ın Habsburg Karşı Reformu'na direnişi
1605-06	Macaristan ve Erdel'de Protestan ayaklanması
1607-08	Erdel'de Hajduk ** ayaklanması
1618	Bohemya'da Protestanlar'ın ayaklanması

Özgün metinde "Yanya paşası" olarak geçen kişi, vezirliğe kadar yükselmiş olan Balkan vallerinden Tepedelenli Ali Paşa'dır (1744-1822). Başına buyruk yönetimi, ailesini Yanya ve Mora yöresinde neredeyse bir hanedan durumuna getirmesi, hatta işi yabancı devletlerle kendi adına görüşmeler yapmaya kadar vardırmasına rağmen, bölgedeki savaşlarda ve ayaklanmaların bastırılmasında gösterdiği beceri nedeniyle davranışlarına merkezî yönetim tarafından göz yumuluyordu. Ama II. Mahmud'un merkezî yönetimi güçlendirme politikasıyla birlikte gözden düştü ve sonunda asi ilan edildi. Üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerine bir süre direndikten sonra bir manastıra sığındı, ama idam edilmeyeceğine dair kendisine söz verilmiş olmasına rağmen öldürtüldü. Ali Paşa ile merkeze bağlı kuvvetler arasındaki çatışma, Mora'da patlak veren ayaklanmayı da kolaylaştırmıştı./ÇN

** Macaristan'da ve Balkanlar'da Osmanlı yönetimine karşı direnen eşkıya; sonradan Macaristan'da kendilerine soyluluk unvanları da verilmiştir. Türkçe'deki "haydut" kelimesinin kökeni budur./ÇN

1622	İstanbul'da Yeniçeri darbesi
1655	Eflak'ta seimeni ayaklanması
1670-82	Macaristan'da aralıklı isyanlar
1683-99	Eflak, Boğdan ve komşu bölgelerde savaş sırasında arka arkaya isyanlar
1703-11	Habsburglar'a karşı Macar bağımsızlık savaşı
1730-31	Anadolu'da isyan
1770	Osmanlılar'a karşı Yunan ayaklanması
1784-85	Erdel'de köylü ayaklanması
1803	Yunanistan'da ayaklanma
1803-22	Arnavutluk'ta ayaklanma ve iç savaş
1803-04	Bulgarlar'ın Yeniçeriler'le ittifak halinde ayaklanması
1804-17	Sırp bağımsızlık savaşları (resmî olarak ancak 1830'da barış yapıldı)
1807	Edirne ve İstanbul'da Yeniçeri devrimi
1821-24	Boğdan ve Eflak'ta bağımsızlık savaşları
1821-25	Girit'te bağımsızlık savaşı
1821-31	Yunanistan'da bağımsızlık savaşı
1826	İstanbul'da Yeniçeri ayaklanması; Yeniçeriler'in dağıtılması
1830-35	Arnavutluk'ta bağımsızlık savaşı
1831-36	Bosna'da bağımsızlık savaşı
1843	Yunanistan'da anayasa yanlısı ayaklanma
1848	Boğdan'da bağımsızlık savaşı
1848-49	Macaristan, Bohemya, Boğdan, Erdel ve Eflak'ta devrim
1852-59	Karadağ'da bağımsızlık savaşları
1861	Hersek'te Karadağ destekli ayaklanma
1862	Yunanistan'da askerî darbe ve kralın devrilmesi
1862	Bosna'da bağımsızlık savaşı
1862	Sırbistan'da bağımsızlık savaşı
1866-68	Girit'te ayaklanma
1875-78	Bosna, Hersek, Bulgaristan'da ayaklanmalar
1878	Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bosna, Hersek,Tesalya'da bağımsızlık savaşları
1878	Girit'te bağımsızlık savaşı
1885	Doğu Rumeli'de Bulgar yanlısı devrim
1888	Romanya'da köylü isyanı
1896-98	Girit ile Yunanistan'da bağımsızlık savaşı ve Britanya'nın müdahalesi
1902-03	Makedonya'da bağımsızlık savaşı

1905	Girit'te bağımsızlık savaşı
1907	Boğdan'da köylü ayaklanması
1908-09	Makedonya'da ayaklanmayla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türk devrimi
1909	Romanya'da bağımsızlık savaşı
1910	Arnavutluk'ta ayaklanma
1912	Balkan Savaşları sırasında Arnavutluk'ta bağımsızlık savaşı
1918-19	Macaristan'da, yabancı güçlerin askerî müdahalesiyle sona eren kansız devrim
1923	Bulgaristan'da Stamboliyski'nin devrilmesi
1935	Yunanistan'da Venizelos yanlılarının ayaklanması
1938	Girit'te ayaklanma
1943-45	Yugoslavya ve başka yerlerde anti-faşist direniş
1944-49	Yunanistan'da iç savaş, Sovyetler'in Doğu Avrupa'da egemenlik kurması
1955-56	Kıbrıs'ta Enosis mücadelesi, Britanya'nın müdahalesi
1956	Macaristan'da Sovyet müdahalesiyle sona eren devrim girişimi
1963-64	Kıbrıs'ta iç savaş
1968	Çekoslovakya'da rejimi liberalleştirme girişiminin Sovyet müdahalesiyle sona ermesi
1974	Türkiye-Kıbrıs savaşı, Kıbrıs'ta gerilla savaşı
1989-91	Arnavutluk, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Yugoslavya'da komünist rejimlerin yıkılması
1991-	Hırvatistan ve Bosna-Hersek'te iç savaş

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu gözle görülür bir güç kaybına uğrarken, Osmanlı egemenliğindeki bütün Balkan topraklarında da (çoğunlukla Avrupa'daki başka güçlerin yardım sağlayıp teşvik ettiği) bağımsızlık savaşları başladı. 1877-78'deki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Bosna, Hersek, Tesalya ve Girit'te ayaklanmalar başgösterdi; Bulgarlar, Osmanlılar'a karşı Rus kuvvetlerine katılarak, savaşın sonunda Rus vesayeti altında bağımsızlık kazandılar. Romanya, Karadağ ve Sırbistan'ın da bağımsızlıkları tanındı. Ama aynı sıralarda Avusturya-Macaristan birlikleri, eskiden Osmanlı'ya ait olan Borsa ve Hersek topraklarını işgal etti. 1908'e gelindiğinde bu iki bölgeyi ilhak eden Avusturya-

Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'ın topraklarını genişletme, o zamanlar Macaristan'a bağlı olan Hırvatistan'ın da bağımsız Güney Slav federasyonuna, yani kelime anlamıyla Yugoslavya'ya katılma hayallerini suya düşürmüş oluyordu. Osmanlı gerilerken, Balkanlar'da hegemonya kurmak için Rusya, Macaristan ve Avusturya arasında rekabet başladı. Gerçek bağımsızlık, bir yanılsamadan öteye gidemiyordu.

Balkanlar'da köylü isyanları, görünürde imparatorluğa karşı girişilen diğer eylemlerden farklı değildi; Osmanlı İmparatorluğu sık sık savaşçılara ve toprak sahiplerine vergi toplama hakkı verdiğinden, bunlar isyanların başlıca hedefi durumundaydı. 1514'teki büyük Macar köylü ayaklanması ise imparatorluk karşıtı bir nitelik taşımıyordu, çünkü o sıralar Macaristan hâlâ nispeten bağımsız bir devletti; topraklarının büyük bölümünü işgal etmek, Osmanlılar'ın daha on yıldan fazla zamanını alacaktı. Ama devletin pratikte soylulardan meydana geldiği ve hakim soyluların da iktidarlarını köylüleri her geçen gün biraz daha fazla ezmek için kullandığı koşullarda, hiç kuşkusuz ayaklanmada önemli bir devlet karşıtı unsur bulunuyordu. Osmanlılar'a karşı haçlı seferi çağrısı yapan Başpiskopos Bakocz, köylüler arasından binlerce gönüllü toplamıştı, ama yanında onlara önderlik edecek soylular bulunmadığı için Osmanlılar'la savaşta profesyonelleşmiş olan Gyorgy Dozsa'ya başvurdu.

Ancak ordu gittikçe güçlenerek güneye ilerledikçe, askerler feodal beyleri vatana ihanetle suçlamaya, iddialarını vurgulamak için de soyluların şatolarına saldırmaya başladılar. Onları durdurmayı ancak ordu başarabildi. "Dozsa ile yandaşları" diyordu Janos Bak,

> yakalanıp 25 Temmuz 1514 dolaylarında feci bir şekilde idam edildiler. Kral olmayı istemekle suçlanan Dozsa, kazığa oturtulup kendisine "taç giydirildi"; günlerce aç tutulan yandaşları ise onun yanmış etini yemeye zorlandılar. Köylü önderinin parçalanmış cesedi, tüm Ova'daki kentlerin surlarında teşhir edildi. (Bak, alıntı Sugar'dan 1990)

Macar soylularının düşmanı, doğrudan devletin de düşmanıydı. Güneydoğu Avrupa'nın yöneticileri, kazığa oturtma, vücudu parçalama, paramparça cesetleri teşhir etme gibi yöntemleri uzun zamandır kudretlerinin nişanesi olarak kullanmıştı. Soylular, bu ayaklanmaya yanıt olarak ya da bu ayaklanmayı bahane ederek köylüleri daha da yoğun bir serfliğe iten yasalar çıkardılar. Avrupa'daki örnekleri içinde en ağırlarından biri olan bu serflik, iki yüzyıl sürdü.

1655'te Eflak'ta (Valahya) çıkan köylü isyanı, üç nedenle diğerlerinden daha fazla önem taşıyordu. İlk olarak, Osmanlı rejimindeki önemli bir mali ve siyasi krizle aynı zamana denk gelmişti. Yani rejim, büyük askerî aygıtını destekleyecek durumda değildi; aynı yıl sultan, asayişi sağlamayı başaramadığı için sadrazamı Ibshir Paşa'yı öldürttü. İkinci olarak ayaklanma, imparatorluğun dağıtmaya çalıştığı paralı askerler (Seimeni) ile bölgede vergi toplayan boyarları soyup öldüren köylüleri bir araya getirmişti. Üçüncüsü de Eflak valisinin, ayaklanmayı bastırmak için yabancı (Erdelli) birlikleri yardıma çağırmasıydı. Böylece, toprak sahiplerine karşı başlayan köylü ayaklanması, katlanarak çoğalıp ulusal ve uluslararası nitelikler kazandı.

Üçüncü bir örneği ele alacak olursak, 1907'de Moldavya'da (Boğdan) çıkan köylü ayaklanmasında toprak meseleleri daha fazla ağırlık taşımaktaydı. Ayaklanma, büyük toprak sahipleri ile Yahudi arazi yöneticilerinin elindeki mülklerin yeniden dağıtılması talebiyle başladı; Iaşi (Yaş) kenti etrafında yığılan köylüler, muazzam bir kalabalık oluşturdu. Giderek takviye alan köylü güçleri, sonunda toprak sahiplerinin evlerini yağmalamaya başladılar, toprakları işgal ettiler ve kendi askerî birimlerini oluşturdular. Onları, yedek kuvvetlerle birlikte toplam 120.000 kişilik bir ordu ancak dağıtabildi ve bu arada 10.000 kadar isyancı öldü (Berend & Ránki 1977: 56). Ama artık Romanya, hâlâ gücü kuvveti yerinde olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile giderek gerileyen Osmanlı İmparatorluğu arasında sıkışıp kalmış olsa

da, neredeyse bağımsız bir devlet haline gelmişti. Köylü ayaklanmaları, dış güçler ile iktidara gözünü dikmiş kişiler arasında bir ittifakı bir an bile gündeme getirmedi.

I. Dünya Savaşı sonunda, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının çökmesiyle birlikte Balkanlar'da çok sayıda devrim yaşandı: Bohemya, Moravya ve Slovakya'nın verdiği bağımsızlık savaşları, Çekoslovakya'nın kurulmasıyla sonuçlandı; Macaristan'da kansız başlayan devrim, İtilaf Devletleri'nin kanlı müdahalesiyle sonuçlandı; Bulgaristan'da aynı şekilde kansız başlayan devrim ise (ancak 1923'te) Stamboliyski'nin kanlı bir biçimde devrilmesiyle sona erdi. O zamandan II. Dünya Savaşı'na kadar sadece Yunanistan'da devrimci durumlar oluştu. II. Dünya Savaşı'nda Mihver Devletleri'nin ilerlemesi ve (özellikle) geri çekilmesi sırasında Yunanistan ile Yugoslavya'daki direniş hareketleri, ülkelerini devrimin kıyısına kadar getirdiler; daha sonra Yunanistan'da çok sayıdaki direniş hareketi, ülkeyi işgalden kurtaran Britanya ile çeşitli biçimlerde ittifak kurarak, ancak 1949'da dinen tam bir iç savaş başlattı.

O zamanlar Sovyet işgal bölgesi içindeki çeşitli yönetim değişimlerinin devrim sayılıp sayılmayacağı, hâlâ tartışmaya açık bir konudur. Kıbrıs Rumları'nın Kıbrıs'ı Yunanistan'la birleştirme talebi üzerine başlayan ve Britanya'nın aktif askerî müdahalesine yol açan mücadelenin (1955-59) iç savaş olduğu ise çok açıktır. 1963-64 ile sonradan 1974'te çatışmaların tekrar başlaması da, Kıbrıs'ı bir kez daha iç savaşın içine sokmuştur. Sovyetler Birliği'nin Macaristan (1956) ve Çekoslovakya'ya (1968) müdahalesi, bu uydu ülkelerde yerel rejimlerin liberalleşme çabalarıyla hızlanan devrimci durumları sona erdirdi. Demek ki Balkanlar'da ulusal ve imparatorluk karşıtı devrimler devam ediyordu. 1989'da da doruğa tırmandılar.

1989'da Balkanlar'da meydana gelen anti-komünist devrimler, Sovyet nüfuzu altında bölge devletlerinin önemli ölçüde pekişmiş olduğunu kanıtlıyordu. En az pekişmiş olanlarsa hiç

kuşkusuz Sovyetler'in doğrudan etkisine en az açık olanlardı: Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye. Sovyet tehlikesinin bertaraf edilmesi, Sovyetler'deki parçalanmanın sağladığı esin ve Batı Avrupa'nın canlı ekonomisiyle daha sıkı bağlar kurma heyecanı içinde Yugoslavya, etnik Arnavut topluluğunun merkezî denetimin (yani Sırp denetiminin) sıkılaşması üzerine başlattığı direniş sürecinde paramparça oldu.

1991'e gelindiğinde Sırplar'la Hırvatlar iç savaşa girmişti ve eski eyaletler, uluslararası alanda bağımsız birer devlet olarak tanınma peşindeydi; sonuçta, bu proto-devletler içindeki etnik azınlıklar da seferber oluyor, komşu proto-devletlerdeki soydaşlarıyla ittifaklar kuruyordu. Yunanistan'da, hami-himaye edilen zincirleri arasındaki karmaşık bir etkileşimin sonucu olan yolsuzluk çığlıkları ve parlamento içindeki çekişmeler, Andreas Papandreu'nun sonunu hazırladı, ama iç savaşa benzer bir durum ortaya çıkmadı. Kıbrıs'ın Rum ve Türk kesimlerine ayrılması konusunda uzun zamandır Yunanistan'la arası bozuk olan Türkiye'de, Bulgaristan'dan gelen etnik Türk mülteciler, zaten ağır yük altında olan ekonomiyi çökertirken, ülke de Amerika'nın Irak'a düzenlediği saldırıda bir sıçrama tahtası işlevi gördü ve ardından Iraklı Kürtler'in gelişi, devletin kendi Kürt azınlığıyla ilgili yeni sıkıntılar yaşamasına yol açtı. Burada yayılan mücadeleler de yine iç savaş olmanın çok uzağındaydı.

Macaristan, Bulgaristan, Arnavutluk ve Romanya'da işler başka türlü gelişti. Macaristan'da, devleti eleştirenler ile devlet mevkilerini elinde tutanlar arasındaki yoğun manevralar, Macaristan Sosyalist İşçi Partisi'nin dağılması ve yönetimin yeniden örgütlenerek Macaristan (artık arada Halk yoktu) Cumhuriyeti'ni ilan etmesiyle sonuçlandı; yine de yönetimde açık bir parçalanma meydana gelmedi. Bulgaristan'da uzun zamandır hüküm süren komünist önder Todor Jivkov, Sovyetler'in de onayladığı kansız bir darbeyle görevinden uzaklaştırıldı, çok çeşitli muhalefet biçimleri siyasal yaşama girdi ve komünistler dağılmaya başladı,

ama yine tam bir devrimci durum oluşmadı. Aslında 1989'da Bulgaristan'da devrime en çok yaklaşan durum, Jivkov'un devrilmesinden önce, zorla Bulgarlaştırılmaya çalışılan Müslümanlar'ın direnişi ve ardından 320.000 kadar Müslüman'ın Türkiye'ye geçmesiyle ortaya çıkmıştı. Arnavutluk'taki paleokomünist rejim, 1989'un fırtınalarına dayandıysa da, onu izleyen ekonomik bunalımları ve İtalya'ya mülteci akınını atlatamadı. Ancak orada da açık bir devrimci durum yaşanmadı.

Komünist rejimlerin çöktüğü bu dört ülke içinde, sonuç açısından değilse bile süreç olarak en devrimci nitelik taşıyan gelişmeler Romanya'da gerçekleşti. Gerçi Çavuşesku'nun otoriter yönetimine karşı muhalefetin işaretleri 1989 başlarında hafiften belirmeye başlamıştı ama, asıl kriz, etnik Macar topluluğundan Lutherci bir papaz olan Laszlo Tokes'in, etnik ve dinsel hakların sözcülüğünü yapma çabalarını önlemeye çalışan hükümete direnmesiyle başgösterdi. Güvenlik güçleri, Tokes'in görevden alınmasına karşı gösteri yapan kalabalığın üstüne ateş açınca, rejim ile muhalefet arasına her zamankinden daha kalın bir çizgi çekilmiş oldu. Birkaç gün sonra İran gezisinden dönen Çavuşesku'nun, halkı Bükreş'te yapılacak toplantıya katılarak rejime destek vermeye çağırması, muhaliflerine fırsat sağladı; kalabalıklar, Çavuşesku lehine değil, aleyhine tezahürat yaptılar. Kararsızlıklar ve manevralarla geçen bir günün ardından, ordunun büyük bölümü göstericilere katıldı ve oluşturulan Ulusal Kurtuluş Cephesi iktidara el koydu, diktatör ile karısı kaçtı, ama başka rejim muhalifleri kendilerini yakalayıp yargıladı ve idam etti, daha sonra da Çavuşesku'nun özel güvenlik güçleri bir süre kendi düzenlerini kurmak için mücadele ettiler. Çatışmaların bir ya da diğer aşamasında büyük ihtimalle yüzlerce insan öldü. Romanya'daki mücadeleler bir halk devriminin çehresini taşıyor, ama Balkanlar'da köklü bir geleneği olan bağımsızlık savaşlarını da akla getiriyordu.

Karşılaştırmalar, Bağlantılar, Sonuçlar

Felemenk, İber Yarımadası ve Balkanlar'daki devrimlerin tarihi, birbirinden tamamen bağımsız bir şekilde gelişmedi. Her üç bölgede de Habsburg hanedanının çeşitli kollarının ağırlığı vardı. Napoléon'un fetihleriyle Felemenk, İber Yarımadası ve Dalmaçya-'daki devletler yeniden örgütlenirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa toprakları içinde bağımsızlık talepleri de ivme kazandı. 1847-48'deki Hollanda ve Belçika reformları, 19. yüzyıl ortalarında İspanya ile Portekiz'de gerçekleşen liberal darbeler ve Habsburg topraklarındaki devrimlerin tümü de, soyluların ayrıcalıklarına karşı burjuvazi öncülüğünde başlayan hareketler üzerinde yükseliyor; halk egemenliği, yurttaş hakları ve parlamentarizm gibi terimler içeren ortak bir söz dağarcığına dayanıyordu. 1492'den 1992'ye kadar Avrupa devlet sisteminde meydana gelen derin dönüşümler, bunların üçünde de etkisini hissettirmekteydi: Siyasi iktidarın pekişmesiyle merkezî, farklılaşmış, kesin sınırlarla tanımlanmış, ama aralarında sağlam bağlantılar bulunan devletlerin ortaya çıkması; sivil nüfustan toplanan kitlesel ve daimi ordular kurulması; devletin vergilendirme, askere alma, eğitme, hüküm verme ve yasa yapma yeteneklerinin gelişmesi.

Yine de bu üç bölgenin her biri, karakteristik olarak farklı devrimci yörüngeler izledi; bu, başlıca iki etkene dayanıyordu: (1) Bölgedeki zorlama-sermaye dengesinin değişmesi; (2) bölgenin jeopolitik ve jeo-ekonomik konumunun değişmesi. Felemenk'te, kapitalizmin derinden kök saldığı, artık kendi toprağından savaşçı toplayamayan güçlere komşu bir ülkedeki siyasete tanık oluyoruz. Burada, kent sakinleri ile toprak sahipleri, işçiler, çiftçiler ve yöneticiler arasında değişen ilişkiler, tam beş yüzyıl boyunca devrim olasılıklarını belirlemişti. Yerel topluluk/hanedan/hamihimaye edilen düzeyindeki devrimlerden ulusal/sınıf ittifakına dayalı devrimlere geçişte ne safkan köylü isyanlarına, ne de safkan hanedan mücadelelerine rastlandı. Yine de komşu devletlerin işgal

ve istilalarıyla sık karşılaşıldı; ne de olsa Napoléon'un kaderini belirleyen Waterloo Savaşı, Fransa'da değil Felemenk'in güneyinde geçmişti.

İber Yarımadası'nda devrim olasılıkları, uzun zamandır karşıtlar arasındaki karşılaşmalara bağlıydı: İktidarın çok sayıda soylu arasında bölüşüldüğü kırsal kesimin ayrıcalıklı yerel yönetimlerle ve dünya ticareti ile imparatorluk serüvenlerine dalmış kıyı bölgeleriyle, imparatorluğun düzenli olarak dağıttığı imtiyazların hükümdarlığın parçalanmasıyla, kraliyetin kibirinin devletin mali yetersizliğiyle, bürokrasinin ağırlığının askerî liderlerin özerkliğiyle karşı karşıya gelmesi. İber Yarımadası'nda yerel topluluk düzeyindeki devrimler, daha en baştan ulusal bir havaya bürünürken, hanedan düzeyindeki çekişmeler hem ulusal, hem de sınıf ittifakına dayalı devrimlerle bütünleşmeye açıktı.

Balkanlar ile Macaristan'daki devrimlerin karmaşık ritmini belirleyen, başka bölgelerde üslenmiş imparatorlukların genişlemesi ve küçülmesi oldu. Toprak için birbiriyle çekişen imparatorlukların merkezlerindeki hanedan mücadeleleri sık sık yerel devrimci durumları tutuşturan kıvılcımı başlatırken, yüzyıllar boyunca da hanedan düzeyindeki devrimler, ancak yerel toplulukların – özellikle köylü topluluklarının– başlattığı devrimler eşliğinde gerçekleşti. Yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar, çoğunlukla imparatorluk gücünün aksadığı koşullarda ortaya çıktı. Daha ayırt edici bir özellik de, ulusal devrimlerin erken bir dönemde ve çok sık gelişmesiydi; oysa sınıf ittifaklarının, güçlü bir milliyetçilik unsuru barındırmaksızın devrimci durumlar yarattığına yakın zamana kadar ender rastlandı. Osmanlı egemenliğindeki bölgelerde büyük toprak sahiplerinin genellikle Müslüman olması ve genellikle bağımsızlık kazanarak bölgeden çekilmesi, milliyetçilik ile sınıf ittifakı arasındaki o kuvvetli bağı geliştiriyordu.

Felemenk, İber Yarımadası ve Balkanlar'da yaşanan devrimci deneyimler arasındaki farklılıklar ilk anda göze çarp-

maktadır. Bu farklılıklar içinde en çarpıcı olanı, Felemenk'i ilk bakışta diğer iki bölgeden ayırır: İber ve Balkan yarımadalarında yakın geçmişe kadar devrimci durumlar ortaya çıkmışken, Felemenk'te bu, neredeyse İspanya'ya karşı bağımsızlık savaşının bitmesiyle birlikte sona ermiştir. Felemenk kentleri, iyice küçülmüş durumdaki devletin sıkı denetimine bir kez girdikten sonra, siyasal öncelik uğruna verilen mücadelelerde birbirlerini boğazlamadan ticari işlerine devam ettiler. Belirgin bir milliyetçi hava taşıyan 1830-33 Belçika Devrimi bir ölçüde istisna oluştursa da, tarihsel Felemenk bölgesinde ondan sonra gerçekleşen az sayıdaki devrimci durumda, aristokratlara ve/veya merkezî kraliyet iktidarına karşı burjuvazi öncülüğündeki sınıf ittifakları sahneye çıktı. Bu arada İber ve Balkan yarımadalarında, 1800 sonrasında devrimci durumlar çok sık yaşandı; bunlardan İber Yarımadası'nda özellikle ordunun iktidara el koyduğu durumlar öne çıkarken, Balkanlar'da bağımsızlık hareketleri ağır basıyordu.

Ulusal ve sınıf ittifakına dayalı devrimler, üç bölgede de hanedanlara ve yerel topluluklara dayalı devrimlerin yerini aldıysa bile, 1492'den itibaren Felemenk'te burjuva-toprak sahibi-zanaatkâr sınıflarının ittifakıyla oluşan devrimler, hiçbir basit kronolojinin gösteremeyeceği kadar ağırlıklı biçimde ortaya çıktı. Oysa İber Yarımadası'ndaki devrimlerin temelinde çoğunlukla hanedan ve sınıf ittifakı iç içe geçmişti ve Balkanlar da Avrupa'nın en büyük, en uzun süreli ulusal devrimlerini çıkardı. O halde (yerel topluluk + hami-himaye edilen + hanedan) ——> (askerî) ——> (ulusal + sınıf ittifakına dayalı) şeklindeki formülden, tüm Avrupa'daki devrimci durumları sınıflandırmaya yardımcı büyük bir kronoloji oluşturulabilir; yalnız, her bölgede devlet oluşumu ile kapitalist dönüşüm arasındaki bileşime göre bunun üstünde düzeltmeler yapılması gerekecektir.

Nasıl bir düzeltme? Zorlamaya ve sermayeye dayalı biçimler arasında değişiklik gösteren bölgelerde devrimci olan ve olmayan siyasetin genel olarak karşılaştırılmasına dayalı bir

düzeltme tabii. Toprak sahipleri, onlara bağlı özel ordular ve sömürdükleri köylüler, zorlamanın egemen olduğu bölgelerdeki devrimci süreçlerin eksenini oluşturmuştu hep; sermayeye dayalı bölgelerde ise burjuvazi ile kentli zanaatkârlar daha ağırlıklı bir rol üstlendi. Ayaklanmadaki askerî araçlar da esas olarak yine aynı modele uygun bir çeşitlilik gösteriyordu: Felemenk'te kent milisleri hayati önem taşımaktaydı; İber Yarımadası'nda profesyonel askerler, Balkanlar'da da çete savaşçıları öne çıkmıştı. Sonuç olarak, Felemenk'teki devrimci durumlara uzun süredir sınıf ittifakı damgasını vurmuşken, İber Yarımadası'nda hâlâ çok sayıda askerî devrim oluyor, Balkanlar'da ise arka arkaya ulusal devrimler patlak veriyordu.

Üç bölgenin kendi tarihleri, devrim ile savaş arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. İncelediğimiz 500 yıllık dönemde, devlet iktidarının şiddet yoluyla el değiştirdiği durumların hemen hemen hepsi savaş sırasında, savaşa bağlı bir hareket olarak veya savaşın bir sonucu olarak gelişti. Felemenk Ayaklanması, savaşın zorunlu kıldığı vergilere direniş olarak başlayıp bir dizi uluslararası savaşla sona ermişti. Otuz Yıl Savaşı, 1640'ta Portekiz ile Katalonya'da çıkan büyük ayaklanmaları kolaylaştırdı. 1803 ile 1815 arasındaki Napoléon Savaşları'nın ya da 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ne kadar çok devrimci durum başlattığına dikkat edin. On dokuzuncu yüzyılda Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki devler çarpışması sırasında, Osmanlı Balkanları yavaş yavaş elden çıkmaya veya kendi savaşlarını yapmaya başlamıştır. Savaş ile devrimin birbirlerini harekete geçirmekle kalmayıp, ayrılmaz biçimde birbirlerine karıştığı da olmuştur.

Ama savaş ile devrim, tam bir eşitlik içinde birbirine denk düşmüyordu. Askerî müdahaleyle sonuçlar sağlama alınsa bile, mesela 1830 Belçika Devrimi ile 1848-49'da Avusturya İmparatorluğu'nda gerçekleşen devrimler, doğrudan uluslararası savaştan doğmamıştı. Her savaşın kendi devrimini doğurduğu da söylenemez: Felemenk, 1477 ile 1945 arasında işgal üstüne işgal

yaşadı, ama bunların ancak çok küçük bir bölümü yönetim yapısında geçici olmanın ötesinde bölünmeler yarattı ve ancak yarım düzine kadarı iktidarın el değiştirmesiyle sonuçlandı. On dokuzuncu yüzyılın İber Yarımadası'nda devrimin, güçlü olmakla birlikte dolaylı bir ilişkisi vardı savaşla. Napoléon Savaşları'nda buraya askerî güç yığılması ve bu savaşlar sırasında ya da sonrasında İber imparatorluklarının çökmesi, uluslararası askerî yükümlülükleri önemli ölçüde azalmış olan büyük ve özerk ordular bıraktı geride; onlar da bütün enerjilerini devlet iktidarını ele geçirmeye yönelttiler. İspanya ve Portekiz, 1815 ile 1898 arasında çok az uluslararası çatışmaya katıldı, ama buralarda iktidar, çoğu kez komşu güçlerin silahlı müdahalesi eşliğinde sık sık kuvvet yoluyla el değiştirdi. Devrim için gerekli olan koşul savaş değil, devletin askerî yeteneklerinin azalmasıydı. Ama bu yetenekler de çoğunlukla savaşın bir sonucu olarak azalıyordu.

Devrim ile devletlerin geçirdiği dönüşüm arasındaki ilişkinin böyle kavranması, henüz ele almadığımız bölgelerin devrim tarihini ne şekilde aydınlatmaktadır? Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya'da meydana gelen büyük devrimler, bu mercekten bakınca farklı görünür mü? Bundan sonraki üç bölümde, Britanya Adaları, Fransa ve Rusya'daki devrimler, alışılmadık bir şekilde ele alınacaktır. Bunların her birinde, 1492'den beri geçen tüm bir dönemi inceleyeceğiz. Ama analizde, her bölgede bir yüzyıl büyüteç altına alınacaktır: Britanya Adaları'nda 1600-1700, Fransa'da 1750-1850, Rusya'da da 20. yüzyıl. Burada amaç, büyük devrimlere ilişkin yeni bir model ortaya koymak değil, büyük devrimler ile gerçekleştikleri siyasal ortamlar arasındaki ilişkilere yeni bir anlayış getirmektir.

4

Britanya Adaları

Britanya Devrimle Karşılaşıyor

Bugün Britanya tarihi, devrimin nasıl önleneceği konusunda yaprakları eskimiş bir elkitabı niteliğindedir, yine de bu kitabın ne ölçüde işe yarayacağı, dikkatle inceleyeceğimiz zamanlara ve yerlere bağlıdır. Sadece İngiltere ile Galler'i inceleyecek olursak eğer, tam bir devrimci durumun oluşumunu görmek için 1687'ye dönmemiz gerekir. Onlara İskoçya'yı da katarsak, tarihi ileriye alıp 1745'e gelmek zorundayız. İnceleme konumuzu tüm Britanya İmparatorluğu'nu kapsayacak şekilde genişletirsek, sömürgeciliğe karşı ayaklanmaların ta 1950'lere kadar sürdüğüne tanık oluruz. Gözümüzü İrlanda'ya çevirdiğimizde ise Ulster'ın bugün de ateşler içinde olduğunu görürüz. 1492'den 1992'ye kadar Britanya'da devrimlerin hikâyesi, başka birçok mecradan devam etse de, İrlanda'da başlayıp İrlanda'da biter. Beş yüz yıllık dönem boyunca İngiliz yöneticiler, arka arkaya İrlanda'ya boyun eğdirmeye çalışmış, tekrar eden devrimci durumlar ve en azından bir devrimci sonuç pahasına yapmışlardır bunu. Londra karşısında Dublin, bağımsızlığından asla tümüyle vazgeçmemiştir. Dikbaşlı Ulster, bugün de hâlâ Westminster'a devrimin en keskin tadını yaşatmaktadır.

Şimdi, Britanya Adaları'nı temelde İrlanda, İskoçya, Galler, İngiltere ve hemen bitişiğindeki adalardan oluşan bir bölge şeklinde tanımlayıp, bu bölgede yaşayan bütün insanları belirtmek üzere "Britanyalı" kelimesini esnek bir biçimde kullanarak, burada varlık göstermiş çeşitli devletlerin tarihlerinde devrimlerin nasıl geliştiğine bakalım. Büyük bir devrim dönemi olan 17. yüzyıl

üzerinde yoğunlaşmakla beraber, bu dönemde arka arkaya yaşanmış ayaklanmaları Britanya'daki uzun vadeli devlet oluşum süreci içine yerleştireceğiz. Britanya devletleri şekil değiştirdikçe ve Britanya'nın dünya devletleri arasındaki konumu değiştikçe, Britanya devrimlerinin karakterinde de derinlemesine dönüşümler meydana geldiğini göreceğiz.

Bir yandan da günümüz İrlanda'sı ile Büyük Britanya'sını, uzun gelişim süreçlerinin doğal birer sonucu olarak gören teleolojileri reddetmemiz gerekiyor. Böylece, devletler ile devrimlerde, olasılıkların rahatlıkla başka türlü de sonuçlanabilecek olduğunu, bugün bölgede tümüyle farklı devletler bulunuyor olabileceğini göreceğiz. Sermaye ile zorlama uçları arasındaki yelpazede, Londra ile uydularındaki gibi yoğunlaşmış sermayeden, İrlanda ve İskoçya Highland'deki* gibi çok belirgin bir zorlamaya kadar çeşitlilikle karşılaşacağız. Britanya'nın, dünya kapitalizminin önemli merkezlerinden biri haline gelmesinin, onun askerî ve emperyalist bir güç olarak yükselişini tamamladığına tanık olacağız. Felemenk'te güçlü bir şekilde kapitalizme dayalı olan devlet oluşumunun, ayrıca İber ve Balkan yarımadalarında nispeten zorlamaya dayalı biçimde gelişen devlet oluşumunun tersine, Britanya devletleri (özellikle İngiltere) bir orta yol izlemiş, sermaye ile zorlama zaman zaman birbiriyle çatışsa da, sonunda güçlerini birleştirmiştir.

Kentleşmenin yoğunluğu ve biçimi, Britanya'nın Avrupa ekonomisi içindeki değişen konumuna ilişkin kanıtlar sunar. On beşinci yüzyılın sonunda İngiltere'nin güneydoğu kesimi, Avrupa'daki en yoğun kentsel alanın –bu alanın merkezi Flandre'dı– batı ucunu oluşturuyordu; oysa İskoçya ile İrlanda bunun tümüyle

İskoçya, coğrafi ve kültürel olarak iki bölgeye ayrılır: Highland (yüksek, dağlık arazi) ve Lowland (düzlük arazi). Kuzeyde yer alan Highland, günümüzde de daha geleneksel, kırsal bir yapıyı korur, birçok eski Gael âdeti geçerliliğini sürdürür ve Gaelce yaygın bir dildir; nüfusun yaklaşık yüzde 80'inin yaşadığı Lowland ise sanayileşmiş bir bölgedir./ ÇN

dışındaydı. 1750'ye gelindiğinde Londra bölgesi, Avrupa'da kentsel yığışmanın en önemli kutuplarından biri durumundaydı ve hem Güney İskoçya, hem de Dublin civarı, kesin bir biçimde Londra'nın nüfuz alanı içinde yer almaktaydı. O zamandan beri Avrupa'da Londra'ya rakip başka bölgeler ortaya çıkmış, ancak bir bütün olarak Britanya Adaları, her zaman Avrupa'nın en önemli kentsel bölgeleri arasında olmuştur. 1500'de, nüfusu 5.000'i geçen Britanya kentleri arasında Bristol, Colchester, Coventry, Edinburgh, Exeter, King's Lynn, Londra, Newcastle, Norwich, Oxford, Shrewsbury, Yarmouth ve York vardı – bunlar arasında İngiltere'den 12 kent, İskoçya'dan bir kent varken, Galler ve İrlanda'dan hiç kent yoktu. 1750'de artık Britanya Adaları'nda en az 45 tane böyle kent vardı ve bunlardan yedisi İskoçya'da, beşi de İrlanda'da bulunuyordu; sadece Londra'da 675.000 kişi yaşamaktaydı (de Vries 1984: 270-1). 1992'de Birleşik Krallık'ta kentli nüfus, toplam nüfusun yüzde 95'ine çıkmıştı, İrlanda'da ise bu oran yüzde 60 dolayındaydı. Bu düzeyde bir kentleşmeyle birlikte, hem Britanya'nın hayatında sermayenin göreli önemi, hem de Britanya sermayesinin dünya sermayesiyle bağlantısı, muazzam bir artış göstermişti.

1492'de Britanya Adaları'nda üç önemli devlet ile birlikte düzinelerce yarı özerk yönetim bölgesi (mesela Channel [Manş] Adaları) vardı. Veraset anlaşmazlıklarının yaşandığı anlar dışında İngiliz devleti kendi topraklarında önemli bir öncelik kazanmış durumdaydı; oysa İskoçya'nın kendi hinterlandı üzerindeki denetimi belirsizdi, İrlanda da her gün yeni çekişmelere sahne oluyordu. İngiltere'nin tamamı kralın hükmü altındaydı; yine de Percy'ler gibi kuzeyli büyük lordlar önemli ölçüde özerklik sağlamıştı ve devlet (sözgelimi bir Papalık Devletleri'yle veya Burgonya'yla karşılaştırıldığında) tebaasından nispeten az şey talep edebiliyordu. Ama o da buna karşılık onlara az şey veriyordu zaten.

1409'da İngiliz birlikleri, Owen Glendower'ın öncülüğündeki son Galli isyanını da bastırmıştı. III. Richard'a karşı Galliler'in

1535'te ülkeye geldikten sonra Henry Tudor'a verdiği destek, Galler ile İngiltere arasındaki bağları güçlendirdi. O zamandan sonra İngiltere, kendi krallığına bağlı bir toprak olarak gördü Galler'i. Uluslararası işlerde, İrlanda, yabancı güçlerle ancak el altından, kesintili biçimde ilişki kurabilen kavgacı bir koloni durumundaydı, İskoçya'nın küçük bir Avrupa devleti olarak ayrı bir konumu vardı, İngiltere ise Avrupa'da adı anılmadan geçilemeyecek bir güçtü. 1492'ye gelindiğinde İngiliz gemileri, hem ticaret hem de savaşta önemli bir deniz gücü oluşturmaktaydı. Her iki alanda da İngiltere, o zamanlar Avrupa'da tekstil ticaretinin merkezi durumunda olan Flandre'la güçlü bağlarını korudu. Uzun zamandır Avrupa işlerinin kıyısında kalmış olan İngiltere, bir büyük güç haline geliyordu artık; bu süreçte İskoçya liderleri de, İngilizler'in ağırlıklı konumunu dengeleme çabasıyla Avrupa'da daha güçlü bağlantılar kurmaya yöneldiler ve zaman zaman da İrlandalı savaş beylerini yabancı yöneticilerle el altından anlaşmaya kışkırttılar.

Bir ticaret gücü olarak İngiliz devleti, vergi gelirlerinin önemli bir kısmını gümrükten sağlıyor, kelle vergisine ya da emlak vergilerine dayanmıyordu pek. Kraliyet topraklarından sağlanan rant, hâlâ VII. Henry'nin gelirinin yaklaşık yüzde 40'ını oluşturmaktaydı, ama savaş masrafları arttıkça Tudor hükümdarları vergilere gitgide daha çok bel bağlar hale geldiler (Clay 1984: I, 251-52). 1610'da tahminen 461.500 *pound* olarak hesaplanan olağan devlet gelirlerinin yüzde 31'i rantlardan ve feodal vergilerden, yüzde 54'ü gümrükten, ancak yüzde 15'i de başka kaynaklardan elde ediliyordu (Kennedy 1964: 8). On yedinci yüzyıldaki Uzun Parlamento'ya ve İç Savaş'a kadar saray, bu "olağan" gelirleri kendi otoritesiyle sağlar, ancak savaş zamanı olağandışı kaynaklar gerektiğinde parlamentoya başvururdu.

1580'den sonra İngiltere kıtadaki siyasete daha fazla katıldıkça, savaş da çok daha masraflı hale geldi. Avrupa'nın başka yerlerinde de olduğu gibi barutun, ağır silahların, kuşatmaya dayalı savaş yöntemlerinin, ücretli piyadenin ve bütün bunlara karşı koy-

abilecek tahkimatın daha fazla kullanılır olması, kraliyet ordularının masraflarını şişirerek çok daha karmaşık levazım sorunları yarattı; her küçük birimin kendi silahlarını ve altyapısını sağlaması ekonomik değildi artık. Bunun üç sonucu oldu: (1) Saray, kendi mülküne gitgide yabancılaştı; (2) krallar ile kraliçeler, toprak vergilerinden gelir elde etmek için parlamentoya gitgide daha fazla başvurmaya başladılar ve (3) parlamentonun bütün kraliyet gelirleri üzerindeki denetimi gitgide daha çok arttı. 1640'larda parlamento, uzun süre direndikten sonra yiyecek ve içecek maddelerine tüketim vergisi koymuştu. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca İngiltere'de ticaretin iyice gelişmesiyle gümrük ve tüketim vergileri devletin başlıca gelir kaynağı oldu. Bunların parlamento denetimi altında uygulanması, Lordlar ile Avam'ın siyasal yaşamdaki etkisinin giderek artmasını sağladı.

1492'ye gelindiğinde, Lordlar Kamarası soylular ile kiliseyi temsil ediyordu; Avam Kamarası'nda ise toprak sahibi gentry ile önde gelen tüccarlar bir araya toplanmıştı. VII. Henry ve daha sonraki Tudorlar, parlamentonun mali desteğiyle devlet içinde önemli bir iktidar sağlarken, bir yandan da büyük lordların özel ordularını küçülttüler. Ayrıca, İskoçya sınırına yakın olanlar hariç, özel kişilere ait kaleleri kaldırıp, doğrudan sarayın denetiminde müstahkem yerler kurdular. VIII. Henry, İngiliz kilisesini Roma'dan kopardı, gelirlerine el koydu ve manastırları saraya bağladı; böylece hem sarayın gelirleri arttı, hem de ruhban sınıfı devletin denetimine girmiş oldu. VII. Henry'den I. Elizabeth'e kadar Tudorlar, İngiliz nüfusunun önde gelen kesimlerini denetimleri altına alıp devleti genişlettiler; çok sayıda ayaklanma çıkmasına neden olan bir süreçti bu, ama sonunda hükümet yetkilerinin genişlemesini sağladı.

Yarım yüzyıl önceki Felemenkliler gibi, 17. yüzyılda İngilizler de, yurt dışında hakim bir güç durumuna gelirken yurt içinde sert mücadelelere girdiler. Felemenk etkisi altında devlet maliyesini ve yönetimini yeniden düzenlerken, neredeyse benzeri

görülmemiş tarzda bir devlet yarattılar: Üst düzey yönetimi Felemenkli rakibine göre çok daha güçlü, ama daha pekişik, itibarlı, verimli, yerel ve bölgesel düzeylerdeki gündelik yönetim işlerinde hâlâ oldukça özerk durumdaki *gentry* ile ruhbana dayanan bir devlet. Silahlı kuvvetler üzerinde önemli denetim sağlamış güçlü bir kraliçe ya da kral, devlet maliyesini büyük ölçüde gözetimi altında tutan bir parlamento, sarayın hükmü altında yaygın bir ağ oluşturan mahkemeler, hızla proleterleşen kırsal nüfus, giderek küçülen köylülük, küçük ölçekli imalatın çoğalması, refahı yükselmekte olan *yeoman*'lar* ve girişimci toprak sahipleri ile tüccarlar arasındaki işbirliğinin oluşturduğu bileşim, İngiltere'yi korkulacak kadar güçlü bir devlet haline getirdi.

İskoçya'da ise toprak sahipleri, rençperler, hayvancılar ve balıkçılar bir arada yaşıyordu. Tartışmalı İngiliz hakimiyetine, kraliyet ailesinin İngiltere'deki kraliyet ailesiyle yaygın bir şekilde evlilikler yapmasına ve İngiltere'nin burayı ilhak etmeye yönelik sayısız askerî girişimine rağmen, ülke bağımsızlığını korumuştu. 1492'de Stuart sülalesi, İskoçya'da babadan oğula geçen krallık üzerindeki hak talebini, Polonya, Rusya veya Macaristan'daki bütün ailelerden daha güçlü biçimde dile getirmekteydi. İskoçyalı yöneticiler, İngiliz tehditlerine karşı güvence olarak 1295'ten beri zaman zaman Fransa'yla ittifaka girmekteydi. Ancak bu ittifaklar, İngilizler'i uzaklaştırmaya yetmedi. İskoçya Kralı IV. James, 1513'te Flodden Field'da çarpışırken öldü. Halefi V. James de bir başka İngiliz işgalinden sonra 1542'de ölecekti.

Yine de İskoçya, Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarının kıyısında gelişmeyi sürdürdü; 1559'da İskoçya Kraliçesi Mary, Fransızlar'ın kraliçesi olduğunda** ülke, Fransa'yla yakınlaştı; son-

Gentry ile işçiler arasındaki tabaka; silah taşıma yetkisi olmayan küçük mülk sahiplerinden oluşmakla birlikte, hizmetkârlar, muhafızlar ve orta dereceli memurlan da içeriyordu./ÇN

V. James'in kızı olan Mary (1542-1587), babasının ölümü üzerine henüz altı günlükken kraliçe ilan edilmişti. Fiili yönetim, naibe sıfatıyla annesi Lorraine'li Mary'deydi. Mary,

ra da Mary'nin oğlu James'in 1603'te İngiliz tahtına çıkışına tanık oldu. 1520'lerden itibaren İskoçya'da Protestan doktrinler büyük bir güç kazandı. İngilizler'in teşvikiyle İskoçlar, 1560'ta Protestan bir devlet kilisesi kurdular; amaç, ülkede bulunmayan Katolik kraliçelerini denetim altında tutmaktı. Kraliçenin Fransız müttefikleri ile akrabaları, kendi din savaşlarıyla uğraşmakta olduklarından bu değişimi önleyemediler. (1637 ile 1660 arasında devrim İskoçya'sı, bu kiliseyi kaldırdı. 1690'da ise yeni kral William of Orange, piskoposluğa yer vermeyen Presbiteryenliği destekleme adına İskoçya Episkopal Kilisesi'nin dağıtılmasına yardımcı olacaktı. Ancak İskoçya'nın ilk ulusal kilisesi büyük ölçüde episkopal bir nitelik taşıyordu, yani piskoposların önemli bir ağırlığı vardı.) Ama Britanya Adaları'nın tümü Protestan olmadı: İrlanda, hâlâ burnunun dikine giden bir koloniydi; İngiltere'nin yerleştirdiği büyük lordlar ile kuzeydeki küçük İskoç-İngiliz "tarım alanları" dışında bütün nüfus Katolik'ti.

Temelde tarımsal bir ülke olan İrlanda'nın kendine ait tek bir hükümdarı yoktu. Bölgesel savaş beylerinin önemli bir özerkliği vardı ve Dublin'de, İngiliz valilerin güçlükle denetim altında tuttuğu ayrı bir parlamentoda toplanıyorlardı. İngiliz Pale'i (Dublin etrafındaki dört Ortaçağ kontluğu) dışında nüfusun çoğunluğu İngilizce değil, Gaelce konuşuyordu. Katolik Kilisesi, İrlanda halkını birleştiren büyük bir güçtü. Aslında 1492'de İrlanda, iki yüzyıl önceki Anglo-Norman rejiminin çökmesinden beri her zamankinden daha Gael bir niteliğe bürünmüştü. Mevcut İngiliz yönetiminin yerli ve yabancı muhalifleri, çoğu kez İrlanda lordları arasından müttefik buluyordu; bu ülkede lordlar, hizmetle-

küçük yaşta annesinin ülkesi Fransa'ya gönderildi ve orada yetişti. Kral II. François'yla evlenince de Fransa Kraliçesi oldu. Bu evlilikle iki Katolik krallığın birleştirilmesi amaçlanıyordu. Ancak Mary'nin soyu baba tarafından Tudorlar'a dayandığı için İngiltere tahtının da vârisi konumundaydı ve sonunda Protestan Elizabeth'i destekleyen güçlerce öldürüldü./ÇN

rinin kraliyet tarafından takdir edilmesi üzerine değil, hâlâ savaşçı klanlara liderlik etmeleri dolayısıyla soyluluk unvanı taşıyordu.

Mesela 1487'de, İrlandalı kilise adamları ile soylulardan oluşan bir meclis, York hanedanı yanlısı olan ve İngiliz tahtı üzerinde hak iddia eden Lambert Simnel'e İngiltere Kralı olarak taç giydirmişti. Simnel, silahlı İrlandalılar eşliğinde İngiltere'ye sefer düzenlediyse de, sonuç alamadı. Bir kez de 1530'larda, VIII. Henry'nin başdanışmanı Thomas Cromwell, İngiliz-İrlandalı yönetici Kildare Kontu'nu devirip, saraya daha bağlı olan bir İngiliz temsilcisini onun yerine geçirmek amacıyla İrlanda'da büyük bir ayaklanma tezgâhlamıştı. 1541'de VIII. Henry, İrlanda Kralı unvanını aldığında bile, yetkileri tüm ülkeye yayılmış değildi. İrlanda Denizi'nin batı tarafından bakıldığında İrlanda'daki devrimci durumlar –en azından 1691'e kadar olanlar– oturmuş bir devlet yapısı içindeki ayaklanmalardan çok, dışarıdan gelen fetih hareketlerine karşı kitlesel direniş ile yerel düzeyde hakimiyet kurmak için girişilen şiddetli savaşların karışımı gibi durmaktadır.

Demek ki, aralarında kesintisiz bir etkileşim olsa da, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın devlet oluşum deneyimleri tümüyle birbirinden farklıdır. Bu üç ülkenin tarihini, 18. yüzyıla kadar tümüyle ayrı ele almak gerekir. O tarihten sonra da İrlanda'nın devrimci deneyimini yine ayrı tutmak zorundayız; yoksa siyasal tarih açısından İngiltere, Galler ve İskoçya ile arasındaki karşılıklı bağımlılığı gözden kaçırırız.

İskoçya, Galler ve İrlanda devletlerini yaratan, İngiltere ile girdikleri savaşlarsa, İngiliz devletini de hem bu mücadeleler hem de dünyanın diğer bölümleriyle yaptığı savaşlar şekillendirmiştir. Tablo 4.1'de, Britanya devletlerinin 1492 ile 1992 arasında Britanya Adaları dışında girdiği başlıca savaşlar sıralanmaktadır. Eksiksiz olmayan bu liste, üç kritik olguyu belgeler: (1) On beşinci yüzyıl sonlarından yakın geçmişe kadar, İngiltere'nin kesintisiz bir biçimde askerî eylemlere girmiş olduğunu; (2) Britanya savaşlarının 1750 sonrasında Avrupa dışına yayılıp kolonileşme ve

kolonilerde bağımsızlık dönemleri boyunca da devam ettiğini ve (3) İrlanda ve İskoçya ordularının hemen hemen sadece Britanya Adaları içinde savaşmış olduğunu. Özerk İskoç ve İrlanda birlikleri, Britanya dışında hemen hemen sadece paralı asker olarak çarpışmıştır. Oysa 16. yüzyıldan II. Dünya Savaş'na kadar İngiltere, dünyanın büyük askerî güçlerinden biri olmuştur ve bu da, tüm dünyada silahlı çatışmalara girmesiyle bağlantılı bir durumdur.

Tablo 4.1 Britanya Devletlerinin Dışarıdaki Savaşları (1492-1992)

1489-92	Fransız-İngiliz savaşı
1511-14	Kutsal Birlik Savaşı
1512	Navarre Savaşı
1521-26	V. Karl'ın (Şarlken) ilk savaşı
1526-29	V. Karl'ın ikinci savaşı
1544-46	Osmanlı savaşı
1549-50	Fransız-İngiliz savaşı
1556-59	Fransız-İspanyol savaşı
1562-64	İlk Huguenot* savaşı
1568	Karayipler'de İngiliz-İspanyol savaşı
1585-1604	Armada Savaşı
1618-48	Otuz Yıl Savaşı
1621	İngilizler'in Cezayir savaşı
1624-25	İngiliz-Fas savaşı
1635-37	İngiliz-Fas savaşı
1650-54	Portekiz-İngiliz savaşı
1652-55	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı
1655-59	İngiliz-İspanyol Savaşı
1655	İngilizler'in Tunus savaşı
1663-67	İngiliz-Felemenk Deniz Savaşı (Fransız müdahalesi, 1665-67)
1670	İngilizler'in Cezayir savaşı
1672-79	XIV. Louis'nin Felemenk'le savaşı
1675-76	İngilizler'in Trablus savaşı
1681-82	İngilizler'in Cezayir savaşı

* Fransız Protestanları. / Ç.N.

1688-97	Augsburg Birliği Savaşı
1700-21	İkinci Kuzey Savaşı
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı
1718-20	Dörtlü İttifak Savaşı
1726-29	Britanya-İspanya Savaşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı
1753-63	Yedi Yıl Savaşı ve Kuzey Amerika'da onun habercisi olan çatışmalar
1757	Bengal savaşı
1776-83	Maratha savaşı
1776-83	Amerikan Bağımsızlık Savaşı
1781-84	
1789-92	Mysore savaşları
1798-99	
1792-1802	Fransız Devrim Savaşları
1802-04	Maratha savaşı
1803-15	Napoléon Savaşları
1806-12	Osmanlı-Rus savaşı
1812-14	1812 Savaşı
1814-16	Gurka savaşı
1816	Cezayir savaşı
1817-18	Maratha savaşı
1821-29	Yunan bağımsızlık savaşı
1823-26	Birmanya savaşı
1824-26	Asanti savaşı
1825-30	Tasmanyalılar'la savaş
1827	Navarin Deniz Savaşı
1828-34	Portekiz iç savaşına müdahale
1830-33	Belçika bağımsızlık savaşına müdahale
1833-40	İspanyol iç savaşına müdahale
1838-42	Britanya-Afganistan savaşı
1839-40	Mısır-Osmanlı savaşına müdahale
1839-42	Çin savaşları
1839-52	Arjantin-Uruguay savaşına müdahale
1843	Sind savaşı
1845-46	Sih savaşı
1845-47	Maori savaşı
1846-50	Portekiz iç savaşına müdahale
1848-49	Sih savaşı
1851-52	Basuto (Lesotho) savaşı
1852-53	Birmanya savaşı

1854-56	Kırım savaşı
1856-57	İngiliz-İran savaşı
1856-60	Çin savaşları
1857-59	Hindistan Ayaklanması
1863-65	Bhutan savaşı
1863-69	Maori savaşı
1865	Asanti savaşı
1867-68	Habeşistan savaşı
1873-74	Asanti savaşı
1878-81	Afgan savaşı
1879-80	Zulu savaşı
1879-81	Transvaal'de savaş
1880-83	Basuto savaşı
1882	Mısır savaşı
1882-85	Sudan savaşı
1885-86	Birmanya'da savaş
1893-94	Matabeleler ve Şonalar'la savaş
1894	Bunyoro'yla savaş
1896-99	Matabeleler ve Şonalar'la savaş
1896-1900	Asantiler'le savaş
1897	Batı Nijerya'da savaş
1897-99	Ugandalılar ve Sudanlılar'la savaş
1899-1902	Boer Savaşı
1899-1904	Somaliler'le savaş
1900-01	Çin'deki Boxer Ayaklanması'na müdahale
1903	Nijerya'nın kuzeyinde savaş
1904	Tibet'te savaş
1906	Zulular'la savaş
1913-20	Somaliler'le savaş
1914-18	I. Dünya Savaşı
1918-21	Rus İç Savaşı
1919	Afgan savaşı
1920-22	Yunan-Türk savaşına müdahale
1921-22	Moplah savaşı
1939-45	II. Dünya Savaşı
1945-49	Filistin savaşı
1945-49	Endonezya savaşı
1946-54	Çinhindi savaşı
1947-66	Malezya bağımsızlık savaşı
1949-53	Kore savaşı
1952-54	Kenya iç savaşı

1953-57	Arap-İsrail Savaşı
1955-59	Kıbrıs savaşı
1963-66	Kıbrıs'ta iç savaşa müdahale
1963-66	Endonezya-Malezya savaşına müdahale
1963-67	Güney Arabistan'a müdahale
1982	Arjantin'le Falkland/Malvina savaşı

Yüz Yıl Savaşı sırasında Fransız toprakları üzerindeki dev çarpışmalar dışında, 16. yüzyıl ortalarında İngiltere, Avrupa kıtasındaki çatışmalarda ikincil roller oynadı. Ancak İspanyol Armadası yok edildikten (1588) kısa bir süre sonra, Osmanlı İmparatorluğu da dahil Avrupa'daki bütün büyük kuvvetler, İngiliz askerî gücünü hesaba katmak durumunda kaldı. On yedinci yüzyıl başlarından itibaren İngiliz filolarının, bir yandan Akdeniz'de Kuzey Afrika korsanlarıyla ve Avrupalı rakiplerle savaştığına, bir yandan da Karayipler'de, Atlas Okyanusu'nda ve Büyük Okyanus'ta Portekiz, İspanya ve Felemenk'le rekabet ettiğine tanık oluyoruz. Üstelik, 1783'te 13 zengin Amerikan kolonisinin bağımsızlık kazanması gibi gerilemelere rağmen Britanya, 20. yüzyılın ortalarına kadar denizaşırı topraklarını sürekli genişletmiştir. Ilıman bölgelerde silahlı fetihleri yaygın kolonileşmeyle birleştirdiği gibi, ılıman ve tropikal bölgelerde de Britanya, silahların gücünden yararlanarak imparatorluğunu ayakta tutmuştur.

Çok sık savaş çıkıyordu artık. Her yüzyıldaki yeni savaş sayısına bakacak olursak, şöyle bir dağılım çıkar ortaya:

1492-1591	11	1792-1891	44
1592-1691	14	1892-1991	31
1692-1791	11		

Yeni savaşların sıklığı açısından, 20. yüzyıl listenin başına oturmaktadır; bitiş tarihleri itibarıyla düşünüldüğünde ise 20. yüzyıldaki iki dünya savaşı, yol açtıkları yıkım açısından Britanya'nın önceki yüzyıllarda giriştiği her türlü askerî harekâtı

gölgede bırakmaktadır. 1790'dan sonra savaşların muazzam bir ivme kazanması, özellikle Avrupa'nın dışında, imparatorluk kurma çabasıyla ortaya çıkmıştı. İmparatorluğun küçülmesiyle sonuçlanan savaşlar ise ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağırlık kazanmaya başladı.

Yüzyıllar boyunca Avrupa devletleri, kendilerine bağlı insan toplulukları üzerindeki iktidarlarını esas olarak savaş zamanlarında sağlamıştır; Britanya da bu duruma istisna oluşturmaz. 1687-89'daki Şanlı Devrim'den itibaren Avrupa'da, kolonilerin genişlediği bölgelerde ve denizlerde yapılan savaşlar, Britanya devletinin gücünü artırdı. İskoçya'yla kalıcı bir birlik kurulması (1707), 1715 ve 1745'te İskoçya tahtı üzerinde hak iddia eden Stuartlar'la savaşa neden olduysa da, hem devletin yurt içindeki nüfuz alanını, hem Avrupa'daki ticari varlığını genişletti. Amerikalı koloniciler, devrim Fransa'sı ve Napoléon'la yapılan savaşlar da, kral ile parlamentonun etkili bir mali sistem yaratmak üzere işbirliğine girişmesiyle yine devletin güçlenmesini sağladı. Ordu, yurt içindeki çatışmalardan uzak durarak çabalarını hep fetihler ve isyancı kolonilerin denetim altına alınması üzerinde yoğunlaştırdı; bu koloniler arasında, artık (1800-01) resmen Birleşik Krallık'a ait olan İrlanda da vardı.

18. ve 19. yüzyıllarda Britanya'da sermaye ağırlık kazandı, ülke sanayileşti, tarımda proleterleşme tamamlandı, kentler büyüdü ve İngiltere ile İrlanda'dan kitlesel göçlere rağmen nüfus, görülmemiş bir hızla arttı. Giderek talepleri artan bir devlet ile kapitalist dünyadaki büyümenin bir araya gelmesinden kaynaklanan şiddetli savaşlar sırasında Britanyalılar, büyük ve müdahaleci bir devlet aygıtı oluşturdu. Diğer Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında, parlamenter kurumlar ile gönüllü sivil örgütler siyasal hayatta çok önemli bir rol oynuyordu. Ama 20. yüzyılda bile Britanya devletinin genişleyip yeni faaliyetler üstlenmesini sağlayan başlıca koşul, savaş zamanındaki seferberlik durumuydu (Cronin 1991: 2-4).

Bir bütün olarak Avrupa'da savaşlar ile devrimci durumlar arasındaki çizgi, ancak devletler kendi topraklarında açık bir öncelik kazanıp kesin biçimde tanımlanmış sınırlara ve güçlü merkezî örgütlere sahip olduğu zaman netleşmiştir. Bu genellemenin Britanya'da yaşananlar için de geçerli olduğu kesindir. Bu yüzden, büyük devrimci durumlar kataloğundaki (bak. Tablo 4.2) ilk çatışmaların çoğu, savaş ile devrim arasındaki sınırın iki tarafına yayılmıştır. Bu hesaba göre İskoçya, 1496 ile 1745 arasında tam 15 kere iç savaşlar ve ayaklanmalarla sarsılmış demektir. İngiliz orduları da bunların hemen hemen hepsine katılmıştır.

İskoç ve İngiliz kuvvetleri arasındaki silahlı mücadele, hangi aşamada kesin olarak devrim biçimini aldı? İngiltere, İskoçya ve Galler'i tek bir yönetim olarak tanımlayabileceğimiz aşamadan itibaren tabii. Öyleyse o aşama ne zaman belirdi? On beşinci yüzyılda, İngilizler'in İskoçya üzerinde yarım bir kabul gören egemenlik iddiasından itibaren mi? İskoç bir kralın İngiliz tahtına çıktığı 1603'te mi? Sonuçsuz kalsa da, Cromwell'in iki ülkeyi birleştirdiği 1657-59 döneminde mi? İngiltere'nin, İskoçya meclisini kendisininkiyle birleştirerek bir Britanya parlamentosu oluşturduğu 1707'de mi? Hangisini kesin başlangıç kabul edersek edelim, İskoçya'nın İngiliz-Britanya hegemonyasına boyun eğmesi kanlı savaşlardan sonra gerçekleşmiş, en azından 1746'ya kadar da belirsiz bir durum olarak kalmıştır.

İrlanda'da durum daha da dramatiktir. İngiliz yöneticilerin İrlanda'ya hakim olmaya çalıştığı açıktır; bir ellerinde ekmek, öbüründe sopayla sürekli denemeler yapmışlar, ama en çok da sopa tutan ellerini kullanmışlardır. İrlanda, ünlü 19. yüzyıl polisi de dahil sonradan Büyük Britanya'da uygulamaya konacak belli başlı gözetim ve baskı biçimlerini denemek için bir laboratuvar oldu hep (Broeker 1970; Clark & Donnelly 1983; Fitzpatrick 1985; Palmer 1988). On sekizinci yüzyılın başlarına kadar İrlandalı savaş beyleri neredeyse aralıksız biçimde birbirleriyle savaştılar. Ayrıca 1493 ile 1969 arasında Britanya ve İrlanda kuv-

vetleri arasında 15'ten fazla geniş çaplı silahlı çatışma çıktı; çatışmalar arasında da çok sayıda öldürücü baskın ve saldırı yaşandı. Bunlar bugün de sona ermiş değildir. 1987'de, Kuzey İrlanda'da her iki taraf toplam 93 kişiyi öldürmüştü. 1988'de yine 93 siyasi cinayet, 1989'da da 62 siyasi cinayet işlendi.

Tablo 4.2 Britanya Adaları'nda Devrimci Durumlar (1492-1992)

1493-96	Perkin Warbeck öncülüğünde İrlanda ayaklanması
1496-97	İngiliz-İskoç veraset savaşı
1497	Cornwall Ayaklanması
1504	İrlanda'da İngiliz müttefikler ile İrlandalı karşıtları arasında savaş
1513-15	İngiliz-İskoç veraset savaşı ve Fransız müdahalesi
1522-23	İngiliz-İskoç savaşı
1532-34	İngiliz-İskoç savaşı
1534-36	Silken Thomas'ın İrlanda ayaklanması
1536-37	İman Yolculuğu
1540-43	İrlanda'nın yatışması
1542-50	İskoçya'yla veraset savaşı
1549-50	Kett önderliğinde ayaklanma, Cornwall Ayaklanması
1553-54	Wyatt önderliğinde ayaklanma
1559-60	İngiliz-İskoç veraset savaşı ve Fransa'nın müdahalesi
1559-67	İrlanda'daki Tyrone Kontluğu üzerinde veraset mücadelesi; Shane O'Neill önderliğinde ayaklanma
1565-67	İskoçya'da din mücadeleleri
1568-73	İrlanda'da Birinci Desmond İsyanı
1569	Kuzey'deki Katolik lordların isyanı
1579-80	İkinci Desmond İsyanı, Leinster'da ayaklanma, Papa ile İspanya'nın müdahalesi
1595	İskoçya'da Katolik lordların isyanı
1595-1603	İrlanda'da Hugh O'Neill önderliğinde ayaklanma, İspanyol müdahalesi
1608	Sir Cahir O'Doherty önderliğinde İrlanda ayaklanması
1639-40	İskoç ayaklanması; Piskopos Savaşları
1641	Ulster'da ayaklanma

1642-47	İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da iç savaş
1648-51	İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da ikinci iç savaş
1655	Salisbury'de Penruddock ayaklanması
1660	Monk darbesi, II. James'in unvanına tekrar kavuşması
1666	İskoçya'da Ulusal Sözleşme yanlılarının isyanı
1679	İskoçya'da Ulusal Sözleşme yanlılarının ayaklanması
1685	Monmouth ve Argyll ayaklanmaları
1687-92	İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da Şanlı Devrim, Fransa'nın müdahalesi
1715-16	İskoçya'da Jacobusçu ayaklanma
1745-46	İskoç ayaklanması
1798-1803	Birleşik İrlandalılar'ın ayaklanması, Fransız müdahalesi
1916	İrlanda'da Paskalya Ayaklanması
1919-23	İrlanda'da iç savaş, İrlanda'nın bağımsızlık ilanı
1969-	Kuzey İrlanda'da aralıklı olarak süren gerilla savaşı

İrlanda'nın bazı bölgeleri 11. yüzyıldan itibaren Anglo-Norman savaşçıların denetimi altındaydı. 1550'lerden başlayarak İngiltere'deki rejimler, İrlanda'da planlı bir şekilde İngiliz kolonileri kurdular – aslında buralara İngilizler'den çok İskoçlar yerleştirilmişti. Bir yandan da Katolik toprak sahiplerini sistemli biçimde mülksüz bıraktılar; bu süreç, özellikle Cromwell'in 1649'da İrlanda'nın kralcı kesimlerini fethetmesinden ve 1690'da da William'ın yeni kralcı olan İrlanda'yı işgalinden sonra hız kazandı. Sonuç olarak Katolikler, 1641'de İrlanda'daki toprakların yüzde 59'una sahipken, 1688'de yüzde 22'sini, 1703'te yüzde 14'ünü, 1778'de ise sadece yüzde 5'ini ellerinde bulunduruyorlardı (Moody & Martin 1987: 201, 220). 1800'de Birleşik Krallık'ın ilanına ve 1801'de de İrlanda parlamentosunun Britanya parlamentosu ile birleştirilmesine rağmen, bir bütün olarak İrlanda, hiçbir zaman büyük bir devletin uysal tebaası gibi davranmadı; hemen hemen her zaman, İrlanda'nın bir yerlerinde Britanya egemenliğine meydan okuyan birileri çıktı. Ülke ne kadar İngiltere'nin hükmüne girmiş olursa olsun, 1504'ten günümüze kadar İrlandalılar, İrlanda

devleti üzerinde denetim sağlamak için birbirleriyle de sürekli çarpıştılar.

İngiltere ve Galler'de ise devrimler çok daha başka bir tarihî gelişim izledi. Tudorlar ve Stuartlar'ın iktidarlarını pekiştirdiği dönemlerde İngiltere'de büyük ayaklanmalar yaşandı: Cornwall ayaklanması (1497), İman Yolculuğu (1536-37), Güneybatı ve Doğu Anglia'daki ayaklanmalar (1549-50), Wyatt Ayaklanması (1553-54), kuzeydeki Katolik lordların ayaklanması (1569), iki İç Savaş (1642-47 ve 1648-51), Monmouth ayaklanması (1685) ve Şanlı Devrim (1687-89). Daha sonra, İskoçya ile İrlanda'dan gelen kısık sesler sayılmazsa, bir sükûnet dönemine girildi: Artık İngiltere ile Galler'de tam anlamıyla oluşmuş devrimci durumlar yoktu ve devlet egemenliği de parçalanmış durumdaydı.

Ama İngiltere ve Galler halkı, yumuşak başlılıkla da olsa, sızlanarak da olsa boyun eğmedi otoriteye. On sekizinci yüzyıldaki İngiliz ve Galli yığınlar, başına buyruklukları yla ün kazanmıştı; Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında sık sık devrimci komplolar gündeme geldi, eski usûl köylü isyanları 1830'larda "Swing" ve "Rebecca" ayaklanmalarına dönüştü, kırsal alandaki çatışmalar 19. yüzyıl sonlarında tarım işçilerinin hak talepleri şeklinde kendini gösterdi ve Galli madenciler de 1920'lerde kömür yatakları tükenmeye yüz tutana dek işverenlere meydan okumayı sürdürdüler.

Çatışma yatışmamış, silahsız kalmıştı. İngiltere ile Galler'de devletin silahlı kuvvet karşısındaki muazzam ağırlığı, iktidarı ele geçirme girişimlerini kısıtlarken, kıyasıya sürdürülen pazarlıklar da taleplerin, devrime gerek kalmadan etkili bir şekilde dile getirilebileceği araçları sağlıyordu. Pazarlık konusu olan talepler arasında oy hakkının genişletilmesi, devlet memurluğunda dinsel sınırlamaların gevşetilmesi, örgütlenme ve toplanma özgürlüğü ile siyasi talepleri dile getirme yolu olarak mitinglerin, yürüyüşlerin, imza kampanyalarının ve gösterilerin rutin hale gelmesi yer alıyordu. 1823 ile 1848 arasında Katolikler'e haklar veril-

mesi, parlamento reformu ve Chartism adına düzenlenen kitlesel kampanyalarda bile sık sık devrimden söz edilmiş, ama çok az şiddet olayı görüldüğü gibi devlet iktidarını kuvvet kullanarak ele geçirme yolunda hiçbir ciddi girişim olmamıştı.

Denetim Sağlamak İçin Verilen Mücadeleler

On altıncı yüzyılda İngilizler, İskoçyalılar ve İrlandalılar ciddi konularda mücadeleler verdi: Topraklarını kim, nasıl yönetecekti? 1492 ile 1603 arasında Britanya Adaları'nda, iç içe geçmiş üç tür devrimci durum ortaya çıktı: (1) İngiltere, İrlanda ve İskoçya'da veraset mücadeleleri; (2) İngiliz yöneticilerin daha fazla iktidar ve gelir sağlamaya yönelik taleplerine doğrudan direniş ve (3) krallığın başlattığı dinsel değişimleri önleme çabaları. Hanedan düzeyindeki devrimci durumlar, yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar ve bu ikisinin bileşimi ağırlıktaydı. İrlandalılar'la İskoçlar'ın İngilizler hegemonyasına büyük bir güçle karşı koymasına ve köylülerle zanaatkârların bazı ayaklanmalara doğrudan katılmasına rağmen, 16. yüzyılda ulusal düzeyde ya da sınıf ittifakına dayalı bir devrimci durum bulmak güç olacaktır. Veraset mücadelelerinde aristokrasinin önde gelenleri ile onların himayesi altındakiler baş aktör olarak öne çıkmıştı. Yeni taleplere karşı koyma konusunda, yerel yönetimler ile loncalar gibi çıkar etrafında oluşmuş topluluklar önemli roller üstlenirken, dinsel çatışmalarda kimlik etrafında oluşmuş topluluklar –Katolikler, Kalvenciler, Anabaptistler vb– başı çekiyordu. Hem eylemler hem de aktörler arasında bir çakışma olduğu ise kesindi. Sözgelimi dinsel reformlar, genellikle devlet kiliselerinin personeli, serveti ve politikaları üzerinde krallık denetimini güçlendirdi. Dolayısıyla, dinsel reforma karşı koyanlar, hem önemli haklara hem de dinsel kimliklere karşı gelmiş oluyordu.

Bu çalkantılı zamanlarda başka pek çok türde silahlı

mücadele yaşandı. Ortak arazilerin ya da malikânelere ait boş arazilerin çitle çevrelenmesine, bataklıkların kurutulmasına ve ormanların kesilmesine karşı koyanların hepsi de, üzerinde sadece geleneksel hak iddialarına sahip oldukları topraklarda avcılık, toplayıcılık, balıkçılık, hatta çiftçilik yapan yerel halkın geçim kaynaklarına saldırmış oluyordu. Bunlar, 1492'den 17. yüzyılın devrimlerine kadar İngiltere'de köyler düzeyinde gerçekleşen ayaklanmaların büyük çoğunluğunu oluşturdu (Manning 1988; ayrıca bak. Charlesworth 1983: 9-16). Kıtlık ve pahalılık dönemlerinde, özellikle Londra hinterlandı ile batıdaki dokumacılık bölgelerinde zaman zaman tahıla zorla el koyanlar da oluyordu, ama bunlar hemen hemen her seferinde silahsız kişilerdi (Charlesworth 1983: 68-74).

Bu olaylar devrim noktasına varmanın uzağındaydı, çünkü ender olarak aynı anda gelişiyorlardı; üstelik isyancıların elinde silah olmadığı gibi, hiçbir aşamada devletin herhangi bir kesimi üzerinde denetim kurmayı veya halkın diğer kesimlerinden bu denetime destek sağlamayı başaramadılar. Bu dönemdeki büyük ayaklanmalar sırasında hiç kuşkusuz arazilerin çitle çevrilmesi, fahiş kira bedelleri ve kırsal alandaki başka haksızlıklar gündeme geliyordu, ama yönetimde kesin bölünmelerin yaşandığı anlar, krallık içindeki hak iddialarının çoğaldığı, veraset mücadelelerinin ortaya çıktığı, dinsel yeniliklerin gündeme getirildiği durumlarla sınırlıydı.

Bu durumların olağanüstü devrimci potansiyeli, beş etkene dayanıyordu. İlk olarak, çoğunlukla kırsal mülkiyetle ilgili mücadelelere gömülmüş dağınık yerel toplulukların tersine bunlar, kaçınılmaz biçimde ülkenin geniş kesimlerini etkilemişti. İkincisi, tümü de doğrudan devleti hedef almıştı. Üçüncüsü, bunların çoğunda belirgin ve geniş biçimde paylaşılan kimlikler ile onlara bağlı haklar ya da ayrıcalıklar söz konusuydu. Dördüncüsü, kendi askerî kuvvetleri bulunan lordlar da dahil aristokrasi içinde kimi önde gelenler, böyle durumlarda ülke yöneticilerine karşı olan

halk kesimleriyle ittifaka girmeye yatkındı. Son olarak bunların, ülkenin pek çok kesimini aynı anda etkileme ihtimali çok yüksekti ki, bu da yerel bir ayaklanmanın ulusal ayaklanmaya dönüşmesini büyük ölçüde kolaylaştırmaktaydı.

1492 ile 1603 arasında İrlanda, İskoçya ya da İngiltere'de önemli taht değişimlerinin çoğu, gelecekteki nüfuzları tehlikeye düşen aristokratların iktidar üzerinde hak iddia etmesine yol açtı. Burada bir örnek verelim: 1553'te, VI. Edward 16 yaşında ölünce, Mary Tudor'ın İngiltere Kraliçesi olarak tahta çıkması, bir dizi mücadeleyi başlattı. Edward'ın altı yıl süren saltanatı sırasında Kral Vekili Somerset'in etkisiyle İngiliz devlet kilisesi inanç ve ibadette önemli ölçüde Protestanlığa yönelmişti. Oysa Mary Katolik olarak yetişmiş ve henüz evlenmemişti; dolayısıyla yeni hükümdarın hem şahsı hem de evliliğe ilişkin planları, kendi çıkarları açısından büyük lordlarla kilise adamlarını yakından ilgilendiriyordu. Ölümü yaklaşırken bu güçlükleri sezen Edward, Protestan kuzeni Lady Jane Grey'i vârisi ilan etmişti. Northumberland Dükü, kısa süre içinde oğlunu Lady Jane'le evlendirdi; Edward'ın ölümü üzerine de Northumberland, Lady Jane'i kraliçe ilan etti, ama bu iddiasına çok az destek bulabildi. Sonunda bu yüzden kellesini kaybetti. Mary, İspanya Kralı V. Carlos'un (Şarlken) vârisi ve şaşmaz bir Katolik olan Felipe'yle evlenmek üzere anlaşmıştı bile.

O aşamada bir grup soylu, Mary'yi onun yerine Protestan Edward Courtenay'le evlendirmeyi önerdiler; IV. Edward'ın soyundan gelen Courtenay, bu soyluların programı doğrultusunda askerî bir komplo düzenledi. Ama komplo kısa sürede çöktü. Batı'da ve Midlands'de ortaya çıkan ayaklanma girişimlerinin ardından Kentli Sir Thomas Wyatt, 3.000 silahlı adam toplayıp, Mary'nin müstakbel kocası Felipe'yi bekleyen kraliyet gemilerinden bir bölümünü ele geçirdi ve Londra için bir tehdit haline geldi. Kraliçenin kuvvetleri Wyatt'ın saldırısını durdurdu. Ardından Wyatt, komploda kendisiyle işbirliği yapan 100 kadar adamıyla

birlikte yargılanıp idam edildi; bu arada Lady Jane Grey ile kocası da öldü. Mary, taht üzerindeki hak iddiasını ancak bu aşamada etkili bir biçimde dile getirebildi; hemen arkasından Felipe'yle evlendi, Fransa'ya karşı savaşta İspanya'nın yanında yer aldı ve Protestan kilise adamlarını kazığa bağlayıp yaktırmaya başladı. Protestan komplocular, Mary'nin tahta çıkmasının ve evliliğinin neler getireceğini doğru öngörmüştü.

Britanya hükümdarlarının çoğu, askerî güçlerini artırma amacıyla tebaalarından çok büyük taleplerde bulunarak devrimci direnişler doğurmuştu. Bu çabalarının temelini de yeni vergiler oluşturuyordu. Yöneticiler, doğrudan askerî yardım istemektense vergi koymayı tercih etmekteydi. Bu parayla profesyonel asker tutabiliyorlardı ve onlar da ücretlerini aldıkları sürece kendilerinden ne istenirse onu yapar, bütün paraları ödendiğinde de çekip giderlerdi. Oysa, yerel milisler bir yana, özel ve bölgesel ordular askerî harekâtlara katılmak için kendi koşullarını öne sürüyor, iş bittikten sonra da ellerinde silahla kalıp kraliyet iktidarı için tehdit oluşturuyorlardı.

Mesela 1497'de VII. Henry, York hanedanından Perkin Warbeck'in ardında büyük bir kitle toplayıp taht üzerinde hak iddia ettiği İskoçya'ya sefer düzenlerken, doğrudan askerî yardım yerine büyük bir "tahsisat" talep etmişti. Krala nakit tahsis edilmesine karşı çıkan 15.000 kişilik bir kalabalık, bunu protesto için Cornwall'dan Londra'ya yürüdü. Kısa bir çarpışmadan sonra krala bağlı güçler zafer kazandı. Henry, belli başlı liderleri ibreti âlem olacak bir şekilde idam ettirdikten sonra, ayaklanmaya katılan Cornwall'lulara da 14.699 pound para cezası uyguladı (Fletcher 1968: 16). Saray açısından bakıldığında, denetim altına alınabilen açık bir isyanın, üstü örtülü direniş karşısındaki üstünlüğü, para cezası ve müsadere şeklinde gelir sağlamasıydı. Üstelik sarayın istediği gibi vergi toplamaya hakkı ve bu vergiyi alacak gücü olduğunu da böylece herkes görmüş oluyordu.

Felemenk'in ve özellikle de çeşitli Alman devletlerinin ter-

sine, 16. yüzyılda Britanya'daki dinsel mücadelelerde, yeni dinsel biçimlere bağlanmış bir topluluğun eski biçimleri korumaya kararlı olan sarayla karşı karşıya gelmesine ender rastlanır. Tersine, genellikle İngiliz hükümdarları, yeni devlet kilisesi adına halkı, buna gönülsüz olduğu halde yerleşik inanç ve ibadetlerden uzaklaştırmaya çalışmıştır. İngilizler'in getirdiği yenilikler, İrlanda'da Katolikler'in kesin direnişiyle karşılaşmıştır. İskoçya'da ise Kalvenciliğin, devlet kilisesinin inancı haline gelmeden önce halk arasında geniş bir taban bulduğu doğrudur. Ama 16. yüzyılda Britanya Adaları'nda sık sık ortaya çıkan yaygın ayaklanmalar, yeni inançlar adına olmamış, devletin, kazanılmış haklarla kimlikleri doğrudan tehdit eden yeni din biçimleri yerleştirmeye kalkması üzerine patlak vermiştir. Durum, ancak 17. yüzyılda Stuartlar'ın tahta çıkmasıyla tersine dönmüştür; o zaman, İskoçya'nın büyük bölümünden destek alması bir yana, güçlü bir parlamento grubu, yeni krallarının getirdiği "Katolik usûlü"ne karşı, sadeliğe dayalı Protestanlığın ilerlemesini sağlamıştı. Önemli bir asker kaynağı olan İrlanda'nın ağırlıkla Katolik kalması, dinsel bölünmeleri ve bunun siyasetteki yansımasını daha da karmaşık hale getiriyordu.

On altıncı yüzyıldaki dinsel yeniliklerin kaynağı, papalıktan belirgin biçimde bağımsızlaşmakta, Protestan düşüncesinde değişiklikler benimsemekte ve kilise aygıtı ile varlıkları üzerinde daha fazla denetim kurmakta olan bir devletti. Dolayısıyla devrimci durumlar, nüfusun önemli kesimleri, yenilikleri benimsemeyi ve devletin bunları dayatma yetkisini açık biçimde reddettiği zaman oluşuyordu. Devletin din politikası ile halkın ibadet biçimi arasındaki benzer ayrılıklar, *gentry* ile burjuvazinin güçlü dinsel liderliğiyle de pekişerek İman Yolculuğu'nda (1536-37), İskoçya'daki dinsel mücadelelerde (1565-67), kuzeydeki Katolik lordların ayaklanmasında (1569), İskoç Katolik lordlarının ayaklanmasında (1595) ve İrlanda'da 1530'lardan 1600'lere kadar oluşan hemen hemen her devrimci durumda açığa çıktı. Dönemin dinsel ayaklanmaları, veraset mücadelelerine ya da ver-

gilere karşı gelişen hareketlere göre bir cemaat veya bölge nüfusunun çok daha geniş kesimlerini kapsıyordu. Görkemli İman Yolculuğu, hiç kuşkusuz nüfus içinde en geniş katılımı sağlamıştı; bu yolculukta, aralarında *gentry*'den kimselerin de bulunduğu Kuzeyli topluluklar, önce manastırların kapatılmasına, ardından da daha genel olarak kralın eski kiliseye el koymasını protesto için VIII. Henry'ye karşı geniş bir saf oluşturdular.

1549'un büyük ayaklanmalarında, her üç türe –veraset mücadeleleri, sarayın yeni talepleri ve dinsel yenilikler– ait unsurlar, kendi başına geniş ölçekli devrimci durumlar yaratamayacak olan tarımsal meselelerle birleşmiş durumdaydı. 1547'de VIII. Henry ölünce, on yaşındaki VI. Edward kral oldu; Kral Vekili sıfatıyla Somerset Dükü, fiilen devletin başı durumundaydı. Bu durum, başlı başına bir veraset bunalımı yaratıyordu; özellikle de kısa bir süre sonra Somerset, Protestanlığı öne çıkaran dinsel reformlara girişip, VIII. Henry döneminde önemli bir iktidar sağlamış olan rakiplerine saldırmaya başlayınca.

Doğu Anglia'da, arazilerin çitle çevrilmesi gibi tarıma ilişkin yerel meseleler, bölgeyi felce uğratan çok sayıda karargâh oluşturularak yaygın biçimde imza toplanmasına, tartışmalara ve eylemlere yol açtı. İsyancılar Norwich'i ve Doğu Anglia'nın başka büyük bölgelerini denetimleri altında tuttukları sırada, tarımdaki bu yanlışları düzeltmeye çalıştılar. Ancak, muhafazakârlara karşı *yeoman*'lar ile bölgenin önde gelen kişileri arasında kapsamlı bir ittifak oluşmasını sağlayan, Doğu Anglia'nın en önemli muhafazakâr mülk sahibi Norfolk Dükü'nün, 1547'de bütün haklarından mahrum edilmesi olmuştu (MacCulloch 1979: 53-59). Bu açıdan bakıldığında söz konusu ayaklanmalar, bir veraset bunalımı görünümüne bürünmektedir.

Güneybatıdaki yakıcı mesele, Latince *missalis*'in* yerine İngilizce *Book of Common Prayer*'ın (Toplu Dua Kitabı) geçiril-

Komünyon ayininde edilecek bütün dualan içeren kitaplar. Bunlar, 13. yüzyılda Missale plenum adı altında tek bir kitapta toplanmış ve her ülkenin ana dilinde dua kitapları kullanmasına Vatikan tarafından ancak 1960'larda izin verilmiştir./ÇN

mesiydi. Dua Kitabı Ayaklanması'nda Cornwall ile Devon'da düzinelerce kasabayı ele geçiren silahlı topluluklar, sonunda başarı sağlayamasalar bile Exeter'ı da bir ay süreyle kuşatma altında tuttular. İsyancıların talepleri şöyleydi:

1 Atalarımızın bütün genel konsillerine ve kutsal kararnamelerine uyulacak, bunlar muhafaza edilip uygulamaya konacaktır; her kim bunlara karşı gelirse, kendisini heretik sayarız.
2 Hükümdar efendimiz Kral VIII. Henry'nin altı maddeyle ilgili kanunları yine onun zamanında olduğu gibi uygulanacaktır.
3 Kutsal ayin kitabı yüksek altarın üstüne asılacak ve eskiden âdet olduğu şekilde saygı görecektir; buna karşı gelenler, tıpkı kutsal Katolik imanına karşı çıkmış heretikler gibi elimizde ölecektir.
4 Komünyon ayini eskiden olduğu gibi Latince yapılacak ve papaz tarafından kutsanırken hiçbir adam ya da kadın onunla konuşmayacaktır.
(Cornwall 1977: 115)

Kısacası, sarayın yakın zamanda yaptığı dinsel reformların geri alınmasını istiyorlardı; talepleri Katolikliğe dönülmesi değil, VIII. Henry'nin koruduğu Katolik ayinleriyle ibadetlerinin yeniden uygulamaya konmasıydı.

Özetle, 1492 ile 1603 arasında veraset mücadeleleri, sarayın zorla kaynak toplamasına karşı ayaklanmalar ve dinsel yeniliklere karşı direnişler, Tudor yöneticilerin devleti ne yolla yeniden şekillendirdiğini yansıtıyordu doğrudan. Hiçbir şekilde bunlar, İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda'da sıradan halkın uğruna dövüşeceği yegâne meseleler değildi. Arazilerin çitle çevrilmesi, fahiş kiralar, kilisenin topladığı ondalık vergi *(tithe)* ve benzer uygulamalar, kırsal alanda arka arkaya çatışmalara ve ayaklanmalara yol açtı, ama devletten çok daha küçük bir ölçekte ve devlet aygıtını ele geçirmeye ya da onun yerine geçmeye yönelik herhangi bir çaba olmaksızın. Devrimci durumlar ise ulusal ölçeğe yayılmış meselelerden ve bölünmelerden doğuyordu. Devlette gerçekleşen dönüşümler, bu meselelerle bölünmelerin niteliğini önemli ölçüde etkiledi.

Demek ki, 16. yüzyılda devrimci durumlar oluşmasını destekleyen koşullar, İrlanda, İskoçya ve İngiltere'de büyük bir farklılık gösteriyordu. İrlanda'da İngiliz yöneticilerin tek yaptığı, kendilerine düşman bir çevrede konumlarını korumaya, kendilerine ait bölgeleri ellerinde tutmaya ve İngilizler'in dayattığı askerî örgütlenmenin bedelini bu ülkeye ödetmeye çalışmaktı. Bu arada İrlanda liderleri de ülke içindeki üstünlüklerini genişletmek için ittifaklar kurup birbirleriyle savaşıyordu. İskoçya'da İngilizler, devlet üzerinde doğrudan denetim kurmak ve İskoçlar'ın kendi Tudor hanedanlarına karşı sık sık gündeme getirdiği tehdidi savuşturmak için arka arkaya başarısız girişimlerde bulundular. İskoçya'nın kralı ve büyük lordları ise o sırada İngiliz yayılmasına karşı kendi ellerindekini koruma çabasındaydı. İngiltere ve Galler'de İngiliz yöneticiler, kilise ile devlet aygıtı üzerindeki denetimlerini fiilen genişletmekte, büyük lordların özerkliğini ve özel ordularını denetim altında tutmakta, ama yine de her bir taht değişiminde devrilme ya da kazanımlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktaydı.

1603'te I. Elizabeth öldüğünde Britanyalılar, İskoçya ve İrlanda'da değilse bile İngiltere ile Galler'de çok güçlü bir devlet yaratmış durumdaydı. Ancak bu devlet, büyük bir mali baskı altındaydı. Hızlı nüfus artışı fiyatların önemli ölçüde yükselmesine sebep oluyordu ve bu da sabit gelirle her geçen yıl daha az şey satın alınabilmesi demekti. Aynı zamanda da İngilizler, yurt içinde ve dışında gitgide daha fazla savaşa giriyorlardı. O zamana dek paralı askerler saray için en büyük masraf kapısını oluşturmuştu ve bunların ücretleri giderek daha çok artıyordu. Elizabeth, para bulmak için saraya ait arazileri ipotek ettirmiş, en küçük bir gelir kaynağını kaçırmamak için bütün krallığı gözden geçirmişti. Yine de o öldüğünde İngiltere'nin Birleşik Eyaletler'e 60.000 pound borcu vardı ve en büyük güçlüğü de İrlanda ile Felemenk'teki savaşların masrafını karşılamada çekiyordu (Dietz 1932: 86-99). I. James, büyük mali sıkıntı içinde bir devlet devralmıştı.

Devrimle Geçen Yüz On Yıl

Doğrudan ya da dolaylı yoldan olsun mali sıkıntılar, bitmek bilmeyen 17. yüzyılın devrimci durumlarında rol oynadı. İrlanda'da yüzyıl, ayaklanmayla başlamıştı. Büyük Britanya 1597'de İspanya ile savaş halindeyken, Tyrone Kontu Hugh O'Neill, İngilizler'i ülkeden atmaya çalışan Ulster lordlarına katıldı. Ancak, İspanya'nın isyancıların yanında yer alarak müdahale etmesine rağmen, 1603'e gelindiğinde İngilizler ayaklanmayı bastırmıştı. İşte İrlanda toprağındaki İngiliz tarım alanları da asıl o zaman kurulmaya başladı. Daha beş yıl geçmişti ki, 1608'de Sir Cahir O'Doherty, İrlanda'da kendi ayaklanmasını başlattı; Protestan Eski İngilizler'in Londra'dan gelen müdahaleye karşı Katolik komşularıyla davalarını birleştirdiği 1641 Ulster ayaklanmasına kadar son isyandı bu. İrlanda'da, 1642-47 ile 1648-51'de İngiliz İç Savaşları'yla iç içe geçen çarpışmalarda tahtı tehlikeye düşen I. Charles, saf değiştiren İrlandalılar'ın desteğine güvenmişti. 1649'da Charles'ın ölümünden sonra İrlandalı liderler İngiliz yönetimine karşı savaşmaya devam ettiler ve sonunda Cromwell'e bağlı işgal kuvvetleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldılar.

Protestan William of Orange İngiltere'yi işgal edince (1687), Katolik İrlanda yeniden silaha sarıldı. Tahttan indirilen II. James, 1689'da İrlanda'ya çıkıp kuvvetlerini Katolikler'le birleştirerek Londorderry'yi kuşatma altına aldı. İrlandalılar, bunu izleyen iki çarpışmaya İki Kralın Savaşı adını verdiler: Rí Séamus ve Rí Liam.* Rakip İngiliz kralları, Boyne Çarpışması'nda karşı karşıya geldiler (1690); çarpışma sonunda James, Fransa'ya kaçtı. İrlanda'daki destekçileri, Fransız yardımıyla 1692'ye kadar savaşmaya devam ettiler. Ancak bu çarpışmanın sona ermesinden sonra, yüz yıl boyunca İrlanda'da başka devrimci durum oluşmadı.

Kral James ve Kral William./ÇN

Devrimci sonuçlar açısında ise pek çok şey, benimsediğimiz zaman ölçeğine bağlıdır. Devlet iktidarının önemli bir kesiminin bir ay ya da daha uzun süreyle el değiştirmesini devrimci sonuç kabul ediyorsak, Hugh O'Neill'ın yenilgiyle sonuçlanan ayaklanması (1595-1603) bir devrimdir, çünkü birçok İrlandalı Katolik lordun İrlanda'dan kaçmasına ve İrlanda topraklarının büyük bölümünün İngilizler'in eline geçmesine neden olmuştur. Aynı şekilde, 1649'da Cromwell'in İrlanda'yı geri almasından sonra geniş arazilerin el değiştirmesi, devlet iktidarında bir başka köklü değişime yol açmış, Protestan bir yönetici sınıfın kurumsallaşmasını sağlamıştı. II. Charles'ın tahta çıkması Cromwell devrimini sona erdirmekle birlikte, hiçbir şekilde tersine çevirmedi. William of Orange'ın İngiltere tahtına çıkmasından sonra yeni arazilere el kondu ve bu da olsa olsa, yüzyıl başlarında İngiliz yöneticilerin tasarladığı Protestan devrimlerinin pekişmesini sağladı.

İskoçya'da 1639-40, 1642-47, 1648-51, 1666, 1679, 1685, 1687-92 ve 1715-16'da devrimci durumlar ortaya çıktı. 1637'den itibaren İskoçlar, İngilizler'in Episkopal Kilise'ye itaat talebine karşı her an ayaklanmaya hazır olarak kendi piskopossuz *Kirk*'lerini* kurdular. Ancak, bir tek 1639'da silahlı kuvvet toplayarak sivil iktidarın önemli kalelerinden birini ele geçirdiler: Edinburgh Şatosu. Charles'la karşı karşıya geldikleri ilk anlaşmazlık savaş olmadan kapandı, ama İkinci Piskoposlar Savaşı (1640), Britanya'nın İskoçlar karşısında yenilmesi, İskoçlar'ın İngiltere'nin kuzey kesimlerini işgali ve sarayın işgalci kuvvete ödeme yapmayı taahhüt etmesiyle –bu taahhüt, 11 yıl boyunca kişisel bir yönetim süren Charles'ın, İngiliz parlamentosunu tekrar toplamasına yol açacaktı– sonuçlandı. 1641'deki uzlaşmadan sonra Charles, İskoçya'ya kaçtı, İskoçya'daki iktidar mücadelesini kaybeden hizbin saf

Kilise/Ç.N.

larında yer aldı ve böylece de İskoçya'yı Presbiteryenler'e bırakmış oldu.

Britanya Adaları'nda iç savaş genelleşirken, İskoçlar da çoğunlukla parlamenter davadan yana tavır aldılar, 1644'te bir kez daha İngiltere'yi işgal edip 1645'te doğrudan iç savaşa katıldılar. Ancak 1647'ye gelindiğinde, İskoç kuvvetleri bu sefer Charles'ın safındaydı, Charles ise orduya karşı parlamenter Presbiteryenler'le ittifak kurmuştu. Cromwell, işgalci İskoç ordusunu Preston Pans'de yenilgiye uğrattıysa da (1648), birçok İskoç 1649'da babasının idamından sonra II. Charles'ı desteklemeye koştu. Oğul Charles, İskoçya'ya ayak basınca (1650) yandaşları tarafından kral ilan edildi ve bir kuvvet toplayarak İngiltere'ye döndü. İngilizler, 1651'e kadar İskoç direnişini kıramadı. Bir sonraki İskoç ayaklanması da 1666'da, Presbiteryenler'in Episkopal hakimiyetine karşı sonuçsuz kalan direnişiyle ortaya çıktı; 1679'da bir kez daha denediler. 1685'te Argyll Dükü, İngiliz yönetimine ve piskoposlarına karşı silahlı destek sağlamaya çalıştı ama, başarılı olamadı; yine de William'ın 1687'de İngiltere'yi işgali, Presbiteryenler'e bir şans daha vermiş oluyordu.

Sonraki beş yıl boyunca İskoçlar, aralıklı olarak İskoçlar'la ve İngilizler'le çarpıştı; en sık görülen saflaşma şöyleydi: Bir yanda (Highland'liler + Episkopaller + Stuart yandaşları), karşılarında ise (Lowland'liler + Presbiteryenler + William yandaşları). 1708'de James Edward (The Old Pretender)* İskoçya'yı işgale kalkıştıysa da tez elden geri çekilmek zorunda kaldı. Hanover hanedanından I. George'un tahta çıkışından sonra 1715'te başlayan Jacobusçu** ayaklanmada James Edward bir kez daha şansını denedi, ama önemli bir çarpışma olmaksızın kaybetti. 1745-46'da James Edward'ın oğlu Charles'ın (The Young Preten-

"Tahtta [İngiltere ve İskoçya tahtları] hak iddia edenlerin yaşlı olanı": genç olanı ise (The Young Pretender) onun oğlu Charles Edward'dır./ÇN

Latince Jacobus: James./ÇN

der) İngiltere'yi işgaliyle sonuçlanan ikinci Jacobusçu ayaklanma, İskoçlar'ın İngiliz hegemonyasına karşı son büyük silahlı mücadelesiydi.

Devrimci durumlara göre, 17. yüzyıl İskoçya'sında devrimci sonuçlar o kadar parlak değildi. İkinci Piskoposlar Savaşı'nda İskoçlar, Episkopal Kilise'nin ve ona bağlı hiyerarşinin ortadan kaldırılmasıyla devrimci bir sonuca çok yaklaşmış oldular; Presbiteryenler, gayriresmî olarak zaten ellerinde tuttukları iktidarı resmileştirmişti. Cromwell'in İskoç devletini İngilizler'e tabi kılmasını da (1652-60) yine devrimci sonuca çok yakın bir durum olarak kabul edebiliriz. 1660'ta II. Charles'ın piskoposluğu yeniden kurması ve 1692'de Presbiteryen hegemonyasının yeniden oluşması da öyledir. Ama İskoçya'da, Katolik İrlanda'nın topluca İngiliz Protestan toprak sahiplerine boyun eğmesine yaklaşan bir durum olmamıştır.

İngiltere ile Galler'de 1642-47, 1648-51, 1660, 1685 ve 1687-89'da önemli devrimci durumlar yaşandı. Bunlardan ikisi, klasik olarak veraset mücadelesi şeklinde gelişti: Albay John Penruddock'ın II. Charles'a askerî destek sağlama çabası ve 1685'te, II. Charles'ın gayrimeşru ama Protestan olan oğlu Monmouth Dükü'nü veraset sıralamasında Katolik James'ten öne geçirme girişimi. Bunlar dışındaki diğer bütün devrimci durumlarda nüfus içinde derin bölünmeler oluşmuştu. 1655 ve 1685 ayaklanmaları dışındakilerin tümü de, devrimci sonuçlar doğurdu – yani devlet iktidarı önemli ölçüde el değiştirdi. Üstelik bunların uzun vadedeki etkisi, Britanya'nın toplumsal hayatında kalıcı izler bıraktı: Mali açıdan etkili, pekişmiş bir devletin oluşması, Anglikanlar'ın kalıcı bir egemenlik sağlaması, kraliyet iktidarının sınırlanması, parlamentoda toprak sahipleri ile tüccarlardan oluşmuş bir ittifakın ulusal konularda önemli bir güç haline gelmesi, yerel işlerin düzenlenmesinin toprak sahipleri ile kilise bölgelerinden sorumlu olan rahiplere (parson) bırakılması, bir bütün olarak ülkede proleterleşme ile sanayileşmenin ilerlemesi, tarım ve ardından sanayi kapitalizmi için gerekli koşulların olgunlaşması.

Bu köklü etkilere bakarak, 1642-92 döneminde bir ya da iki büyük devrim gerçekleştiği öne sürülebilir. İrlanda ile İskoçya'da durumun özetinden bu özelliklerin çoğu çıkmaktadır zaten: İrlanda, İskoçya ve İngiltere'deki krizler iç içe geçmiştir. 1642'de parlamento, belli başlı yetkilerin kendisine bırakılmaması durumunda İrlanda ve İskoçya'daki karışıklıkların bastırılması için askere para sağlamayı reddederek, I. Charles'la 17 yıldır sürdürdüğü mücadeleyi doruğa tırmandırmış oluyordu. Charles bu talebi geri çevirince, parlamentonun kendi ordusunu toplaması ve Charles'ın da Nottingham'da ordusunu seferber etmesiyle yönetimde devrimci bir bölünme ortaya çıktı. 1647'ye kadar da hiçbir geçici düzelme olmadı bu durumda; o tarihte Charles, ordu tarafından esir alınmış, ama (büyük ölçüde bağımsız olan) ordu ile (ağırlıkla Presbiteryen olan) parlamento arasındaki ayrılık daha fazla büyümemişti. Ordu, o yılın sonuna kadar Presbiteryenler'i parlamentodan attı ve birbiriyle iç içe geçen üç savaş daha kaldı geriye: İskoçya ile İngiltere, Presbiteryenler ile bağımsızlar ve kralcılar ile ordu arasında olacaktı bu savaşlar. Askerî mahkemenin kararıyla kralın idam edilmesi (1649), Cromwell'in 1651'deki askerî zaferlerine kadar devam edecek olan bölünmeleri tescil ediyordu yalnızca. Bu noktada devrimciler, kendilerinden öncekilerin izinden giderek 1655'e kadar Felemenkliler'le savaştılar. 1655'te Albay John Penruddock, Cromwell'in keyfî yönetimine karşı Salisbury'de küçük bir ayaklanma düzenlediyse de, kendi idamından başka sonuç getirmedi bu.

1660'ta, Cromwell'in ölümü üzerine parlamento ile ordu arasında 17 ay süren mücadelelerden sonra, General Monk İskoçya'dan bir ordu getirerek, parlamentoyu yeniden kurmak üzere iktidara el koydu; parlamento da, yeni seçimlerden sonra tahta çıkması için II. Charles'ı çağırdı. Bunu Kuzey Felemenk ile yeni savaşlar izledi. İrlanda ile İskoçya'yı ele alırken, 1687-92 arası dönemdeki mücadeleleri de zaten izlemiş olduk: Charles'ın, açık biçimde Katolik olan halefi II. James'in, Katolik olarak

yetiştirileceği belli bir oğlunun doğması üzerine, karşıtları kralın yerini alması için William of Orange'ı (Willem van Oranje) çağırmıştı. I. Charles'ın torunu ve II. James'in kızı Protestan Mary'nin kocası olan William, İngiltere'de krallık otoritesi üzerinde önemli haklar iddia etmekteydi. William'ın İngiltere'ye çıkmasıyla bir iç savaş daha başlamış oldu; James kaçtı ve William ile Mary, Londralı tüccarlarla yakın bir işbirliği içinde yeni rejimi kurdular. 1689'un sonunda artık parlamento ile yeni yöneticiler, İngiltere ve Galler üzerinde önemli ölçüde denetim kurmuştu. İrlanda ile İskoçya'ya boyun eğdirilmesi ise bir üç yıl daha aldı. İrlanda ile İskoçya'daki bütün çatışmalar bir yana, bu açıdan bakıldığında İngiltere ve Galler'de ciddi bir devrimci durum –her iki tarafta da devlet denetiminde silahlı kuvvet kullanımına dayalı bir bölünme– olmadı.

İrlanda, İskoçya, İngiltere ve Galler'in tarihini bu şekilde birbirinden ayırmak doğru olmaz tabii; 1603 ile 1716 arasında meydana gelen devrimci durumları izlediğimizde, bu ülkelerin tarihlerinin ne kadar birbirine bağlı olduğu daha fazla açıklık kazanmaktadır. Ama mesele de budur: Uluslararası savaşlar, kolonilerdeki ayaklanmalar, iç savaşlar ve devrimler, sürekli iç içe geçip birbirini pekiştirmiştir. Kesintisiz bir akış izleyen çatışmalardan, 1642-51 ve 1687-89'daki İngiliz devrimlerini ayırmak, bunların karakterini temelden çarpıtmak olur.

Bu devrimci olaylar niçin meydana gelmiştir? Bu düşünce karşısında tarihçiler yüzünü buruşturacaktır gerçi ama, tarihsel açıklamaların çoğunda neyin meydana *geldiği* kadar neyin meydana *gelmediği* üzerinde de durulmaktadır. Neyin niçin meydana gelmediğini anlayabilmek için, verili bir zamanda ve yerde başka nelerin mümkün olabileceğini araştırmak gerekir. "Niçin", nedenleri ve sonuçları, tercihleri ve sonuçları, bir durumu diğerinden daha olası kılan süreçleri içerir. Burada –biraz tuhaf kaçsa da, kolaylık sağlama açısından– 1603-1716 arası dönem olarak tanımlanan 17. yüzyılda Britanya'da meydana gelmiş çok sayıda devrimci durumu

ve sonucu açıklayabilmek için, önce birkaç şey yapmak gerekir: Hangi olayların açıklanacağını belirlemek; bu olaylar meydana gelirken, başka hangi akla yakın seçeneklerin gerçekleşebileceğini düşünmek; meydana gelmemiş olayların niçin meydana gelmediğini açıklamak; meydana gelmiş olayların belli başlı sonuçlarını saptamak. Büyük toplumsal değişimleri sadece birkaç güçlü bireyin kararlarına dayandıran aşırı derecede mantalistik bir tarih anlayışında bile, aynı yaklaşım geçerlidir: Hayati kararları saptamak; aktörlerin, ilke olarak vermiş olabileceği diğer kararları sıralamak; bu diğer kararların niçin uygulamaya konmadığını bulmak; kararların sonuçlarını belirlemek.

Britanya'da devrimle geçen 17. yüzyıl söz konusu olduğunda tarihçiler, her iki açıdan birbirleriyle rekabet halindedir: Neyin açıklanacağı, başka nelerin meydana gelmiş olabileceği, bunların niçin meydana gelmediği, ne gibi sonuçlar alındığı (sözgelimi bak., Braddick 1991; Clark 1986; Hirst 1986; Richardson 1977; Russell 1982, 1990, 1991; Stone 1972; Underdown 1985). Bizim için bunun ilk kısmı oldukça kolaydır: Yapmamız gereken, 1603 ile 1716 arasında Britanya Adaları'nda başlayıp sona eren olağanüstü devrimci olaylar dizisini açıklamaktır.

Hipotetik Devrimler

Başka nelerin meydana gelebileceğini bulmak daha güçtür, ama imkânsız değildir. On bir yıllık parlamentosuz yönetimden ve İskoçya'da piskoposluğa dayalı dinsel biçimleri yerleştirmeye yönelik çeşitli girişimlerden sonra 1640'ta, I. Charles'ın danışmanı Strafford Kontu İskoçya'ya bir sefer düzenlediyse de, Newcastle-upon-Tyne'da yenilgiye uğrayarak İngiliz toprağında İskoç işgaline boyun eğdi. Bu arada Charles, yeni toplanan parlamentodan daha geniş bir İskoçya seferi için kaynak sağlamaya uğraşıyordu. G. E. Aylmer, bu bunalıma ilişkin şöyle bir spekülasyona girişmektedir:

> Strafford, kimi düşmanlarının yapmaya çekindiği veya zaten onun niyetli olduklarına inandıkları bir şeyi yapmış olabilirdi: Yani, her iki Meclis'teki Ülke liderlerinin bir bölümünü hapse attırıp ihanetle suçlamak, İskoçlar'ı ayaklanmaları için kışkırtmak, hatta onları İngiltere'yi işgale teşvik etmek ve Fransız hükümetiyle fesatça bir ilişkiye girmek Yahut da Kral, böylesine cüretli, belki kabul edildiği gibi pervasız bir darbeyi atlattıktan sonra, hemen cömertçe imtiyazlar verecek, Lordlar'ın desteğini almak için çabalayacak ve – 1629'da da olduğu gibi– Avam'a da kendilerini asabilecekleri kadar bir ip uzatacaktı. (Aylmer 1986: 16)

Aylmer'ınki gibi bir spekülasyon, kuşkusuz dönemin siyasetine ilişkin geniş bilgi gerektirir. Ancak buradaki sorun, her bir devrimci durumun kıyısında kalmış alternatifler üzerine düşünüp durmak değil, tarihsel açıdan belirleyici bir çağ olan 17. yüzyılda devletler ile devrimlerin genel olarak ne gibi yollar izlemiş olabileceğini belirtmektir. Diğer Avrupa devletlerinin aynı dönemdeki tarihini göz önünde bulundurarak, Britanya Adaları'nın izleyebileceği alternatif yollar için dört olasılık belirleyebiliriz: Felemenk, Balkan Yarımadası, İber Yarımadası ve Fransa. Felemenk ile Balkanlar'ın izlediği yollar, kendi içinde açıklayıcı olan nedenlerle akla yakın değildir. İber ve Fransız yolları en azından hesaba katılabilir; neden bu yolların tutulmadığını incelemek ise Britanya'nın kendi yolunu nasıl izlediğini açıklamamıza yardımcı olacaktır.

Felemenk'in izlediği yol, önceden merkezileştirici nitelik taşıyan monarşinin gerilemesi ve kendi toprakları içinde özerkliğe sahip, uluslararası konularda ise birlikte hareket etme yeteneğini koruyan belediyelerle başka yerel otoritelerden oluşan pekişmiş bir federasyona dönüşmesi demekti. Balkanlar'da izlenen yol, merkezinde toprak sahibinin bulunduğu hami-himaye edilen kümeleri şeklinde bir parçalanmayı içerirdi; bu kümelerin her biri kendi askerî aygıtına sahip olur, bir kısmı bağımsız devlet olarak tanınır, ama hepsi de sık sık komşu ya da yerli imparatorlukların işgaline uğrayıp vergiye bağlanırdı. Bütün Britanya Adaları Londra ile hin-

terlandı gibi olsaydı, Felemenk'in yolu izlenirdi. Ama İngiltere ile Galler'de ticaretin daha az gelişmiş olduğu kesimler bir yana, sırf İrlanda ve İskoçya'nın varlığı bile, böyle bir sonucu imkânsız kılmıştır. Tersinden bakınca da, Britanya Adaları'nda merkez Londra'nın ve öteki önemli ticaret kentlerinin nüfuzu, devlet oluşumu ile devrimde Balkanlar'dakine benzer bir yolu olasılık dışı bırakır. Britanya'daki toprak sahipleri zaten ülkenin büyük tüccarlarıyla ittifaklar ve evlilik bağları kurmuştu. Britanya'da 17. yüzyılda zorlama ile sermaye ilişkisinin nasıl şekillendiğini düşününce, ancak İber ve Fransız yollarının meydana getirdiği yelpazedeki olasılıkları ciddiye almamız gerekir – bunlardan birinin ya da öbürünün aynen tekrarlanması gerekmez, devletin ve devrimlerin aşağı yukarı buralardaki zorlama ve sermaye şekillenişine denk düşecek biçimde yeniden düzenlenmesi düşünülecektir.

İber Yarımadası'nda izlenen yol, Britanya topraklarının üç ayrı devlete bölünmesine yol açabilirdi; bu devletlerin her biri de ayrı bir küme oluşturan dış ilişkiler ve hanedan süreklilikleriyle varlığını korurdu. İrlanda, İskoçya ve İngiltere-Galler'de, belki Bask ülkesi ile Katalonya'ya tekabül eden kendi isyancı topluluklarıyla İspanya ve Portekiz'in kendine özgü yapısı oluşabilirdi. Olaylar açısından baktığımızda 17. yüzyıl, hem İrlandalı hem de İskoç lordların çıkardıkları çok sayıda ayaklanmadan birinde başarıya ulaştığına ve muhtemelen Fransa ya da İspanya'dan gelen destekle kendi topraklarında birleşik bir monarşi kurduklarına tanıklık edebilirdi. (O zamanlar hâlâ büyük bir askerî güç olan İsveç de bir başka olası müttefikti.) Koşullar açısından baktığımızda ise, İngiliz parlamentosunun Stuart krallarına hem kendi iradesini, hem de İrlanda ile İskoçya'yı kendi yolunu çizmeye bırakma konusundaki isteğini dayatmayı başarmış olabileceğini düşünebiliriz. Oliver Cromwell böyle bir istek göstermedi; parlamento adına her iki ülkeye de fetih seferleri düzenledi.

Fransız yolu, çok daha farklı bir doğrultu izleyebilirdi.

Fransa'nın (hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde) yürüttüğü savaşlar, 17. yüzyıla gelindiğinde, süreklilik gösteren geniş ve birleşik bir toprak ile nüfus üzerinde savaş beyleri, bölge meclisleri, kilise kuruluşları ve kendi bölgelerinde geniş özerkliğe sahip büyük kent belediyeleri aracılığıyla önemli düzeyde askerî, yargısal ve mali denetim sağlamış, nispeten güçlü bir merkezî monarşi oluşturmuştu. Bir bütün olarak 17. yüzyıl Fransa'sı, çok dolaylı bir yönetim altında yaşıyordu. Ama yüzyıl içindeki savaşlar, Fransa'yı doğrudan yönetime bir adım daha yaklaştırdı.

1648-53 arasındaki Fronde'da, Habsburglar'la –Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve İspanya'yla– girdiği savaşların muazzam bedelini karşılamak için sarayın daha fazla itaat ve daha fazla mali destek talep etmesine karşılık, kentli iktidar odakları ile büyük savaş beyleri arasında değişik ittifaklar kuruldu. Yaygın bir ayaklanmanın kanlı biçimde bastırılmasından sonra Kardinal Mazarin, 14 yaşındaki XIV. Louis ve Louis'nin annesi adına yoğun çabalara girişti. İspanya'yla değilse bile İmparator'la yapılan barışın da yardımıyla, sarayın büyük savaş vergileri talebini sınırlandırdı, devlet makamlarının satışının hızlandırılması gibi mali kolaylık sağlayacak çeşitli yöntemler buldu, büyük soyluları kralın hizmetine soktu ve eyaletlerdeki olağanüstü komiserlerin *(intendant)* yerine daimi kraliyet temsilcileri atadı; acil durum karşısında onun selefi Richelieu tarafından oluşturulan bu komiserliklerin kaldırılması, Fronde'la birlikte en güçlü biçimde dile getirilen talepler arasındaydı.

Intendant'larla ilgili düzenlemeler büyük önem taşıyordu; eyaletlerdeki bu kraliyet temsilcileri, kendilerine bağlı alanlarda çok geniş yetkilerle donatılmıştı, ama ayakta kalabilmek için de saraya muhtaçtılar. Bölgelerinde kurulu *parlement'lar*,* mahkeme

12. yüzyıldan Devrim'e kadar varlığını sürdüren yüksek mahkemeler. İstismar ve rüşvete çok açık bir hale gelmelerine rağmen, kraliyet kararlarına itiraz hakları olduğundan iktidara karşı bir denge unsuru oluşturmuş, özellikle 16-17. yüzyıllarda saraya karşı sistemli bir muhalefet yürütmüşlerdir./ÇN

ler, piskoposluklar, belediyeler ve askerî valiliklerle gerektiğinde yakın işbirliği içine girseler de, yönetimleri, bu iktidar sahiplerinin önceden yararlandığı muazzam özerkliği kısıtlayıp küçültmüştü. Sonuçta köy toplulukları, yerel toprak sahipleri, köy papazları ve tüccarların hepsi de etkili bir yönetim olarak bölgesel iktidar sahiplerini değil, gittikçe artan bir ölçüde kraliyet temsilcilerini muhatap almaya başladı.

Fransız deneyiminin Britanya versiyonu nasıl bir şey olabilirdi? Fransız yolu, Tudorlar'ın, parlamentoyu, büyük savaş beylerini ve İskoçya ile İrlanda da dahil Britanya Adaları'nın dış kesimlerini yeniden parlamentoya tabi kılmasını gerektirirdi. Yerel düzeyde ileri gelenleri kraliyet ağına çekmek için, eski bölgesel soyluları bir şekilde atlamak ve/veya onları da bunun içine katmak gerekecekti. I. Charles'ın, özerk askerî gücünü genişletmesine direnen büyük tüccarlar ile toprak sahiplerini denetim altına alacağını, böylece sağladığı yeni gücü de İngiltere, İskoçya ve İrlanda'daki büyük savaş beylerini mülksüz bırakmak veya kendi çabasına katmak için kullanacağını düşünmek zorundayız. Bu arada, bir yandan gerek parlamento, gerek bölgesel iktidar sahipleriyle girilen kıyasıya pazarlıkta onların unvan ve ayrıcalıkları korunurken (hatta bunlara yenileri eklenirken), bir yandan da bunların sarayın askerî harekâtlarını, uluslararası ilişkilerini ya da hanedan politikalarını tıkama güçleri ellerinden alınacaktı.

Böyle bir senaryo, hiç de olmayacak bir şey değildi. Aslında Fransız senaryosundaki unsurların birçoğu, 17. ve 18. yüzyıllarda Britanya'da da zaman zaman ortaya çıkmıştı: Mesela I. Charles, 1629'dan 1640'a kadar parlamento olmaksızın yönetimini sürdürmeyi ve finanse etmeyi başarmış, son çaresiz yıllarında parlamentodaki Presbiteryenler'le ittifaklar kurmuş ve İngiltere'de, Galler'de, İrlanda'da büyük lordlar arasında kendine çok sayıda müttefik bulmuştu. Kasım 1648'de –idam edilmesinden iki ay önce– bile Charles, bireysel hürriyetlere geniş bir güvence sağlama gibi bir taviz karşılığında tahtını korumak için parlamentoyla (mut-

laka iyi niyetli değilse bile) başarılı görüşmeler yapmaktaydı. Ancak Albay Pride'ın 6 Aralık'ta gerçekleştirdiği ünlü temizlik, parlamentonun bu öneriden yana oy kullanmasını önledi.

Britanya'nın Fransa'yı taklit etmediği açıktır. 1640'ta kralın, Uzun Parlamento diye anılacak olan meclisi toplamasını alalım. O sırada İskoç ordusu, İngiltere'nin kuzeyinde büyük bir bölgeyi işgal etmişti ve tıpkı Moğollar'ın Moskova Prensliği'nde yaptığı gibi, İngiltere içlerine daha fazla ilerlememe karşılığında 50.000 pound tutarında haraç istiyordu. Parlamentonun yaklaşık yarısı da dahil birçok İngiliz, kralın piskoposluğu dayatma çabasına karşı İskoçyalılar'ın gösterdiği muhalefete sempati duymaktaydı (Russell 1991: 164-70). Kral, tam da 15 yıldır kaçmaya çalıştığı tuzağa düşüyordu şimdi: Elinde nakit yoktu, birçok soyluya borcu vardı, borçlarını ödemek ve savaşı sürdürmek için tümüyle parlamentonun vergi yetkilerine muhtaçtı, üstelik kendisine karşı geldiklerinde parlamentoyu feshedecek gücü de yoktu artık.

Parlamento da karşı geldi zaten. Bu yetmiyormuş gibi, kralın en gayretkeş muhaliflerinden birçoğu, sorunu farklı kimlikler arasında bir çatışma olarak tanımlıyordu: Gerçek dine (onların Kalvenciliği'ne) karşı *popery** (kralın kilise hiyerarşisini ve buna eşlik eden seremonileri savunması). Bu kimlik çatışmasının maddi bir yönü vardı, çünkü yeniden Episkopal bir kilise oluşturulması, yüzyıl boyunca süren devletleştirme sırasında kilise mülklerine el koymuş olanların ellerindekini kaybetmesi gibi bir tehlikeyi de beraberinde getiriyordu. Fransa 16. ve 17. yüzyıllarda birkaç iç savaş geçirmesine rağmen, Fransa'da hiçbir hükümdar, soylular ile sermaye sahipleri karşısında Britanya Kralı I. Charles kadar aciz bir duruma düşmemişti.

Öyleyse, Britanya gerçekte nasıl bir yol izleyecekti? Sonra

Papalık; özellikle ayin ve ibadet tarzlarını vurgulayarak Katoliklik anlamında kullanılan aşağılayıcı terim./ÇN

ki Tudor ve ilk Stuart hükümdarları, doğrudan asker toplama uygulamasından uzaklaşıp piyasadan asker bulmak için vergilendirmeye karşı borç almaya yönelmişlerdi. Ama hiçbir zaman gelirler üzerinde yeterli denetim sağlayamadıkları için, askerî kuvvetlerini bir yıldan diğerine ellerinde tutacaklarının da hiçbir garantisi yoktu; 1639-40'ta İskoçlar'la yapılan savaşlarda I. Charles, ücretini ödeyemediği ordulardan önce birinin, sonra da (İskoç kuvvetleri Kuzey İngiltere'yi işgal ettiğinde) ikisinin birden darmadağın olması ya da isyan etmesi karşısında eli kolu bağlı kaldı. Bu arada tipik olarak isyancılar, kendilerini destekleyenlere ücret ödemeden zorunlu askerlik yaptırıyordu.

Kral Charles, korkunç bir düşmanla karşı karşıyaydı. Londralı tüccarlar ile bankerler, onun kraliyet ayrıcalıklarını kendi alanlarına doğru genişletmesine tahammül gösteremezdi. Bu, temel hakların affedilmez biçimde çiğnenmesiydi onlar için. Linda Popovsky'nin sözleriyle:

> Sonunda 1629'da Avam Kamarası'nı bu adımı atmaya zorlayan, Charles'ın saltanatı sırasında sarsıy ile Londra tüccar topluluğunun önemli üyeleri arasındaki olağanüstü çatışma olmuştu. Atılan adım, Avam Kamarası liderlerinin, kralın ton ve pound temelindeki vergi yasasını çıkarmayı reddetme ve yasalaşmamış gümrük vergilerini ödeyen herkesi "Tebaanın Hürriyetlerinin ve Krallığın Baş Düşmanı" ilan etme yolunda ilkeli bir adımdı.(Popovsky 1990: 45-46)

Mali destek talepleri parlamentonun direnişiyle karşılaşan I. Charles, 1629'da parlamentoyu azlederek 1630'da da İspanya ve Fransa ile barış yaptı. Yine de deniz kuvvetlerini geliştirmeye devam etti, Akdeniz'de harekâtlara girişti ve barış zamanında bütün krallığın limanlarına savaş zamanı için bir tür vergi –Gemi Parası– koyarak askerî çabalara kaynak sağlamaya çalıştı. Bir yandan da İskoçya'da piskoposluk otoritesini yeniden kurma denemelerini sürdürdü.

1642'ye gelindiğinde Charles, İngiltere, İskoçya ve İrlanda'da silahlı muhalefetle karşı karşıya kalmıştı. Bu kadar çaresiz bir durumdayken bile taleplerini genişletmeye devam etti. Sonuç: Kraliyetin zayıflığını daha da artıran bir direniş, daha geniş muhalefet, sonunda açık iç savaş. O noktadan itibaren de dört devrimci durum birbiriyle kaynaştı: İskoçya ile İngiltere, İrlanda ile İngiltere, kralcılar ile parlamento yanlıları, Presbiteryenler ile bağımsızlar karşı karşıya geldi. İngiltere içindeki en büyük bölünme, Londra'nın ticari ağına dahil olanların başka herkesten ayrı düşmesine yol açmıştı. Her devrimci durumda sonucu belirleyen, silahlı mücadele ya da silahlı kuvvet kullanma tehdidi oldu. Aslında 1645'te önceden benzeri görülmemiş bir Yeni Örnek Ordu kurulması, Oliver Cromwell'ın başlıca iktidar aygıtını ortaya çıkarmakla kalmayıp, havanın çarçabuk dönmesine yol açtı: Kraliyet kuvvetleriyle belirsiz bir şekilde karşılıklı bekleyiş sona ermiş, İngiltere, İskoçya, hatta İrlanda'da bile kesin zaferler kazanmaya başlanmıştı.

Bu mücadelelerin temelinde, Büyük Britanya'nın hem zorlamaya hem de sermayeye dayalı gelişimi vardı, ama bunun hazırladığı şartlar, mücadelelerin sonucunu da belirliyordu. Hem Londra'daki ticari gücü yanına çekmeyi, hem de adaların başka yerlerindeki büyük savaşçıların dizginlerini tutmayı beceremeyen hiç kimse, 17. yüzyılın Britanya'sını yönetemezdi. Kudretli Cromwell bile tam anlamıyla başaramadı bunu. Cromwell'in devrimci rejimi on yıl kadar sürdü, sonra (Cromwell'in ölümü üzerine) kendi iç bölünmelerine boyun eğdi. Önce Felemenkliler, arkasından İspanyollar'la savaşırken, bir yandan da İskoçya ve İrlanda'daki ayaklanmaları denetim altına almak, rejime büyük bir yük bindirdi. Gümrük ve gelir vergileri toplamada daha başarılı olsa da, geniş ölçekli askerî harekâtları, tıpkı I. Charles zamanındaki gibi mali sorunlar yaratmaktaydı; 1651'de artık bu rejim de saraya ve kiliseye ait toprakları satışa çıkarmıştı. Tahta dönen Stuart krallarının ise parlamentoya ve Londralı tüccarlara

karşı güçlenebilmeleri için, boynu bükük seleflerininki kadar bile kaynak yoktu ellerinde.

Devrimci durumlar için olası koşullar arasında, devlet iktidarı üzerinde birbiriyle uzlaşmaz talepler ileri süren tarafların ortaya çıkması, birbirine rakip bu taleplerin halktan destek bulması ve yöneticilerin de bu rekabeti bastırmada yetersiz ya da gönülsüz olması yer almaktadır. Bu standarda göre, 1639'dan 1692'ye uzanan dönemin büyük bölümünde, Britanya Adaları'nın çeşitli bölümleri devrimci durum yaşamış ya da buna çok yaklaşmıştır. Neden? Genel olarak devrimci durumları ilerleten üç koşul vardır: (1) Yöneticilerin, tebaanın en iyi örgütlenmiş kesimlerinden talep ettikleri ile taleplerine uyulmasını zorlama yetenekleri arasındaki boşluğun giderek büyümesi; (2) tebaa içindeki belli başlı kimliklere ve bunların ayrıcalıklarına yönelik saldırılar; (3) iyi örgütlenmiş rakipler ortaya çıktığında yöneticilerin güç kaybetmesi. On yedinci yüzyılda Britanya'da bu koşulların üçü bir araya gelerek devrimci durumlar yaratmıştır.

İngiliz yöneticileri –ister kıtadaki güçlere, ister İskoçya ve İrlanda'daki rakiplere karşı olsun– ne zaman savaş hazırlığına girişse, parlamentodan zorlayabileceklerinden fazlasını istiyorlardı. Çoğu zaman da İngiltere, İskoçya veya İrlanda'da belli başlı iktidar sahiplerinin kimliklerine ve ayrıcalıklarına saldırıya varan dinsel uyum talepleriyle riski iki katına çıkardılar. Üstelik mali ve dinsel taleplerinin hedefi tutturamadığı bütün durumlarda, rakipleri bunları durdurma ya da tersyüz etme umuduna kapılmakta, kendilerini destekler görünenler ise krallığın davasını saptırmak için cesaret bulmaktaydı.

Devrimci sonuçlar, bir devrimci durum eşliğinde yöneticilerin iktidarının gözle görülür biçimde güçsüzleşmesiyle ortaya çıkar. On yedinci yüzyılda İngiltere, Galler, İskoçya ve İrlanda'daki devrimci sonuçlar, kuşkusuz şu formüle uyuyordu: İngiltere ile Galler'de maliye ve din üzerinde denetim sağlama yönündeki sonuçsuz çabalar parlamentonun daha da güçlenmesine

yaramıştı; devlet güçlenirken, sarayın devlet içindeki göreli gücü azaldı. İskoçya'daki devrimci sonuçlar, esas olarak Presbiteryenler ile Episkopaller'in, yani İskoç özerkliğinden yana olanlar ile İngiliz yandaşlarının birbirine göre durumunu etkiledi; krallar zarara uğradıkça, Presbiteryenler kârlı çıktı. Oysa devrimlerle geçen yüzyıl, İrlanda'daki özerkliklerin önemli ölçüde sarsılmasına yol açtı. İngilizler'in vahşice misillemesiyle karşılaşan yenik düşmüş devrimlerin doğrudan sonucu olarak azaldı özerklikler. İrlandalı savaş beylerinin güçsüzleşmesinin, temelde tepeden inme –ya da dışarıdan gelme– birer devrim olan durumların yolunu açtığını anlamak için, aynayı ters çevirmek zorundayız. İngilizler'in ticari gayreti, İrlandalılar'ın askerî coşkusunu sınırlandırıyordu.

Şanlı Devrim ve Hanover hanedanının tahta çıkmasıyla birlikte, parlamentodan güçlü bir destek toplama koşuluyla –ancak ve ancak bu koşulla– yurt dışında ve yurt içinde büyük güç sağlayacak olan bir monarşi doğmuş oldu. 1716'dan sonra Hanover kralları, Yedi Yıl Savaşı gibi masraflı serüvenlere destek sağlayacak olan lordlar, kilise adamları ve *gentry* içinde himaye bulmak için uğraşan usta birer lobici haline geldi. Aynı zamanda da lordlar ile tüccarların önemli bir kesimi (aralarındaki fark giderek kayboluyordu) Britanya'nın bir imparatorluk halinde genişlemesinden çıkar sağlamaktaydı. İmtiyazlı kumpanyaların, liman kentlerindeki tüccarların, gemi sahiplerinin ve kraliyet deniz kuvvetlerinin imparatorluk içindeki nüfuzu, etkili bir merkezî devlete olan ihtiyacı artırdı. On sekizinci yüzyılın sonundâ Büyük Britanya, bütün ülkedeki mamul malların toplam değerinin yaklaşık yüzde 25'ine eşit vergi almaktaydı; Fransa'da ise aynı oran yüzde 15'ti (P. K. O'Brien 1988, 1989).

Devlet gücündeki bu önemli büyüme, İngiltere, Galler ve İskoçya'da sıradan halkı (ve tabii İrlanda nüfusunun hemen hemen tümünü) ulusal düzeydeki iktidarın dışında bırakıyordu. Ancak Devrim ve Napoléon Savaşları sırasında devletin daha da genişlemesiyle değişti bu olgu; ardından da devletin yurttaşlarına

yönelik muazzam mali ve askerî talepleri, nüfus içinde genel bir muhalefete yol açtı. Pitt gibi liderler, bir yandan radikallerle işçilere büyük baskılar uygulayarak, bir yandan da kölelik karşıtlığı gibi burjuvazi önderliğindeki hareketlere önemli tavizler vererek muhalefeti denetim altına aldılar. Ancak gerek baskılar gerekse tavizler, yeni bir siyasi arena oluşturulmasına katkıda bulunmak gibi bir tuzağa düşürdü devleti; bu arenada sıradan yurttaşlar (kullandıkları yöntemlerde yanlış yollara sapmamak koşuluyla) ulusal siyasetteki önemli konulara ilişkin kendi tavırlarını dile getirebiliyorlardı. Bunun sonucunda yönetimde oluşan açıklık, 1820'lerde artık dinsel azınlıkların hakları, parlamentoda temsil edilme, işçilerin dayanışma örgütlerinin yasallaşması ve emeğin örgütlenmesi gibi konularda geniş halk kitlelerine eylemlilik olanağı tanıyor, zaman zaman bu hareketler başarıya da ulaşıyordu.

İber Yarımadası, Fransa ve Britanya'da izlenen yollar arasında bazı ortak özellikler vardı. Üçünde de, savaş masrafları – her şeyden önce dev Otuz Yıl Savaşı– hükümdarların önceden bel bağladığı mali kaynakların tükenmesine yol açmış, böylece hükümdarlar, 17. yüzyılın askerî kuvvetlerini ayakta tutmak için gerekli krediyi ve vergi gelirlerini sağlayabilecek yegâne kesim olan kapitalist kurumlarla muhatap olmak durumunda kalmıştı. Üçünde de, hızlı nüfus artışı fiyatların yükselmesine yol açarak devlet faaliyetlerini her zamankinden daha masraflı hale getirmişti. Üçünde de, saray iki taraftan muhalefetle karşı karşıyaydı: Dış ticarette krallık müdahalesine karşı koyan, ama mali işlemler söz konusu olunca veto yetkisinde ısrar eden burjuvaziden ve merkezî devletin genişlemesine karşı muafiyetlerini, özerkliklerini, ayrıcalıklarını korumak isteyen büyük soylulardan. İber Yarımadası, Fransa ve Britanya'da hükümdarlar, esas olarak bu muhalefet odaklarından birini diğerine karşı kullanarak iktidarlarını koruyabilirdi. Ama her zaman mümkün olmuyordu bu, hele iki muhalefet odağı ulusal mecliste buluşup kimi zaman da güç birliği ettiğinde.

O halde Britanya'nın izlediği yol, niçin İber yolundan, Fransız yolundan ve yakın çevrede izlenebilecek hipotetik alternatif yollardan daha başarılı oldu? 1668 dolaylarında tamamlanan Behemoth'unda Thomas Hobbes, bununla ilgili en önemli ipucunu veriyordu:

> B. Ama Kral, kendisini Parlamento'ya karşı koruyacak böyle bir ordu için nereden para bulacaktı?
> A. O zamanlar ne Kral'ın elinde para vardı, ne de Parlamento'nun, ama her ikisi de kendi yandaşlarının yardımseverliğine bel bağlama eğilimindeydi. Ancak (itiraf etmeliyim ki) Parlamento çok daha avantajlı bir durumdaydı. Kral'a aynı şekilde yardım sağlayanlar sadece lordlar ve soylu beylerdi ki, onlar da, Parlamento'nun icraatını onaylamadıklarından, her biri, belli sayıda atın bedelini ödemeyi üstlenme arzusundaydı; kendilerine para ödeyen kişilerin ne kadar az olduğu düşünülürse, bu da o kadar önemli bir yardım sayılmaz. Kral başka türlü nereden para sağlayabilirdi hiç fikrim yok; benim duyduğum tek şey, mücevherleri teminat göstererek Felemenk'ten borç aldığı. Oysa Parlamento'ya yardım yağıyordu, sadece Londra'dan değil, genel olarak İngiltere'nin her yerinde onları destekleyenlerden. Parlamento, at ve süvari sağlanması, halk arasında barışı korumak amacıyla silah satın alınması ve Kral ile Parlamento'daki her iki meclisin korunması için para ya da değerli maden bulmak üzere çeşitli teklifler ortaya atmıştı ki (bunlar, Lordlar ve Avam kamaralarında, Kral'ın kendilerine savaş açma niyetinde olduğu konusunda bir oylama yapıldıktan hemen sonra, Haziran 1642'de yayınlandı), her taraftan yardım gelmeye başladı; bu para ile değerli madenin geri ödenebilmesi için de halkın inancını canlı tutmak zorundaydılar. (Hobbes 1990: 112-13)

Kısacası, parlamentonun Londra'nın hem iç hem de dış ticaret ağına katılabilmesi, askerî gücün artık gitgide mali zeminin sağlamlığına bağlı olduğu bir dünyada muazzam avantajlar sağlıyordu ona. Bu sınırlı tanım çerçevesinde de 17. yüzyılın ayaklanmaları, burjuva devrimi nitelemesini hak ediyordu gerçekten.

Devrimin Kör Ucu

Taht üzerinde hak iddia eden Stuartlar'ın 1715 ile 1745'te bu ülkelere ayak basması dışında, 1691'den sonra ne İskoçya, ne İngiltere, ne de Galler'de önemli bir devrimci durum yaşandı. Devrimle yenilenen devlet, bunun arkasından pek çok gerilimi atlattı; kapsamı, 17. yüzyıldaki devlet adamlarının düşünebileceğinin çok ötesinde olan savaşın etkisi de bunlar arasındaydı. Ancak, muazzam ordu ve imparatorluk aygıtlarının oluşturulması, *gentry* ve ruhban aracılığıyla dolaylı yönetime dayanan ve 19. yüzyıl ortalarına kadar geçerliliğini koruyan sistem, toprak sahipleri ve tüccarların bütünleşmesiyle giderek gücünü artıran parlamento ve İngiltere'nin de içinde bulunduğu kapitalist ağa gitgide daha fazla katılan bir İskoç yönetici sınıfının ortaya çıkması, mevcut yönetime karşı ayakta kalabilecek bir alternatifin oluşma şansını iyice azaltmaktaydı. O noktadan sonra da İskoçya, Galler ve İngiltere'de sık sık devlet iktidarı ile politikasına meydan okuyanlar çıktı, ama bunların temel amacı, mevcut sistem içindeki hakların korunması ya da yeni haklar sağlanmasıydı. İşte "hür doğmuş İngilizler'in hakları"nın 18. yüzyılda olağanüstü önem kazanması buna dayanıyordu. Thomas Paine, Richard Price ve Joseph Priestley gibi kişilerin öncülüğünde 1789 Fransız Devrimi'ne sağlanan ateşli destekte bile, Britanya sisteminin yapısında zaten bulunan, ama 18. yüzyıldaki kargaşanın talihsiz bir şekilde boğmuş olduğu hakların verilmesine yönelik halk egemenliği talebi esastı. 1691'den sonra asıl devrimci meydan okumalar İngiltere, Galler ya da İskoçya'dan değil, İrlanda'dan çıktı.

1691'den sonra devletin bekasına yönelik en ciddi tehdit de zaten İrlanda'da oluşmuştu. Yatıştırılmış durumdaki İrlanda yine bir koloni olarak varlığını sürdürüyordu; hükümet, Protestanlar'la sınırlı bir parlamento ve Westminster'ın dayattığı bir yönetim arasında bölünmüş durumdaydı. Artık Britanya valileri Katolikler'in kendi ibadetlerini yapmasına ses çıkarmıyordu gerçi ama,

Şanlı Devrim'den beri de Britanya yasalarına göre, Katolikler devlet hizmetine girememekteydi. 1782-83'te, Britanya'nın Kuzey Amerika'da toprak kaybetmesinin dolaylı bir sonucu olarak, İrlanda parlamentosu daha geniş yetkilere ve özerkliğe kavuştu. Sonra, 1800-01'de Britanya, bunun yerine İrlandalı Protestanlar'ı doğrudan Britanya parlamentosuna bağlamaya çalıştı; İrlandalı Katolikler ile Protestanlar arasındaki siyasal eşitsizliği daha da keskinleştiren bir adımdı bu. Arazilerin büyük bölümü Protestan toprak sahiplerinin elindeydi ve Ulster dışındaki bütün yerlerde de toprağı işleyenlerin hemen hemen hepsi Katolik'ti. Bu arada İrlandalılar hâlâ birer savaşçıydı; artık kıta ordularına büyük sayıda paralı asker veriyorlardı ve bunlardan biri de, Britanya'nın 1688 ile 1815 arasında arka arkaya savaşa girdiği Fransız ordusuydu.

Britanya hükümeti, Amerika'da yürüttüğü savaşların baskısıyla, Katolik İrlandalılar'ı silahlandırma konusundaki isteksizliğini 1770'lerde yendi. Durumu hafifletme amacıyla 1778'de çıkarılan Katolikler'e Yardım Yasası'yla Katolikler'e birkaç taviz verildi; mesela artık Katolik askerler, din değiştirme zorunluluğu olmaksızın tahta bağlılık yemini edebileceklerdi. İskoçya ve İngiltere'de bu tavizleri genişletme önerileri, Büyük Britanya'da önemli çatışmalara yol açtı; bunlardan biri de Londra'da 1780'de çıkan ünlü Gordon Ayaklanması'ydı. Bir yandan da, İrlandalı askerler Amerika'da çarpışırken yurdu korumak üzere oluşturulan silahlı Protestan Gönüllüler, İrlanda ulusal siyasetinde önemli bir güç haline gelmişti.

İki türden yerel çatışma kesişmekteydi. Bir yanda, Avrupa'daki en uzun süreli kırsal mücadelelerden biri yaşanıyor, kiracı çiftçiler toprak sahipleriyle ve onları temsil eden güçlerle savaşıyordu; hem Protestanlar hem de Katolikler gruplar halinde örgütlenip fahiş kira ve çiftçileri topraksız bırakma uygulamalarına karşı direnişe geçmişti. Kendilerine Beyaz Oğlanlar ve Meşe Yürekliler gibi isimler koymuşlardı. Diğer yanda (çoğunlukla kasabalarda ve kırsal alandaki aracılar arasında üslenmiş

olan) silahlı Katolik gruplar, Britanya yönetiminin yerel simgelerine, aygıtlarına ve temsilcilerine sık sık saldırılar düzenliyordu. 1790'larda Dublin, Belfast ve başka yerlerde çok daha merkezî yapıda örgütlenmiş bir güç olan Birleşik İrlandalılar ortaya çıktı. Birleşik İrlandalılar, ilk başta parlamentoda reform talebiyle açık ajitasyona girişti; 1792'de Katolik haklarının genişletilmesinde bu ajitasyonun payı vardı. Sonunda Katolikler, bir yüzyıl boyunca seçimlerin dışında kaldıktan sonra, İrlanda'da oy hakkını kazandılar. Ancak Wolfe Tone liderliğinde giderek ayaklanmaya ve Britanya'nın düşmanı olan Fransa'yla işbirliğine yöneldiler.

1796'da bir Fransız kuvveti İrlanda'ya çıkıp Birleşik İrlandalılar'la güç birliği etmeyi denediyse de, başaramadı. Zamanında haber alan Britanya, taze askerî kuvvet göndererek Birleşik İrlandalılar'ı kanlı bir şekilde bastırdı. Mayıs 1798'de Birleşik İrlandalılar, çaresizlik içinde bir dizi korkunç saldırı düzenlediler, ama eşgüdümleri çok zayıftı. Çarpışmaların doğrudan sonucu olarak 30.000 kadar asker ve sivil öldü. Ağustos ve eylülde Fransız birlikleri yetişene kadar ayaklanma bastırılmıştı bile. Britanya kuvvetleri, Wolfe Tone'un bulunduğu Fransız gemisini ele geçirip Tone'u yargıladılar, mahkûm ettiler, ama Tone Kasım 1803'te kendini öldürünce, onu herkese ibret olacak bir şekilde idam etme fırsatını kaçırdılar. 1803'te Robert Emmet'ın yeniden ayaklanma girişimi, Dublin'deki bir sokak gösterisinden ve Emmet'ın idamından başka sonuç getirmedi. Birleşik İrlandalılar'ın 1798'de giriştiği ayaklanma, İrlanda ya da Büyük Britanya'da Britanya gücünü sarsacak kadar etkili olamadıysa bile, devletin 18. ve 19. yüzyıllarda karşılaştığı en ciddi devrimci tehditti. Doğrudan bir sonucu da Pitt'in, 1800-01'de kendi içinde seçime dayalı bir Birleşik Krallık oluşturmayı başarmasıydı.

İrlanda, iki koldan gelişen siyasete geri döndü: Ulusal ve uluslararası ölçekte Katolikler'e Özgürlük adına, ardında da değişen derecelerde bağımsızlık adına kampanyalar; yerel ve bölgesel ölçekte ise toprak sahipleri ile soylulara karşı gerilla savaşı. Bunların her ikisi de geniş bir taban toplamakla birlikte, 19.

yüzyılda ikisi de devrimin sınırına yaklaşamadı. 1848'de Genç İrlanda eylemcilerinin ayaklanma girişimi ağır bir yenilgiyle sonuçlandı, ama geride bıraktığı devrimci örgütlenme, on yıl sonra hem İrlanda hem de Amerika Birleşik Devletleri'nde Fenianlar'ı kuracaktı. 1867'deki Fenian ayaklanması, yerleşik otoriteye ciddi bir tehdit oluşturmaktan uzaktı. Siyasetteki bu iki kolun zaman zaman çakıştığı da oluyordu; mesela 1879-82 yıllarındaki Toprak Savaşı'nda, bir yandan gerillalar toprak sahiplerinin mülklerine saldırılar düzenlerken, arazilerin boşaltılmasına ve kira artışlarına karşı da gösteriler, boykotlar ve toprakları savunmaya yönelik çeşitli eylemler düzenlendi. Bu yöntemlerin ikisi de etkisini gösterdi: Biri parlamentonun Protestan iktidarının gücünü kısıtlamaya ve yeni bir mülk dağıtımına yönelik önlemler almasını, diğeri de İrlanda'nın uzaktan yönetilemeyecek bir ülke olarak tanımlanmasını sağladı.

1914'te artık Ulster'da Birlikçiler, Güney İrlanda'da da Britanya karşıtı militanlar silahlanmakta, talim yapmakta ve birbirlerini tehdit etmekteydi. I. Dünya Savaşı sırasında İrlandalı milliyetçiler, Britanya'nın gücünü savaşa vermesinden ve İrlandalılar'ın da olası bir askere alınmaya karşı olmasından yararlanarak, silaha sarılıp cumhuriyet ilan ettiler; ancak sonuç ağır bir yenilgi oldu. Ama bu yenilgi, İngiltere ile İrlanda arasındaki çizgiyi her zamankinden daha fazla netleştirdi ve –uzun zamandır muhalif bir azınlık olarak varlığını sürdüren– Sinn Féin'in savaştan sonra harekete geçmesini kolaylaştırdı. Sinn Féin, açık bir şekilde bağımsızlığa vakfetmişti kendini. 1919'da Britanya ile İrlanda yine savaşmaktaydı, ama artık gerilla savaşı ile misillemeye dayanan ölümcül bir mücadeleydi bu. 1921'de, bir antlaşmayla Özgür İrlanda Devleti'ne dominyon* statüsü verilmişti; Kuzey İrlandalı seçmenler, derhal bu seçeneği reddetti.

Bugün Uluslar Topluluğu'nu oluşturan devletlere II. Dünya Savaşı öncesinde verilen ad. Dominyonlar, imparatorluk çatısı altında, hükümdara bağlılık temelinde, kendi iradeleriyle bir araya gelmiş, iç ve dış işlerinde bağımsız, eşit statüye sahip devletler olarak tanımlanmıştı. Bunlar, uluslararası ilişkilerinde bağımsız olmakla birlikte, Birleşik Krallık'la ve kendi aralarında olan ilişkilerinde "yabancı devlet" statüsünde değildi./ÇN

Bunun üzerine Kuzey İrlanda'da yeniden başlayan gerilla savaşı, aralıklı olarak günümüze dek sürdü. Güney'de, Büyük Britanya'yla yapılan antlaşmadan yana olanlar ile cumhuriyet isteyenler arasında 1923'e kadar açık bir iç savaş vardı. 1937 ile 1949 arasında Özgür İrlanda Devleti, Britanya İmparatorluğu'nun kıyısında belirsiz bir konumda kaldı ve II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını korudu. 1949'da İrlanda parlamenetosu *(Dáil)*, devletin bir cumhuriyet olduğunu ilan ederek Uluslar Topluluğu ile arasındaki belirsiz bağları kopardı. Bu kopuş büyük bir coşku yaratmış, ama açık bir devrimci durum ortaya çıkmamıştı.

Ancak Birleşik Krallık, hâlâ Kuzey İrlanda'daki altı ilin denetimi üzerinde hak iddia etmekteydi. 1968'den itibaren, Katolik azınlık adına yurttaşlık hakları talebiyle yapılan gösteri yürüyüşlerinde polisle ve Protestan karşı göstericilerle şiddetli çarpışmalar yaşandı; sonunda Britanya hükümeti, ertesi yıl ülkeye asker gönderdi. Mücadele gevşeyip silikleştiyse de, o zamandan beri her yıl Britanya askerleri, Protestan eylemciler, İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun çeşitli fraksiyonları ve her taraftan başka silahlı güçler arasında gerilla savaşı patlak vermektedir. Britanya yetkilileri baskı, uzlaşma ve yardım seçenekleri arasında birçok bileşimi denemiş, ancak bunların hiçbiri iç savaş durumunu sona erdirememiştir. Britanya otoritesinin fiilen hükmünün olmadığı köylerle mahallelerin varlığı düşünülecek olursa, Kuzey İrlanda'da 1969'dan 1992'ye kadar geçen dönemi kesintisiz bir devrimci durum olarak görebiliriz.

Geriye dönük olarak incelediğimizde, İrlanda ile İngiltere arasındaki ilişkilerin tarihi tek bir uzun milliyetçi devrim gibi görünmektedir. 1492 ile 1992 arasında kimi İrlandalılar'ın, hemen hemen her noktada İngiliz hakimiyetine karşı mücadele verdiği tartışma götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte, 500 yıllık dönem içinde İrlanda devrimlerinin örgütlenişindeki köklü değişimi gözden kaçırmamamız gerekir. On altıncı ve 17. yüzyıllarda İrlanda'da kolektif eylemin etkili birimleri büyük ölçüde savaş bey-

lerinin öncülüğündeki hami-himaye edilen zincirlerinden oluşuyordu. Bunlardan hiçbiri, hiçbir zaman diğerlerine karşı açık bir öncelik kazanamadı; dolayısıyla da İngiltere'den kesin biçimde bağımsızlık kazanılması, ürkütücü bir soruyu gündeme getiriyordu: Burayı kim yönetecek? Tepeden aşağı doğru ise İrlanda'daki mücadelelerle ayaklanmalar, açık bir şekilde hanedan düzeyinde devrimci durum kategorisine girmektedir.

İngilizler iktidarlarını genişletip sistemli bir şekilde Katolik toprak sahiplerini yerinden ettikçe, hanedan düzeyindeki devrimci durumlar da yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlarla birleşti; burada yerel topluluklar, dışarıdan gelenlere karşı kendi Katolik kimliklerini savunmaktaydı. Ancak 19. yüzyılda, Avrupa'nın başka yerlerinde sınıf ittifakı ve ulus düzeyindeki devrimler genelleşirken, İrlanda davasının da ulusal ölçekte halka mal olduğuna tanık oluruz. Daniel O'Connell gibi kitle örgütçüleri bu halka mal oluş sürecini ileri götürdü; bir yandan da İrlanda'nın resmen Birleşik Krallık ile bütünleşmesi, bu sürecin olası sonuçlarını çarpıcı biçimde belirginleştiriyordu. Devrimci eylemlilik, farklı sınıflardan Katolikler'i Protestan toprak sahiplerine karşı birleştirdiği ölçüde, sınıf ittifakı siyasetine de katıldı. Ama bütün olarak bakınca, ulusal dayanışma biçimleri –baskı altındaki homojen bir halkın kendi bağımsız devletini kurmaya hakkı olduğu savı– hakimdi. İrlanda ve Britanya devletlerinin gerçek karakterindeki değişimler, hanedan ve yerel topluluk düzeyindeki devrimlerden ulusal düzeye doğru ilerleyen evrimin sebebiydi.

Peki ya bir bütün olarak Britanya Adaları? Belli başlı üç Britanya devletinin siyasi tarihlerini kabaca evrelere ayırarak Tablo 4.3'teki gibi şemalaştırmak mümkündür. Bu şema çok fazla basitleştirilmiştir, ama İngiltere, Galler ve İskoçya'nın kısmen bütünleşmesi ile İrlanda'nın sürekli olarak ayrı kalması arasındaki karşıtlığı göstermektedir; 1960'lar ve sonrasında İskoçya ile Galler'de gelişen zayıf milliyetçi hareketler, bu karşıtlığı pek değiştirmez.

Tablo 4.3 Üç Britanya Devletinin Siyasi Tarihi (1492-1992)

1492-1603	devletin saldırgan çalkantılı biçimde yayılması	İngiltere'yle mücadele, devletin orta derecede yayılması	toprakların parçalar halinde fethi
1603-1714	devrimci mücadele ve pekişme	pekişme, mücadele, Bri tanya ile bütünleşme	direnen, ama gitgide yatışıp denetim altına alınan koloni
1714-1815	genişleyen, savaş ve fetihler yapan devlet	azalan direnç, artan bütünleşme	görüşmeler, gerilla savaşı, Britanya'yla kısmi bütünleşme
1815-1914	kapitalist, imparatorluk devletinin pekişmesi	devletin genişlemesi, sınırlı çatışmalar	gerilla savaşı, ekonomik bunalım, yarı koloni statüsü
1914-1945	savaşın hakim olduğu kapitalist imparatorluk	devletin merkezileşip yayılması	bağımsızlık savaşına varan gerilla savaşları, devletin pekişmesi, sınırlı mücadele
1945-1992	dağılan imparatorluk, kapitalist refah devleti, siyasal uzlaşma	orta düzeyde gerileme, ekonomik çöküş, sınıklı çatışma	Güney'de devletin genişlemesi, Kuzey'de gerilla savaşı

Britanya devletleri ile askerî güçlerinde meydana gelen bu dönüşümler, 1492 ile 1992 arasında devrimci durumların ve sonuçların karakterini köklü biçimde değiştirmiştir. 1689'dan sonra İrlanda dışındaki yerlerde devletin, yurttaşları karşısındaki askerî gücünün olağanüstü biçimde büyümesi, etkili bir devrimci ittifakın oluşması ihtimalini sınırlandırıyordu; mücadele devam etti, ama yönetici sınıflar arasında göreli bir mutabakatla oluşturulan mecra-

larda. Parlamentonun gitgide ağırlık kazanması da aynı şekilde popüler siyaseti, iktidar sahiplerine saldırmaktansa ulusal yasama organını etkilemeyi hedef alan kanallara yöneltti. 1750 ile 1900 arasında devletin askerî gücü genişlerken, sıradan halkla girilen pazarlıklar, sistemde kimi demokratik ve popüler unsurlar – örgütlenme hakkı, oy hakkının genişletilmesi, refah yasaları çıkartılması– yarattı. Sonuç olarak, İngiltere, Galler ve İskoçya'da ciddi devrimci durumlar ortadan kalkarken, İrlanda'da tekrar tekrar boy göstermeye devam etti.

5

Fransa ve Başka Fransalar

Bretonlar, Fransızlar'a Karşı

Temmuz 1488'de, Bretanya Dükü II. François'nın egemen devletini Fransız saldırısından korumak için topladığı orduda 6.400 Breton, ama bunun dışında da 3.500 İspanyol, 800 Alman ve 400 İngiliz vardı. Ordu, 15.000 kişilik iyi silahlanmış bir Fransız kuvvetiyle karşı karşıya geldi: Bu kuvvet, Fransızlar, İsviçreliler ve Napolililer'den oluşuyordu. "Breton" ve "Fransız" kuvvetlerini karşı karşıya getiren ilk meydan savaşı değildi bu, ama sonuncalardan biri olacaktı. Bretonlar, savaş meydanında 6.000 ölü bıraktı, Fransızlar ise 1.500. Bu savaşla ve kısa bir süre sonra II. François'nın ölümüyle birlikte Fransız sarayı, yüzyıllar süren mücadelenin ardından bu küçük denizci komşusu üzerinde hemen hemen kesin bir denetim kurmuş oluyordu.

1488 savaşı, Fransa Kralı VIII. Charles için egemen devletler arasında bir çarpışma değildi açıkçası. On üçüncü ve 14. yüzyıllarda arka arkaya bütün Breton dükleri, Fransa'ya bağlı olduklarını kabul etmişlerdi. Yüz yılı aşkın bir süre boyunca da Breton mahkemelerindeki taraflar, davalarını Paris parlement'ına götürmüştü; Fransız kralının Bretanya'da süzerenlik iddiasını destekleyen bir durumdu bu. 1485'te Bretanya Dükü kendi parlement'ını egemen ilan ettiğinde, Fransız sarayı Soylular Meclisi'ni topladı ve II. François gıyabında vatana ihanetten mahkûm edildi (1488). Fransa'nın Bretanya'ya düzenlediği saldırı, bu mahkûmiyet kararına dayanıyordu. İntikam tutkusu, saldırgan kralların dikkate değer bir özelliği olmuştur hep.

Fransa'nın silahlarını biledigi bir dönemdi bu. Kırk yıldır

Fransa kralları VII. Charles, XI. Louis ve VIII. Charles, Yüz Yıl Savaşı'nın darmadağınık bıraktığı ülkeyi toparlamaya çalışıyordu. Anjou, Bar, Maine ve Provence, yakınlarda sarayın doğrudan denetimine girmişti. 1490'larda da sadece Bretanya değil, aynı zamanda Burgonya, Napoli ve Milano da bu denetim alanına sokulmaktaydı. İspanya hükümdarları Fernando ile Isabel, Habsburg hanedanından Maximilian (kısa bir süre sonra Kutsal Roma-Germen İmparatoru olacaktı) ve İngiltere Kralı VII. Henry, Fransız yayılmasını durdurmaya çalışıyordu: hepsi de Breton davasına destek vermiş, ama ülkelerinin bu kadar yakınında çarpışan Fransız ordularını durdurmayı başaramışlardı. Bretanya ile Fransa arasında yapılan Sablé Antlaşması'nın (1488) koşullarından biri, bütün yabancı askerlerin Bretanya'dan çıkarılması, bir başkası ise tahtın 20 yaşındaki vârisi Anne de Bretagne'ın müstakbel kocaları konusunda Fransa kralına veto hakkı verilmesiydi.

1489'da Anne'ın taç giymesinden kısa bir süre sonra Bretanya, kendisini destekleyenler, Fransız kuvvetleri ve Anne'ın evliliği ile veraseti konusunda söz sahibi olmaya çalışan Breton senyörler arasında üçlü bir savaşa sürüklendi; Habsburg ve Tudor orduları yine müdahalede bulundu, ama bu kez görünüşte Anne'ın tarafındaydılar. Yine de Fransızlar bir kez daha baskın geldi; bu kez iyi de oldu. Baş döndürücü bir hızla gerçekleşen bir dizi saflaşma, görüşme ve gözdağı vermenin ardından, 1491'de Anne, Fransa Kralı VIII. Charles ile evlendi. (1498'de Charles ölünce, halefi XII. Louis Anne'ın yeni kocası oldu; bu manevrayı gerçekleştirebilmek için, XI. Louis'nin kızı Jeanne'la olan evliliğini feshederek bir skandal yaratmıştı.) Charles, Roussillon ile Cerdagne dışında İspanya'yı ele geçirdiği gibi, İmparatorluk ve İngiltere ile de barış yaptı. Durumunu güçlendirmesinden yararlanarak bir süre sonra İtalya'yı işgale kalkıştı. Sonraki 40 yıl boyunca Fransa kralları, bütün enerjilerini İtalya seferlerine verecek, ama sonunda başarısızlığa uğrayacaklardı.

Soru: 1488-91 yıllarındaki Breton mücadeleleri devrimci

nitelikte miydi? *Cevap:* Her zaman olduğu gibi cevap, devrimden ne anladığınıza bağlı. Bu kez cevabı etkileyen bir koşul da, o zamanın Bretanya'sını Fransa'nın bir parçası olarak kabul edip etmediğimiz _ mücadeledeki taraflar da zaten bunun için birbirleriyle savaşıyordu! 1488'de Fransa'yı, Bretanya'nın da sınırları içinde bulunduğu üniter bir devlet, Bretanya Dükü II. François'yı da ihanet halinde bir vasal kabul edersek, Bretanya'daki durumu devrimci olarak nitelememiz gerekir. Bretanya'nın fiilen Fransa'yı boyun eğmesi (sonunda 1532'deki birlik antlaşmasıyla hukuki nitelik kazanmıştır), 1491'de alman sonucu bile devrimci olarak tanımlayabiliriz. Bretanya ile Fransa'yı iki ayrı egemen devlet kabul etmemiz durumunda ise 1488-91'deki çatışmaları, Bretanya'da iç savaşın eşlik ettiği bir dizi uluslararası savaş saymaya doğru gideriz; bu savaşların sonucunda da bir devlet diğerini fethetmiştir.

Eninde sonunda tanımlamaya bağlı olan ve mutlak bir nitelik taşımayan bu kararlar, ışığa çıkardıkları siyasi durumlardan daha az önem taşımaktadır. On beşinci yüzyıl sonlarında Fransa, sınırları kesin biçimde tanımlanmış, konumunu pekiştirmiş bir merkezî yönetime bağlı bir ülke değildi; değişik biçimlerde ve çoğu kez koşullara göre Fransız hükümdarı ile müttefiklerine bağlanan dağınık topraklardan oluşuyordu. Mesela Bretanya, 1536'ya kadar ayrı bir düklük olarak sürdürdü varlığını. Kendi yarı bağımsız zümreleri *(États)* 1789 Devrimi'ne dek gelişip güçlenirken, *parlement*'ı 1553'e kadar diğer Fransız mahkemeleriyle düzenli bir ilişki kuramadı.

Zamanının bütün büyük Avrupa devletleri gibi Fransız devleti de, önemli ölçüde özerkliğe sahip aracılar yoluyla hüküm sürüyor, farklı sınıflar ve bölgelerle çok çeşitli biçimlerde anlaşmalar yapıyor ve tebaasından da vergi dışında nispeten az şey talep ediyordu. O günlerde devrimci durumlar, esas olarak sarayın iktidarını ya da gelirlerini önemli ölçüde genişletme çabasından kaynaklanır veya egemenlik üzerinde hak iddia eden rakip taraflar arasındaki çatışmalardan doğardı. Fransa ile Bretanya arasındaki

mücadelenin de gösterdiği gibi, bu üç koşul çoğu kez iç içe geçmiş oluyordu.

Uzun vadede Fransa, İber ve Balkan yarımadalarına göre çok daha az, Britanya Adaları'ndan da bir ölçüde daha az devrimci durum yaşadı. Fransa kralları, geniş bir egemenlik alanını tek bir merkezî devlet altında toplamayı başardılar sonunda; İber Yarımadası'nda, Balkanlar'da ve Britanya Adaları'nda asla gerçekleşmeyen bir şeydi bu. Fransız sarayı ile ona bağlı kurumlar, girdikleri savaşları sürdürebilecek para, malzeme ve insan gücü için nüfusa baskı uyguladılar. Yoğun çabalar ve mücadeleler aracılığıyla Fransız devleti, çeşitli bölgelere özerklik ve ayrıcalık tanımak zorunda kaldı. Sonuçta da, günümüzde Fransa'yı meydana getirecek olan topraklarda son 500 yıl boyunca, Avrupa'nın benzer bölgelerine göre devrim riskine açık daha az devlet _aslında tarihin büyük bölümünde sadece bir devlet_ ve dolayısıyla daha az devrimci durum ortaya çıktı.

Bununla birlikte, 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa, vergi yüzünden başlayan bölgesel ayaklanmalar, arka arkaya gelen Katolik-Protestan savaşları ve Fronde dahil birçok devrimci durum yaşadı. Fransa, 18. ve 19. yüzyıllarda çok daha seyrek olarak devrimin kıyısına kadar geldi, ama bir kez geldiğinde de bütün görkemiyle yaptı bunu: 1789-99, 1830, 1848-51 ve 1870-71, Avrupa'nın en önemli devrimci bunalımlarını gösteren yıllar oldu. Bu tarihlerden sonraki yıllar, sınıflar ve siyasi gruplar arasında sert mücadelelerle geçti, ama II. Dünya Savaşı'nın son ayları dışında, Fransa'nın metropoliten bölgelerinde tam olgunlaşmış başka bir devrimci durum görülmedi. O ayların ne ölçüde devrimci nitelik taşıdığına karar vermek için de, zorlu bir soruyu cevaplamamız gerekir: Vichy ve Nazi güçleri, 1944 sonrasında halktan ne kadar destek alabilmiştir? Temel bağlılıklara ilişkin soruları bir yana bırakırsak, taraflara gösterilen bağlılıklar arasındaki dengenin 1944 sonrasında hızla değiştiği, dolayısıyla da devrimci durumun özü olan çok sayıda iktidar odağının ancak geçiş döneminde oluştuğu görülür.

Fransız kolonileri ile denizaşırı topraklarındaki silahlı mücadeleleri, dış savaşlar envanterinden devrimci durumlar kataloğuna geçirecek olursak, dengenin büyük ölçüde değişeceği kesindir: 1958 darbesi, Cezayir'de iktidara pied noir el konmasından kaynaklanmış ve Fransız askeri, Çad gibi karışıklıklarla dolu eski sömürgelerde de günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyıldan beri Fransız devleti, kendi toprakları içinde anlamlı bir süre devam eden bir devrimci durum yaşamadı. Kilise ile devletin ayrılması (1905'te doruğa tırmanmıştı) ve 1936'nın oturma eylemleri gibi keskin mücadeleler bile, devlette önemli bir bölünme olmaksızın gerçekleşti. 1958'de de Gaulle'ü iktidara getiren darbede, metropoliten bölgelerde devlet denetiminde açık bir bölünme olmadı; ciddi bir ayaklanma tehdidi altında iktidar pürüzsüz el değiştirirken, Ulusal Meclis istemeye istemeye de olsa de Gaulle'e olağanüstü yetkileri vermişti. Önceden devrimlerle çalkalanan devlet, 1880'e gelindiğinde çok az Avrupa devletinin yapabildiği ölçüde pekiştirmişti iktidarını.

Sık devrimci durumlardan, ender görülen devrimci durumlara geçiş, bu dönemin büyük bölümünde bir dünya gücü olarak varlık gösteren, Avrupa savaşlarında esaslı bir rol oynayan, muazzam bir imparatorluk kuran, dünyanın pek çok köşesiyle ticaret yapıp buralara müdahale eden bir devlette gerçekleşti. Dış savaşlar kataloğu (bak. Tablo 5.1), bu konuda yeterince bilgi vermektedir; Avrupa'daki genel çatışmalarla başlayan tablo, Amerika kıtası ile Afrika'ya, oradan da Çin, Çinhindi ve Ortadoğu'ya uzanır. Fransa'nın, uzun zamandır bu alanda uzmanlaşmış olan Felemenk ile Britanya gibi deniz gücüne değil de, büyük kara ordularına dayanması sonucunda ülke içinde geniş, sağlam bir bürokrasi ile ürkütücü bir askerî güç ortaya çıkmıştır.

Tablo 5.1 Fransa'nın Dışarıdaki Savaşları (1492-1992)

1489-92	İngiltere, Fransa, İmparatorluk ile savaş
1495-96	İtalya seferi
1499-1504	Kutsal Birlik Savaşı

1508-10	Cambrai Birliği Savaşı
1511-13	Kutsal Birlik Savaşı
1515-16	İtalya savaşları
1521-25	İtalya savaşları
1528-29	İmparatorluğa karşı savaşlar
1542-44	Avrupa savaşı
1542-43	İsveç iç savaşına müdahale
1549-50	İngiltere'yle savaş
1552-55	İmparatorluk'la savaş
1555	Brezilya'da Portekiz'le savaş
1556-59	Avrupa savaşı
1559-60	İskoç iç savaşına müdahale
1565	Florida'da İspanya'yla savaş
1566-67	Brezilya'da Portekiz'le savaş
1566-68	İspanya-Felemenk savaşına müdahale
1572-1609	İspanya-Felemenk savaşına müdahale
1582-83	Azor Adaları'nda İspanya'yla savaş
1588	Savoia'yla savaş
1590-98	Savoia'yla savaş
1594-98	İspanya'yla savaş
1600-01	Savoia'yla savaş
1609	Tunus'a karşı savaş
1619	Cezayir'e karşı savaş
1624-26	Valtellina Savaşı
1628-31	İmparatorluk ve İspanya'yla savaş
1629	Fas'a karşı savaş
1635-48	Otuz Yıl Savaşı
1635-59	İspanya'yla savaş
1644-69	Venedik-Osmanlı savaşına müdahale
1647-48	İspanya-Napoli savaşına müdahale
1663-64	Osmanlı-Avusturya savaşına müdahale
1665-67	İngiliz savaşı
1666	Tunus'a karşı savaş
1667-68	İntikal Savaşı
1670-72	Tunus'a karşı savaş
1672-79	Felemenk savaşı
1682-83	Cezayir'e karşı savaş
1683	İrokua savaşı
1683-84	İspanyol savaşı

1687-89	İrokua savaşı
1688-89	Cezayir'e karşı savaş
1688-97	Augsburg Birliği Savaşı
1689-91	İrlanda'ya müdahale
1701-14	İspanyol Veraset Savaşı
1710-11	Brezilya'da Portekizliler'e karşı savaş
1718-20	İspanyol savaşı
1733-35	Polonya Veraset Savaşı
1740-48	Avusturya Veraset Savaşı
1741	Tunus'a karşı savaş
1754-56	Kuzey Amerika Savaşı
1756-63	Yedi Yıl Savaşı
1778-83	Amerikan Bağılsızlık Savaşı
1792-1802	Fransız Devrim Savaşları
1803-15	Napolyon Savaşları
1821-29	Yunan ayaklanmasına müdahale
1830	Cezayir'in istilası
1830-33	Belçika devrimine müdahale
1833	Annam'a karşı savaş
1838-39	Meksika'ya müdahale
1839-47	Cezayir'in istilası
1839-52	Arjantin-Uruguay savaşına müdahale
1844	Fas'a karşı savaş
1854-56	Kırım Savaşı
1856-60	Çin'de savaş
1857-61	Senegal'in istilası
1859	Lombardiya savaşı
1860	Suriye savaşına müdahale
1861-67	Meksika seferi
1870-71	Fransa-Prusya Savaşı
1873-74	Tonkin savaşı
1881-82	Tunus'un istilası
1881-85	Senegal'in istilası
1882-85	Tonkin savaşı
1883-85	Madagaskar'ın istilası
1890-92	Senegal'in istilası
1890-94	Sudan'a karşı savaş
1892-94	Dahomey'in istilası
1893	Siyam'a karşı savaş
1893-95	Tuareg savaşı

1894-95	Madagaskar'ın istilası
1896-97	Yukarı Volta ve Nijer'in istilası
1900-01	Çad'ın istilası
1900-01	Çin'deki Boxer Ayaklanması'na müdahale
1900-11	Orta Afrika'nın istilası
1907-11	Fas'ın istilası
1912-17	Fas'a karşı savaş
1914-18	I. Dünya Savaşı
1917-21	Rus Devrimi'ne müdahale
1919-20	Rusya-Polonya Savaşı'na müdahale
1919-26	Rif savaşı
1920	Suriye savaşı
1920-22	Yunan-Türk savaşına müdahale
1925-26	Suriye savaşı
1930-31	Vietnam'da savaş
1939-45	II. Dünya Savaşı
1940-41	Tay savaşı
1945	Suriye savaşı
1946-54	Çinhindi savaşı
1947	Madagaskar savaşı
1952-54	Tunus savaşı
1953-56	Fas savaşı
1954-62	Cezayir savaşı
1955-60	Kamerun savaşı
1956	Mısır'a karşı savaş
1957-58	Batı Sahra Savaşı
1962-92	Çad'a müdahale

Bu arada Fransa, bir yandan da sermaye dünyasında önemli bir güç haline gelmişti. Paris havzasının büyük ticari çiftliklerinden Alpler'deki çok yönlü zanaatlara, Marsilya, Bordeaux ve St. Malo'da denizciliğe kadar Fransa ekonomisinin büyüklüğü ve çeşitliliği bile devletin önem kazanması için yeterliydi. Britanya ile Almanya, sanayi üretiminde sonunda Fransa'yı geçecek olsa da, incelediğimiz beş yüzyıldan üçünde Fransa'nın, Avrupa'da ekonominin öncü gücü olduğu öne sürülebilir; 19. ve 20. yüzyıllarda bile Fransa'da üretim, muazzam boyutlara varmıştır. Sözgelimi, Tablo 5.2'de (Bairoch 1976: 281; rakamlar, 1960 itibarıyla ABD doları

üzerinden verilmiştir) gösterilen gayri safi milli hasıla hesaplarına bakalım. Bu hesaba göre, 1830'da, ancak çok daha büyük bir nüfusu olan Rusya (1830'da Fransa'nın 32 milyon nüfusuna karşılık, Rusya'da yaklaşık 62 milyon insan yaşıyordu) Fransa'dan daha zengin bir ekonomiye sahiptir; 1913'te ise sadece Rusya, Almanya ve Birleşik Krallığın ekonomisi Fransa'nınkinden büyüktür. Kısacası Fransız ekonomisi, Almanya ve Birleşik Krallık karşısında güç kaybetmekle birlikte, büyümeyi sürdürüyordu

Tablo 5.2 Avrupa'da tahminî gayri safi milli hasıla hesapları (1830-1913)

Ülke	1830	1860	1913	Yıllık ortalama büyüme hızı (%) 1830-1913
Almanya	7.235	16.697	49.760	2,4
Avusturya-Macaristan	7.210	11.380	26.050	1,6
Belçika	1.098	2.882	6.794	2,2
Birleşik Krallık	8.245	19.628	44.074	2,0
Bulgaristan	?	616	1.260	1,4*
Fransa	8.582	16.800	27.401	1,4
Hollanda	913	1.823	4.660	2,0
İspanya	3.600	5.300	7.450	0,9
Portekiz	860	1.175	1.800	0,9
Romanya	?	950	2.450	1,8*
Rusya	10.550	22.920	52.420	2,0
Sırbistan	?	345	725	1,4*
Yunanistan	?	365	1.540	2,8*
Avrupa	58.152	114.966	256.845	1,8

Fransa, 1830'da Avrupa'daki gayri safi hasılanın kabaca yüzde 15'ini, 1913'te de yüzde 11'ini üretiyordu. On dokuzuncu yüzyılda nüfus artışının çok yavaş olması, Fransa'nın diğer ülkelere göre ekonomik gücünü azalttı; ancak kişi başına yapılan hesaplamalarda (Tablo 5.3; yine 1960 itibarıyla ABD doları üzerinden) Fransa, rekabetteki yerini koruyordu: 1830'da Avrupa ortalamasının yüzde

10 üzerinde, 1860'ta yüzde 40, 1913'te de yüzde 30 üzerindeydi (Bairoch 1976: 286).

Tablo 5.3 Avrupa'da kişi başına tahminî gayri safi milli hasıla hesapları (1830-1913)

Ülke	1830	1860	1913
Almanya	245	354	743
Birleşik Krallık	346	558	965
Fransa	264	437	689
Rusya	170	178	326
Avrupa	240	310	534

Kentlerin dağılımına bakınca da benzer bir tablo çıkar ortaya. 1492 itibarıyla bir bütün olarak Fransa'da kentleşme ve ticaret, Britanya Adaları'ndan da İber ve Balkan yarımadalarından da daha ilerideydi; bununla birlikte, ülkenin ancak kuzeydoğu köşesi Felemenk'in yoğun kentli-ticari hayatıyla boy ölçüşebilecek durumdaydı. O dönemde, Paris (yaklaşık 100.000 nüfus) daha büyük olduğu halde bölgede ticari üstünlük konusunda Paris ile Lyon (50.000) arasında bir çekişme vardı; İtalya'nın finans ve ticaret dünyasıyla bağlantısı, Lyon'un daha fazla öne çıkmasını sağlamıştı. O zamanlar nüfusu 10.000 ve üzerinde olan Fransız kentleri arasında Arras, Bordeaux, Dijon, Marsilya, Nantes, Rennes, Rouen ve Toulouse bulunuyordu. O zamanlar Fransa'dan bağımsız olan komşu Lorraine'deki Metz ile Strasbourg da 10.000 sınırını aşan kentlerdi.

1800'e gelindiğinde Paris'in Fransız kentleri arasındaki üstünlüğü iyice kesinleşmiş durumdaydı; bu arada Bordeaux, Caen, Lyon, Marsilya, Metz, Montpellier, Nantes, Nîmes, Orléans, Reims, Rouen, Strasbourg, Toulon ve Toulouse'un _1492'dekine çok benzer bir liste_ hepsinin de nüfusu 30.000'in üzerindeydi. 1492'deki hiyerarşiyi, üç kentsel ağın kesişmesi olarak görebiliriz; bunlardan biri, Akdeniz ile Atlas Okyanusu'ndaki ticari faaliyetleri

temsil ederken, ikincisi Flandre, Güneydoğu İngiltere ve Kuzey Almanya ticaretine bağlanmış, üçüncüsü de Fransa tahtıyla idari bağlar kurmuştur. On beşinci yüzyıl sonları ile 1789 Devrimi arasında monarşi, bu ağları ulusallaştırma yönünde ilerleyerek sonunda ikiye indirdi: Yukarıdan aşağı doğru gelişen idari bir ağ ile aşağıdan yukarı doğru gelişen ticari bir ağ; bunlardan ikincisi, ağırlığı kuzeydoğuya kaymaktaysa da, bütün krallığa yayılmaktaydı.

Sonunda Fransız monarşisi, egemenliğindeki toprakların büyük bölümünde nispeten birörnek yukarıdan aşağı ilişkiler kurdu. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde en büyük siyasal bölünüme göre iki kategori ortaya çıkmıştı: Doğrudan vergilendirme konusunda pazarlık yapma gücü olan yönetim birimleri (pays d'États; mesela Languedoc, Burgonya ve Bretanya) ile özerk yönetimlerin yerini kraliyet mahkemelerine bıraktığı pays d'Élections. Ama bu ayrım, ancak XIV. Louis'nin yönetimi merkezileştirdiği dönemde belirginleşti. 1490'lar ile 1650'ler arasında taht, arka arkaya meydan okumalarla karşılaştı. 17. yüzyılın ortalarına kadar süren bu durum gerçekten ciddiydi, öyle ki Fransa, sonunda ulaştığı nispeten üniter devlet durumu yerine, çokdilli, din açısından bölünmüş, haraç toplayan savaş beylerinin hakimiyet kurduğu pekişik bir imparatorluğa da dönüşebilirdi pekala.

O dönemde hanedan düzeyindeki devrimci durumlar, yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar ve bu ikisinin kesiştiği durumlar hüküm sürüyordu. Fransa'da 16. ve 17. yüzyıllarda, özellikle halk ayaklanmaları ile büyük feodal beylerin krallığa karşı giriştiği manevraların bitişmesiyle önemli devrimci durumlar gelişti. Sonunda, Fronde'un hemen sonrasında XIV. Louis, özel ordu bulundurma yetkileri de dahil özerk soyluların gücünü ellerinden alarak bunları saraya tabi kıldı. Ama Mazarin ile Colbert'in en güçlü olduğu dönemden önce monarşi, birçok kez silahlı direnişle karşılaştı yine. Direniş, iç içe geçmiş iki önemli şekle bürünüyordu: Protestanlar'ın Roma Katolik Kilisesi'nin otoritesini reddetmesi ve savaş nedeniyle konan vergilere karşı kitlesel dire-

niş. Yerel bir ölçekte arka arkaya sınıf ittifakları oluşmasına rağmen, tipik olarak bölgesel ve ulusal devrimci durumlar, hanedan ve yerel topluluk düzeyine ilişkin özellikleri bir araya getiriyordu.

Tablo 5.4 Fransız devletlerinde devrimci durumlar (1492-1992)

1548	Guyenne'de Pitaud ayaklanması
1562-63	Birinci din savaşı
1567-68	İkinci din savaşı
1568-69	Üçüncü din savaşı
1572-73	Dördüncü din savaşı
1574-76	Beşinci din savaşı
1577	Altıncı din savaşı
1578-79	Yedinci din savaşı
1579-80	Sekizinci din savaşı
1585-98	Dokuzuncu din savaşı
1594-95	Güneybatıda Croquant ayaklanmaları
1614-15	Bretanya'da iç savaş
1617	Ana-Oğul Savaşı
1619-20	Ana-Oğul Savaşı
1621-22	Huguenot savaşları
1625	Huguenot savaşları
1627-30	Huguenot savaşları (İngiliz müdahalesi)
1629-30	Croquant ayaklanması
1635-36	Croquant ayaklanması
1637-41	Croquant ayaklanması
1639	Norman isyanı
1643-44	Güneybatı ayaklanması
1648-53	La Fronde
1655-57	Tardanizat ayaklanması (Guyenne)
1658	Sabotiers ayaklanması (Sologne)
1661-62	Bénauge ayaklanması (Guyenne)
1662	Lustucru ayaklanması (Boulonnais)
1663	Audijos ayaklanması (Gaskonya)
1663-72	Angelets çete savaşları (Roussillon)
1675	Papier Timbré, Bonnets Rouges (ya da Torrében) ayaklanmaları (Bretanya)

1702-06	Cévennes ile Languedoc'ta Camisard ayaklanmaları
1768-69	Korsika isyanı
1789-99	Fransız Devrimleri ve karşı devrimleri
1815	Yüz Gün
1830	Temmuz Devrimi
1848	Fransız Devrimi
1851	Louis Napoléon'un darbesi ve ayaklanma
1870	Devletin çökmesi, işgal, cumhuriyetçi ayaklanmalar
1870-71	Birçok yerde Komün
1944-45	Direniş ve Kurtuluş

Protestanlar, Katolikler'e Karşı

Örgütlü Protestanlar, 16. ve 17. yüzyıllarda güçlü, merkezî monarşiye karşı en büyük tehdidi oluşturdu. Protestan Reformu, Avrupa'da tutunabildiği her yerde yerleşik otoriteleri kökünden sarsmıştı. Bunun en önemli nedeni de iktidardaki hanedanların, yönetimde bir müttefik, ordu dışındaki yönetim kademeleri için arpalık ve savaş ile kraliyet yönetimi için bir gelir kaynağı olarak yüzyıllardır Roma Katolik Kilisesi'ne bel bağlamış olmasıydı. Reform'un haritasını çıkartırken, halk arasında ilk anda gelişen tepkinin coğrafyası ile durumun nihai olarak nasıl çözüldüğünü gösteren coğrafya arasında ayrım yapmak zorundayız; zaten Protestanlığın haritası da yaklaşık 1525'ten 1650'ye kadar sürekli değişim geçirmiştir. Fransa, ikinci reform dalgasını, özellikle de Jean Calvin'in adıyla anılanı son derece olumlu karşıladı, ancak sonunda ağırlıklı olarak Katolikliğe döndü. Fransa'nın hikâyesi, Almanya'nınkiyle keskin bir karşıtlık gösteriyordu; orada geniş bölgeler, kitleler halinde Protestan örgütlenmesinin Lutherci devlet versiyonunu kalıcı olarak benimsemişti.

Protestanlar'ın en sağlam üslerini Almanya'da kazanmış olması, birbiriyle ilişkili üç nedene dayanır. İlk olarak, Almanya'nın parçalı egemenlik yapısı içinde papa, İtalya'daki kendi toprakları dışında Avrupa'nın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar çok

özerklik kazanmıştı; bu da, kendini koruyacak din dışı bir güç sağlamaksızın, açık bir hedef durumuna getirdi onu. İkinci olarak, Almanya'nın bölgesel prensleri, reformcu tüccarlarla zanaatkârlardan oluşan kararlı ittifak karşısında din konusunda itaati zorlayacak yetenekten yoksundu çoğu kez. Üçüncü olarak da, birçok belediye ve küçük yönetim, Katolik Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'yla arasına mesafe koymak için _tabii bir yandan da kilise mülkleriyle gelirlerine el koymak amacıyla_ Protestanlığa sarıldı. İşte bu yüzden Saksonya elektörleri (papanın da pek çok Katoliğin de kazığa bağlayıp yakmaktan büyük bir zevk duyacağı) Martin Luther'i, hayatı boyunca papalığın ve imparatorluğun baskısından korudular.

Lutherciliği, Kalvenciliği ya da Zwingliciliği benimseyenlerin hepsi de siyasi anlamda oportunist değildi elbette. Protestan Reformu, yozlaşmış kilise görevlilerine karşı halk arasında uzun zamandır filizlenmekte olan hoşnutsuzluğun ifadesi haline gelirken, bir yandan da halkın kendi inanç ve ibadetlerine yeni bir canlılık, taze bir güç kazandırıyordu. 1524-26 Alman Köylü Savaşı'nda binlerce sıradan insan (Martin Luther'in büyük üzüntü ve öfke duymasına rağmen) Thomas Müntzer'in binyılcı* doktrinleri uğruna hayatını ortaya koymuştu. Nitekim Protestanlığın bir kurum olarak nihai başarısı açısından, Avrupa'da bölgeden bölgeye görülen asıl farklılıklar, Protestan inançların halk arasında destek toplamasından çok, yerel, bölgesel ve ulusal otoritelerin şu ya da bu Protestan inancın yayılmasını engelleme, kabul etme ya da destekleme arasında yaptığı seçime bağlıdır.

Bu çağın parçalanmış devletlerinde, aracı otoritelerin merkezdeki yöneticiyle aynı dine bağlı olup olmaması büyük önem taşıyordu. Aykırı bir dinsel inancı benimsemiş olan hamilerin,

(*) İsa'nın yeryüzüne geri dönerek bin yıl boyunca hüküm süreceği yolundaki inanç. Bazı yorumlara göre de, bin yıllık bir doğruluk ve mutluluk döneminin ardından Isa'nın İkinci Gelişi gerçekleşecek, ardından son yargı gelecektir. Batı tarihinde özellikle büyük toplumsal çalkantı ve dönüşüm dönemlerinde çeşitli biçimlerde binyılcı inanç akımları ortaya çıkmıştır.ÇN

kendi hakimiyetleri altındaki topluluğu sarayın müdahalesine karşı koruma, kendi tebaasından daha fazla bağlılık talep etme ve ülke dışındaki dindaşlarından yardım isteme olasılığı daha yüksekti. Fransa'da tüccarlarla zanaatkârlar Kalvencılığin kitle tabanını oluştururken, yerel düzeyde de Protestanlığı kabul edenler çoğu kez kilise adamları ve yerel oligarşilerle kıyasıya savaşıyordu. Protestanlar, yerel savaşları kazandıkça kilise mallarına el koyup bunları satmaya ya da halkın kullanımına açmaya başladılar; bu yolla kamu borçlarını da ödüyorlardı. Ama ulusal ölçekte açık Protestan-Katolik mücadeleleri, esas olarak Katolik sarayın Protestan soylularla yerel yönetimlerin özerkliğini kısıtlama çabasından oluşmaktaydı. 1560'tan sonraki yüzyıl boyunca bunlar, savaşın getirdiği vergilerle birlikte Fransa'daki devrimci durumların en yaygın nedeni haline geldi.

Luther'in Fransa'da nispeten az yandaşı vardı; mevcut sivil iktidara saygılı otoriter bir kiliseye bağlı kalarak iman yoluyla selamete ermeye dayanan doktrini, sıradan halkın katılımına ve kolektif disipline geniş yer veren daha ayrılıkçı ve popülist Kalvencilik ile Zwinglicilik kadar tutunamamıştı. Calvin'in sürgünde yaşayan bir Fransız olması ve ilk müritlerinin büyük çoğunluğunun Fransızca konuşması da bunda büyük rol oynuyordu. Fransa'da Protestanlık, özellikle aristokrat valilerin Protestan davasına tolerans gösterdiği, hatta destek verdiği büyük kentlerde güç kazandı (Knecht 1989: 8). 1650 dolaylarında da gücünün doruğuna ulaştı; 1561'de büyük Protestan önder Amiral Coligny'nin yaptırdığı bir sayıma göre, bütün Fransa'da 2.150 Protestan kilise cemaati vardı. Sonra da kararlaştırılan silahlı mücadeleler başladı. Protestanlar siyasal güçlerini kaybettikçe, sayıları da azaldı.

1562 ile 1598 arasında Fransa'da bölünme yaratan din savaşlarını hanedan içindeki tipik bir veraset bunalımı başlatmış, aynı şekilde savaşları sona erdiren de, bu uzun veraset bunalımının çözüme bağlanması olmuştu. 1559'daki bir turnuvada Kral II.

Henri ağır yaralanınca, 15 yaşındaki oğlu II. François'ya vekâleten Catherine de Médicis iktidara geldi. Catherine, Guise ailesinin yönlendirmesiyle Protestanlar'a karşı baskıları yoğunlaştırdı; oysa Protestanlar, yeni rejimde daha iyi bir muamele görme umuduna kapılmışlardı. Böylece Protestan hizipler, Bourbon ailesinin iki Protestan prensi olan Antoine ile Louis'den birini tahta çıkarabilmek için arka arkaya komplolara giriştiler. 1560'ta II. François ölünce, yerine 10 yaşındaki kardeşi IX. Charles geçti; Catherine de Médicis de, kaybettiği Navarre Krallığı'nı İspanya'dan geri alabilmek için o zamana kadar giriştiği pazarlıklarda epey taviz koparmış olan Antoine'ın yerine resmen kral naibesi oldu. Bu adım, o zaman Protestan olan Bourbonlar'da iktidardaki Katolik Valois hanedanına karşı daha fazla tepki yaratacaktı.

Bu aşamada Catherine, Protestanlar'a daha fazla hoşgörü göstermeye yöneldi; ama yine de Protestanlar, onun verdiğinden daha fazlasını talep ediyordu. Sonraki iki yıl boyunca Bourbonlar ile Guise'ler ülkede iktidarı ele geçirmek için daha yoğun manevralara giriştikçe, yerel Katolik ve Protestan halk grupları arasında da her zamankinden daha kanlı mücadeleler başgösterdi. Tahtın boş kaldığı bir dönemde açık savaş başladı. Fransa'daki birinci din savaşında (1562-63) kraliyet güçleri, Protestan eylemcilerin ele geçirdiği belediyelere _en başta Rouen ile Lyon_ karşı bir araya geldi. Savaşın sonunda çıkarılan Amboise Fermanı'yla Protestanlar'a önemli siyasal ve dinsel haklar tanındı. İlk savaş, sonraki çatışmalarda geçerli olacak modeli de belirlemişti: Bir ya da iki mevsim devam eden askerî harekâtlar; önde gelen Protestan ve Katolik soyluların savaşın sonucunu belirlemek ve kraliyet iktidarında söz sahibi olmak için manevralara girişmesi; çok az kişinin kalıcı olacağına inandığı bir ateşkes, antlaşma ve ferman.

İkinci savaş (1567-68), ülke içi dinsel bölünmelerin, hanedan çatışmalarının ve uluslararası siyasetin iç içe geçtiği durumlara örnek oluşturuyordu. 1564 ve 1565'te Catherine de Médicis,

maiyetiyle birlikte büyük bir geziye çıktı; Bayonne'da İspanya'daki Alba Dükü'yle yapılacak görüşmeler de (Nisan 1565) gezi programına dahildi. Catherine, Fransız ve İspanyol kraliyet aileleri ile Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu arasında evlilikler ayarlamak için başlatılan görüşmelerde başarı sağlayamazken, Alba da Protestanlar'a karşı daha sert bir tavır takınmaya, bu arada Felemenk'teki Kalvenci ayaklanmalara karşı yardım sağlamaya Catherine'i ikna edebilmek için boş yere çabaladı. Aynı yıl İspanyol kuvvetleri, Florida'ya gönderilen Fransız keşif gücünü imha etti. Saray maiyeti uzun gezisine devam ederken, Guise, Montmorency ve Bourbon aileleri (Fransa'da kraliyet iktidarını ele geçirmek için Valois'ların karşısına çıkan üç büyük rakip) Paris'e asker göndererek başkentin denetimini ele geçirmeye çalışıyordu.

1567'de Alba Dükü, Felemenk'teki isyanı bastırmaya giderken birlikleriyle Fransa'nın doğu sınırından, İspanyol Yolu denen topraklardan geçti. Fransa, bu askerî harekâtı bir tehdit olarak algıladı. Bir an için sankiProtestan ve Katolik Fransız soyluları İspanyollar'a karşı birleşecekmiş gibi görünse de, kısa bir süre içinde örgütlenen Huguenot kuvvetleri sarayı ele geçirmeye girişti ve belli başlı kentlere silah zoruyla hakim oldu. Condé prensinin kraliyet ordularına karşı başlattığı askerî saldırı, Protestanlar'ın denetimindeki toprakların önemli ölçüde genişlemesini sağladı. Yine de Condé, askerlerinin giderek azalması karşısında, önceki savaşın sonucunda varılmış olan şartlara dönülmesini kabul etti.

Bunu 1568-69, 1572-73, 1574-76, 1577, 1578-79, 1579-80 ve 1585-98'de başka Protestan-Katolik savaşları izledi; savaşların arasında antlaşmalar, suikastler, ayaklanmalar, komplolar ve katliamlar oldu. Bu sonuncuların en bilinen örneği, 1572'deki Aziz Bartholomeus Yortusu'nda Protestanlar'a düzenlenen saldırılardı (St. Barthélemy Katliamı); bütün ülkenin kana bulandığı yortu günü, Amiral Coligny'den başlayarak belki 13.000 Protestan öldürüldü. Sonraki savaşlarda, kraliyet iktidarından pay almak, hatta iktidarda tekel kurmak isteyen büyük soylular giderek daha

fazla rol oynadı. Bir yandan da Protestanlar, son derece Katolik olan İspanya'yla savaşta sıkışıp kalmış Felemenkli Protestan ayaklanmacılara yardım göndererek işleri daha da karıştırıyorlardı. 1584'e gelindiğinde Fransa içinde, daha dağınık örgütlenmiş bulunan Protestan kuvvetlere karşı Guise'in liderliğinde muazzam bir Katolik askerî Birlik kurulmuştu. Kitlesel iç savaşlar, ancak Protestan Henri de Navarre'ın tahta çıkıp tekrar Katolik olması, iktidarını zamanla başlıca hiziplere ve parlement'lara kabul ettirmesi ve Fransız yönetimi içinde Protestanlar'ın konumu sağlama almasıyla sona erdi. Protestanlar, kendilerine ait kaleler ve tahkimatlı kentler üzerinde denetim sağladılar. Nantes Fermanı (1598), varılan geçici uzlaşmanın çimentosu oldu.

Ama çimentoya fazla su katılmıştı. IV. Henri, 1610'da öldürülene dek eski dindaşlarıyla ilişkilerini temkinli bir şekilde sürdürdü, ama yerine geçen XIII. Louis ile XIV. Louis, kral olarak enerjilerinin büyük bölümünü Protestanlar'ın avantajlarını kısıtlamak için kullandılar. XIII. Louis, önce öz annesi (Marie de Médicis), Richelieu ve aralarında önde gelen Protestan soyluların da bulunduğu müttefiklerine karşı iktidarını korumak için uğraştı. Daha sonra (artık Richelieu'nün akıl verdiği) Louis, arka arkaya Protestanlar'ın kalelerine saldırdı. Hatta XIII. Louis, La Rochelle'i bile kuşattı; kent, kraliyet ordularına karşı koyabilmek için 1627 ve 1628'de İngiliz yardımına başvuracaktı. Protestan soylular ve yerel yönetimlerle mücadele, daha küçük ölçekte 20 yıl boyunca devam etti.

Korkunç La Fronde şokunu atlattıktan sonra XIV. Louis, Protestan gücünü yavaş yavaş boğmaya başladı; Nantes Fermanı'nı (1685) yeniden uygulamaya koyarak çok daha sıkı bir denetim sağladı. Zaten daha önce de özerk Protestan belediyeleri zayıf düşürmüş, büyük Protestan toprak beylerinin _aslında bütün toprak beylerinin ve soyluların_ özel ordularını kaldırmıştı. Ama güçlü XIV Louis'nin karşısına da, Cévennes ve Vivarais bölgelerindeki köylerle küçük kasabaların yırtıcı Protestan asileri Camisard'lar dikildi (1702-06); ancak ayaklanmacılara maddi des-

tek sağlayacak her türlü varlık, ekin vb'yi imha taktiği uygulayıp bir yandan da kraliyet temsilcilerinin akıllıca pazarlıklar yürütmesiyle Camisard'ları zaptetmek mümkün oldu. 1790'larda Fransa'nın güney bölgelerinde sert Protestan-Katolik mücadeleleri tekrar tekrar başgösterdiyse de, Camisard'ların bastırılıp boyun eğmeye zorlanmasıyla Fransa'da Protestan ayaklanması tehdidi sonsuza dek ortadan kalktı.

Savaş, Vergiler ve Devrimci Durumlar

On altıncı yüzyıl Fransa'ya hızlı nüfus artışı, pahalılık ve reel ücretlerin düşüp rantların yükseldiği bir ekonomik ortam getirdi; toprak sahipleri bundan büyük yarar sağlıyordu tabii ama, ücretle, sabit gelirle ya da ranta bağlı üretim biçimleriyle yaşayan herkesin durumu çok zorlaşmıştı. Bu koşullarda rantiye kilise ile soyluların refahı artarken, köylülerle işçiler yoksullaştı ve _dalgalanma gösteren rantlardan çok sabit vergilere giderek daha fazla bağımlı olan_ devlet gelirleri, sarayın savaşlarını sürdürebilmesi için gittikçe daha da yetersiz hale geldi. Sonuç olarak saray, bir yandan ağır borçlar altına giriyor, bir yandan da yeni vergiler koyup eskilerin daha verimli biçimde toplanması için baskı uyguluyordu. Vergiler adaletsiz olduğunda ya da güçlerini aştığında, halk da karşı koymaya başladı. 1514 ile 1551 arasında Agen, Bordeaux, La Rochelle, St. Maixent, Sarlat, Niort, Saintes, Périgueux, St. Foy, Duras kentlerinde ve Comminges, Guyenne, Dauphiné, Auvergne, Velay, Agenais bölgelerinde vergi yüzünden ciddi ayaklanmalar çıktı (Heller 1991: 42-44). Bizim devrimci durumlar kataloğumuzda ise sadece 1548'de Guyenne'de çıkan Pitaud ayaklanması yer almaktadır, çünkü sadece bu olayda devrimciler (Bordeaux kenti de dahil olmak üzere) devlet iktidarının önemli aygıtlarını bir aydan uzun süre ellerinde tutmuştur (Le Roy Ladurie & Morineau 1977: 825-35). Ama devrimci duruma varamayan ayaklanma-

lar bile binlerce kişinin hayatına mal oldu. Temelde bunlar da, daha derin bir devrimci karakter taşıyan durumlarla aynı süreçlere dayanıyordu.

1590'larda köylerde ve kentlerde çıkan birçok isyandan mesela bir Croquant ayaklanması, 1594'te Güneybatı Fransa'nın büyük bölümünü yakıp yıktıktan sonra, 1595'te Périgord'da tekrarlandı. Bu bölgenin köylüleri, 30 yıl boyunca savaşın rutin vahşetine _tecavüzler, yağmalar, köylerin ateşe verilmesi, çiftliklerinin yakılıp yıkılması_ maruz kaldıkları yetmiyormuş gibi, Protestan-Katolik mücadelesinin her iki tarafından da boyuna kendilerine vergi koyuluyor, topraktan sağladıkları gelirler ellerinden alınıyordu. Savaşlar sırasında ellerine silah geçmişti. Zamanla köy köy toplanıp şikâyetlerini kaleme aldılar, komutanlarını seçtiler ve kendilerini ezenlerin üstüne yürüdüler. Binlerce kişilik ordular oluşturarak kentleri ele geçirmeye, kendilerini sömüren soyluların mülklerine saldırmaya başladılar. Sarayın temsilcisi Boissize, 1594'teki ayaklanmayı işbirliği yoluyla denetim altına almayı başardı: Komutasındaki kraliyet askerleriyle birlikte yerel Croquant çetelerine katılıp köylüleri sömüren bir soylunun şatosunu kuşattıktan sonra, köylüleri evlerine dönmeye ikna etti. Aynı şekilde 1595'teki Périgord isyanı da görüşmelerle varılan bir anlaşmayla ve köylü çetelerinin silahlarını teslim etmesiyle sonuçlanmıştı.

Büyük toprak sahiplerine bağlı köylülerin giriştiği askerî harekâtlardan daha da önemlisi, 16. yüzyıldaki köylü ayaklanmalarının mevsimlik bir ritim göstermesiydi; çünkü tarlaların ekilmesi ve hasat zamanlarında savaş için gerekli insan gücü ortada yoktu. Bu nedenle köylü çetelerinin liderleri hızlı dövüşmek ve hemen sonuç almak zorundaydı. Çoğu zaman da öyle yaptılar: 1594 ve 1595 isyanlarından sonra, yerel orduların temsilcileri artık vergi toplayamaz oldu ve monarşi de birikmiş vergilerini geri alma umudunu bir kenara bıraktı (Bercé 1974: 290-91).

Köylerle kentlerdeki isyanlar henüz sona ermemişti ama.

On yedinci yüzyılın ilk 30 yılında Fransız monarşisi, ülke dışındaki askerî faaliyetlerini azalttı: Bunlar, Saluzzo Markizliği yüzünden Savoia ile girişilen küçük ölçekli savaş; Kuzey Afrikalı korsanları denetim altına alma girişimleri; İspanya'nın, İtalya ile İsviçre arasındaki dağ geçitlerinden Almanya ve Felemenk'e girmesini önlemeye yönelik manevralardan ibaretti (XIII. Louis ile Richelieu, bu yüzden Otuz Yıl Savaşı'nın kıyısına kadar geldi). 1634'te Lorraine'i ele geçirdiler. Bütün bunlar olurken, iç savaşlar ülkeyi yangın yerine çevirmişti; mesela 1627'de İngiliz kuvvetleri Ile de Ré'yi işgal ederek yakınlardaki La Rochelle'de kraliyet askerlerinin saldırısına karşı koymakta olan Protestanlar'a yardım için bir filo gönderdiler.

Asıl 1635'ten sonra savaşlar hız kazandı; o tarihte Fransa, Otuz Yıl Savaşı'nın başlıca taraflarından biri oldu. Askerî faaliyetlerin uluslararası alana kayması vergilerin de hızla yükselmesine sebep oldu: Kaba bir hesaba göre, 1620'lere doğru kişi başına elde edilen iki günlük ücret, 1630'ların yaklaşık dört günlük ücretine, 1640'ların da 8-12 günlük ücretine denk düşüyordu (Tilly 1986: 134-35). Vergilerin yükseltilmesi normal olarak doğrudan ayaklanmaya neden olmuyor, ama vergi toplanmasını kesin biçimde zorlaştırıyordu. Kolektif direniş, otoriteler eski anlaşmaları çiğneyerek yeni vergiler koyduğunda ve önde gelen yerel bir güç gözle görülür şekilde yeni vergiden kâr sağladığında ortaya çıkıyordu. Yine de 1620'den 1640'lara kadar olan dönemde kişi başına vergi yükünün altı katına çıkması, her ikisinin de geniş ölçekte gerçekleşeceğinin garantisiydi. Kraliyet temsilcileri, önceden tuzun ucuza elden çıkarıldığı bölgelerde zorla yüksek fiyatla tuz satışı (gabelle) uyguladı, belediyelerin kelle vergisinden muafiyetini kaldırdı, yeni mallar üzerinden tüketim vergisi almaya başladı, bağış olarak toplanan mallara el koydu veya yerel otoriteleri bu malların bedelini ödemedikleri için hapse attı; bu arada vergi toplayan toprak sahiplerinin ya da yüksek devlet görevlilerinin saraya olan borçları da bu gümrük vergilerinden ödeniyordu.

Bu koşullarda yerel topluluklar sık sık çeteler halinde örgütlenip vergilere direniyor ve vergi tahsildarlarına saldırıyordu. Birden çok yerel birim ittifak kurduğunda ya da aynı lider altında birleştiğinde, bölgesel ayaklanmalar patlak vermekteydi. Kralın önemli rakipleriyle güç birliği ettiklerinde ise iç savaşlar çıktı. 1629-30, 1635-36 ve 1637-41'de güneybatıda Croquant ayaklanmalarının yeniden başlaması, coğrafi yığışım sürecini çok güzel örneklemektedir; hem kentlerde hem de köylerde yerel meclisler başkaldırarak tuz vergisini geçersiz ilan etmiş, kararı destekleyenler evlerinde ya da makamlarında vergi tahsildarlarına saldırmaya başlamış, çok sayıda yerleşimden gelen gruplar güçlerini birleştirerek vergi toplayan merkeze yürümüştü. İyi örgütlenmiş 60 köylü bölüğünden oluşan bir ordu, Mayıs 1637'de soylular ile avamdan birkaç kişinin liderliğinde Bergerac dışında toplanıp Périgord Komünleri adına 20 gün süreyle kenti işgal etti. Bu süre boyunca köylü çetelere bölgeye hakim olduysa da, kraliyet birlikleri haziranda onları dağıtmayı başardı; her iki taraftan toplam 2.000 kişi ölmüştü (Bercé 1974: 426-30).

1620'lerin başından 1650'lerin başına kadar hemen hemen her yıl, Fransa'nın şu ya da bu bölgesinde bir veya birden çok silahlı ayaklanma çıktı. Bunlardan çoğu model olarak ya Croquant'ların ayaklanmasına, ya sarayın sıkıştırdığı kentli Protestanlar'ınkine benziyor ya da iki tarz bir arada görülüyordu; sarayın tehditleri ya da talepleri kolektif direnişi harekete geçiriyor, meclisler tepkilerini formüle ediyor, yerel halk kraliyet iktidarının en yakındaki temsilcisine ya da bu iktidardan çıkar sağlayanlara saldırıyor, aracılar ya da hamiler yerel ayaklanmaları birleştiriyor, yörenin (kimi zaman aslında gönülsüz olan) gönüllülerinden ordular meydana getiriliyor, ordular stratejik merkezlerin denetimini ele geçiriyor, saray bölgeye asker ve elçi gönderiyor, bunu çarpışma, görüşme, kaçma ve yatışmanın herhangi bir bileşimi izliyordu. Sarayın açık bir üstünlük sağladığı, ileri gelen yerel güçlerin de pek uzlaşma eğilimi göstermediği durumlarda yatışma

süreci son derece kanlı oluyordu; ama sarayın denetimi belirsizse, vergiler konusunda rutin bir pazarlık söz konusuydu.

İç Savaş ve Baskı

La Fronde da (1648-53) yine bir veraset krizi sırasında ortaya çıktı. 1643'te XIII. Louis öldüğünde, vârisi daha beş yaşındaydı. XIII. Louis'nin dul kalan karısı Anne d'Autriche ile Kardinal Mazarin, yönetimi üstlendiler; bu arada İspanya ile savaşa devam ediyor ve Güneybatı'da yeni bir grup büyük ayaklanmayı bastırmaya uğraşıyorlardı. Bu geniş askerî çabayı sürdürebilmek için bütün ülkede yeni vergiler konmuştu. La Fronde, bölgesel ayaklanmaların 17. yüzyıldaki temel biçimlerini, hanedan iktidarını ele geçirmek için verilen bir mücadeleyle bütünleştirmişti; önde gelen soylular ile krallık arasında gerçekleşen bu kıyasıya mücadelede dengeler durmadan değişmekteydi. Olaylar yeterince karışıktı zaten:

1648 Tüm ülkedeki yüksek yargı görevlileri bir araya gelip kraliyetin mali politikasında kısıtlamalar (buna taşradaki olağanüstü komiserlerin *[intendant]* merkeze çağrılması da dahildi) yapılmasını istedikten sonra, köylüler vergilerin azaltılması talebiyle Paris'te toplandı ve Pau'da ayaklanma başladı. Mazarin, önce *parlement*'ların taleplerine önayak olan liderleri hapse attırdı, ama ayaklanma Paris'e sıçrayınca onları serbest bırakıp taleplerini de kabul etti.

1649 Yüksek mahkemelerin sürgün emri üzerine Mazarin, kraliyet ailesiyle birlikte Paris'ten kaçtı. *Paris parlement*'ı kentin denetimini ele geçirdi. Paris ile başka yerlerde *parlement*'lara destek vermek için geniş kitle hareketleri düzenlendi, ama Condé prensinin başkenti ablukaya alması tavizleri zorunlu kıldı; bunlardan biri de kraliyet ailesinin geri dönmesiydi.

1650 Condé ile müttefikleri Mazarin'i görevden almaya

çalıştılar, bu nedenle ana kraliçe hapse atıldı. Taşrada Condé'yi destekleyenler yaygın bir direniş başlattı; Bordeaux ve başka yerlerdeki halk hareketleri de buna eklendi, ama kraliyet güçleri hareketleri bastırdı. Parisli rant sahipleri yıllık gelirlerinin ödenmesi için sarayı sıkıştırmaya başladılar.

1651 Mazarin'in görevden uzaklaşmasını isteyen prensler ve *parlement*'lar bunu başardı; böylece Condé de özgürlüğüne kavuştu. Sarayın muhalifleri arasında kopmalar olmasına rağmen, halk ile kraliyet askerleri arasındaki çarpışmalar devam etti. Condé, taşrada ordu toplamak üzere kentten ayrıldı. Yılın sonunda Mazarin, kendi birliklerinin başında yerine döndü.

1652 Ormée ayaklanmasında halk Bordeaux'yu ele geçirirken, Condé Paris üzerine yürüyüp kentte denetimi sağladı. Ancak Paris, Mazarin'i destekleyenler ile onun muhalifleri arasında ikiye bölünmüştü; Mazarin'e karşı olanlar, onun ikinci kez sürgüne gönderilmesi için baskı yapıyordu. Giderek daha fazla direnişle karşılaşan Condé, sonunda Fransa'yı terk etti; böylece kral ile ana kraliçe Paris'e dönüp La Fronde'cuları bastırmaya başladı.

1635 Mazarin Paris'e döndü, Ormée Bordeaux'nun denetimini kaybetti ve sabık isyancılara karşı misillemeler sürdü.

Neredeyse aralıksız beş yıl boyunca, Fransız devleti üzerindeki denetim ikiye bölünmüş durumdaydı. Ancak 1653'te alınan sonuç, ancak bir dereceye kadar devrimci nitelikteydi: Önceden muazzam bir güç ve özerklik sağlamış olan bütün o büyük feodal beyler ile yerel oligarşiler, devlet tarafından hiç görülmemiş bir ölçüde kuşatıldılar. La Fronde'un, aynı çağda Felemenk ve Balkanlar'da gelişen ayaklanmalarla ortak bir yanı vardı; bunların üçünde de mevcut devlet mekanizması içinde oturmuş bir konumu olan aktörler, iktidar ve ayrıcalık elde etmek için giriştikleri her zamanki manevraları bu kez tahta açıkça meydan okumaya vardırmıştı _ her seferinde de bunun, hükümdarı kötü niyetli ya da ehliyetsiz danışmanlarından koruma adına yapıldığından emin olabilirsiniz.

Temel farklılık ise Fransa'da, merkezî iktidarın bu işten her zamankinden fazla güçlenerek çıkması oldu.

La Fronde'cuların bastırılıp ardından kraliyet otoritesinin yeniden sağlanması, bundan sonraki devrim fırsatlarını derinden etkileyecekti. La Fronde'un sona erdiği 1653 ile 1789 Devrimi'nin hemen öncesindeki mücadeleler arasında Fransa'da ortaya çıkan az çok devrimci yegâne durum, daha önce incelediğimiz dinsel mücadeleler ile yeni vergilere ya da mali ayrıcalıkların kaldırılmasına dayanan bir dizi bölgesel ayaklanmaydı: Tardanizats, Sabotiers, Bénauge, Lustucru, Audijos, Angelets, Papier Timbré, Bonnets Rouges ve Torrében ayaklanmaları (tarihleri ve yerleri Tablo 5.4'te; özet bilgi için bak., Tilly 1986: 145-59). Bu ayaklanmaların her birinde yerel soylularla burjuvalara duyulan düşmanlığın derecesi büyük farklılıklar gösterse de, genel olarak bunlar, sarayın savaş nedeniyle yeni ödeme taleplerine karşı bütün bir yerleşimi ayağa kaldırmalarıyla daha önceki Croquant'lara benziyordu. Ancak, büyük feodal beylerden hiçbir şekilde himaye görmemeleri, silahlı kuvvetlerine komuta edecek küçük soyluları bile büyük güçlüklerle bulmaları açısından da önceki ayaklanmalardan ayrılıyorlardı. Soylular, halk ayaklanmalarını yalnız bırakmıştı. Hanedan düzeyindeki devrimler, La Fronde'da son bir kez alevlenerek ortadan kalktı. Geride bıraktıkları dumanda _artık devrimci sonuç elde etme yolunda hemen hemen hiç umut beslemeyen_ tam anlamıyla yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlar kalmıştı.

Nasıl oldu bu? Esas olarak saray, en büyük potansiyel düşmanlarını savdıktan sonra, geriye kalanlarla işbirliği yaptı. Tahkimatlı şatoların yıkılması, özel orduların dağıtılması, kent milislerinin kaldırılması, düellonun yasaklanması, Versailles'ı inşa ederek büyük soyluların Paris'ten uzakta toplanmaya zorlanması, daha profesyonel daimi ordular kurarak silahlarını saraya karşı kullanabilecek güçleri *kraliyet yönetimine bağlanması. Belli başlı bütün eyaletlerde (ister pays d'État* ister *pays d'Élection* olsun) *inten-*

dant'ların düzenli hale getirilmesiyle, La Fronde öncesinde sık sık ayaklanmaları himaye etmiş ya da doğrudan komplolara girişmiş olan askerî valilerin özerkliği azaltıldı. Zaten Mazarin ve Colbert dönemlerinde bölgesel yönetimlerin katı bir kalıba sokulması, Fransa'yı doğrudan yönetime bir adım daha yaklaştırmıştı; 17. yüzyıl sonlarından Devrim'e kadar köy elitleri bile düzenli olarak kraliyet görevlileriyle ilişkide bulunuyor, mesela bir *intendant*'ın genel yönetim bölgesi içindeki gözetimini *pays*'ye kadar genişleten alt temsilci gibi kraliyet görevlilerine hesap veriyordu.

Pekişen Bir Devlet

On sekizinci yüzyılın sonunda devrim ufukta hayal meyal gözüktüğünü düşününce, La Fronde ile 1780'ler arası dönemi teleolojiye kaçmadan ele almak güçtür. 1789'da devletin büyük bir gürültüyle çöküşü, her tarihçiyi 1700 ya da 1750'de onun temelinde meydana gelmiş olabilecek çatlakları aramaya yöneltmektedir. Ama yine de o tarihlerden ileriye, 1780'lerin hemen öncesine doğru baktığımızda, ekonomi ile devletin büyümeye devam etmesi dışında pek bir şey göremiyoruz. On sekizinci yüzyılda Fransa'nın büyük, nispeten zengin bir nüfusu vardı ve ekonomide ticaret ileri düzeyde gelişmişti. Yedi Yıl Savaşı'nda _en önemlilerinden biri Québec olan_ birçok kolonisini kaybettikten sonra bile köle ticaretindeki önemli rolünü korudu ve Karayip'teki topraklarından gelen şekerden büyük kazançlar elde etti. Fransa'nın kara ve deniz kuvvetleri hem Avrupa hem de denizaşırı bölgelerde fetihler yaparken, Fransız dokumaları da bütün dünyayı dolaşıyordu.

La Fronde'un sona ermesinden doğrudan Devrim'le sonuçlanan 1787 mücadelelerine kadar geçen 134 yılın 86'sında _her üç yıldan ikisinde_ Fransa, şu ya da bu bölgede savaş halindeydi. Yüz otuz yıl boyunca İspanya, İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve Portekiz'le iki taraflı savaşlar sürdürdüğü gibi, İntikal

Savaşı, Augsburg Birliği Savaşı, Polonya Veraset Savaşı, Yedi Yıl Savaşı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı gibi daha genel çatışmalara da girdi. Bir bütün olarak bakıldığında devlet, mali ve idari gücünü artırarak çıkmıştı bu savaşlardan.

Devrimi başlatan sıkıntıları 1750'de arayacak olursak, dikkatimizi en çok devletin para toplama biçimlerine yöneltmemiz gerekir. Sarayın savaş masraflarını çıkarmak için tekrar tekrar uyguladığı yöntem şuydu: Zengin bir birey ya da grup saptayıp bu birey ya da gruba sağladığı kraliyet ayrıcalığına karşılık yüksek bir vergi ödetiyor, sonra da ayrıcalık taahhüddünü yerine getirmek için baskı uyguluyordu. Söz konusu ayrıcalık çoğu kez, zaten uzun zamandır alınmakta olan, ama şimdi sarayın kasıtlı olarak kaldırdığı ya da kaldırma tehdidi savurduğu bir feodal gelirdi; mesela soylular, soyluluklarının teyit edilmesi için para ödüyor ya da belediyeler, yetkileriyle kendilerine rakip duruma gelen bir makamı satın almaya zorlanıyordu.

Vergilendirmede de bu model izleniyordu. Krallık hazinesi, yeni bir vergi toplamak üzere sözleşme yapanlardan büyük miktarda avans alıyor, ancak kraliyet birliklerinin, çoğu zaman vergi tahsildarını öfkeli kalabalıklara karşı koruması gerekiyordu. Devlet makamlarının satışı da yine çok kısa sürede büyük miktarda nakit getiriyor ve zenginlerin devletle önemli çıkar bağları kurmasını sağlıyordu ama, bir yandan da devlet, bu makamları elinde tutanlara yapılacak ödemeler konusunda güvence vermek, hem de kârlı hukuki ve idari faaliyetler üzerindeki tekellerini garanti etmek zorundaydı. Lonca ve belediye imtiyazları için ücret karşılığı berat verilmesinde de aynı durum söz konusuydu; lonca ya da belediye genellikle borç para alarak bu ücreti ödediği için, borçlarını ödeyebilmek amacıyla elindeki tekellere daha sıkı sarılıyor, sonunda da tekellerini korusunlar diye kraliyet kuvvetlerini yardıma çağırıyordu. Üstelik devlet, ne zaman para bulmak için bu yöntemlerden birine başvursa, gelecekte daha da zor gelir toplayabileceği bir grup yeni ve ulaşılmaz ayrıcalık yaratmış oluyordu. Bunun bir başka anlamı da, devletin en önemli alacaklılarının çoğu

kez yarı özerk önemli makamları ele geçirmesi, devlet maliyesi hakkında istediği gibi bilgi edinebilmesi ve bu yolla da devlet politikasında bir değişiklik yapılacak olduğunda bunun önüne önemli engeller çıkartabilmesiydi.

Bu yolla kaynak toplanması sonucunda gümrük ve tüketim vergileri de güçlü alacaklıların elinde toplandığından, devletin yeni kaynaklar toplama yeteneği önemli ölçüde sınırlandırılmış oldu. Büyük savaşlar sırasında alınan borçları ödemek için gereken para da buna dahildi. Yedi Yıl Savaşı ve özellikle de Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında biriken çok miktarda borcu ödemek için sarayın giriştiği çabalar, başta *parlement*'lar olmak üzere Fransa'nın büyük mahkemeleriyle önemli çatışmalara yol açtı; mali politikada daha fazla söz sahibi olmaları durumunda bunlar, ancak maliyenin yeniden örgütlenmesinde işbirliği yapmaya yanaşacaktı. Bu mücadeleler sonucunda saray, büyük mahkemeleri atlayarak işini görmeyi denedi: *Parlement*'ı sürdü, kararnamelerle hükümet etmeye çalıştı, 1787'nin bölge meclislerini ve sonunda da 1789'un *États Généraux*'sunu kurdu. *États Généraux*, Ulusal Meclis'in temelini oluşturacaktı. Ulusal Meclis'in oluşturulması ise doğrudan saraya yönelik devrimci bir meydan okumaydı.

Yedi Yıl Savaşı'yla (1756-63) birlikte Paris *parlement*'ı, kararnameleri tescil etme ya da reddetme hakkına dayanarak kraliyet vergilerine karşı muhalefet başlattı. XV. Louis ile XVI. Louis, *parlement*'ı askıya alarak ya da (daha çok) taşradakilerle birlikte olağan bölgelerinden sürerek karşı saldırıya geçtiler. Savaşta Fransa'nın verdiği ağır koloni kayıpları (sadece Québec değil, Senegal, St. Vincent, Dominik, Grenada ve Tobago da) devletin itibarına gölge düşürmüştü. Savaştan hemen sonra *parlement*'lar, uzun zamandır düşman oldukları Cizvitler'i Fransa'dan sürmeyi başardılar. Ama mücadele devam ediyordu; mesela 1771'de kraliyet danışmanı Maupeou ile genel müfettişTerray, bir dizi önlemle maliyeyi yeniden düzenlemeye çalıştılar; bu önlemler arasında parlement üyelerinin tek tek sürgün edilmesi, parayla alınan makam-

larının kaldırılması ve Paris *parlement*'ının kaldırılıp yerine doğrudan saraya bağlı yarım düzine yeni yargı merciinin kurulması da vardı. Dört yıl boyunca kralın adamları mevzi kazandı, ama XV. Louis'nin ölümü, *parlement*'lara bir karşı darbe düzenleme fırsatı sağladı. 1776'dan 1789'a kadar kraliyet politikasına karşı geniş bir muhalefet cephesi oluşturdular. Amerikalı ayaklanmacıların 1776-83'te Britanya'ya karşı kazandığı zaferde Fransa'nın da payının bulunması ve bu sayede St. Pierre, Miquelon, Senegal, Tobago ile St. Lucia'yı tekrar kazanması, muhalefeti hiçbir şekilde sarsmadı. Tam tersine bunun başlattığı mali kriz, sonunda rejimin çökmesine yol açtı.

Ulusal ittifakın tuhaf bir kaderi vardı. Aristokrat imtiyazları ve satın alınabilen kraliyet makamlarıyla tam bir batak durumuna gelmiş olan *parlement*'lar, hükümetin soygunculuğuna, keyfiliğine ve yozluklarına başkaldıran köylüler ve burjuvalarla ittifak kurmuştu. Üstelik bu tuhaf ittifak, sonunda aristokrasi ile üst düzey ruhban kesimlerinin de desteğini aldı; zira kraliyetin mali baskısı, onların önemli imtiyazlarını da tehlikeye düşürmeye başlamıştı. 1787 ile 1789 arasında bu ittifak, Fransa'yı devrimci durumun kıyısında tuttu. Bu durumu tam anlamıyla devrimci kabul edip etmeyeceğimiz, devletin yeni vergi koyma gücünün engellenmesini ikili bir egemenlik olarak kabul edip etmediğimize bağlıdır. Belki de öyle değildi.

Parlement'lar hiçbir zaman kendi alternatif yönetimlerini kurmuş olmasa da, kraliyet iktidarı için her aşamada tehdit oluşturdular ve bu süreçte de halktan geniş bir destek topladılar. Saray, *pays d'Élection*'larda bölge meclisleri ve onlara bağlı yönetimler *(commissions intermédiaires)* kurarak çabucak cevap verdi buna; ama bu kurumlar, elitten ya da halktan, asla sarayın vergi ve kaynak toplama faaliyetlerinde etkili birer araç olacak kadar destek toplayamadılar. Kralın kendi yandaşları da partizanlar ve İsviçreli Protestan Necker'i destekleyenler şeklinde ikiye bölünmüştü. Bir mali deha olarak ülkeye getirilen Necker, Ameri-

ka'daki savaşlar sırasında daha fazla borçlanmaya sebep olduğu halde, halka kendisini sağlam yönetimde usta bir uzman gibi göstermeyi başarmıştı. Aslında onun en önemli katkısı, büyük bir özerklik kazanmış olan Fransız bankerlerine karşı ve hükümet denetiminde maliye görevlilerinden oluşan bir kurum yaratmak için zorlu bir mücadele başlatmasıydı. Bankerler ve müttefikleri, Necker'in görevden alınmasını sağladılar. 1780'lerde giderek daha fazla sayıda insan Necker'in yeniden göreve getirilmesini isterken, arka arkaya pek çok bakan da kraliyet maliyesini yeniden düzenleyip hükümeti ayakta tutmaya uğraştı. Bu arada, daha etkili bir maliye sistemi yönünde atılan her adım, parlement'lar tarafından sıkı biçimde denetleniyordu.

Mayıs 1788'de hükümet, *parlement*'lara karşı bir darbe daha düzenlemeyi denedi; direnen iki lider tutuklandı, bütün *parlement*'ların askıya alındığı duyuruldu ve onların yerine yine mahkemeler oluşturuldu. Ruhbandan (saraya para bağışlanması için bizzat çağrıda bulunmuşlardı) toplanan bir genel meclis *parlement*'larla dayanışma içinde olduğunu ilan ederken, aristokrasi de (kendi mali imtiyazlarının tehlikeye düştüğünün pekala farkındaydılar) genel olarak saraya muhalefet saflarında yer aldı. Toulouse *parlement*'ının kraliyet *intendant*'ı tutuklandı. Bretanya ile Dauphiné'de kraliyet görevlilerine karşı halk ayaklanmaları başladı; Dauphiné'de soylular ile belediyeler, kraliyet temsilcilerini çağırmaksızın kendi eyalet zümre meclislerini toplayacak kadar ileri gittiler, bu arada dağlardaki bazı gruplar da *parlement*'ı saraya karşı korumak üzere Grenoble'a inmişti. Sonbaharda, on yılı aşkın bir süredir ilk defa geniş ölçekte abluka uygulandı ve tahıl ürününe el kondu.

Fransa'nın büyük bölümünde karışıklıklar hüküm sürerken, geniş tabanlı bir ittifak da ülke sorunlarını ulusal düzeydeki bir *États Généraux*'nun çözmesi için ısrarla çağrı yapıyordu. Ağustos 1788'de kral bu talebe boyun eğdi ve iki önemli bakanını bir çırpıda görevden alarak mucizeler yaratması için tekrar Necker'i

çağırdı. Fransa'daki bütün seçim bölgeleri *États* seçimlerine hazırlanırken, her *parlement* kendi merkezine döndü. İki meclisli *États Généraux*'da çifte temsil için Necker'in Tiers État'ya* girmesi, hem Fransa'nın bölgesel burjuvazisinin önemli düzeyde temsil edilmesini garanti altına alıyordu hem de avam ile aristokrat arasında bir bölünme başlatmış oldu. Sonunda bu bölünme, *parlement*'lar da dahil olmak üzere birçok aristokrat kesimin kralın saflarına dönmesine yol açacaktı.

Devrimci Süreçler

Devrimci durum, tam olarak ne zaman oluşmuştu _ devletinkine benzer bir iktidar kuran alternatif bir ittifak vücut buldu mu hiç? Devrimi, *États Généraux*'nun toplanmasıyla (5 Mayıs 1789) başlatabiliriz, ama tamamen *États*'nın nereye varacağını önceden bilmemize dayanır bu. *Tiers État*'nın kendini Ulusal Meclis ilan etmesi (17 Haziran) bu konuda daha güçlü bir adaydır; diğer zümrelerin *Tiers État*'ya katılması da (11 Temmuz) öyle. Kralın Necker'i yeniden görevden alması, sadece halkın pek çok kesiminin rejime karşı gösteriler düzenlemesiyle değil, kraliyet birlikleri, yani Fransız Muhafızları'nın muhalefet saflarına katılmasıyla da açıklanır. Bastille düştüğünde (14 Temmuz), Fransa'da yönetim tartışmasız bir şekilde ikiye bölünmüş durumdaydı. 5 Mayıs ile 14 Temmuz arası bir zamanda, tarihin en derin devrimci durumlarından biri başlamıştı.

Peki ne zaman sona erdi? Çok nazik bir sorudur bu, çünkü hem 1789 ilkbaharında başlayan geniş göçün, Fransız yönetim kademelerinin önemli bir bölümünün Fransa toprakları dışına çıkmasına neden olup olmadığına karar vermemizi gerektirir, hem de birbirini izleyen devrim hükümetlerini değerlendirmemizi. Rakip bloklar arasında gözle görülür bir bölünme olduğu, her biri-

* "Üçüncü Zümre"; aristokrasi ve ruhban dışındaki kesimler./Ç.N.

nin ülke düzeyinde bir ay, eyaletler düzeyinde de bir aydan az olmamak kaydıyla şu ya da bu şekilde devlet iktidarı kurduğu konusunda diretirsek, şöyle bir devrimci durumlar takvimi çıkar ortaya:

Mayıs 1789-Temmuz 1789	Saray-Tiers État karşıtlığı
Haziran 1792-Ocak 1793	Saray-devrimci rejim karşıtlığı
Mart 1793-Aralık 1793	Vendée isyanı; Montagnard'lar- Gironde, Federalistler karşıtlığı
Ağustos 1799-Kasım 1799	Direktuar-kralcılar-Bonaparte karşıtlığı

Bu dönemlerin her birinde Fransa, tek bir devrimci durum yaşamamıştı; merkezî aygıtın denetimini elinde tutanlar, muhalif ittifaklar, devlet iktidarının muhalefet elindeki kesimleri, çeşitli rakip hiziplere verilen halk desteği değişirken, art arda birçok devrimci durum ortaya çıktı. Bu tarihler arasında, yöneticiler arasında huzursuz ittifaklar ve tekrar eden ayaklanmalar görüyoruz, ama hiçbir alternatif ittifak uzun süre ayakta kalmamış, dolayısıyla da tam olgunlaşmış bir devrimci durum ortaya çıkmamıştır. Bu olay dizilerinin her birinde iktidarın geniş ölçekte el değiştirmesi söz konusu olduğundan, tanımlarımızı katı bir biçimde uygularsak, 1789 ile 1799 arasında Fransa'da birbirinden ayrı denebilecek tam dört devrim yaşandığı gibi bir sonuca varırız. Ama daha esnek bir standart uyguladığımızda, 1787'de parlement'ların başkaldırmasıyla başlayıp 1799'da Napolyon'un Direktuar'ı devirmesiyle son bulan bütün bir zaman dilimini tek bir uzun devrimci durum kabul edebiliriz. Bizim kronolojimiz, genel kabul gören 1789-1799 dönemini esas alarak bu ikisi arasında uzlaşma sağlamaktadır.

Bu mücadeleler, birden çok düzeyde devrimci sonuç vermiştir. Fransa'da devrimci süreçlerin hangi noktada başladığını getirin aklınıza: Diğer Avrupa devletleri gibi 18. yüzyılın Fransız devleti de yukarıdan aşağı yönetimini ancak bölge düzeyine yayabilmişti, yani subdélégation, élection, sénéchaussée, grenier à sel

ve benzeri idari birimlere kadar. Eski Rejim'in devleti, o düzeyde ve o düzeyin altında, özellikle papazlar, soylular ve kent oligarşileri aracılığıyla dolaylı bir yönetim sağlayabiliyordu. On sekizinci yüzyılda, geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki askerî faaliyetleri için kaynak bulmaya çalışan devlet kurumları, kolay kolay yerini bırakmaya razı olmayacak bu aracıların ayrıcalıklarını ve direnişini saf dışı edecek çeşitli dolaysız yönetim biçimlerini zorlamaya başladı.

Devrim sırasında, yerel ve bölgesel düzeyde gelirler, halkın bağlılığı ve askerî güç üzerinde denetim kurmak için eski aracılarla savaşan yeni devlet yöneticileri, doğrudan yönetim için arka arkaya sistemler geliştirdiler; geniş bir tanımla kapitalistler de bu sistemler içinde kritik bir rol üstlendi. Yukarıdan aşağı yeni bir yönetim hiyerarşisinin yaratılması, zorlama ile sermaye arasındaki ilişkileri kesin biçimde değiştirdi ve Fransa'nın çoğu bölgesinde bir dizi yeni iktidar mücadelesi başlattı. Devrim sırasında doğrudan yönetimi kurumsallaştırma ve eski aracıları uzaklaştırma çabaları yaygın direnişle karşılaştı; bu da, aracıların geniş bir taban topladığı, ulusal kapitalistler ağının ise ancak zayıf bir destek bulabildiği kesimlerde açık bir karşı devrim biçimine büründü.

Yönetimde Dönüşüm

Devrim yıllarında Fransa'daki yönetim sistemine neler oldu? 1789 öncesinde Fransız devleti, diğer devletlerin hemen hemen hepsi gibi yerel düzeyde dolaylı bir yönetim sürüyor, aracı olarak özellikle papazlardan ve soylulardan yararlanıyordu. Amerikan savaşının sonundan itibaren, hükümetin savaş borçlarını kapatmak için para toplama çabaları, hükümet karşıtı ittifakların ayrışıp netleşmesini sağladı. Başlangıçta *parlement*'lar ile başka iktidar sahiplerini de içeren bu ittifaklar, rejim ile karşıtları daha keskin bir şekilde karşı karşıya geldikçe daha popüler bir bileşim göstermeye başladı. 1788-89'da devletin görünür bir şekilde saldırıya açık

olması, devlet, temsilcileri ya da müttefikleri karşısında boğulmuş bir talebi ya da öfkesi olan bütün grupları, taleplerini ifade etmeye ve değişim çağrısı yapan başka gruplarla birleşmeye yüreklendirdi. 1789'un ilkbahar ve yaz aylarında kırsal alanda görülen başkaldırıların _Büyük Korku, tahıl müsadereleri, vergi isyanları, toprak sahiplerine düzenlenen saldırılar vb_ neredeyse tamamı, büyük kentlerin, ticari tarımın, taşımacılığa uygun su yollarının ve birçok karayolunun bulunduğu bölgelerde meydana gelmişti (Markoff 1985). Bu başkaldırıların coğrafyası, sosyal çeşitlilik içeren ama ağırlıkla burjuvazi önderliğinde olan kesimleri işaret ediyordu.

Bu arada, ayakta kalması doğrudan Eski Rejim devletinin bekasına bağlı olanlar _soylular, yüksek devlet makamlarını elinde bulunduranlar ve ruhban sınıfının üst kesimleri bunun açık örnekleridir_ genel olarak kralın saflarında yer almıştı (Dawson 1972: 8. Bölüm). Böylece devrimci bir durum oluşmaya başladı: İkisi de iktidar üzerinde hak iddia eden ve ikisi de nüfusun önemli kesimlerinden destek alan iki ayrı blok. Çok sayıda askerin saraya sırt çevirmesi ve kendini halkın davasına adamış milislerin kurulmasıyla, muhalefetin kendi kuvvetleri de olmuştu. Kendi içinde bağlantıları olan ve çoğu zaman burjuvazinin başını çektiği halk bloku, devlet aygıtının çeşitli kesimleri üzerinde denetimi ele geçirmeye başladı.

1789-90'da devlet aygıtını ele geçiren hukukçular, memurlar ve diğer burjuvalar, eski aracıları hızla uzaklaştırdı: Yani toprak sahiplerini, senyörlere bağlı görevlileri, parayla satın alınan makamlarda bulunanları, rahipleri ve kimi zaman da yerel yönetim oligarşilerini. Yerel düzeyde, Belediye Devrimi denen hareketle iktidar, büyük ölçüde eski yöneticilerin düşmanlarına geçmişti; milislerde, kulüplerde ve devrim komitelerinde üslenmiş olup Parisli eylemcilerle bağlantılarını sürdüren yurtsever ittifakları, eski belediyelerin yerini aldı. Eski iktidar sahiplerinin Devrim'in ilk çalkantılarını atlatabildiği yerlerde bile, her bir yerleşim ile ulusal

başkent arasındaki ilişkiler keskin bir dönüşüm geçirmişti. Sözgelimi Alpler'deki köy "cumhuriyetleri", dışarıdan gelenler onlara yeni yönetim aygıtını dayatırken _vergileri görünüşte özgür iradeleriyle onaylamaları gibi_ eski hürriyetlerinin de ayaklar altına alındığına tanık oldular (Rosenberg 1988: 72-89). Ardından Parisli devrimciler, aracılar olmaksızın hükümet etme sorunuyla karşı karşıya kaldı; 1789'daki seferberlik sırasında ortaya çıkan milisleri ve komiteleri denediler, ama bunları merkezden denetim altında tutmanın güçlüğünü gördüler. Hemen hemen aynı zamanlarda Fransa haritasını département, arrondissement, canton ve commune'lerden* oluşan yeni bir ağ sistemi şeklinde yeniden düzenlediler; bu yörelere de devrim dönemindeki yeni düzenlemeyi uygulamaya koymaları için représentants en mission (görevli temsilciler) gönderdiler. Doğrudan yönetimi kurmuşlardı.

Ayrıca kentlerin, tüccarların ve sermayenin eşit olmayan coğrafi dağılımı göz önüne alındığında, tektip bir coğrafi yapılanma getirilmesiyle kentlerin ekonomik ve siyasi gücü arasındaki ilişki de değişti; hiçbir önem taşımayan Mende ile Niort, birer dev olan Lyon ve Bordeaux'yla aynı idari düzeye yerleştirilmiş oluyordu. Eski Rejim Fransası'nda, ticari önemi idari konumunu aşan kentler arasında mesela Nîmes, Saint-Étienne, Roubaiq ve Castres yer alıyordu; Tulle, Saint-Amand-en-Berry, Saint-Flour ve Soissons ise ticari öneminden daha yüksek bir idari konumda bulunan kentlere örnekti (Lepetit 1988: 167-68).

Devrim, bu ilişkiyi yeniden düzenledi. Başlangıçtaki 86 département'ın yönetim merkezlerinden 54'ü, tartışmasız bir şekilde yeni idari bölgeler içindeki hakim kentlerdi; üç tanesi, Eski Rejim'de daha yüksek bir idari ve mali konumda bulunan kentlere göre büyüklükleriyle öne çıkıyordu; altısı küçük olmalarına rağmen idari önceliklerini korumuştu; 12'si, bölge içinde ne en büyük ne de en önemli kent olduğu halde yönetim merkezi durumuna gelmişti; 10 tanesinin durumu da yönetim merkezi olmaya çok yakındı (Lepetit 1988: 203-04). Département merkezi olamay-

an büyük kentler, orantısız bir şekilde Fransa'nın kuzeyinde toplanmıştı; Atlas Okyanusu ve Akdeniz kıyısındaki limanlar da yine hak ettiklerinden fazlasını alıyordu (Lepetit 1988: 208). Ancak asıl büyük uyuşmazlık yerel düzeyde değil, artık kâğıt üzerinde hepsi de ulusal başkentle eşit idari ilişkilere sahip olan 86 yönetim merkezi arasındaki eşitsizlikteydi.

Sonuç olarak yerel yönetim merkezleri arasındaki [illegible] dengesinde büyük bir değişim meydana geldi. Tüccarların, hukukçuların, meslek sahiplerinin zaten kümelenmiş olduğu büyük ticaret merkezlerinde (çoğunlukla onlarla aynı çevreden gelen) département görevlilerinin, yerel güçlerle pazarlık etmek dışında bir seçeneği yoktu. Ulusal Meclis'in ticaretin nispeten gelişmemiş olduğu kırsal bölgeleri département'a dönüştürdüğü yerlerde Devrim görevlileri, bu yeni yönetim merkezlerindeki diğer kesimleri gölgede bırakıyor ve itaatsizlik durumunda kuvvet kullanma yolunda inandırıcı tehditlerde bulunabiliyorlardı. Ama başka bölgelerdeki yoldaşları gibi, Devrim'in ödevlerini yerine getirirken müttefik burjuvalardan destek alamıyordu onlar da ve arkalarında hâlâ önemli bir kitle bulunan eski aracılarla karşı karşıya kalmışlardı. Büyük ticaret merkezlerinde ise siyasal işleyiş çok farklıydı. Ticari konumları idari bölünüm içindeki yerlerinin çok ötesinde olan département'ların merkezinde, Jakobenler'in merkeziyetçiliğine karşı çıkıp bölgesel özerklik talep eden Federalist hareket kök salmıştı genellikle. Bordeaux, Marsilya ve Lyon, bunun belirgin örnekleriydi. Paris'teki devrimciler, doğrudan yönetimin önüne art arda çıkan bu engellere karşı birbirine paralel, ama kimi zaman birbiriyle çelişen üç yönetim sistemi geliştirdiler: (1) Komiteler ve milisler; (2) coğrafi olarak tanımlanmış ve seçimle gelen görevliler ile temsilcilerden oluşmuş bir hiyerarşi ve (3) merkezî yönetime bağlı gezgin komiserler. Bunların üçü de, bilgi ve destek toplamak için büyük ölçüde hukukçular, meslek sahipleri ve tüccarların oluşturduğu mevcut kişisel ağlara dayanıyordu.

Caen (Eski Rejim'in ticaret merkezlerinden biri) ile Limo-

ges'un (monarşinin idari karakolu) devrimci deneyimleri arasındaki karşıtlık, bu açıdan iyi bir örnek oluşturur:

Limoges'da merkezî konumdaki toplumsal çatışma siyasi arenada ortaya çıkarak 1791-92'nin belediye yönetiminde kargaşa ve bölünme yarattı. Amis de la Paix (Barış Dostları) ile Jakoben kulübü arasındaki sert mücadele, belediye konseyini karışıklığa itti. Jakobenler, Limoges'daki hakim kulüp oldukları gibi, 1792'de belediye konseyinde de denetimi ele geçirdiler. Caen'deki temel çatışmada ise zengin burjuva tüccarlar ile soylular karşı karşıya gelmişti; soylular, siyasal katılımdan dışlanma sürecine girmiş bir gruptu artık. Bu çatışma en çok örgütlü siyasetin marjinal alanlarında yüzeye çıkıyor, bunları gerçek anlamda pek fazla etkilemiyor ve yüksek burjuvazinin siyasal görevlerinde fiilen rakipsiz kalmasına olanak veriyordu; bu durum, federalist ayaklanmanın sonrasına kadar böyle sürdü. (Hanson 1989: 69)

Sistem işlemeye başlayınca, devrim liderleri de denetimlerini rutin hale getirip heyecanlı yerel grupların bağımsız eylemlerini sınırlandırmaya uğraştı; çoğu durumda da onların direnişiyle karşılaştılar. Hem işbirliği hem de baskı yöntemleri kullanarak komitelerle milisleri yavaş yavaş dar bir alana hapsettiler. Savaş için başlatılan seferberlik, sistem üzerinde büyük bir yük oluşturmuş, yeni direnişler başlatmış ve ulusal liderlerin sıkı bir denetim sistemi kurma çabalarına hız kazandırmıştı. 1792'den itibaren merkezî yönetim (o zamana dek büyük ölçüde Eski Rejim'e benzer bir biçimde varlığını sürdürmüştü), kendi devrimini yaşadı: Kadrolar muazzam boyutlarda genişletildi ve gerçek bir hiyerarşik bürokrasi şekillendi. Bu süreçte devrimciler, büyük bir devletteki ilk doğrudan yönetim sistemlerinden birini kurdular.

Bu dönüşüm, vergi, adalet, bayındırlık ve daha pek çok sistemde de değişiklikler içeriyordu. Sırf polisi düşünmek bile yeterli. Paris bölgesi dışında Fransa'nın Eski Rejim devletinin kendine ait

hemen hemen hiç uzman kolluk kuvveti yoktu; vergi ödemeyenleri, eşkıyayı ve kraliyet iradesine karşı koyan başkalarının peşine Maréchaussée'yi salar, zaman zaman da orduya isyancı tebaayı bastırma görevi verirdi; ama bunun dışında sivillere karşı silahlı kuvvet uygulamak için yerel ve bölgesel otoritelere muhtaçtı. Devrimciler bunu tamamen değiştirdi. Sıradan halkın karşısına, fiil işlendikten sonra devreye giren polis yerine önceden önlem alan polisi ve istihbaratı çıkartılar: Artık isyan çıkana ya da yasalar kolektif biçimde çiğnenene kadar bekleyip sonra şiddetli ama seçici bir misillemeye girişmek yerine, tehdit niteliği taşıyan kolektif eylemleri öngörüp engellemekle görevli memurlar yerleştirmeye başladılar karakollara. Devrim'in ilk yıllarında, Eski Rejim'in polis güçleri genellikle dağılarak günlük faaliyetlerini halk komitelerine, Ulusal Muhafızlar'a ve devrim mahkemelerine bırakmışlardı. Ama Direktuar'la birlikte devlet, gözaltına alma ve tutuklama işlerini tek bir merkezî örgüte verdi. Nantes'lı Fouché, VII. Yıl'da (1799) Polis Bakanı oldu ve onunla birlikte de bakanlığın yetkileri tüm Fransa'ya ve fethettiği topraklara yayıldı. Fouché zamanında Fransa, dünyada polis denetiminin en sıkı olduğu devletlerden biriydi.

Savaşa girilmesiyle birlikte dolaylı yönetimden dolaysız yönetime geçiş de hız kazandı. Savaşa giren devletlerin hemen hemen hepsi, elindeki birikmiş kaynaklar ve mevcut gelirlerle bu projeyi finanse edemeyeceğini görür. Savaş yapan devletlerin hemen hemen hepsi yaygın bir şekilde borç alır, vergileri yükseltir ve savaş için gerekli araçları _buna insan gücü de dahildir_ kaynaklarını başka türlü kullanmak isteyen gönülsüz yurttaşlardan toplar. Devrim öncesi Fransa da bu kuralları harfi harfine uygulamıştı; sonunda borçlanmayı, États Généraux'nun toplanmasını zorunlu hale getirecek bir noktaya vardırdı. Devrim de bu kuralları bozmadı: Fransa, 1792'de Avusturya'ya savaş ilan ettiğinde, devletin gelir ve insan gücü talepleri de Eski Rejim'inkiler kadar güçlü direnişlere yol açmıştı. Bu direnişi kırmak amacıyla devrimciler, bir dizi merkezî denetim mekanizması daha kurdular.

Direniş, Karşı Devrim ve Terör

Direniş ve karşı devrimci eylemler, doğrudan yeni devletin dolaysız yönetim kurma sürecinin ürünüydü. Devrimcilerin çok kısa bir süre içinde ne kadar çok değişim gerçekleştirdiğini unutmayın. Bütün eski yönetim birimlerini kaldırmışlar, birçok eski papazlık bölgesini birleştirerek büyük commune'ler oluşturmuşlar, ondalık ve feodal vergileri kaldırmışlar, soyluların elindeki kuruluşları dağıtıp ayrıcalıklarına son vermişler, yukarıdan aşağıya bir yönetim ve seçim sistemi kurmuşlar, bu sistem aracılığıyla genişletilip standartlaştırılmış vergiler koymuşlar, yurt dışına göç eden soyluların ve Kilise'nin mülklerine el koymuşlar, manastır tarikatlarını kaldırmışlar, ruhbanı devlete tabi kılmışlar, önceden görülmemiş bir oranda genç erkekleri askere almaya başlamışlar ve yerel düzeyde otomatik olarak liderlik etme ayrıcalığını soylularla papazların elinden almışlardı. Bütün bunlar, 1789 ile 1793 arasında olmuştu.

Sonraki rejimler, daha çok devrim takvimi ve Yüce Varlık kültü gibi kısa ömürlü değişiklikler getirdiyse de, Devrim'in ilk yıllarında bütün devlet mekanizmasında gerçekleştirilen köklü değişimler, 19. yüzyılda da varlığını sürdürerek başka birçok Avrupa devleti için model oluşturmuştu. Bu değişimlerden en önemli geri adımlar, yerel milislerle devrim komitelerinin dağıtılmasını, müsadere edilmiş olan bazı mülklerin geri verilmesini ya da karşılığında tazminat ödenmesini ve Napolyon'un Katolik Kilisesi'yle Concordat'sını içeriyordu. Bu değişimlerin tümü de, yerel ve bölgesel düzeyde ileri gelenler aracılığıyla işleyen bir hükümet sistemi yerine birörnek, merkezî, doğrudan yönetime dayalı bir sistemin etkili ve hızlı bir şekilde geçirilmesine katkıda bulundu. Üstelik yeni devlet hiyerarşisi büyük ölçüde hukukçulardan, hekimlerden, noterlerden, tüccarlardan ve başka burjuvalardan oluşuyordu.

Devrim öncesindeki muadilleri gibi bu temel değişimler de

birçok mevcut çıkar odağına saldırı niteliğindeydi ve önceden devlet iktidarına ulaşma şansı pek olmayan gruplara _özellikle köy ve küçük kasaba burjuvazisi_ fırsat sağladı. Sonuç olarak hem direniş hem de iktidar mücadelesi doğurdular. Artois (Pas-de-Calais département'ı) bu geçişin ılımlı bir versiyonunu yaşadı (Jesenne 1987). O bölgede siyasete, büyük kiralık çiftlikleri işletenler egemendi, ama ancak soylu ve ruhban toprak sahiplerinin belirlediği sınırlar içinde. Devrim, bu hamilerin ayrıcalıklarını ellerinden alarak kiralık çiftlik işletmecilerinin iktidarı için tehdit haline geldi. Ama bunlar, bir grup birey olarak değilse de sınıf olarak bu tehdidi atlattılar: İlk Devrim mücadeleleri sırasında, özellikle de yerel topluluğun feodal beylerle çelişkiye düştüğü anlarda birçok makam sahibi konumunu kaybetti. Yine de onların yerine, aynı sınıftan, rahatı yerinde kiralık çiftlik işletmecileri geçti. Georges Lefebvre'in komşu Nord'da saptadığı gibi, ücretli işçilerle küçük toprak sahiplerinin köyün coqs de village'ına karşı verdiği mücadele, Pas-de-Calais'de daha az şiddetli veya daha az etkiliydi. Ulusal otoritelerin kuşkuyla baktığı büyük çiftlik sahipleri Terör döneminde ve sonra tekrar Direktuar'da devlet makamları üzerindeki tekellerini bir ölçüde kaybettilerse de, sonradan bunu yine kazandılar ve 19. yüzyılın ortalarına kadar ağırlıklarını koruduar. O dönemde artık soylular ve ruhban, yerel iktidar odakları üzerinde hakimiyet kurma yeteneklerini büyük ölçüde yitirmiş, yerlerini ise imalatçılar, tüccarlar ve diğer kapitalistler almıştı. Eski aracıların uzaklaştırılması, büyük çiftlik sahipleri ile burjuvazi arasında yeni bir ittifakın yolunu açtı.

Paris'in önderliğinde doğrudan yönetime geçiş, Artois'da nispeten sorunsuz gerçekleşmişti. Başka yerlerde ise bu değişim, yoğun mücadeleler eşliğinde tamamlandı. Memleketi Loire département'ında Devrim temsilcisi olan Claude Javogues'ün meslek yaşamı, bu mücadeleyi ve onun başlattığı siyasal süreci gözler önüne sermektedir (Lucas 1973). İri cüsseli, sert mizaçlı, sünger gibi içen bir işçi olan Javogues'ün yakın akrabaları arasında

Forez'li (batıda, Lyon'a pek uzak olmayan bir bölge) hukukçular, noterler ve tüccarlar vardı. Aile 18. yüzyılda yükselişe geçmiş. 1789'da 30 yaşında olan Claude, Montbrison'da sağlam ilişkiler kurmuş bir avocat olmuştu. Konvansiyon, bu azgın burjuva boğasını Temmuz 1793'te Loire'a gönderdi ve Şubat 1794'te de geri çağırdı. O altı ay içinde Javogues, büyük ölçüde mevcut ilişkilerine dayanarak Devrim düşmanlarını bastırdı; büyük ölçüde, papazların, soyluların ve zengin toprak sahiplerinin düşman olduğu teorisinden yola çıkarak gıda arzının düzenlenmesi gibi idari işleri yüzüne gözüne bulaştırdı ve hep keyfilikle, zulümle anılacağı bölgeden ayrıldı.

Ancak Javogues ve onunla işbirliği içinde olanlar, gerçekten de yerel hayatı yeniden düzenlemişti. Loire'da onun izini sürünce karşımıza kulüpler, gözetim komiteleri, devrimci silahlı kuvvetler, komiserler, mahkemeler ve représentant en mission çıkar. Bireylerin günlük hayatını merkezî yönetimin doğrudan yönetim alanına sokma yönünde neredeyse inanılmaz bir çabayla karşılaşırız. Devrim'in _gerçek ya da hayali olsun_ düşmanlarına karşı, eski aracıların yerini alacak bir güç olarak halkı seferber etmenin önemini görürüz. Bu yolla da Terör'ün iki hedefi arasındaki çatışmayı kavrarız: Devrim karşıtlarının kökünün kazınması ve Devrim'in işlerini görecek araçların oluşturulması. Ayrıca yönetimin elinde önemli bir koz, bir siyasal çekişme konusu ve halkı eyleme geçirmede önemli bir teşvik edici güç olarak gıda üzerinde denetim kurmanın ne kadar önemli olduğunu keşfederiz.

Uzun zamandır yolunu gözlediği reformları bağrına basan üniter bir halk şeklindeki eski imajın tersine, Devrim'in yerel tarihçeleri, Fransa'da devrimcilerin iktidarlarını mücadeleyle kurduğunu, çoğu zaman da inatçı bir halk direnişiyle karşılaştığını göstermektedir. Bu direnişin doğrudan ayaklanma yerine büyük ölçüde kaçış, aldatmaca ve sabotaj biçimine büründüğü doğrudur. Ama Fransa'nın çoğu bölgesinde halk, devrimci doğrudan yönetimin şu ya da bu özelliğine karşı direnişe geçmiştir. Akde-

niz'de, İspanya sınırına yakın hareketli bir liman kenti olan Collioure'da, Devrim sırasındaki kolektif halk hareketleri, "bilinçli biçimde olsun ya da olmasın, belli bir kültürel, ekonomik ve kurumsal bağımsızlığı koruma hedefine yönelikti. Bir başka deyişle, halk hareketleri Fransız devletinin, uluslararası savaşlara asker toplamak, dinin örgütlenmesinde değişimler gerçekleştirmek veya Pireneler'deki ticareti denetimi altına almak için yerel hayata müdahale girişimlerine karşı koymaya çalışıyordu" (McPhee 1988: 247).

Önceki sermaye-zorlama ilişkileri de dahil olmak üzere tarihe bağlı olarak meseleler bölgeden bölgeye değişmekteydi. Fay hatlarının derin olduğu bölgelerde, direniş pekişerek karşı devrime dönüştü: Devrim'in yerleştirdiği otoritelere karşı etkili alternatif otoriteler oluşturuldu. Karşı devrim, herkesin Devrim'e karşı olduğu yerlerde ortaya çıkmadı; geniş bir coğrafi ölçekte, uzlaşmaz farklılıklarla kesin biçimde tanımlanmış karşıt blokların ve muhalif grupların oluştuğu yerlerde gelişti.

Fransa'nın Güney ve Batı kesimleri, benzer süreçler sonucunda ülkedeki en büyük, uzun süreli karşı devrim bölgeleri haline geldi (Lebrun & Dupuy 1985; Lewis & Lucas 1983). Terör dönemindeki idamların coğrafi dağılımına baktığımızda, karşı devrimci faaliyetlerin biraz bulanık, ama ayırt edilebilir bir profilini görürüz. İki yüzden fazla idamın infaz edildiği département'lar, en çok idamdan en aza doğru şöyleydi: (Aşağı) Loire Inférieure, Seine, Maine-et-Loire, Rhône, Vendée, Ille-et-Villaine, Mayenne, Vaucluse, Bouches-du-Rhône, Pas-de-Calais, Var, Gironde ve Sarthe (Greer 1935: 147). Terör dönemindeki bütün idamların yüzde 89'u bu département'larda infaz edilmişti. Seine ile Pas-de-Calais dışında bunlar Güney'de, Güneybatı'da ve özellikle de Batı'da toplanmıştı. Güney ile Güneybatı'da Languedoc, Provence, Gascogne (Gaskonya) ve Lyonnais, Devrim'e karşı silahlı ayaklanmalara kaynaklık etti; bu ayaklanmaların coğrafi dağılımı da Federalizm'e verilen desteğinkine çok yakındı (Forrest 1975; Hood 1971, 1979; Lewis 1978; Lyons 1980; Scott 1973).

Federalist hareketler 1793'ün ilkbaharında, Jakobenler'in savaşı genişletmesiyle _İspanya'ya savaş ilanı da dahil_ vergilere ve askere almaya karşı direniş başladığında ortaya çıktı; bu direnişlere karşılık devrimci gözetim ve disiplin daha da sıkılaştırılmıştı. Özerklik yanlısı hareket, Eski Rejim'de geniş hürriyetlerden yararlanmış olan ticaret kentlerinde gücünün doruğuna ulaştı; bunlar içinde en kayda değer olanları Marsilya, Bordeaux, Lyon ve Caen'di. Öte yandan kırsal alandaki uzun süreli karşı devrimin ortaya çıktığı département'ların devrim dönemindeki yönetim merkezleri, esas olarak Eski Rejim'in idari, mali ve demógrafik hiyerarşisi içinde önem taşımamış olan kentlerdi; buna bağlı olarak da bu kentlerin burjuvazisi, çevre topraklarda nispeten az bir nüfuz sağlamıştı (Lepetit 1988: 222). Bu iki ayrı türde kent ve hinterlandında Fransa, kanlı bir iç savaşa sürüklendi.

Batı'da cumhuriyetçi kalelere ve kadrolara yönelik çete saldırıları Bretagne'ı (Bretanya), Maine'i ve Normandiya'yı 1791'den 1799'a kadar kaosa itti. Açık silahlı ayaklanma ise 1792 sonbaharında Loire'ın güneyinde, Bretagne, Anjou ve Poitou'da alevlenip Napolyon 1799'da bölgede asayişi sağlayana kadar aralıklı olarak devam etti (Bois 1981; Le Goff & Sutherland 1984; Martin 1987). Batı'da karşı devrim, 1793 ilkbaharında, Cumhuriyet'in askerî birliklere yaptığı çağrı üzerine bölgenin büyük bölümünde silahlı direnişin başlaması üzerine doruğa ulaştı. Bu evrede "yurtseverler" ile "aristokratlar" (Devrim'in savunucuları ile muhalifleri sırasıyla böyle anılacaktı) kitleler halinde katledildi, Angers gibi büyük kentler ele geçirilip geçici olarak işgal altında tutuldu, Maviler ile Beyazlar'ın (iki tarafın silahlı kuvvetleri bu adlarla tanınıyordu) orduları arasında çarpışmalar oldu.

Batı'daki karşı devrim, doğrudan devrim otoritelerinin bölgede belli bir türde dolaysız yönetim kurma çabasından kaynaklanıyordu: Bu yönetim, pratikte soylularla ruhbanın elinden kısmen özerk aracılık konumunu alıyor; devletin vergi, insan gücü ve bağlılık taleplerini tek tek yerleşimler, mahalleler, evler

düzeyinde dayatıyor; bölgedeki burjuvaları önceden hiçbir şekilde sahip olmadıkları bir siyasal güçle donatıyordu. Bu güç, mücadeleyle pekiştirildi. 12 Ekim 1790'da, Vendée'de komşu köylerden bir grup insan, sopalarla silahlanmış halde Komünyon Ayini ve Akşam Duası için La Chapelle de Belle-Croix'ya (Güzel Haç Şapeli) gitmişti.

Yöredeki Ulusal Muhafız birliğinin her zamanki üniformaları ve silahlarıyla beklediğini gören yabancılar, onların yanına varıp ulusal üniforma giymeye hakları olmadığını ifade ettiler; o üniformaları üstlerinden yırtıp alacaklarını, kendilerinin ruhban ile soyluların davasından yana olduklarını ve kendi ifadeleriyle papazların ve soyluların ellerinden ekmeklerini alan burjuvaları ezmek istediklerini söylediler.

Sonra Muhafızlar'a ve Palluau Maréchaussée'sine saldıran kalabalık, güçlükle uzaklaştırıldı (Chassin 1892: II, 220).

Vendée ayaklanmacılarının ağzında burjuva kelimesinin hem bir sınıfı hem de kentte oturanları belirttiği kesindi; nitekim bu karşı devrimci bölgenin halkı ikisinin birbiriyle yakından ilişkili olduğunu da yeterli bir açıklıkla görebiliyordu. Fransız devrimcileri, devletin iktidarını her bir yerleşim birimini içine alacak şekilde genişletme ve bu iktidarın bütün düşmanlarını ezme amacıyla 25 yıl boyunca dur durak bilmeyecek bir süreç başlattılar. Bazı bakımlardan bu süreç, günümüzde de henüz durmuş değildir.

Bütün karşı devrimci vahşeti içinde Batı, Fransa'da genel olarak yaşanan deneyime uyuyordu. Fransa'nın her yerinde burjuvalar _çoğunlukla büyük sanayi kuruluşlarının sahipleri değil, tüccarlar, hukukçular, noterler ve sermaye sahibi olarak ya da sermayeyi işleterek geçinen bütün diğerleri_ 18. yüzyıl boyunca kuvvet kazandı. Toprağın mülkiyetini ele geçirmeleri, soylu toprak sahipleriyle işbirliği yapmaları, zengin olanlarının imtiyaz, prestij ve vergi muafiyeti elde etmek için soyluluk unvanları satın alması,

sermayeye hakim olan sınıfın giderek daha fazla enerji toplamasını hiçbir şekilde engellemedi.

1789'da halkın seferber olması bütün Fransa'daki burjuvaların geniş kitleler halinde siyasal eyleme yönelmesine yol açtı. Paris'teki devrimciler ve taşradaki müttefikleri, önceden dolaylı yönetimin temsilcileri olan soylularla papazların elinden bu kritik mevziyi alırken, burjuvazinin oluşturduğu mevcut ağlar da devlet ile ülkedeki binlerce yerleşim arasındaki bağlantıyı sağlamaya başlamıştı. Bir süre için bu bağlantılar, kulüpler, milisler ve komiteler aracılığıyla kitlelerin geniş ölçekte harekete geçirilmesi sayesinde korundu. Ama zamanla devrim liderleri, bir türlü yatışmayan ortaklarını sınırlandırmaya, hatta bastırmaya başladılar. İktidardaki burjuvazi, deneme, yanılma ve mücadele yoluyla yarattığı yönetim sistemini, doğrudan yerel topluluklara kadar genişletmeyi başardı; bu yönetime aracılık edenler ise, esas olarak, üstlerinin titiz gözetimi ve bütçe denetimi altında hizmet veren idarecilerdi.

Bu genişleme sürecinde devletin karşısına üç büyük engel çıktı. İlk olarak, devrimci durumların başlangıcında yaygın biçimde görüldüğü gibi, 1789'daki bunalımda birçok insan, kendi çıkarlarını ilerletme ve eski çatışmaları çözüme bağlama fırsatı görmüştü. Ya bu fırsatı değerlendirme olanağı buldular ya da rakip aktörler karşısında umutlarını bir kenara bıraktılar; her iki kategori de, devrimci değişimin daha da ilerletilmesine destek verecek inisiyatiften yoksundu. İkinci olarak, Avrupa'daki diğer güçlerin çoğuyla savaşma gibi muazzam bir çaba, en azından Eski Rejim krallarının girdiği savaşlar kadar zorluyordu devletin kapasitesini. Üçüncü olarak da yeni iktidar kazanmış olan burjuvazi, devrim temsilcilerinin her yerde gerçekleştirdiği kandırma, sınırlandırma, esin verme, tehdit etme, kaynak toplama ve harekete geçirme görevlerini yerine getiremeyecek kadar güçsüzdü bazı bölgelerde. Vergi, askere alma ve manevi yaşantıyı düzenleyen yasalara itaat taleplerine karşı Fransa'da yaygın bir direniş ortaya çıktı; ama, ancak önceden mevcut olan rekabetlerin, sağlam iç bağlantılara

sahip muhalif bir bloku devrimci burjuvazinin karşısına çıkarabildiği bölgelerde sık sık iç savaşlar patlak verdi. Dolaylı yönetimden dolaysız yönetime doğru devrimci geçiş, bu anlamda bir burjuva devrimini de bünyesinde barındırıyor ve arka arkaya anti-burjuva karşı devrimler doğuruyordu.

Diğer Seçenekler

1787'den 1789'a kadar süren mücadeleler başka türlü nasıl gelişebilirdi? En azından şu dönemlerde alternatif yollar açıktı: 1787'de (ilke olarak saray, muhalefeti bastırabilecek durumdayken), 1789'da (reform yanlısı çok sayıda farklı ittifak oluşabilecekken), 1791'de (kiliseye el koyma girişiminin ve savaş hazırlıklarının başarısızlıkla sonuçlanması durumunda), 1793'te (çok sayıda karşı devrim neredeyse galip gelecekken) ve sonraki önemli darbelerin (1794 Thermidor, 1795 Vendémiaire ve Direktuar'ın kurulması, 1797 Fructidor, 1798 Floréal ve 1799 Prairial, ardından da Brumaire) her birinde. Sözgelimi 1793'te Federalistler iktidarı ele geçirselerdi, yine ülke dışında ciddi bir savaşla, kin dolu devrim göçmenleriyle (émigrés), yeraltına çekilmiş bir kiliseyle, büyük Vendée ayaklanması ve ekonomik bunalımla karşı karşıya kalacaklardı, ama pekala bu düşmanların bir kısmıyla uzlaşıp diğerleriyle savaşabilir, bir yandan da çok daha zayıf bir merkezî karakter taşıyacak rejimlerini inşa edebilirlerdi. Tek tek seçtiğimiz örnekler üzerinde, tarihsel olgulara aykırı bir dizi devrim üzerine istediğimiz gibi spekülasyon yapabiliriz.

Daha genel olarak da, şimdiye kadar incelediğimiz devrim tarihlerinden yararlanıp sırasıyla Felemenk yolu, İber yolu, Balkan yolu ve Britanya yolu olasılıklarını ele alabiliriz. Şimdi artık, daha önce Britanya'nın 17. yüzyıldaki devrimlerinin alternatifleri üzerine spekülasyon yaparken referans noktası olarak aldığın 1600'den değil, 1750 dolaylarından, yani Fransa'da parlement'lar

ile saray arasındaki çekişmenin iyice sertleştiği dönemden başlayıp ileri doğru gidelim. Hiç kuşku yok ki Balkan modelini hemen geçersiz ilan edebiliriz: 1750'de Balkan devletleri, Fransa'nın gelişimi için akla uygun bir model oluşturmuyordu. Ticaretleri gelişmemişti, egemenlikleri parçalanmış durumdaydı, güçlü toprak sahiplerinin insafına kalmışlardı ve haraç alan bir imparatorluğa bağlıydılar. Ancak Felemenk, İber ve Britanya yolları en azından düşünülebilir.

O zamanlar Fransa'da Felemenk'inki gibi bir yol mümkün değildi, çünkü Fransız tahtı yüz yıldır bir yandan merkezî yönetimi güçlendirmek için büyük toprak sahipleriyle yerel yönetimlerin özerk askerî gücünü kısıtlamakta, bir yandan da yüksek devlet makamlarını elinde bulunduranlara, yargı kurumlarına ve yine aynı yerel yönetimlere kendi mali gücünü ipotek etmekteydi. Fransa, yarı özerk derebeylerinin eline düşseydi eğer (1789'da ve 1793'te mümkündü bu), en muhtemel netice toprak sahiplerinden, yüksek makamlardaki görevlilerden, kilise adamlarından ve köylülerden oluşan bir ittifakın, Bordeaux, Lyon ve Marsilya'ya hakim olan kesimleri, Amsterdam veya Deventer'deki muadillerininki gibi bir güç kazanmaktan alıkoyması olurdu. Nitekim Devrim'in başında yüksek devlet görevlilerinin, büyük toprak sahiplerinin ve kilise adamlarının etkisiz hale getirilmesi, 1793'e gelindiğinde on yıl öncesine göre Felemenk'teki duruma çok daha fazla benzeyen siyasal düzenlemelerin yolunu açmıştı. Bu ölçüye göre merkantil kapitalizme daha fazla saha sağlamış olan devrimciler, merkantil kapitalizme özgü çokmerkezli hükümetin de yolunu açmış bulunuyordu. Ama burada kaderin garip bir cilvesi söz konusuydu: Fransa'nın Felemenk'i işgal etmesiyle sonunda Felemenk modeli tasfiye olmuş, eski çokmerkezli federasyonun yerine merkezî bir monarşi kurulmuştu.

İber yoluna bakacak olursak, 1750'de İspanyol ve Portekiz devletleri sömürgelerinden önemli bir kazanç toplamış, Cizvitler'i sürgün edip ülke içindeki kilise işlerinde önemli bir denetim

sağlayarak Katolik Kilisesi karşısında güçlenmiş, daha etkili mali sistemler kurmuş ve böylelikle de önemli ölçüde merkezîleşmiş durumdaydı. İspanya, askerî ve ekonomik alanda Fransa ile İngiltere karşısında nispeten güç kaybına uğramıştı ama, hâlâ her iki bakımdan da büyük bir kuvvet durumundaydı. Portekiz ise İngiltere'yle eşit olmayan, sağlam ekonomik bağlar kurmuştu. Yine her iki ülkede de büyük soylular, toprak sahipleri ve kentlerin ileri gelenleri, Fransa'daki muadillerine göre çok daha geniş bir özerklikten yararlanıyordu. Üstelik sömürge gelirleri, iki devletin de maliyesinde Fransız kamu maliyesine göre daha fazla ağırlık taşımaktaydı. Fransa'nın İber yolunu izlemesi durumunda egemenlik, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi parçalara ayrılabilirdi; ama 1750'de Fransız ekonomisinde ticaretin çok daha ağırlıklı, yüksek devlet görevlilerinin de iktidarda daha fazla pay sahibi olması, İber Yarımadası'nın sürekli çekişmelere konu olan dar yönetim yapısına geçişi engellerdi muhtemelen. Burada kaderin bir cilvesi daha vardı: Fransız istilası artı buna paralel olarak Latin Amerika'daki sömürgelerin kaybedilmesi, İber devletlerinin daha merkezî bir yapı kazanmasına yol açmış, profesyonel ordunun özerkliğini ve ağırlığını artırmış, böylelikle de İber Yarımadası'nın 1750'de sunduğu modeli ortadan kaldırmıştı.

Peki ya Britanya yolu? Büyük Britanya'yı İrlanda'dan ayrı ele almaya özen göstermeliyiz. On sekizinci yüzyılda parçalanmış durumda olan ve sık sık ayaklanan İrlanda, Fransa için hiçbir şekilde model olamazdı. Büyük Britanya ise (yani İngiltere, Galler ve İskoçya) bir modeldi. 1750'ye gelindiğinde Büyük Britanya, sermayenin büyük bir ağırlık kazandığı tarım ve sanayi ekonomileriyle önemli bir ticari ve askerî güç durumuna geliyordu. Toprak sahipleri ile burjuvaziden oluşan ittifak, parlamento aracılığıyla devlete ağırlığını koymuştu; ayakta kalmak için devlet iktidarı ile makamlarına dayanan bir kraliyete bağlı hami-himaye edilen ağıyla değişen derecelerde çekişmeler ve danışıklı dövüşler yaşanıyordu tabii. Britanya'da devam eden ticarileşme, proleter-

leşme ve sanayileşme, ülkenin genişleyen askerî harcamalarıyla etkileşim halinde parlamentoyu daha da güçlendirirken, bir yandan da yerel ve ulusal ölçeklerde son derece canlı bir popüler siyaset yaratmıştı.

Birçok bakımdan Fransa, Britanya yolunu izledi zaten; 1850'de nispeten güçlü bir ulusal yasama meclisi vardı, merkezî otorite sınırlandırılmıştı, güçlü bir burjuva-toprak sahibi ittifakı ile onu dengeleyen burjuva-işçi ittifakları oluşmuştu, kapitalist ekonomi hızla sanayileşmekteydi ve canlı bir popüler siyaset gelişmişti. Ama Fransa'da birbirini izleyen devrimler, bundan çok daha fazlasını olanaklı kıldı. O devrimler olmasaydı _hayali alternatiflerin can alıcı noktası da budur zaten_ 18. yüzyılın Fransa'sı, 19. yüzyılda bulunduğu yere ancak devrime çok yakın bir süreçten geçerek ulaşabilirdi; devletin 1600'ü izleyen 150 yıl boyunca durmadan genişlettiği ayrıcalıkları ortadan kaldıracak, devlet öncülüğünde bir tür dönüşümle gerçekleşebilirdi bu. 1850'lerden bakıldığında, 1790'lardaki devrimlere çok benzeyen bir süreç kaçınılmaz görünüyordu.

On Beş ile Yirmi Yıllık Rejimler

İlk devrimci rejim ancak on yıl sürdü, ama her biri 15-20 yıl ayakta kalan bir dizi rejimin yolunu açtı: Napolyon'un Konsüllük ve İmparatorluk rejimleri (1799-1814; 1815'te bir ara dönem), Restorasyon (1815-30), Temmuz Monarşisi (1830-48) ve İkinci İmparatorluk (1852-70); ancak (III. Napolyon'un darbesine boyun eğen) 1848 Devrimi'nin bozduğu bu ritim, Üçüncü Cumhuriyet'le (1870-1940) kesin biçimde sona erdi. I. Napolyon'un papalıkla girişti̇ği Concordat (1801), imparatorluğa yükselmesi (1804), devleti merkezileştirmeye hız vermesi ve yeni bir soylular sınıfı yaratması, hep devlette dönüşüm yaratan süreçlerdi, ama yönetimde kesin bir bölünme olmaksızın gerçekleştiler. Balkanlar'da, İspanya'da ve Haiti de dahil Latin Amerika'da Napolyon'un etrafı

devrimlerle kuşatılmıştı, ama Fransa'da devrim olmadı. Yani 1814-15'e kadar; o tarihlerde Fransa'ya ilerleyen müttefikler ülkeye girip Paris'i ele geçirdiler, Napolyon'u tahttan çekilmeye zorlayıp sürgüne gönderdiler, sonra onun Elbe'den dönüp (Mart-Haziran 1815) işgal kuvvetlerine karşı saldırıya geçmesine tanık oldular. Bu saldırı, Napolyon kuvvetlerinin Waterloo'da Wellington tarafından yenilgiye uğratılmasıyla son buldu. Bunu izleyen müttefik işgali, Fransa'nın 1818'de savaş tazminatlarını ödemesiyle ortadan kalktı.

1830 Temmuz Devrimi, büyük ölçüde Kral X. Charles'ın, 1820'lerin sonlarında burjuva-işçi ittifakının başlattığı cumhuriyetçi hareketi ani bir baskınla durdurma girişiminden kaynaklandı. Kralın Temmuz 1830'da çıkardığı gerici yasalar _temsilciler meclisinin feshedilmesi, seçim sisteminin değiştirilmesi ve basına sıkı bir denetim getirilmesi_ sonunda darbeye yol açtı. Paris'te ayaklanmacılar kente hakim oldu, Belediye Sarayı'nı (Hôtel de Ville) ele geçirdi ve geçici bir hükümet kurdu. Liberal milletvekilleri, yeni cumhuriyetin başına Orléans Dükü Louis-Philippe'i getirmeye karar verdiler; böylelikle o da, devrim tarafından atanan bir kral olmayı kabul ediyordu. Bunu Paris ile Lyon'da geniş çaplı işçi-cumhuriyetçi ayaklanmaları izledi, ama rejim 1848'e kadar ayakta kaldı.

Bir bakıma Temmuz Monarşisi, iktidara gelmesini sağlayan devrime benzer bir süreçle yıkıldı, ama 1848'in cumhuriyetçi burjuva-işçi ittifakı, 18 yıl öncekinden çok daha geniş tabanlıydı ve talepleri de çok daha fazlaydı. Rejimin yıkılmasında belirleyici rolü yine Paris'teki ayaklanma oynadı; şubatta üç gün boyunca süren sokak çarpışmaları, Louis- Philippe'in tahttan çekilmesi için yeterli oldu. Ulusal devrimci ittifakın yenilgiye uğrayan üyeleri _en başta Paris ve diğer büyük kentlerdeki vasıflı işçiler_ yeni hükümetin taleplerini karşılayamaması ya da Şubat Devrimi'nden önce birçok yerel çatışma başlatmış olan tarımsal ve sınai çöküntüyle baş edememesi üzerine bu kez de yine sokağa

döküldüler. 1848'in kanlı Haziran Günleri'nde, Ulusal Atölyeler'in kapatılmasıyla açıkta kalan işçiler, sadece devletle değil işsiz kalınca Paris Seyyar Muhafız taburuna katılmış olan başka işçilerle de karşı karşıya geldi. Ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra baskılar belirgin biçimde arttı. Louis-Napoléon'un Aralık 1848'de cumhurbaşkanı seçilmesinden, Ulusal Meclis'te istediği çoğunluğu sağlayamayınca Aralık 1851'de düzenlediği darbeye kadar hükümet, ulusal cumhuriyetçi hareketi yukarıdan aşağıya doğru aşamalı olarak tasfiye etmiş, ama 1851 darbesine karşı (bu kez sadece Paris'te değil Fransa'nın birçok kırsal bölgesinde de) yeni bir kitlesel ayaklanmayı önleyecek kadar ileri götürememişti bunu.

Savaşçı amcasının izinden giden Louis-Napoléon, vakit geçirmeden kendini imparator ilan etti (1852). Kısa bir süre içinde de Avrupa'da, en yakın atalarının kaçınmış olduğu savaşlara girişti: Rusya'yla Kırım Savaşı (1854-56), İtalya'da Avusturya'yla savaş (1859) ve son olarak da Prusya'yla ülkenin kaderini belirleyen bir savaş (1870-71). İtalya'da yürütülen savaş, Savoia ile Nice'in ilhak edilmesiyle sonuçlanırken, Piemonte liderliğinde İtalya'nın birleşmesini de kolaylaştırmış ve Lous-Napoléon'u papayla karşı karşıya getirerek Katolikler'in desteğini kaybetmesine yol açmıştı. Fransız genel kurmayının planlama ve seferberlikteki üstünlüğü nedeniyle büyük bir güven içinde girişilen Prusya savaşı ise Fransa'nın kısa sürede kesin bir yenilgi almasıyla sonuçlandı. Ağır kayıplar verildiğine dair haberler cepheden sızmaya başlayınca, radikal cumhuriyetçiler Marsilya ile Lyon'da özerk Komünler kurdu; bunlardan Marsilya'daki başarısızlığa uğrarken, Lyon Komünü daha fazla başarı sağladı.

İmparator, birlikleriyle birlikte Sedan'da teslim olduğunda, Lyon ile Marsilya'daki radikaller Kamu Güvenliği Komiteleri'yle birlikte cumhuriyet kurulduğunu ilan ettiler. Paris'te kitleler Ulusal Meclis'i işgal etti, Belediye Sarayı'na yürüdü ve orada da bir devrim hükümeti kuruldu. Başında Léon Gambetta'nın bulunduğu yeni

hükümetin yönetiminde Paris, Alman orduları tarafından kuşatıldı. Ocak 1871'de Paris teslim olmuş, Gambetta ile hükümeti de Tours'a geçerek direniş örgütlemeye başlamıştı. Geçici hükümetin Almanya'yla barış antlaşması yapmasıyla direniş çabaları da boşa çıkmış oldu; antlaşmayla Alsace'ın tamamı, Lorraine'in de bir kısmı Almanya'ya bırakıldı.

Ocakta Paris'i işgal eden Almanlar, düzenli ordunun silahlarını almış, ama büyük ölçüde Paris ve çevresindeki işçilerle atölye sahiplerinden oluşan Ulusal Muhafızlar'a dokunmamıştı. Martta yeniden seferber olan Ulusal Muhafızlar, bir merkez komite oluşturarak hem Alman işgalcilere hem de Adolphe Thiers önderliğinde Versailles'da kurulan yeni hükümete karşı direnmek için hazırlıklara başladılar. Parisliler, ordu karargâhlarından ele geçirdikleri topları geri isteyen Thiers'i reddettiler. Ardından Lyon ile Marsilya'yı örnek alarak kenti yönetecek bir Komün kurdular ve bir bütün olarak Fransa'nın kendi kendini yöneten belediyelere ayrılması için çağrıda bulundular. Toulouse, Saint-Étienne, Narbonne ve Le Creusot'da da kısa ömürlü komünler kuruldu; Nîmes, Limoges, Rouen ve küçük kentlerdeki radikallerin iktidarı ele geçirme çabaları ise başarısızlıkla sonuçlandı. Parisli komüncüler, 21 Mayıs'la başlayan haftaya kadar kenti ellerinde tuttular; o gün Versailles hükümetinin gönderdiği birlikler, barikat barikat geri çekilmekte olan işçileri sokaklarda katliamdan geçirdi. Buna tepki olarak bütün ülkede monarşi yanlıları destek kazandı. Yine de Alman işgal kuvvetlerinin 1873'te Fransa'dan çekilmesine kadar, gönülsüz bir cumhuriyetçi devlet başkanı olarak Thiers'e tahammül ettiler. Daha sonra da, Bourbon saltanatının restorasyonuna hazırlık olduğu düşünülebilecek yedi yıllık bir dönem boyunca Mareşal MacMahon cumhurbaşkanlığı görevini yürüttü.

Restorasyon, ölü doğmuştu. Almanlar'ın ülkeden çekilmesini izleyen gerilimli siyasi manevralar sırasında cumhuriyetçiler, temsilciler meclisinde ve genel olarak ülkede geniş destek toplarken, monarşi yanlıları avantajlarını kaybetti. Üçüncü Cum-

huriyet, 1789'dan sonra kurulan diğer bütün rejimlerden daha uzun süre _70 yıl_ ayakta kaldı. General Boulanger'nin popülist ayaklanmasına (1886-89), ciddi bir tehdit oluşturan sendikalistlerle anarşistlere, Dreyfus Olayı'nın (1894-1906) kopardığı gürültüye, arka arkaya gelen grev dalgalarına, kilise ile devletin ayrılması konusundaki mücadelelere (1901-05), I. Dünya Savaşı'na (1914-18) ve Halk Cephesi öncülüğünde başlayan geniş tabanlı işçi hareketine (1936-39) dayandı, ama 1940'taki Alman işgaliyle çöktü.

Alman işgalinin ilk yıllarında Fransa, doğrudan Alman denetimine bağlı kuzeydoğu ile işbirlikçi Vichy hükümetinin yönetimindeki bölge olmak üzere planlı biçimde ikiye bölünmüştü. O ilk yıllarda henüz çok güçsüz olan direniş hareketi, Fransa içinde alternatif bir devlet, hatta bir yeraltı devleti kuracak duruma bile gelemedi. 1943'te Korsika'nın kurtuluşunu saymazsak, Müttefik kuvvetlerinin Normandiya'ya çıkmasına (Haziran 1944) kadar, bir bütün olarak ülke devrimci duruma yaklaşmadı. Ağustos 1944 ise bir doruk noktası oldu: Almanlar geri çekilirken Müttefik ve Özgür Fransa kuvvetlerinin gelişini bekleyen kitleler, grevleri ayaklanmaya dönüştürüp kentlerin belediye binalarını ele geçirdi.

Devletin Napolyoncu mirası, MacMahon'un 1870-71 devrimlerinden sonra devleti kurtarması, Vichy'de Pétain'in başkanlığı ve II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Charles de Gaulle'ün en büyük lider durumuna gelişi dikkate alındığında, 18. yüzyıldan beri ordunun Fransız siyasetinde bu kadar önemsiz bir özerk rol üstlenmiş olması şaşırtıcıdır: Napolyon'a karşı düzenlenen birkaç küçük komplo ile 1880'lerde General Boulanger'nin oluşturduğu tehditten başka kayda değer bir şey yoktur. İspanya ve Portekiz'le çarpıcı bir karşıtlık söz konusudur. Bunları düşününce daha da şaşırtıcı olanı, 1958'de Cezayir'in bağımsızlığına karşı çıkanların neredeyse askerî bir darbe düzenleyecek olmasıdır. Mayısta Cezayir kenti ile Ajaccio'da (Korsika) Kamu Güvenliği Komiteleri yönetime gelirken, tüm ülkedeki darbeciler ordu desteğinde Paris'te iktidara el koymaya hazırlanıyordu. Ama Cumhurbaşkanı Coty onlardan önce

davranarak olağanüstü yetkilerle donatılmış bir hükümet kurması için de Gaulle'ü göreve çağırdı.

Ulusal referandumlarda da onay alan de Gaulle, cumhurbaşkanlığı makamının daha fazla ağırlık kazandığı bir Beşinci Cumhuriyet kurdu, Algérie française (Fransız Cezayir) hareketini engelledi, Fransız Kuzey Afrikası'nda sömürge yönetimilerini kaldırdı ve uluslararası bir Grandeur politikası izledi. On yıl boyunca iktidarda kaldı; Mayıs-Haziran 1968'deki geniş öğrenci ve işçi hareketleri üzerinde denetim sağladı, ama bölgesel yönetimin yeniden düzenlenmesi yolundaki önerisi Nisan 1969'daki referandumda reddedilince görevden ayrıldı. Böylece Fransa'nın 20. yüzyıldaki en büyük asker siyasetçisi, ordunun iktidara el koyması yolunda önemli bir tehdit olmaksızın yönetimini tamamlamıştı.

Devrimin Uzun Vadesi

Avrupa'nın başka pek çok yerinde de olduğu gibi Fransa, 16. ve 17. yüzyıllarda yerel topluluk, hami-himaye edilen ve hanedan düzeyinde arka arkaya devrimci durumlar yaşadı; 18. ve 19. yüzyıllarda daha seyrek ortaya çıkan ama daha kapsamlı etkileri olan sınıf ittifakı devrimlerine sahne oldu; ama sonunda, ulusal düzeydeki siyasi mücadeleler daha iyi örgütlendikçe, tam oluşmuş devrimci durumlara giderek daha az açık bir hale geldi. İber Yarımadası, Balkanlar ve (göreceğimiz gibi) Rusya'yla karşılaştırıldığında, Fransa'da dikkat çekecek kadar az askerî devrim yaşandı. Esas olarak Protestanlar'la Katolikler'i karşı karşıya getiren yerel topluluk düzeyindeki devrimler, 16. ve 17. yüzyıllarda Fransa'nın bölünmesine sebep oldu, ama 18. yüzyıldaki dinsel uzlaşmalarla yatıştı; 19. ve 20. yüzyıllarda Protestan-Katolik düşmanlıklarının artık Fransız siyasetinde hiçbir önemi kalmamıştı, oysa kilise-devlet ilişkileri, devrim düzeyine varmasa da sık sık mücadelelere konu oluyordu.

1548 ile 1793 arasında devletin silahlı kuvvetleri ayakta tutmasını sağlayacak araçları _temel olarak insan gücü ile para_ toplamaya çalışması, halkın da devlete bu kaynakları sağlamada isteksiz olması, arka arkaya büyük ayaklanmalar doğurdu; ardından vergi düzenlemeleri, seçimle gelen yasama meclislerinin bu düzenlemelere tepkisi ve düzenlemelerin belli başlı siyasi partilerin programlarındaki rolü, bu konunun kamuoyundaki tartışmalarda daha fazla öne çıkmasına yol açarken devrimci potansiyelini de ortadan kaldırdı. Üzüm yetiştiricilerinin kitleler halinde örgütlenip harekete geçmesini ve Poujadist hareketleri bir yana bırakırsak, 20. yüzyılın Fransız yurttaşları, 17. yüzyılda vergi tahsildarları ile onları himaye edenlere karşı, yerleşik hakları ve ayrıcalıkları savunma adına ne kadar vahşi ayaklanmalar çıktığını hayal bile edemezler. On altıncı ve 17. yüzyıllarda, özel orduların başındaki büyük soylular ayaklanan halkla ittifak kurduğunda, bunun devlet için ne korkunç bir tehdit haline geldiğini kavramaları daha da güçtür. Bu ikisi arasında özerk askerî kuvvetler, kesin biçimde ortadan kaldırılmıştı.

Bretanya ve Korsika gibi yeni ilhak edilen bölgeler dışında, 1492'den sonra Fransa'nın metropoliten bölgelerinde ulusal düzeyde devrimci durumlara pek rastlanmadı. Balkanlar, Britanya Adaları, hatta Belçika'daki durumun tersine, merkezî yönetimi güçlendirmeye çalışan Fransa kralları, ayrı bir kültürel varlığı olan gruplara ayrı siyasal haklar tanıma düşüncesinden kısa sürede uzaklaştılar. Protestanlar'ın bastırılması ve daha da önemlisi, Paris normlarının devrimci süreçlerle bütün ülkeye dayatılmasıyla devlet, yurttaşları arasında büyük ölçüde kültürel homojenlik sağladı. II. Dünya Savaşı sonrasında Bretonlar, Oksitanlar ya da Katalanlar gibi bölgesel toplulukların kısmen örgütlü çıkar grupları haline gelmesine rağmen Fransız devleti, ulusal düzeyde iktidar üzerindeki hak iddialarını fiilen tasfiye etti.

Ulusal devrimler için Fransa'nın sömürgelerine, yani esas olarak 19. ve 20. yüzyıllara bakmamız gerekiyor. Anayurtta devlet

iktidarının pekiştirilmesi, askerî kuvvetlerin sivil yönetime tabi olmasını sağlamış, hanedan düzeyindeki hak iddialarının önemini azaltmış ve yerel topluluk düzeyindeki her türlü ayaklanma umudunu geçersiz hale getirmişti; ama bir yandan da rejimler, ülke ölçeğinde mali bunalıma, askerî yenilgilere ve halk hareketlerine daha açık bir hale geldi. En büyük devrimler _özellikle 1585-98, 1648-53, 1789-99 ve 1848-51_ sırasında ve sonrasında devlet örgütlenmesinde meydana gelen değişiklikler, sonraki siyasi mücadeleleri de kökten değiştirdi. Bu anlamda, parçalı devlet iktidarından pekişik iktidara, dolaylı yönetimden doğrudan yönetime, yerel siyasetten ulusal siyasete, ulusal ekonominin nispeten uzağında kalmış bir devletten ulusal ekonomiyle yakından ilişkili devlete geçiş, Fransa'da devrimlerin sıklığında, süresinde ve etkisinde köklü dönüşümler yarattı.

Devrimci durumlar ve sonuçlar açısından olası koşulları bir kez daha gözden geçirelim:

Devrimci Durum	Devrimci Sonuç
1 Devletin ya da bir kesimin denetimini elegeçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması.	1 Yönetimdeki kişilerin çekilmesi.
2 Yurttaşların önemli bir kesiminin bu talepleri benimsemesi.	2 Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi.
3 Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması.	3 Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması.
	4 Devlet aygıtının, devrimci bir ittifakın eline geçmesi.

Devrimci durumlar ile sonuçlara ilişkin tanımların genişletilmesiyle bu liste, totolojik olarak hâlâ geçerlidir. Nitekim, Fransız devletinde ve Avrupa devletler sistemi içindeki konumunda meydana gelen değişimlerin devrim umutlarını nasıl değiştirdiğini belirlemede büyük yararlar sağlamaktadır.

Devrimci durumlar tarafına baktığımızda, devlet iktidarını ele geçirmek amacıyla hangi olası rakip güçlerin ortaya çıkıp destek toplayacağı, 16. yüzyılın başından beri büyük ölçüde değişmiştir tabii. O dönemde birçok büyük soylu, kraliyet iktidarından pay almak ya da kendi topraklarında devlet benzeri ayrıcalıklar elde etmek için hak iddiaları ortaya atar, bir topluluğun Protestan ilan edilmesi, hem din dışı hem de dinsel otoriteler karşısında kaçınılmaz olarak yeni özerklik iddialarına yol açardı. Üstelik özel orduların ve yerel yönetimlere bağlı milis kuvvetlerinin bulunduğu o günlerde taht, hegemonyasına meydan okuyan silahlı ayaklanmaları bastırmak için temel askerî araçlardan da yoksundu. La Fronde'dan sonra ve 1789-99 Devrimi sırasında Fransız devletinin pekişmesi, devlet-yurttaş dengesinin önemli ölçüde değişmesine ve devlet iktidarı üzerinde hanedan düzeyindeki hak iddialarının hemen hemen tümüyle ortadan kalkmasına yol açtı; Louis-Philippe ile III. Napolyon, Condé'nin savaşçı prenslerine benzemiyordu pek. Onun yerine, temsile ve seçime dayalı siyasetin daha da ileri götürdüğü sınıf ittifakları, rejimlerin kurulmasında ve devrilmesinde vazgeçilmez birer etken haline geldi. Bu koşullarda, ironik bir biçimde yabancı işgalciler, Fransa'yı kimin yöneteceği konusunda daha da fazla söz sahibi oldular.

Böylece devrimci sonuçlara geliyoruz. Yönetim içinden bazı üyelerin ayrılması, iktidarın etkili biçimde el değiştirmesi açısından yine önemli olmakla birlikte, bu üyelerin kimliği 1492 ile 1992 arasında tamamen değişmiştir: Kralın, onun himayesi altındakilerin, güçlü kilise adamlarının, toprak sahibi aristokratların ve zengin kent oligarşilerinin yerini, çok çeşitli sınıflar ile çıkar gruplarının örgütlü temsilcileri almıştır. Devrimci güçlerin

kendi silahlı kuvvetlerine sahip olma ve devlete bağlı silahlı kuvvetleri saf dışı etme ya da işbirliğine yöneltme şansı, sivil nüfusun silah altına alınmasıyla genel olarak ortadan kalktı. Ancak bu sefer de polis ile ordu arasında kesin bir işbölümü gelişti ve milisler, Uluslar Muhafızlar adı altında yeniden doğdular. Alman işgalinin silahlı sivillere geçici bir askerî üstünlük sağladığı 1870'te olduğu gibi bu, hükümet harekâtlarında önemli bir gedik açıyordu. Ayrıca Fransa'nın yönetim kurumlarının Paris'te toplanması da, başkenti ele geçirerek bütün bir ülkede yönetime el koymayı giderek daha kolay hale getirdi.

Devrimin karakterindeki bu değişikliklerde rol oynadığı apaçık olan başka toplumsal değişimler de vardı: On sekizinci yüzyılda tarımın ticarileşmesi, sermaye yoğun üretimin gelişmesi, 19. yüzyıldaki muazzam kentleşme, tarım ve sanayi işçilerin siyasi eylemliliği ve Fransa'nın toplumsal tarihi boyunca gelişen başka pek çok koşul. Bütün bu değişimler, devletin günlük faaliyetlerini etkilediği gibi, devlet iktidarı üzerinde hak iddia etme potansiyeli gösteren tarafların kimliklerini, çıkarlarını ve örgütlenmelerini de şekillendirdi. Nitekim Fransız devletinin yaşadığı aralıksız dönüşüm, devrimci durumların ne zaman, nerede, nasıl ve ne gibi bir sonuç vererek ortaya çıkacağı ve kapanacağı sorularına verilecek cevaplarda en belirleyici etkendi.

6

Rusya ve Komşuları

Rusya'nın Yaratılması

1991'in sonuna kadar üzerinde Sovyetler Birliği'nin bulunduğu Avrupa topraklarının geçmişi, Napolyon Savaşları'nın sonunda Rus İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarına aşağı yukarı eşittir. Bu sınırlarda sadece Kırım Savaşı , 1917-21'deki iç savaş ve 1941-44'teki Alman işgalleri önemli değişikliklere yol açmıştır. 1492'ye kadar geri gittiğimizde ise Rusya'ya benzer bir şey bulamayız. Onun yerine, aşağı yukarı yine aynı topraklarda, Töton Şövalyeleri, Pskov Cumhuriyeti, Moskova Prensliği, Ryazan Prensliği, Altın Orda Hanlığı, Kırım Hanlığı, Kazan Hanlığı, Polonya Krallığı'na ait toprakların tamamı ya da bir kısmı ile birlikte Karadeniz'in doğusunda, sınırları daha az kesin olan, ama Çerkezler'in inatla ellerinde tuttuğu bölge çıkar karşımıza.

Avrupa'nın bu bölgesinde o zamanlar en büyük imparatorluk gücü, Litvanya, Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Bohemya, Moravya ve Macaristan'ı elinde tutan, ama Moskova Prensliği'ne hakim olamayan Jagiello hanedanıydı. İki İvan'ın (Büyük ve Korkunç) yönetiminde Rusya'nın ürkütücü boyutlarda bir devlet şeklini almaya başladığı doğrudur. Ancak 1492'den 18. yüzyıla kadar sadece saldırgan Litvanya-Polonya İmparatorluğu değil, geniş topraklarda hüküm süren İsveç monarşisi ile kuvvetli Osmanlı İmparatorluğu da, sonunda Rusya olarak kabul edilecek bölgelerde bir süre için egemenlik kurmuştu. "Rusya" adıyla son şeklini alacak olan haritamızda, 1790'larda Polonya'nın kesin taksimine kadar sadece pekişmiş bir Rus İmparatorluğu'nu değil, Os-

manlı İmparatorluğu ile Polonya Krallığı'nı da hesaba katmamız gerekir. Burada, Fransa, Britanya Adaları, Felemenk, Balkanlar ya da İber Yarımadası'nda benzerine asla rastlayamayacağımız bir güç var karşımızda: Başlangıçta küçük bir devletken, komşularını yuta yuta deve dönüşen bir güç.

Teleolojinin iğvalarına ve tehlikelerine karşı uyanık olalım: Avrupa topraklarında gerçekleşen dönüşümü Rusya'nın, davetkâr, boş bir alanı doldurma yönündeki aralıksız, karşı koyulmaz dürtüsüne bağlamak, hikâyeyi fazlasıyla basitleştirmek olur. Basitleştirdiği gibi, çarpıtır da. On beşinci yüzyılın sonunda, bu alanın batı kenarındaki aktörlerin avantajlı ekonomik ve jeopolitik durumu dikkate alındığında, zamanın bilgili gözlemcileri, Avrupa ekonomisinde refahın yükselmesi ve birbirine bitişik devletlerin pekişmesi durumunda, bir ya da iki gücün (hiç kuşkusuz Polonya, İsveç veya Habsburglar) doğuya ve güneye yayılmaya başlayacağı şeklinde mantıklı bir tahminde bulunmuş olabilir. Yine de bu tahminde, steplerden batıya doğru ilerleyen imparatorlukların daha uzun süre ayakta kalacağını hesaba katmak gerekirdi. Doğudan niye bir başka Moğol ya da Türk dalgası daha gelecek olmasın? Üstelik güneyde, rüştünü ispatlamış bir istilacı olan Osmanlı İmparatorluğu, aralıksız biçimde Avrasya'daki topraklarını genişletmeye çalışıyordu. Karadeniz'in yukarısındaki topraklarda denetimi sağlamak için Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çarpışmalar, 19. yüzyıl ortalarına kadar sürdü. Sonunda üzerinde hak iddia ettiği topraklar için ürkütücü rakipler vardı Rusya'nın karşısında.

Moskova Prensliği, ancak IV. İvan'ın saltanatının (1533-84) sonunda Sibirya'yı ve Rusya ile Japonya arasında kalan diğer toprakları ciddi bir şekilde bünyesine katmaya başladı. Savaşın kaderine göre sınırlar durmadan değişse de, Ukrayna, Beyaz, Rusya ve Baltık bölgesinin önemli bölümleri hâlâ (1569'da Polonya ile birleşen) Litvanya ve İsveç'in elindeydi; 18. yüzyılda Polonya'nın taksimiyle Rus İmparatorluğu'nun kuzeybatı sınırı oldukça istikrarlı bir hale gelene dek durum böyle devam etti. Finlandiya ile

Büyük Okyanus arasındaki alana tek bir gücün hakim olacağının hiçbir garantisi yoktu. 1492'de ikinci dereceden önem taşıyan Moskova Prensliği'nin, doğu ile güneydeki topraklarda başlıca güç durumuna geleceğinin hiçbir garantisi yoktu. Moskova Prensliği'nden oluşan çekirdeğin etrafında Rus İmparatorluğu'nun gösterdiği gelişme, Vistül ile Urallar arasında devlet gücünün yeniden gruplanmasına esas olabilecek birkaç yoldan sadece biri için, Britanya Adaları ya da İber Yarımadası'ndan çok daha belirgin bir örnek teşkil ediyordu.

Ve tuttu da bu yol. Büyük İvan'dan Korkunç İvan'a kadar Moskova Prensliği, bütün askerî gücünü Moğollar'ı geri itip diğer Slavlar'a boyun eğdirmek için kullandı. Rusya'nın farkı, acımasız ve uzun ömürlü liderlere sahip olmasıydı. III. İvan (Büyük), 1462'den 1505'e kadar hüküm sürdü; Avrupa'da ortalama yaşam beklentisinin düşük olduğu, çocuk kralların tahta çıktığı, veraset konusunda hep çekişmelerin görüldüğü böyle bir dönemde, 43 yıl boyunca tahtta kalan bir hükümdar, rakiplerine karşı muazzam avantajlar kazanmış demekti. Üstelik Büyük İvan'ın halefleri III. Vasili ile IV. İvan da (Korkunç) sırasıyla 28 ve 37 yıl hüküm sürdüler. (IV. İvan'ın çocukluğu sırasında 1533'ten 1547'ye kadar, İvan'ın beceriksiz oğlu I. Fyodor 1584'te tahta çıktığında ve daha sonra tahtta boşluk olan başka pek çok dönemde soylular arasındaki amansız hizip mücadeleleri, uzun ömürlülüğün ne kadar önemli olduğunu ortaya koyacaktı.) III. İvan, Moğollar'ı durdurdu, büyük bir ticaret devleti olan Novgorod'a boyun eğdirdi ve bölgedeki diğer Slav devletleri karşısında Moskova Prensliği'nin üstünlüğünü kesinleştirdi. Sonraki yarım yüzyıl içinde gerçek bir Rus İmparatorluğu oluştu. Artık komşu Livonya Şövalyeleri'ni, Polonya-Litvanya İmparatorluğu'nu ve Kırım Hanlığı'nı sıkıştırdıkça sıkıştırıyordu. Bunu izleyen 250 yol boyunca Rus yayılmasının durduğu pek görülmedi.

İmparatorluğun saldırgan biçimde yayılmasına tanıklık eden bu tarihçe, hemen devrim analizine ilişkin düşünceler getirmektedir akla. Komşu güçler, Rusya'nın istilalarından

hoşlanmıyordu tabii ki; canlarını dişlerine takıp savaşmaktaydılar. Ortaya koydukları direniş, ne zaman devrimci bir niteliğe büründü? Mesela 1520'lerden 1570'lere kadar Moskovalı güçler ve onların Rus halefleri, Kırım Tatarları'na boyun eğdirmek için arka arkaya girişimlerde bulunurken, Rus hakimiyetine karşı etkili bir Tatar direnci hangi noktada devrimci durum oluşturuyordu? Bunun cevabı basit: İmparatorluğun, belli bir süre için etkili denetim kurabildiği dönemlerde tabii. Peki ama etkili denetimi nasıl saptayacağız? Rus İmparatorluğu'nun çevresinde kurduğu belirsiz, dolaylı yönetimi dikkate aldığımızda, seçeceğimiz kesin zaman dilimi de rastgele olacaktır.

Vardığımız sonuç _imparatorluğa gösterilen direncin devrimci karakter taşıyıp taşımadığının bir tanım meselesi olduğu_ devrimi şanından ya da dehşetinden soyutluyor görünebilir. Ama bu kitabın ana fikrini yakalamaktadır: Devrimci durumların karakteri, yeri ve sonucu, devletlerin ve devlet sistemlerinin örgütlenmesi içinde sistemli biçimde değişiklik gösterir. Önümüzde amansızca büyüyen bir imparatorluk bulunduğunu dikkate aldığımızda, birçok durumda bu toprakların bitişiğindeki halkın geçici olarak imparatorluk gücüne boyun eğip sonra imparatorluk zayıflar göründüğünde, imparatorluğun temsilcileri ya da işbirlikçileri kabul edilmesi imkânsız yeni taleplerle ortaya çıktığında, boyun eğmiş durumdaki halk yeni eylem araçları ya da yeni müttefikler kazandığında yine ayaklandığını görürüz. Kaçınılmaz olarak bu ayaklanmalar, devrime özgü niteliklerle kolonicilik karşıtı savaşa özgü nitelikleri bir araya getirmiştir.

Sonunda "Rusya" adını alacak bölgede 1492'de hüküm sürmüş olan çok sayıdaki güç, imparatorlukların döküntüsüydü; Baltık'tan Balkanlar'a kadar olan toprakları istila etmiş İskandinavlar'ın ("Varaeg"* üniformasına bürünmüş Vikingler) ve güneydoğudan gelmiş Moğollar'ın arkalarında bıraktıklarıydı. 1230'lardan

9. yüzyılda Rusya topraklarında bir hanedan kuran, 11-12. yüzyıllarda da Bizans'ta paralı askerlik ve saray muhafızlığı yapan İskandinav halk./Ç.N.

itibaren bu toprakların büyük bölümünde birçok Moğol topluluğu egemenlik kurdu; ta ki 15. yüzyıl sonlarında Büyük İvan hepsinin hükmüne son verinceye kadar. Moğol fetihleri en çok, tarımsal topluluklardan düzenli olarak gelir alan oturmuş devletler karşısında başarılı oluyordu; Moğol hükümdarları bu devletleri ya haraca bağlar ya da iç örgütlenmelerine fazla dokunmadan bütün bütün yutarlardı. Her iki durumda da Moğollar, dolaylı bir imparatorluk yönetimi kuruyordu; yönetimin talepleri sembolik bağlılık, düzenli haraç, düzensiz silahlı destek, yeni Slav yöneticilerinin Moğollar'dan onay alması, Moğollar'ın düşman-larına karşı hana bağlılık ve zaman zaman da soylu rehineler verilmesiydi; imparatorlukla işbirliği eden prensler, bunlara karşılık kendi topraklarında geniş bir özerklikten yararlanmaktaydı.

Aslında Moskova Prensliği, Altın Orda devletiyle akıllıca işbirliği ederek bölgedeki rakiplerine karşısında öncelik kazanmıştı. 1571'de Tatarlar'ın Moskova'yı yağmalaması, Moskovalılar'ın step halklarıyla ilişkilerini sona erdirmedi. Hatta Moskova Prensliği, süzereni durumundaki Altın Orda'dan kurtulduktan sonra bile Moğollar'dan arta kalan güçlerle sık sık işbirliğine girdi, 16. yüzyılda Litvanya'ya karşı Kırım Tatarları'yla ittifak kurdu, 17. yüzyılda Sibirya'nın istilası sırasında Zunghar Moğolları'ndan asker olarak yararlandı ve Kırım koluna 1700'e kadar haraç ödedi. On altıncı ve 17. yüzyıllarda Ruslar'la Tatarlar arasındaki ilişkiler, aynı dönemde Avrupalı kolonicilerle Amerika Yerlileri arasında gelişen ilişkileri andırıyordu; zaten 18. yüzyıl ortalarında Güney Carolina kolonisinin bütçesindeki en büyük kalem, Yerliler'e verilecek "armağanlar"dı. Amerika ve Rusya cephelerinde, her iki tarafta da acımasız adamlar savaşmaktaydı. On altıncı yüzyıl İngiliz yazarı George Turberville, Ruslar'ı İrlandalılar'a benzetmişti:

> Kendi usûlünce Rus ne kadar medeniyse İrlandalı da o kadar,
> İkisi de çetin işlerin adamıdır, ikisi de insaf dedirtecek kadar kaba
> ve kördür bir o kadar.

Ama arada önemli bir fark vardı. İrlandalı kabile şefleri, kasvetli adalarında bir yandan yabancı imparatorluğa direnirken, kendi aralarında da hiç durmadan dövüşüyordu; bu uçsuz bucaksız topraklarda ise bir grup Rus prensi diğerlerine hakim olup sonra kendi imparatorluğunu kurmaya koyuldu.

İrlanda'yla yapılan benzetmede bir açıdan daha Rusya'nın hakkı yenmektedir. Yakın zamana kadar İrlanda, Avrupa'daki başlıca ticaret ve iletişim hareketlerinin dış sınırında kalmıştı. Avrupa'nın kara üzerinden Doğu Asya'yla ilişkileri geliştikçe, Rus kentleri de Avrasya'da önemli birer bağlantı noktası haline geldi. Denize çok geç ulaşan Ruslar, hemen hemen bütün kentlerini Doğu Avrupa'yı iç kesime bağlayan akarsuların ve kollarının (Dinyeper, Volga, Don, Dvina ve Volhov) kıyısında kurmuşlardı. 1000 yılı itibarıyla Rusya'da kent sisteminin ve ticaretin merkezi Kiev'di; o zamanlar Kiev'de nüfusun 50.000 dolayında olması gerekirken, bir başka ticaret kenti Novgorod'da da 20.000 dolayında insan yaşıyordu (Rozman 1976: 45-46). Moğol bağlantısı sayesinde sonunda merkezî bir konuma kavuşan Moskova, 1703'ten itibaren St. Petersburg'un başkent olarak planlanıp kurulmasına kadar bu konumunu kaybetmedi. Moğol kıskacının gevşediği 1500'de Moskova, Vilna, Pskov, Novgorod, Smolensk ve (Tatar Kırımı'nda bulunan) Bağçesaray'ın (Bahçesaray) tümünde de nüfus, büyük ihtimalle 10.000 veya üzerindeydi (Chandler & Fox 1974: 27).

Bağçesaray gibi kentler kurdukları yerlerde bile Moğol savaşçıları, çadırlardan oluşmuş kendi karargâhlarında oturur, her an av ya da yeni bir savaş için harekete geçmeye hazır beklerlerdi. Moğollar'ın tersine Ruslar, denetim alanlarını genişlettikçe kentli bir fetih stratejisi benimseyerek askerî kuvvetleri, imparatorluk temsilcilerini, tüccarları, hatta toprak sahiplerini kentlere kaydırdılar. Bu politika üç sonuç doğurdu. İlk olarak çoğu kentte devlet temsilcileri ayrıcalıklı bir konuma geldi. İkinci olarak, askerler gibi devlete bağlı olan birçok görevli, aynı zamanda kendi

hesaplarına tarımda, sanayide ve hizmet alanlarında çalışmaya başladı. Son olarak da imparatorluk sınırları değiştikçe, kentlerde ağırlık taşıyan faaliyetler de değişim geçirdi. Moskova Prensliği, kendisine bağlı çevre toprakları genişlettikçe, çarlar da kuzeybatı ve (özellikle) güneydoğu sınır bölgelerinde tahkimatlı kent zincirleri kurdu; fetih bölgesi ilerledikçe her zincir, birbiriyle bağlantılı ticari ve idari karargâhlara ait bir halka olarak kalıyordu geride. Mesela Mihail Romanov rejimi, Belgorodskaya çerta'daki yeni kentlerin çoğunu 1636 ile 1648 arasında tasarlamıştı; sonunda, önceden Moğol işgalinin ilerlemekte olduğu belli başlı yollara yayılan tahkimatlı 29 kentten oluşmuş büyük bir hat haline gelecekti bu bölge. Çok geçmeden bu kentler, faal sınır bölgesinin epey gerisinde kalmıştı.

Büyük Petro (Pyotr), 1703'ten itibaren tüccarları, zanaatkârları, imparatorluk görevlilerini ve onlara bağlı hizmetlileri zorunlu iskâna tabi tutarak Neva'nın ağzında, İsveç'ten yeni alınmış bir bölge olan St. Petersburg'u yoğun bir nüfus merkezi haline getirdi. Felemenk ve İngiltere'de bulunduğu dönemde kimliğini gizleyerek bir süre tersane işçiliği yapmış olan Petro, St. Petersburg'u Baltık'ta Felemenk'e oldukça benzeyen bir gemicilik ve ticaret merkezi olarak düşünmüştü. Zaten kente de Rusça değil Felemenkçe bir isim verdi: Sankt Petersburg. 1782'ye gelindiğinde yeni imparatorluk merkezinde 297.000 kişi yaşarken, Moskova'nın nüfusu 213.000'di (Rozman 1976: 162, 183). İki kent arasında işbölümü yapılmış, St. Petersburg başkent ve Kuzeybatı Avrupa'dan ülkeye ulaşılan ana liman olurken, Moskova da iç ticarette en büyük merkez olarak kalmıştı. Böylelikle Rusya, imparatorluğun kuzeybatı topraklarında odaklanan, ama Asya'nın içlerine kadar da uzanan eşmerkezli dev bir kent hiyerarşisi kurmuş oluyordu.

Rus, Polonya-Litvanya ve Tatar Devletleri

1500'den sonraki üç yüzyıl boyunca Moskova, daha sonra da Rusya, Avrupa'nın en savaşçı devletlerinden ya da devlet topluluklarından biri olarak nam saldı. İlk olarak Moskova Prensliği, en yakınındaki Slav komşularını fethedip Tatar süzerenleriyle savaşmaya başladı. Ardından, henüz siyasal bir varlık olarak oluşum aşamasında bulunan Rusya, doğusuyla güneydoğusundaki göçebe halkları püskürttüğü gibi, kuzeyde, batıda ve güneyde birer dev olan İsveç, Polonya ve Osmanlı imparatorluklarıyla da savaştı. Yüzyıllar boyunca bu güçlerle göğüs göğüse çarpışan Rusya, bunun yaralarını da taşıdı. Geniş askerî örgütleri ayakta tutma, finanse etme ve yönetme çabalarının uzun vadedeki toplumsal etkileri, siyasi bir varlık olarak gösterdikleri belirleyici etkiden çok daha derin oldu. Çok daha değişik biçimlerde Avrupa'nın başka yerlerinde de olduğu gibi, planlı biçimde büyük askerî güçler oluşturulması ve aralıksız savaş, sonunda orduyu çevreleyip devlet örgütlenmesini dönüştürecek olan sivil iktidar yapılarını ortaya çıkardı.

Nitekim bizzat jeopolitik, Rus devletlerindeki değişimleri önemli ölçüde etkilemişti. "Karşılıklı sınırlar yasası", "düşmanımın düşmanı benim dostumdur" şeklindeki kof bir ilkeye dayanıyordu; ortak bir düşmanın iki yanında yer alan güçler, aralarındaki uyuşmazlıklar ne olursa olsun çoğu kez müttefik durumuna gelmekteydi. İmparatorluğun genişlediği ilk yüzyıllarda, ittifak oyunu Moskova Prensliği'ni olmayacak güçlerin nüfuzuna açık hale getirmişti: Katolik Polonya'ya karşı her ikisi de Moskova'yla birlikte çarpışan Tatarlar ve Alman Protestanları.

Büyük İvan'ın 1500-03'te Polonya-Litvanya ve Livonya Şövalyeleri'ni karşı yürüttüğü savaşta Ruslar, Tatar desteğini etkili biçimde kullanmayı bildi. Rus topraklarını Moğol denetiminden kurtarma sürecinde Büyük İvan ile halefleri, Moğol yönetiminden birçok imparatorluk aygıtını aldılar. İvan'ın kendisi de, tümüyle

Moğollar'a özgü bir dolaylı yönetim aracını benimsedi: Novgorod ve başka yerlerde, makamları ile onlara bağlı toprakları çara hizmet ettikleri sürece ellerinde tutan "hizmetli prensler". Onlara paralel olarak da pomeşçiki denen şartlı toprak ve makam sahipleri atadı; bunlar, imparatora yeterli biçimde hizmet vermeleri şartıyla ömür boyu mülk, makam, yetki ve ayrıcalık sahibi oluyorlardı.

Prenslerden ve pomeşçiki'den beklenen hizmetlerden biri de, silahlı kuvvet sağlamalarıydı. Batı Avrupa devletlerinin giderek artan ölçüde uluslararası pazardan paralı asker toplayarak ordularını ayakta tuttukları bir dönemde İvan, hiyerarşi ile devlet hizmetini pekiştiren, verasete dayalı bir sistem yoluyla imparatorluk topraklarından kitlesel ordular toplanmasına öncülük etmekteydi. Kabile şeflerinin, kalelerin ve feodal beylerin himayesindeki toplulukların dağıtılmasıyla (Avrupa hükümdarları her zaman böyle düzenlemelerde ortada kalan dağınık askerî kuvvetlerden yararlanmıştır), hükümdara ve onun hizmetindekilere tümüyle sadık askerî birliklerden ve bölgesel yönetimlerden oluşan, coğrafi bakımdan düzenli, hiyerarşik bir sistem doğdu.

Ancak soylular çara daha da bağlı hale geldikçe, kendi köylüleri üzerinde denetim kurmak için de ölümüne mücadeleye giriştiler. İmparatorluk yasaları, önceden özerk olan köylü topluluklarına yayılarak köylülerin hareket yeteneğini kısıtladı, toprak sahiplerinin köylülerin emeği üzerinde daha fazla hak iddia etmesi için dayanak oluşturdu ve sonunda da özgür köylüler, serfler ve köleler arasındaki sınırları ortadan kaldırdı. Bu sınırların ortadan kalkması, hepsinin birden özgürleşmesi değil, köleleşmesi anlamına geliyordu.

Rusya'da köylüler, göz göre göre saplanmadı batağa. Kıyasıya mücadele ettiler. Hiçbir zaman köylüler, kendi başlarına Rusya'da ulusal ölçekte bir devrimci durum yaratamadı. Ama baskıcı toprak sahiplerine ve vergi tahsildarlarına karşı köylü ayaklanmalarının olmadığı bir yıl da geçmedi. P. K. Alefirenko, 1730-60 yılları arasında sadece pomeşçiki arazilerinde 37 büyük köylü

ayaklanması (vosstanie) saymaktadır (Alefirenko 1958: 136-53). Üstelik Kazaklar ya da muhalif soylularla birleştiklerinde köylüler, tıpkı ulusal ordulara asker sağladıkları gibi ulusal ayaklanmalara da şok birliklerini sağlıyorlardı. Yine de bir problem vardı: Üç yüzyıl boyunca devlet, hep toprak sahipleriyle ittifak halinde onları bastırmış, 19. yüzyıla kadar her ayaklanmadan sonra batağa biraz daha fazla itilmişlerdi.

Aynı şekilde, 1589'da Moskova'da patriklik kurulmasından itibaren Ortodoks Kilisesi de çarın denetimine girerek onun siyasi çıkarlarına hizmet etti; ama ancak kendi egemenliği içinde çok geniş bir manevra alanı karşılığında yaptı bunu. Çarlar, soylular, devlet görevlileri ve kilise adamları üzerindeki denetimlerini sadece kişisel himayeleriyle değil, başlarında doğrudan yöneticiye karşı sorumlu birinin bulunduğu pekişmiş bir danışmanlar kurulu (prikazi) aracılığıyla kurdular. Bütün sistem _sivil, askerî ve dinî_ bir yandan ihanete, diğer yandan da ayaklanmalara karşı korunmasızdı. Dolaylı yönetimin başka pek çok biçiminde olduğu gibi, devlet görevlilerine kendi denetim alanları içinde muazzam yetkiler verilmişti. Ama büyük, ucuz, nispeten merkezileşmiş bir hükümet aygıtı yaratıldı.

IV. İvan, uzun bir hanedan soyu oluşturan Moskova prensleri içinde resmen çar unvanını alarak taç giyen ilk hükümdardı. Üstelik Ortodoks Kilisesi'nin de bu unvanı kutsamasını sağlamıştı; böylece unvanın, Kutsal Roma-Germen İmparatoru unvanına denk olduğu kabul ediliyordu. Hiç de tevazu göstermeye niyeti yoktu İvan'ın! 1565'te devlet yapısını sağlamlaştırdı ve opriçnina'yı oluşturarak doğrudan yönetime bir adım daha yaklaştı: İmparatorluk muhafızlarının oluşturduğu bir yönetim olan opriçnina, İvan'ın uzak bölgelere sürdüğü büyük özerk beylerden alınmış mülklerle ayakta tutuluyordu. "Hainler"i kovuşturmakla görevli olan opriçnina, genel olarak özgür soylulara karşı bir terör aracına dönüştü.

Böyle bir devlette merkezî denetim, o anki hükümdarın ye-

terliliğine ve kararlılığına göre, aynı zamanda da dışarıda yürütülen savaşların baskısına bağlı olarak dalgalanmalar gösteriyordu tabii; savaş, hizmet soylularının yetkileriyle özerkliklerinin de değişiklik göstermesi demekti. On yedinci yüzyılda hizmet soyluları, ellerindeki ayrıcalıkları bir tür özel mülkiyet gibi görerek sık sık bunları satışa çıkarmış ya da miras bırakmıştı; 1714'te çar, hizmet soylularının ayrıcalıkları ile özel mülkler arasındaki ayrımı kaldırarak bu fiilî durumu resmen tanıdı. Üstelik 17. yüzyılın son dönemlerinde Rus hükümdarları, giderek büyüyen ordularına paralı askerleri doldurdular. Ama çok geçmeden bunun kendi kapalı sistemleri için bir tehdit oluşturduğunu görerek pişman oldular; 18. yüzyıl başlarında köylüleri kitleler halinde askere almaya başlayıp hizmet soylularına da geniş askerî yükümlülükler getirdiler. Büyük Petro, 370.000 kişilik bir ordu toplamıştı; Katerina'nın (Yekaterina) ordusunda bir milyon, I. Aleksandr'ın (1801-25) ordusunda iki milyon asker vardı (LeDonne 1991: 273). Nispeten barış dolu bir yıl olan 1897'de bile, Rus silahlı kuvvetlerinin sayısı 1,1 milyonu buluyordu (Shanin 1986: I, 39). İki İvan'ın belirlediği temel yönetim çizgisi, Petro ile Katerina'nın reformlarına bile dayanmıştı. Savaş ve fetih için gerekli araçları ticaretin gelişmemiş olduğu bir tarım ekonomisinden toplama uygulaması sonucunda, verasete dayalı dev bir üstyapı oluştu.

Petro ile Katerina, Avrupa'daki genel savaşlara girmenin yanı sıra, güneydoğuya doğru da imparatorluğu büyük ölçüde genişlettiler; her iki çaba da, kaynak ve asker ihtiyacını fazlasıyla artırıyordu. Buna uygun olarak gerçekleştirdikleri temel yenilikler de, miras aldıkları yönetim yapısının düzenlenmesini, birbirine rakip yönetimlerin sayıca azaltılmasını, hizmet soylularının dondurulup daha net bir hiyerarşi haline getirilmesini, devletin ülke içinde baskı uygulamak için daha kapsamlı araçlarla donatılmasını ve sonuçta ortaya çıkan bürokrasinin Batı Avrupa tarzında örgütlenmesini içermekteydi. Belki de en büyük değişim, devlet

maliyesinde gerçekleşmişti: 1725'te 6,9 milyon ruble olan savaş harcamaları, 1825'te 173,8 milyon rubleye çıkmıştı ve tüm yüzyıl boyunca ortalama yıllık artış hızı yüzde 3,3'tü. (Aynı yüzyılda çavdar fiyatları, belki yüzde 0,1'lik bir artış hızıyla çıksı çıksa iki ya da üç katına çıkıyordu; bak. Mironov 1985). O dönemde sabit vergilerin (kelle vergisi ve azatlık rantı*) devlet gelirlerindeki payı yüzde 54'ten yüzde 32'ye düşerken, tüketim vergileri ise büyük miktarda artan toplam içinde yüzde 46 ile 48 arasında yükselmişti; sırf devletin düzenlediği votka satışlarından _soylulara özgü tekellerden biri_ elde edilen gelir, 1 milyon rubleden 128.400.000 rubleye çıkmıştı ve bu da yıllık ortalama yüzde 5 artış demekti (LeDonne 1991: 277-83).

Petro ile Katerina, Rus usûlü yönetimi yeni ele geçirdikileri topraklara da yaydılar. On sekizinci yüzyılla birlikte imparatorluk, çok büyük bir alanda nispeten birörnek bir yapı oluşturmaya başladı. Hakim toplumsal yapı imparatorluk içinde bölgeden bölgeye hâlâ çok büyük farklılıklar gösterdiğinden, imparatorluğun fiilî işleyişinin de değişkenlik göstermesini getiriyordu bu: Yerel meselelerde önemli bir söz hakkına sahip tüccarların imparatorluğa hatırı sayılır bir gelir sağladığı kuzeybatı bölgelerinden, ticareti gelişmemiş yabancı topraklarda, askerî valilerin ya kaba kuvvetle, ya yerel liderlerle uzlaşarak ya da her iki yöntemi birden uygulayarak hüküm sürdüğü güneydoğuya kadar.

Polonya devletinin tümüyle farklı yapıda olan işleyişi ise sonunda devleti intihar noktasına götürmüştü. Hem Rusya hem de Polonya'daki toprak sahipleri, büyük arazilerde tahıl yetiştirmekteydi; 16. yüzyılda nüfus artıp fiyatlar da yükselince, kâr etmek için önemli bir fırsat geçmiş oldu ellerine. Ama Polonya-Litvanya toprak beylerinin Danzig gibi limanlar aracılığıyla Batı Avrupa pazarlarına ulaşma olanağı daha fazlaydı. Bunlar,

Belli bir rant karşılığında derebeyine karşı yükümlü olunan görevlerden azat edilmeyi sağlayan sistem./Ç.N.

büyük tarım işletmelerine dayalı bir ekonomi kurarak önceden refahı gittikçe yükselmekte olan kentlerin bağımsız birer siyasal aktör ve iç ticaret merkezi konumunu sona erdirdi. İhracat gelirleriyle refahlarını artırdılar, batıdan mal aldılar ve devleti de ellerinde oyuncak haline getirdiler.

Polonya'da kurulan "soylular cumhuriyeti", nüfusun onda birini oluşturan bu ayrıcalıklı kesimine temsil hakkı verdi; böylece bu kesim, hem köylüler üzerindeki denetimlerini sağlamlaştırma olanağı buldu, hem de (1572'den itibaren) monarşiyi soyluların seçilmiş aygıtı haline getirdi. Bu süreç ilerlerken serfliği daha vahşi bir şekilde uygulayıp genelleştirdiler. Bu arada soyluların kendi tebaalarından ucuza topladığı özel orduları da, sarayın silahlı kuvvetlerinden çok daha kalabalık hale gelmişti. Polonya'nın siyasal yaşamında arka arkaya tekrarlanan üç yönlü bölünme _kral, büyük soylular, küçük soylular_ 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren krala sık sık küçük soylularla ittifak kurma olanağı verdi; bir yandan da sarayın güvenilir, merkezî mali ve askerî sistemler yaratma yolundaki bütün çabalarını geçersiz kıldı.

Çarın tehditleri karşısında Kazaklar ve Osmanlı sipahileri, ayrıca süvari birliğini hem Rus hem de Batı Avrupa ordularından çok daha geç kurmuş olan Polonya kuvvetleri, geniş çaplı piyade ve topçu örgütlenmelerine ağırlık vermeye başlamışlardı; bu düzenlemeler, tek tek savaşçılar ile maiyetlerinin özerkliğini ve kendi kendini finanse etme gücünü artırırken, onların yerini tutacak bir kuvvet satın almayı da bütün krallar için zorlaştırdı. Krallığın zayıf ve tartışmalı olması, önemli bir ulusal ordunun da bulunmaması, uzun vadede Polonya topraklarını, İsveçli, Rus, Avusturyalı ve Prusyalı komşuların silahlı kuvvetleri için kolay bir yem haline getirdi. Önce Polonya-Litvanya İmparatorluğu küçülmeye başladı, sonra 18. yüzyılda Polonya'nın ayrı bir devlet olarak varlığı parça parça sona erdi.

16. yüzyılda Rusya'da, toprak sahiplerinin elindeki tahıl Batı Avrupa pazarlarına giremiyordu. 1584'te Kuzey Buz Deni-

zi'nde kurulan Arhangelsk limanı İngiliz tüccarların denetimindeydi ve burası, güney ovalarında üretilen tahılı değil, kuzeyden gelen kürk ile keresteyi satıyordu dışarı. Toprak sahipleri de ürünlerini Rusya içindeki kentlere, çarların sağlam bir şekilde mevzilenmiş olduğu bölgelere sevk etmeye başladılar. Pazarlarla toprak mülkiyetine kesin biçimde müdahale eden Rus yöneticileri, 16. yüzyıldaki nüfus ve fiyat artışının getirdiği kazanımlara kendi adlarına ve savaşları finanse etmek için el koydular. Devletin küçüldüğü 17. yüzyılda ve Avrupa ticaretine girdiği 18. yüzyılda, soylulara artık kesin biçimde boyun eğdirmişlerdi _ aslında devlet hizmetiyle yükümlü olan yeni bir soylular zümresi yaratmışlardı. Vergileri çoğu kez nakit yerine tahıl olarak toplama yoluyla toprak sahiplerinin ve köylülerin ticarete katılımını kısıtladılar; aynı zamanda da kentlerin, orduların ve devlet görevlilerinin gıda ihtiyacını karşılayacak güvenli bir yol bulmuş oluyorlardı.

Ancak 19. yüzyılda bu süreç tersine döndü. I. Pavel'den (1796-1801) başlayarak Rus çarları, aristokratların himayesinden kurtulmuş özerk bir bürokrasi ve askerî örgütlenme oluşturmaya çalıştı. Soylu olmayan dev bir yönetici sınıf ortaya çıkarak günden güne büyüdü ve sonunda bütün ülkenin yönetimini üstlendi; bunlar arasında ancak en yüksek mevkilerde bulunanların soyluluk unvanı elde etme umudu vardı. Süreç, fazlasıyla iyi işlemişti; aristokrasiyi kendi topraklarının yönetimi ve geliriyle baş başa bırakırken, devletten kopmasına ve bölgesel yönetime olan bağlılığının da zayıflamasına yol açtı; çarlar, üç yüzyıl boyunca olağanüstü etkili bir şekilde aristokratları yönetimle işbirliğine yönelttikten sonra, farkında olmadan bu durumu tersine çevirmişlerdi. Sonuçta Rus hükümdarları, iktidarını sınırlamaksızın ve hoşnutsuzlukla da karşılaşmaksızın, kendi saflarındaki çok önemli bir zümreyi kaybetmiş oluyordu.

Rusya'nın güneydoğusunda uzanan Tatar devletlerinin örgütlenmesi çok daha farklıydı: Esnek, parçalar halinde, kabile kimlikleri ve hami-himaye edilen zincirleriyle birbirine bağlanmış

bir yapı. Güçleri de birçok bakımdan sadece savaşçı süvarilerine dayanıyordu. Ayrıca bu ordular, büyük ölçüde akrabalık gruplarından ve hami-himaye edilen zincirlerinden oluşmaktaydı. Moğollar (Tatarlar önceleri bunların bir alt koluydu, sonra ise kalıntısı haline geldi), çevredeki tarım topluluklarından haraç alarak, transit ticaretten vergi toplayarak ve uzak bölgelere gitmekte olan tüccarlara para karşılığı koruma sağlayarak seyyar ordularını ayakta tutuyordu. Kırım Tatarları, Türk ve İtalyan pazarları için köle (bunların çoğu Slav'dı) yakalayıp satarak refaha ermişti. Kendilerine boyun eğmeyenlere karşı misillemeye girişmeye her an hazır olan, ama kendilerine ait bir yönetim de kuramayan bu topluluklar, vergilerini toplamak için genellikle tebaaları arasındaki yöneticilere bel bağlıyordu. Pek bir merkezî yapı yaratamadılar; bu, bir yandan onlara büyük bir esneklik kazandırırken, bir yandan da ayrılıkçılığa ve veraset mücadelelerine karşı korunmasız kalmalarına yol açtı. Bu topluluklar parazit olarak yaşıyor, kervan ticareti yoğunlaştığında ve tahıl üreticisi komşu devletler istikrarlı, verimli, barışçı bir yapı kazandığında onların da refahı yükseliyordu. Ruslar sonunda onları geri püskürttü ve kalanlarını da daha üstün askerî güçleri, daha sıkı merkezî denetimleri, "böl ve yönet" ilkesine dayalı ittifakları, yerel güçlerle kurnazca girişikleri pazarlıklar sayesinde kendi içlerinde erittiler.

Moğol istilacılar, 1250'lerde Aleksandr Nevski'nin de yardımıyla Moskova Prensliği üzerinde süzerenlik yönetimi kurmuştu. Ruslar'ın verdiği adla Altın Orda devleti, iki yüzyıl boyunca prenslikten haraç aldı. 1438-41 yıllarında Orda, Saray (Moğollar'ın başkenti), Kazan, Astrahan ve Kırım'da üslenmiş ayrı hanlıklara bölünmekteydi; bunlardan Kırım, kısa bir süre sonra Osmanlı İmparatorluğu'na bağlandı. Ruslar'ın topraklarını genişletmesi ve kalan Moğollar arasındaki savaşların ardından, Korkunç İvan'ın saltanat döneminde ancak Kırım Tatarları ayrı bir siyasi varlık olarak ayakta kalabildiler. Sonunda onların toprakları da Büyük Katerina tarafından 1783'te Rusya'ya katıldı. O

aşamadan itibaren imparatorluğun Avrupa'daki başlıca toprak kazanımları, Polonya ve Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gerçekleşecekti.

Savaş ve İsyan, İsyan ve Savaş

Avrupa'nın her yerinde devletlerin geçirdiği dönüşümün nedeni, esas olarak savaş ve savaş hazırlıklarıydı. Bu ilişkinin en belirgin biçimde izlendiği durum da Rusya'nın bir imparatorluk olarak genişlemesidir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Rus devleti, gelirlerinin büyük bölümünü silahlı kuvvet oluşturmaya harcamıştı. İki İvan, Petro, Katerina, Aleksandr ve bunlar arasındaki dönemlerde hüküm süren çarlar, bu silahlı kuvveti Rusya içindeki rakiplerini bastırmak, komşu halkların üzerine fetih düzenlemek ve Avrupa ile Ortadoğu'da üslenmiş düşmanlardan korunmak için kullandı. Mesela 1492 ile başlayan yüzyılın sadece 29 yılında Moskova devleti bir dış düşmanla savaş halinde değildi.

Daha sonraki askerî çabalarla kıyaslandığında, 16. yüzyıldaki o savaşların maliyeti oldukça düşüktü. Yine de Büyük İvan'dan Korkunç İvan'a kadar Rus devletinin yeniden şekillenmesinde itici bir güç oluşturdular. Fetihler yapma ve fethedilen toprakları tutma çabasındaki 16. yüzyıl çarları, en üstte çok büyük ve genişlemeye müsait bir veraset sistemi, ortada dolaylı yönetim, en altta da devlet desteğindeki toprak sahiplerinin denetiminde giderek büyüyen serflerden oluşmuş bir devlet yarattılar farkında olmadan. Sonraki savaşlar da temelde bu yapıyı daha da kalınlaştırarak dönüşüme uğrattı.

İsveç, Polonya ve Moskova Prensliği arasındaki mücadelelerin önemine rağmen, 16. yüzyılda bölgede yapılan savaşlar, daha batıdaki askerî çatışmalarla çok az kesişiyordu; ana ekseni Varşova'dan güneye ve doğuya uzanan ayrı bir kompleks oluşturuyordu bunlar. Gerçi Akdeniz'deki güçler genişlemekte

olan Osmanlılar'la zaten savaş halindeydi ama, mesela 1495'ten 1560'lara kadar Doğu Avrupa devletleri, büyük Avrupa savaşlarında hiçbir rol oynamadı. Bu savaşların merkezinde, İspanya ile Fransa'nın İtalya toprakları için girdiği mücadele vardı. Aynı sıralarda Moskova Prensliği, sadece batıdaki komşularıyla değil prensliğin güneydoğuya yayılmasına direnen Tatarlar ve Kazaklar'la da savaşmaktaydı; bu arada Polonya orduları da ülkenin güneyindeki güçlerle, yani Boğdanlılar (Moldavyalılar), Osmanlılar ve Tatarlar'la savaşıyordu.

Ancak 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra hem Rus hem de Osmanlı imparatorlukları Avrupa'daki savaşlara çok daha yoğun biçimde katıldı. Rusya, Avrupa'daki ilk ittifakına 1680'de girdi. 1682'ye gelindiğinde, uzun zamandır düşmanı olan Osmanlı'ya karşı Avusturya, Polonya, Venedik ve Alman devletleriyle işbirliği yapmaktaydı. Büyük Petro'nun Rusya'daki ünlü Batılılaştırma projesi, imparatorluğun Batı Avrupa'da diplomasisi-de ve çatışmalarda daha fazla rol oynamasını da içeriyordu. Aynı şey evlilik politikaları için de geçerliydi tabii; Petro'nun kuşağına kadar Rusya'da kraliyet aileleri, hemen hemen sadece başka Rus aileleriyle ya da Polonyalılar ve Bizanslılar'la evlilik düzenlemişti, ama ondan sonraki kuşakla başlayarak çarlar, çok daha batıda, özellikle Alman devletlerinde hüküm süren çeşitli ailelerin dünürleri, daha ileride de torunları olacaktı.

1730'larda artık Rusya, Avrupa genelindeki savaşların çoğuna düzenli olarak katılmaktaydı; haliyle bu da, savaşları daha genel bir hale getirdi. Büyük ölçüde genişleyip Batılılaşmış ordularıyla Rusya, değerli bir müttefik, korkunç bir düşman olmuştu artık. Aynı süreçte Polonya, İsveç ve Osmanlı İmparatorluğu da (ama varlıklarını hâlâ sürdürmelerine rağmen Tatarlar değil) kendi topraklarından daha batıda çıkan savaşlara atıldı veya itile kakıla zorla sokuldu. Bu yüzden Polonya'nın varlığı son bulurken, İsveç de Slavlar'ın yaşadığı topraklarda hakimiyetini kaybetti.

Savaş ile devrimci durumlar iç içe geçmişti. 1590 ile 1734

arasında Polonya'ya karşı arka arkaya patlak veren Kazak isyanları, biraz daha doğuda Tatarlar'ın Rus yayılmasına gösterdiğe direnişe çok benziyordu. Ancak arada çok önemli bir farklılık da vardı: Kazaklar, paralı asker ve Türkler'le Tatarlar'a karşı akıncı olarak Polonya hegemonyasında refaha ermiş, ama Polonyalılar özerkliklerini budayıp onları sadece Polonya orduları için savaşmaya zorlayınca başkaldırmıştı. Kazaklar, Polonya ve Rus devletleri için klasik bir sınır problemi oluşturuyordu. Göçebelerin, kaçak serflerin ve paralı askerlerin bir araya gelmesiyle oluşan bu değişken topluluk, Türkler'le Tatarlar'a dehşet salan usta savaşçılar haline gelmişti, dolayısıyla hem Polonya'nın hem de Rusya'nın işine yarıyordu. Ama egemenliğin tartışmalı olduğu ya da hiç bulunmadığı kendi bölgelerinde, daha zengin olanları avlanma, balıkçılık yapma, toprak sahibi olma, dışarı vergi ödememe, silah taşıma ve kendi adına savaş yürütme hakkı talep etmekteydi; Rusya ya da Polonya'da böyle hak iddialarında bulunmak, kendi kendini soylu ilan etmek demekti. İşte Rusya ve Polonya'nın politikası da bu yüzden kararsızlık göstermekteydi: Kazaklar düşmanin üstüne saldırtılıyor, sonra ulusal otoriteye boyun eğmeye zorlanıyor, ulusal otoriteye boyun eğdiklerinde de özel statü talepleri reddediliyordu. Polonya 16. yüzyılda Ukrayna'nın bereketli topraklarını kolonileştirip soyluların yönetiminde çiftlikler kurunca, bu politikalar savaş üstüne savaş, isyan üstüne isyan doğurdu.

Tablo 6.1 Rusya ve komşu bölgelerde uluslararası savaşlar (1492-1992)

1491-1502	Kırım Tatarları, Kazan Tatarları'na karşı
1492-94	Moskova Prensliği, Litvanya'ya karşı
1495-96	Moskova Prensliği, İsveç'e karşı
1497-99	Polonya-Litvanya, Boğdan'a, Osmanlılar'a ve Tatarlar'a karşı
1500-03	Moskova Prensliği ile Tatarlar, Polonya-Litvanya ve Livonya Şövalyeleri'ne karşı
1506-07	Moskova Prensliği, Kazan Tatarları'na karşı

1507-08	Polonya-Litvanya ile Tatarlar, Boğdan'a ve Moskova Prensliği'ne karşı
1510	Moskova Prensliği, Pskov Prensliği'ne karşı
1512-22	Beyaz Rusya Savaşı
1521-24	Kırım ve Kazan Tatarları ile Kazaklar, Moskova Prensliği'ne karşı
1527-31	Polonya, Boğdan'a karşı
1532-33	Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Polonya- Litvanya ile Boğdan'a karşı
1534-37	Moskova Prensliği, Polonya-Litvanya ile Boğdan'a karşı
1547-52	Moskova Prensliği, Kazan'a karşı
1552-56	Ruslar'ın Kazan ve Astrahan'ı istila etmesi
1554-57	Moskova Prensliği, İsveç'e karşı
1557-82	Livonya savaşı
1563-70	Danimarka, Lübeck ve Polonya, İsveç'e karşı
1569	Astrahan'da Osmanlılar ile Ruslar arasında savaş
1570	Moskova, Novgorod'a karşı
1571-72	Kırım Tatarları, Moskova Prensliği'ne karşı
1578-84	Moskova Prensliği, Sibirya Tatarları'na karşı
1583-90	Polonya-Osmanlı savaşı
1586-87	Moskova Prensliği, Sibirya Tatarları'na karşı
1587-88	Avusturya-Polonya savaşı
1591-98	Kırım Tatarları, Moskova Prensliği'ne karşı
1600	Polonya, Eflak (Valahya) ve Boğdan'a karşı
1600-14	Polonya, İsveç'e karşı
1605-06	Kırım Tatarları, Moskova Prensliği'ne karşı
1611-18	Polonya, Rusya'ya karşı
1613-17	İsveç, Rusya'ya karşı
1616-17	Polonya, Osmanlı'ya karşı
1617-18	Polonya, İsveç'e karşı
1618-21	Polonya-Osmanlı savaşı
1621-22	Polonya, İsveç'e karşı
1625-27	Osmanlılar ile Tatarlar, Polonya ile Macaristan'a karşı
1625-29	Polonya, İsveç'e karşı
1631-34	Osmanlılar ile Tatarlar, Polonya ile Macaristan'a karşı
1632-34	Rusya, Polonya'ya karşı
1632-41	Kırım Tatarları, Rusya'ya karşı
1637-38	Kazaklar, Kırım Tatarları'na karşı

1638	Danimarka, Polonya'ya karşı
1654-56	Rusya ile Kazaklar, Polonya'ya karşı
1658-61	Erdel (Transilvanya), Polonya'ya, Tatarlar'a ve Osmanlı'ya karşı
1658-68	Rusya ile Kazaklar, Polonya'ya karşı
1672-76	Osmanlılar, Tatarlar, Kazaklar, Polonya'ya karşı
1677-81	Osmanlılar ile Kazaklar, Rusya'ya karşı
1682-99	Osmanlılar, Avusturya'ya, Alman devletlerine, Polonya'ya, Venedik'e ve Rusya'ya karşı
1687-89	Rusya, Kırım Tatarları'na karşı
1700-21	Büyük Kuzey Savaşı
1710-11	Osmanlı-Rus savaşı
1716-17	Rusya, Hive Hanlığı'na karşı
1722-24	Rusya, İran'a karşı
1733-35	Polonya Veraset Savaşı
1734-39	Rusya ile Avusturya, Osmanlı'ya karşı
1740-48	AvusturyaVeraset Savaşı
1741-43	Rusya-İsveç savaşı
1756-63	Yedi Yıl Savaşı
1768-72	Bar Konfederasyonu Savaşı
1768-74	Osmanlı-Rus savaşı
1781-82	Rusya, Kırım'a karşı
1787-92	Osmanlı-Rus savaşı
1788-90	Rusya-İsveç savaşı
1792-93	Rusya ile Prusya, Polonya'ya karşı
1796-97	Rusya, İran'a karşı
1799-1801	İkinci Koalisyon Savaşı
1803-15	Napolyon Savaşları
1804-13	Rusya, Prusya'ya karşı
1806-12	Osmanlı-Rus savaşı
1808-09	Rusya-İsveç savaşı
1821-24	Eflak-Boğdan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaşa Rus müdahalesi
1821-29	Yunanlılar'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaşa Rus müdahalesi
1826-28	Rusya, İran'a karşı
1827	Navarin Deniz Savaşı
1828-29	Osmanlı-Rus savaşı
1832-39	Rusya, Çerkezler'e karşı

1839-40	Rusya, Hive Hanlığı'na karşı
1847-53	Rusya, Kazahlar'a karşı
1848	Eflak-Boğdan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaşa Rus müdahalesi
1853-56	Kırım Savaşı
1855-59	Rusya, Çerkezler'e karşı
1857-58	Rusya, Gürcüler'e karşı
1864	Rusya, Gürcüler'e karşı
1865-68	Rusya, Buhara'ya karşı
1865-69	Rusya, Hokand Hanlığı'na karşı
1873	Rusya, Hive Hanlığı'na karşı
1873-76	Rusya, Hokand Hanlığı'na karşı
1875-78	Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Boşnak ve Bulgar ayaklanmalarına Rus müdahalesi
1877-78	Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)
1877-81	Rusya, Türkmenler'e karşı
1904-05	Rus-Japon savaşı
1914-18	I. Dünya Savaşı
1918	Sovyet-Fin savaşı
1918-20	Sovyet-Polonya savaşı
1919	Letonya ile Estonya, Almanya ile Rusya'ya karşı
1919-27	Polonya-Litvanya savaşı
1939	Rus-Japon savaşı
1939-40	Sovyet-Fin savaşı
1939-45	II. Dünya Savaşı
1956	Macarisitan'a Sovyet müdahalesi
1979-85	Afganistan'a Sovyet müdahalesi

1648-54'te Kazaklar'ın Polonya'ya karşı giriştiği geniş çaplı ayaklanma, Kazaklar'ın yönetiminde, kâğıt üzerinde bağımsız bir Ukrayna'nın kurulmasıyla sonuçlandı. Arkasından (Polonya kuvvetleri galip gelince), Ukrayna'yı Rus süzerenliğine veren bir Kazak-Rus anlaşması yapıldı. Ruslar, Polonyalılar ve Kazaklar arasındaki başka savaşlardan sonra 1667'de, en güçlü olasılık gerçekleşti: Rusya ile Polonya, Ukrayna'yı, dolayısıyla da Kazak topraklarını aralarında bölüştüler. O tarihten sonra hem Rusya hem de Polonya, merkezî denetime karşı Kazak isyanlarıyla uğraşmak zorunda

kaldı. Mesela Polonya ulusal meclisi (Sejm), 1699'da özerk Kazak ordusunun dağıtıldığını ilan ettiğinde, Polonya'nın bu kararı uygulatma girişimleri 1704'te büyük bir ayaklanma çıkmasına sebep oldu. Bütün bu silahlı çatışmalar, savaş ile devrim arasındaki çizgide yalpalayarak geziniyordu.

Kazaklar'ın bu hareketler içindeki etkisi bazı bakımlardan, aynı dönemde Güney ve Kuzey Amerika'nın sınır bölgelerinde meydana gelen çatışmaları andırıyordu. O kıtada Avrupalı güçlerin temsilcileri sadece direnişe geçen yerli nüfusla değil, bu topraklar üzerinde hak iddia eden rakipleriyle ve kendi saflarından ayrılıp imparatorluğun denetim alanı dışında özerklik kurmaya çalışan döneklerle de savaşmaktaydı. Ruslar, Sibirya üzerinde ve güneydoğuya doğru ilerlerken, savaştaki yiğitlikleriyle nam salmış olan Kazaklar'a güvenirdi çoğunlukla. Merkezdeki Rus güçleri, Kazaklar'ın yardımıyla hakim oldukları bölgelere toprak sahipleri ile köylüleri yerleştirmeye kalkınca, Kazaklar'ın tipik tepkisi bu tecavüze direnmek oluyordu. Ama serflikten kaçıp topluluğa yeni katılmış olanlar da dahil yoksul Kazaklar, çoğu kez kendi çiftliklerini kurma peşindeydi; balıkçılık ve akıncılık sayesinde servet edinmiş olan zengin Kazaklar ise yaygın tarımın Ruslar'ı, toprak sahiplerini ve serfliği getireceğinden haklı olarak korktukları için bunu istemiyorlardı. Stenka Razin, yoksul ya da "Çıplak" Kazaklar'dan oluşan bir grubun başına geçti. Razin'in 1670'te başlattığı ayaklanma, Don'daki üssünden Hazar Denizi'ni aşıp İran üzerine düzenlediği başarılı seferin ardından gelmişti. Razin'e bağlı birlikler kısa sürede Astrahan, Saratov ve Samara'yı ele geçirerek Moskova'ya yürümek üzere kuvvet toplamaya başladılar. Bunun üzerine çar Volga'ya bir ordu gönderdi. Kuvvetleri yenilgiye uğrayınca Razin kaçtı; ama Kazak liderler onu Moskova Prensliği yetkililerine teslim etmek zorunda kaldılar ve Razin Moskova'da idam edildi.

Bunu izleyen yüz yıl ya da daha uzun bir dönem boyunca Kazaklar, genişlemekte olan imparatorlukla pek çok kez karşı

karşıya geldiler. 1707-08'de Kondrat Bulavin, Stenka Razin'e özenerek zengin komşularına ve Büyük Petro'nun Don'a gönderdiği birliklere karşı yoksul Kazaklar'a önderlik etti; Kalmuklar ve imparatorluk güçlerinin işbirliğiyle ayaklanma bastırıldı. 1773-75'te Kazak Emelian Pugaçov, kendisinin Kadim Müminler* dahil bütün ezilenlerin dostu Çar III. Petro** olduğunu öne sürdü; iddiasına göre, ölmüş olduğu yolundaki yaygın inanca rağmen mucize eseri sağ kalmayı başarmıştı. Pugaçov önderliğinde başlayan ayaklanma, sonunda Kazaklar, Başkırtlar, Kadim Müminler, küçük çiftçiler, fabrikalarda çalıştırılan serfler ve güneydoğuda yayılmaya başlayan tarım işletmelerindeki diğer serfleri bir araya getirdi. Ayaklanmayı olağandışı kılan unsur, Pugaçov'un köylüleri özgürleştirme programıydı, ama aynı zamanda bu, Büyük Katerina'nın onu ortadan kaldırma konusundaki kararlılığını da pekiştiriyordu. Pugaçov'un askerî harekâtları başarısızlığa uğrayınca, yoldaşı Kazaklar da postu kurtarma derdine düşüp onu imparatorluk birliklerine teslim ettiler; 1775'te Pugaçov, Moskova cellatlarının elinde can verdi. Bu arada Başkırtlar da imparatorluğun kendilerini yola getirme girişimlerine karşı arka arkaya ayaklanmaktaydı. On sekizinci yüzyılda Polonya da Ukrayna'daki Kazaklar ve Haydamaklar'ın benzer tehditleriyle karşılaştı. Dolayısıyla hem Rusya hem de Polonya, 18. yüzyıl boyunca sınır bölgelerindeki ayaklanmaları bastırmakla uğraşmış oluyordu.

17. yüzyılda Rus Ortodoks Kilisesi'ne Rum ayin usullerinin getirilmesine direnerek ayrılan grup; ruhban sınıfına, vaftiz dışındaki bütün ayinlere ve Deccal olarak gördükleri Büyük Petro'nun reformları başta gelmek üzere her türlü yenileşmeye karşı çıkmışlardır./ÇN.

Aslen Alman olan III. Petro, anavatanından esinlenerek yaptığı reformlarla saraydan ve halktan tepki toplamıştı. Sonunda karısı Yekaterina Alekseyevna'nın (sonradan Büyük Katerina) düzenlediği darbede öldürüldü./ÇN.

Tablo 6.2 Rus devletlerinde Devrimci Durumlar (1492-1992)

1537	Polonya'da büyük toprak sahiplerinin isyanı
1577	Polonya, Danzig'e karşı
1591-93	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1597-99	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1598-1613	Karışıklık Dönemi: Moskova'da ayaklanma, Polonya, İsveç ve Kazak müdahalesi
1606-08	Polonya'da büyük toprak sahiplerinin isyanı
1630	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1637-38	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1648-54	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması, Tatar müdahalesi
1650	Novgorod ile Pskov, Rusya'ya karşı
1664-66	Polonya'ya karşı Lubomirski ayaklanması
1667-71	Rusya'ya karşı Kazak (Stenka Razin) ayaklanması
1668	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması, Tatar müdahalesi
1674-81	Rusya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1682	Moskova'da streltsi ayaklanması
1699	Polonya'ya karşı Litvanya köylüleri
1705-11	Rusya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1707-08	Rusya'ya karşı Bulavin (Kazak) ayaklanması
1734	Polonya'ya karşı Kazak ayaklanması
1735	Polonya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1751-53	Rusya'da köylü isyanı
1754-55	Rusya'ya karşı Başkırt ayaklanması
1768-69	Ukrayna'da Polonya'ya karşı Haydamak ayaklanması
1768-71	Polonya iç savaşı (Rusya, Fransa ve Avusturya'nın müdahalesi)
1773-75	Rusya'ya karşı Pugaçov ayaklanması
1794-95	Polonya ayaklanması
1830-01	Polonya ayaklanması
1863-64	Polonya ayaklanması
1905	Rus Devrimi
1916	Rusya'ya karşı Kırgızlar
1917	Rus Devrimleri
1917-21	Rusya'da iç savaş, geniş uluslararası müdahale
1990-91	Cumhuriyetlerin Sovyetler Birliği'nden ayrılması

Polonya ve Rusya'nın bir başka ortak deneyimi de, yönetim merkezlerinin çok yakınında çıkan önemli ayaklanmalardı. Mesela 1537'de, giderek refahı yükselen Polonyalı büyük toprak sahipleri, Kral Yaşlı Zygmunt'un Moskova'ya karşı yürütülen savaşta kraliyetin askerî politikasını sürdürme çabasına karşı koyarak onu Yeni Bir Şey Yok (nihil novi) başlıklı bir kararnameyi imzalamaya zorladılar; buna göre Polonya hükümeti, büyük toprak sahiplerinin Sejm'de giderek daha fazla ağırlık kazanan Temsilciler Meclisi'nden tam onay almaksızın hiçbir yenilik yapmayacaktı. Temsilciler Meclisi, esas olarak kralın önerdiği her kararın oybirliğiyle onaylanmasını gerektiren liberum veto'yu benimsediğinden, bu kararnameyle her türlü reform felce uğramış oluyordu. Büyük toprak sahiplerinin başarılı isyanı, zaten gücünü yitirmeye başlamış olan kralı iyice zayıf düşürmüş, böylece Rusya'da merkezileşme ile Polonya'da ademimerkeziyet arasındaki farkları öne çıkarmıştı.

Rusya'da da merkezileşme hiç mücadele olmaksızın gerçekleşmedi. On altıncı yüzyılın en büyük krizi, tam da yüzyıl sona ermek üzereyken başlayan meşhur Karışıklık Dönemi'ydi (1598-1613). Uzun Livonya Savaşı'nın (1557-82) getirdiği vergiler ve zorunlu askerlik, köylülere kan ağlatmıştı; birçok köylü güneydoğuda daha özgür yaşayabileceği topraklara kaçtı. Köylülerin kaçışı yüzünden gelirleri azalan büyük toprak sahipleri (boyarlar), bu kaybın telafi edilimesi ve köylülerin durdurulması için baskı uygulamaya başladılar. Özürlü I. Fyodor'un yönetimi (1584-98) sırasında birbirini izleyen naipler Nikitin Romanov ile Boris Godunov, iktidar üzerinde hak iddia eden büyük Belski, Şuyski ve Mstislavski aileleriyle uğraşmak zorunda kalmıştı; Godunov, bu ailelerden birçok kişiyi idam ettirdi ya da sürgüne gönderdi. Fyodor vâris bırakmadan ölünce Çariçe İrina tahttan feragat etti; böylece şiddetli bir veraset bunalımı başgösterdi. Yoğun görüşmelerin ardından, Zemski Sobor'un da (hemen hemen bir Zümreler Meclisi; ama Batı Avrupa'daki benzerleri gibi uzun bir tarihi yoktu) onayıyla Godunov çar oldu. Godunov, hem konumu-

nu sağlamlaştırmak amacıyla hem de misilleme olarak yoğun bir baskı başlatınca karşısında boyarları buldu, ancak hiçbir şekilde onların siyasal nüfuzunu kıramadı.

Aynı dönemde, kötü hasat nedeniyle kırsal kesimdekiler çapulculuğa, kentlerde yaşayanlar da giderek kıtlaşan yiyecek maddeleri için birbirlerini boğazlamaya başlamıştı ki, boyarların ve Polonyalı soyluların askerî desteğiyle taht üzerinde hak iddia eden biri çıktı ortaya (bu, IV. İvan'ın oğlu rolünü oynayan Düzmece Dmitri'ydi; oysa İvan'ın oğlu büyük ihtimalle Godunov tarafından 1591'de öldürtülmüştü). On yedinci yüzyılda, Dmitri'yle başlayarak tam 14 kişi taht üzerinde ciddi olarak hak iddia etti. Donets Kazakları da dahil çarın pek çok hoşnutsuz tebaası, Moskova'ya yürüyen Dmitri kuvvetlerine katıldı. Emrindeki silahlı kuvvetlerin dağılması ve düşmanlarının saldırılarının ardından Boris Godunov, 1605'te öldü. İddiasını desteklemek için öne sürdüğü kanıtların sahteliğini hemen hemen herkes bildiği halde, Dmitri çar oldu.

Ama tahtta fazla kalamayacaktı. 1606'da boyarlar Dmitri'ye karşı ayaklandı; onu öldürdükten sonra cesedini yaktılar ve _herhalde öldüğünden iyice emin olmak için_ kalıntılarını bir topa doldurup fırlattılar. O sırada Vasili Şuyski taht üzerinde hak iddia etmekteydi, ancak düzenlediği darbe hem küçük hem de büyük ölçekte direnişle karşılaştı. Bütün imparatorlukta uzun süreli ayaklanmalar başladı. Bir keresinde, eskiden serf olan İvan Bolotnikov'un önderliğindeki bir ayaklanma ordusu Moskova'ya kadar dayanmış, ama sonunda Tula'ya kaçıp Şuyski'nin kuşatması karşısında yenilgiye uğramıştı. Bu arada ikinci bir Düzmece Dmitri de ordusuyla Moskova'ya ilerlemekteydi, ama birincisi kadar başarı sağlayamadı.

Şuyski'nin yeniden denetim kurma çabaları savaşa, Polonya'nın müdahalesine, kendi çöküşüne ve uzun süre yerini koruyacak olan Romanov hanedanının tahta geçmesine yol açtı. Şuyski, İsveç Kralı IX. Karl'dan aldığı yardıma karşılık, Rusya'nın Livo-

nya üzerindeki hak iddiasından vazgeçeceğini taahhüt etmişti; bu da Polonya'nın Rusya'ya savaş açmasına sebep oldu. Polonya kuvvetleri Moskova'yı ele geçirdi, boyarlar konseyi Polonya Kralı Zygmunt'u çar olarak tanıdı ve imparatorluğun değişik kesimleri İsveçliler'in, Kazaklar'ın, Polonyalılar'ın eline geçti. Ancak kilisenin liderliğinde Kazaklar ve Rus kentleri birleşerek Moskova'daki Polonyalı istilacılara karşı bir ordu topladılar. Sonunda Rus denetimini yeniden kurdular. 1613'te yeni bir Zemski Sabor, çar olarak boyar Mihail Romanov'u seçti. Çar Mihail, eski yoldaşı boyarlara (15 yıllık savaştan sonra eski boyarların ancak onda biri kalmıştı) boyun eğdirme programını devam ettirdi, İsveçliler'le Polonyalılar'ı kovup hinterlandda imparatorluğun gücünü yeniden kurdu. Esas olarak kendisi de haleflleri de, tahtla askerî ve idari bir işbirliği kurmalarına karşılık soylulara, köylüler üzerinde çok daha fazla ayrıcalıklı hak tanımıştı.

Verasetle ilgili güçlükler yine devrimci durumların oluşması için fırsat sağlıyordu. Moskova ve başka büyük kentlerde garnizonları olan elit piyade birliği streltsi ("nişancılar" ya da silahşörler), askerlikten aldıkları ücret yetersiz olduğu için sivil ek işlerde çalışıyorlardı. 1682'de Çar Fyodor 20 yaşında ölünce, aralarında Ortodoks patriğinin de bulunduğu ileri gelenler, Fyodor'un kardeşleri Sofiya ile İvan'ı atlayıp 10 yaşındaki üvey kardeşi Petro'yu tahta çıkardılar. Ama Sofiya, küskün durumdaki streltsi'yle birleşip imparatorluk sarayını basarak İvan'ı tahta çıkardı ve kendisi de naibe oldu. Ardından streltsi, desteklediği muhalif dinsel grup Kadim Müminler'in şikâyetlerine hükümetin kulak vermesi talebini dayatmakla kalmayıp iktidarı ele geçirmek üzere de hazırlıklara başladı. Bunun üzerine onlarla bağını koparak Sofiya, darbe hazırlığına karşı milislerle imparatorluk birliklerini saraya çağırdı. Kardeşi adına yedi yıl boyunca yönetimini sürdürdü.

Yetenekli bir genç olan küçük kardeşi Petro da artık rüştünü ispatlamaya ve kendi darbesini gerçekleştirmeye doğru yol alıyordu. Sofiya'nın ajanları onu erkenden öldürmek için bir komp-

lo hazırladıysa da, bunu zamanında haber alan Petro onlardan önce davrandı. Yandaşları (doğal olarak büyük soylu ailelerin üyelerinden oluşuyorlardı), 1689'da Sofiya'ya yakalayıp kendi adaylarını tahta çıkardılar. Ülkenin en etkili hükümdarlarından biri haline gelecekti yeni çar: O, Büyük Petro'ydu. 1725'e kadar hüküm sürdü; imparatorluğun sınır bölgelerinde büyük Başkırt ve Kazak ayaklanmaları olduysa da, 1698'de streltsi militarizminin tekrar başgöstermesi dışında önemli bir iç tehlikeyle karşılaşmadı. Öte yandan, hemen hemen bütün saltanatı boyunca Osmanlılar'la, İsveçliler'le, İranlılar'la savaştı; Orta Asya'daki Hive ve Buhara savaşçıları da cabasıydı. Petro'nun devletin savaş kapasitesini genişletmesiyle ülke içinde ayaklanmaları destekleyecek unsurlar çoğalırken, ayaklanmaların başarıya ulaşma umudu da neredeyse yok oldu.

On yedinci ve 18. yüzyıldaki ayaklanmalar birçok bakımdan Polonya tahtını zayıf düşürüp Rus tahtını güçlendirdi. Aradaki farklar, iki temel olguya dayanıyordu: Öncelikle, bu iki yüzyıl boyunca Rus çarları, hep ayaklanmaları bastırmayı başarmış ve bu durumdan yararlanarak da diğer potansiyel muhalifleri önemli ölçüde budamıştı; oysa Polonya'daki ayaklanmacılar, büyük toprak sahiplerinin şu ya da bu kesimiyle ittifaklar kurarak sürekli yeni mevziler kazanıyor, tahttan tavizler koparıyordu. İkinci olarak da Rus soyluları, çıkarlarını geri dönüşü olmayacak bir şekilde çarınkiyle birleştirmiş durumdaydı; Polonya'daki soylular ise sürekli ayrıcalıklarını genişletip merkezî iktidarı daraltmaya uğraşıyordu. Rus aristokratları, Polonyalı emsallerinde olmayan bir soyluluk ruhu taşıdığı için değil; Polonya soylularının tahıl ticaretinin denetimini ellerinde bulundurması, Rusya'daki kuzenlerinin hasetle baktığı bir güç sağlamıştı onlara. Her iki durumda da bu iki yüzyılda meydana gelen geniş ölçekli ayaklanmaların büyük bölümü, esas olarak imparatorluğun çevre topraklarında, egemenliğin tartışmalı olduğu bölgelerde başgösterdi. Birbirine karşıt ilerleyen bu süreçler sonucunda, 18. yüzyılda Rus devleti genişlerken, Polonya devletinin varlığı sona erdi.

Nitekim otokrat bir çar kabulü üzerine kurulu olan Rus İmparatorluğu, ne zaman bir veraset anlaşmazlığı ortaya çıksa yönetim çevrelerinden gelen darbelere karşı korunmasız kalıyordu. Her çarın veya çariçenin ölümüyle birlikte taht üzerinde hak iddia edenlerin sayısı çoğalmakla kalmıyor, Muhafızlar (askerî yükümlülük taşıyan soylular arasından seçtikleri subayları, büyük ailelere mensuptu) gibi elit askerî birimler ve büyük soylular da imparatorluk tahtına kendi adaylarını çıkarabilmek için durmadan komplo çeviriyordu. Petro öldüğünde imparatorluk muhafızları, Petro'nun yeni soylularından oluşan bir cuntayı iktidara getirdi; cunta, Petro'nun dul kalan karısı Yekaterina ve oğulları II. Petro adına yönetimi sürdürdü. Muhafızlarla büyük soylular, II. Petro'nun ölümü üzerine de taç giyme töreni öncesinde yine müdahale ederek 1730'da I. Petro'nun yeğeni Anna'nın tahta çıkmasına yardımcı olmuşlardı.

1742'de, bu kez Muhafızlar'la büyük soylulardan oluşan bir ittifak, I. Petro'nun kızı Yelizaveta'yı tahta çıkardı. 1762'de Yelizaveta ölünce, halef olması planlanan III. Petro'ya karşı bir subaylar darbesiyle onun karısı Çarina II. Katerina tahta çıktı. 1796'ya kadar hüküm süren bu çariçe, gücü, zekâsı ve uzun ömürlülüğüyle Büyük Katerina olarak tanındı. Daha sonra, büyük soylularla beş yıl süren mücadelenin ardından, onun oğlu ve halefi Pavel, kendi halefi olacak I. Aleksandr'ın rızasıyla düzenlenen bir darbede hayatını kaybetti. Görüldüğü gibi 18. yüzyılda imparatorluğa damgasını vuran koşullar askerî yayılma, yönetimin pekişmesi, devlet müdahalesi, kişiliğiyle öne çıkan hükümdarlar ve her veraset döneminde devlet merkezinin son derece savunmasız bir durumda kalmasıydı.

On sekizinci yüzyılda veraset, Polonya'da devleti daha da savunmasız bir hale getirmişti, ama orada Polonyalı soylular ile Rus hükümdarı da dahil yabancı güçler, yeni kralı seçmek üzere tipik olarak müdahalede bulunuyordu. On sekizinci yüzyılın Polonya kralları arasında, Fransız Conti prensini yenilgiye uğratarak bu

göreve gelen Saksonya Elektörü August; eski bir büyük toprak sahibi ailenin soyundan gelen zengin Polonya soylusu Stanislaw Lesczynski; yaşlı elektörün oğlu III. August; Büyük Katerina'nın adayı olan ve Czartoryski ailesini yenilgiye uğrattıktan sonra saltanatı boyunca onların muhalefetiyle uğraşan Stanislaw Poniatowski vardı. Bu arada, Prusya Polonya Protestanları'na bağlı özel çıkarlarını korumaya çalışırken, Rusya da Polonya'daki Ortodoks tebaanın koruyucusu rolüne soyundu. Polonya tahtı kendi Uniyat Kilisesi'nin (Ortodoks ayin usûlünü benimsemekle birlikte Roma'ya bağlıydı) haklarını ilerletmekle ilgilendiğinden, her iki koruyucunun da tetikte olması normaldi. Her durumda, 1768-71'deki iç savaş, Prusya,, Rusya, arkasından da Avusturya'nın daha fazla müdahale etmesine sebep oldu (en azından daha fazla müdahale etmesi için gerekçe oluşturdu). İç savaş sırasında büyük toprak sahipleri Bar kentinde bir konfederasyon kurarak krala ve onun tahtı güçlendirme çabalarına karşı koymuşlardı. Sonuçta Polonya, kuzeyde, doğuda ve güneyde büyük toprak kayıpları verdi; kaybettiği topraklar arasında Pomeranya'nın büyük bölümü, Küçük Polonya, Rutenya, Beyaz Rusya, Livonya ve Vitebsk de vardı. Artık Doğu Avrupa'nın hakimi, Rusya'ydı.

Polonya'nın hâlâ Rus müdahalesiyle kaybedecek çok şeyi vardı. İyice küçülmüş olan Polonya'nın Sejm'i, sarayın ısrarı üzerine 1791'de merkezileşme sağlayan bir anayasayı kabul etti; böylelikle de soyluların bir bölümünü anında karşısına almış oldu. Soyluların liderleri Targowica Konfederasyonu adı altında örgütlenerek Rus Çariçesi Katerina'nın ülkeye asker göndermesini istediler. Bu isteğe derhal karşılık veren Katerina, Varşova'yı işgal edip kralın zayıf birlikleri üzerinde denetim kurdu. Kral Stanislaw, muhafazakâr konfederasyonun saflarına geçti. Bu kısa iç savaş, 1793'te Polonya topraklarının Rusya, Prusya ve Avusturya arasında ikinci kez taksim edilmesine yol açtı. Çok geçmeden (Amerikan Bağımsızlık savaşı gazilerinden) Thaddeus Kosciuszko, gözü korkan Sejm'ini yeni kaldırdığı ölü doğmuş yeni anaya-

sayı savunmak üzere yeni kurulan ordunun başına geçti. İsyancı güçler, hem Prusya hem de Rusya'ya karşı ulus adına yiğitçe, ama boş yere savaş açtı. Buna karşılık veren Prusya ve Rusya güçlerinin Polonyalılar'ı yenilgiye uğratıp Kosciuszko'yu yakalaması fazla zaman almadı. Bu kez Avusturya, Prusya ve Rusya arasında yapılan üç yönlü taksimle bağımsız Polonya toprakları tümüyle haritadan silindi. Polonya sadece bir anı, milliyetçi bir program ve yeni genişleyip yeni komşu olan imparatorluklara bağlı bir grup yönetim birimiydi artık.

On Dokuzuncu Yüzyıldaki Pekişme

Bu süreçte Rusya, Batı Avrupa siyasetine de çok daha yoğun biçimde katılmaya başlamıştı. Zaten Napolyon Savaşları da Rusya'yı Batı Avrupa'nın, Batı Avrupalılar'ı Rusya'nın meselelerine yöneltti; mesela Richelieu Dükü, Rusya'da subay ve ülkenin güneyinde genel vali olarak hizmet verdikten sonra, Fransa'da krallığın yeniden kurulmasıyla birlikte Ruslar Fransa'yı işgal ederken XVIII. Louis'nin başdanışmanı olmuştu. Üstelik bu işgal sırasında, Fransızca konuşan kültürlü Rus subayları (Rusça "çabuk" anlamına gelen bistro kelimesini Fransızca'ya kazandırdıkları gibi), Paris'teki salon yaşantısıyla kalıcı bağlar kurdular. Rusya ile Fransa'yı bir kez daha karşı karşıya getiren Kırım Savaşı önemli bir istisna oluşturmakla birlikte, 19. yüzyılda Rus kuvvetleri Batı Avrupa ordularına karşı savaşmadı; onun yerine Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey eyaletlerinde büyük karışıklık yarattılar. Batı Avrupa güçleri denizaşırı koloniler kurarken, Rusya da esas olarak kendi sınırlarını güneye ve doğuya doğru genişletmeye çalıştı.

Rusya'nın ya da Polonya'nın hayaletinin 19. yüzyılı sükûnet içinde geçirdiği hiçbir şekilde iddia edilemezdi, ama 1775'ten sonra açık biçimde devrimci nitelik taşıyan durumlar çok

ender yaşandı; aslında o tarihten 1905'e kadar oluşan yegâne büyük devrimci durumlar, 1794-95, 1830-31 ve 1863-64'te Polonyalılar'ın Rus hakimiyetine karşı başlattığı ayaklanmalardı. Aralık 1825'te Rus subayların darbe girişimi, reformcu aristokratlardan oluşan gizli bir örgütün varlığıyla büyük ilgi toplamıştı ama, açıktan gerçekleşen ayaklanma St. Petersburg ile Kiev'deki kısa askerî çarpışmalardan öteye geçmedi. Dekambrist ayaklanması da tıpkı 18. yüzyıldakiler gibi tahtın boş kaldığı bir ara dönemde gerçekleşti. I. Aleksandr ansızın ölüverince, halef olarak seçilmiş bulunan kardeşi Nikolay, subaylar arasında kötü bir ün yapmış olduğu ve sevilmediği için tahta çıkmakta tereddüt etti; subaylar, Nikolay tahta çıkmadan onun gönülsüz kardeşi Konstantin adına darbe yapmayı planlıyordu. Tartışmalı bir veraset sırasında toprak sahipleri ile subayların iktidarı ele geçirmek için gerçekleştirdiği son önemli girişimdi bu. II. Aleksandr, 1881'de atalarının birçoğu gibi suikaste kurban gidecekti, ama yoldaşı aristokratların elinde değil Narodnik eylemcilerin bombalarıyla can verdi.

Öte yandan Polonyalı yurtseverler, Rus liderlerinin savunmasız kalacağı bir anı kolluyordu. On dokuzuncu yüzyılın ilk büyük Polonya ayaklanması 1830'da, gerici I. Nikolay'ın Belçika ile Fransa'da yeni çıkan isyanları bastırmak üzere Polonya ordusu gönderme önerisi üzerine başladı. Napolyon Savaşları'nın sonundan beri Polonya'da liberal suikastçı örgütler faaliyet göstermekteydi. Nikolay seferberlik emrini verdiğinde, bu örgütler zaten Varşova'daki piyade okulu öğrencileriyle başlayacak bir ayaklanmayı planlamış bulunuyordu. Dolayısıyla, hazırlıklarını tamamlayamadan harekete geçmek zorunda kaldılar. Grandükün (Nikolay'ın kardeşi Konstantin) sarayına saldıran öğrenciler, halktan da geniş destek topladı. İsyancılar bir Yönetim Konseyi, arkasından da Geçici Hükümet kurmayı başardılar; Geçici Hükümet, Romanovlar'ın saltanatına son verildiğini duyurdu. Polonyalılar lehine uluslararası diplomatik baskılardan, Polonya'daki

hizipler arasında aralıksız çarpışmalar ve Rus birlikleriyle altı ay boyunca devam eden savaştan sonra, devrim rejimi yıkıldı. Rusya hakimiyetini yeniden kurdu ve Polonya'yı çok daha kesin bir biçimde kendi yönetim sistemine kattı.

Eski Polonya topraklarının Avusturya ile Prusya'ya bağlanan kesimlerinde Ulusal Komiteler kurulmasına ve yer yer ayaklanmalar çıkmasına rağmen, 1848 Devrimleri Rusya Polonyası'nda önemli bir kolektif halk eylemi yaratmadan geçip gitti. Ağır kayıplara yol açan Kırım Savaşı'nın ortasında tahta çıkan Rus Çarı II. Aleksandr (1855-81), 1861'de Rus serflerine özgürlük vermekten 1862'de Polonya'da çeşitli hürriyetleri yeniden tanımaya kadar çeşitli liberal girişimlerde bulundu. Polonya'daki ılımlı güçler çarın programıyla işbirliği yaparken, aktif milliyetçiler (Kızıllar) özellikle tarım alanında daha fazla reform gerçekleştirilmesi için gösteriler düzenliyordu. Aleksandr hükümeti, büyük bölümü öğrenci olan eylemcileri Rus ordusunda askere almaya karar verdi. Yeni seferberlik emri, Ocak 1863 ayaklanmasını başlattı. Bu kez soyluların pek bir rolü olmadı; ayaklanmanın geniş bir kitle tabanı ve aydınlarla bağlantıları olduğu halde, merkezî bir komutadan yoksundu. Sonuçta, 15 ay süren çete savaşlarından sonra Rus kuvvetleri galip geldi. Rusya, 1831'dekinden de daha koyu bir baskı uygulayıp Polonya'yı kendi içinde eritme sürecini hızlandırarak cevap verdi ayaklanmaya.

Rusya'nın kendisi ise 19. yüzyıl boyunca devrimci düşünceler ve komplolarla kaynamakta, ama bunların hiçbiri önceki veraset bunalımlarında olduğu gibi yönetimde bölünme yaratamamaktaydı. Bir süre için işe yarayan baskı ve sansür, iktidarda gözü olan büyük soyluların saf dışı bırakılmasını, Kazaklar'ın ve imparatorluğa katılmakta olan çeşitli azınlıkların zaptedilmesini sağladı; köylüleri parçalayıp aydınları da konspirasyona ya da sessizliğe itti. Tepkilerin derin, baskıların vahşice ve muhalif örgütlerin cılız olduğu başka yerlerde görüldüğü gibi, kentlerdeki rejim muhalifleri suikastlere ve mülkiyete yönelik saldırılara

başvuruyordu. Bu tür terör eylemleri bir yandan rejimin savunmasızlığını ortaya koyarken, bir yandan da otoriteyle yüz yüze, yumruk yumruğa çarpışmaktan kaçınılmasını sağlıyordu.

Köylüler arasında toprak sahiplerine ve devlet görevlilerine saldırıların, özellikle 1861'de serfliğin kaldırılmasından sonra giderek arttığı doğruydu. Ama köylü isyanlarının en kararlı olanı bile büyük bölgesel ayaklanmalara dönüşmeyi, ulusal bir haberleşme yapısı kurmuş olan başka muhaliflerle ittifak oluşturmayı ya da kendine özgü önemli silahlar elde etmeyi başaramadı. Komploculann bütün umutlarına rağmen, Mart 1881'de II. Aleksandr'ın Halkın İradesi (Narodnaya Volya) tarafından öldürülmesi bile bir halk devrimi başlatmadı. Tersine, eşi benzeri görülmemiş bir baskı dalgasını harekete geçirdi; Rus Yahudileri'nin yurttaşlık haklarından, çoğu zaman da canlarından olmasıyla sonuçlanan iskân yasalarına ve hükümet destekli pogrom'lara* yol açtı.

II. Aleksandr reformları, çarın danışmanlarının asıl hedeflerine ulaşamamıştı, ama 1860'lardan başlayarak Rus siyasetinde derin etkileri oldu. Soyluların yönetimdeki yetkilerini ortadan kaldırıp yüksek devlet görevlileriyle doğrudan ilişki içinde olan alternatif kurumlar yaratarak Rusya'yı dolaysız yönetim yolunda ilerlettiler. Serflere özgürlük verilmesiyle aile işletmelerindeki işçiler de ellerinde toprak olmaksızın özgürlüğe kavuşmuş oluyordu (sahipleri bunları çoğunlukla fabrikalara ve atölyelere kiralamaktaydı). Büyük çiftliklerdeki köylüler, işledikleri toprağın yarısını satın alma hakkını kazandı; gerçi bunu kendi hesaplarına değil, devlet yetkililerinin gözetimi altında toprağın kullanımını denetleyen ve hanehalkı büyüklüğüne göre dönem dönem toprağı yeniden dağıtan komünler adına yapabiliyorlardı. Zemstvo denen bölge meclislerine dayalı hiyerarşiler kurulmasıyla yarı temsilî ni-

Kelime anlamı "tahribat, kargaşa"; çoğu kez hükümetin el altından desteklediği kalabalıkların, belli bir azınlığa yönelik saldırı, yağma, katliam vb. eylemleri./ÇN.

telikte bir aygıt oluştu. Mahkemelerin yeniden düzenlenmesiyle, yine yerel düzeyden ulusal düzeye doğru gelişen çok daha eksiksiz bir yargı sistemi ortaya çıktı. Komünler, bölge meclisleri ve mahkemeler, yerel meselelere yukarıdan aşağı doğrudan müdahale için önceden benzeri görülmemiş ölçüde sağlam bir temel hazırladı. Toprak sahipleri hâlâ önemli bir konumdaydı ve birçoğu artık basit bir ücret karşılığında komün topraklarının yarısını ele geçirmiş, eski serfleri istihdam ederek boğaz tokluğuna çalıştırmaya başlamıştı; yerel çatışmaları besleyip patlama noktasına götüren bir durumdu bu.

II. Aleksandr suikastinden sonraki çeyrek yüzyıl boyunca III. Aleksandr ile II. Nikolay büyük çelişkilerle dolu bir ülkeyi yönetti: Bir yandan hızlı sanayileşmeye, büyük bir nüfus artışına, faal kentleşmeye, kırsal nüfusun yaygın biçimde proleterleşmesine, zemstova'larla üniversitelerin aracılık ettiği siyasal eylemliliğe tanık olunurken, diğer yandan baskılar ve sansür yayılıyor, zemstvo'ların gücüne kısıtlamalar getiriliyor, etnik ve dinsel azınlıklar zorla Ruslaştırılıyor, soylulara yeni ayrıcalıklar veriliyordu. Başa baş ilerleyen bu iki akıntı, sonunda birleşerek çığırından çıkmış bir tufana dönüştü.

1890'ların sonunda devlet, öğrencilerden, köylülerden, son olarak da işçilerden kaynaklanan tehditlerle yüz yüze geldi. 1899 ile 1901 arasında St. Petersburg ve Kiev üniversitelerinde öğrencilerle devlet yetkilileri arasında çıkan çatışmalar sonucunda öğrenci boykotları ve gösterileri dalga dalga tüm ülkeye yayılırken, eğitim bakanı da öldürüldü. 1902'de köylüler, Ukrayna'nın 175 komününde soylulara ait malikânelere saldırdılar; bunun üzerine çarlık yetkilileri, 837 köylüyü hapse atıp suçlu köylerden de toplam 800.000 ruble para cezası aldı (Shanin 1986: II, 11). 1903'te sanayide başlayan grev dalgası sırasında Güney Rusya'da muazzam işçi kalabalıkları bir araya geldi; sonuçta ordu, petrol alanlarını işgal etti. Bu grevler, "devlete karşı işlenen suçlar"dan sorumlu tutulan işçi sayısının fazlasıyla kabarması için

yeterliydi; 1884-90 ve 1901-03 yıllarında bu suçlarla mahkemeye çıkartılan işçilerin toplam sayısı dört kat artarken, tarım dışı alanlarda çalışan işçilerin bunlar içindeki oranı da yüzde 17,2'den 50,3'e çıkmıştı (Shanin 1986: II, 25-26). Sadece aydınlar değil, köylüler ve işçiler de gözle görülür biçimde rejim karşıtı saflarda toplanıyordu.

Devrim Umutları

Serfliğin kaldırılmasından 11, zemstvo ve yargı reformlarından da yedi yıl sonra, 1872'de, Fransız liberal aydın Anatole Leroy-Beaulieu siyasal ve toplumsal hayatı incelemek üzere Rusya'ya düzenleyeceği pek çok gezinin ilkini gerçekleştirdi. İzlenimlerini önce Revue des Deux Mondes'un (İki Dünya Dergisi) çeşitli sayılarında, arkasından da 1881-89 arasında üç cilt halinde yayınlanan L'Empire des tsars et les Russes'ta (Çarların ve Rus-lar'ın İmparatorluğu) aktaracaktı. Fransız konuk, izlenimlerini kaleme aldığı süre içinde çok önemli ve çok kanlı bir Osmanlı-Rus savaşına, evrensel askerlik hizmetinin getirilmesine, sendikaların doğuşuna, grevlere ve devrimci örgütlenmelere, Çar Aleksandr suikasti de dahil devlet temsilcilerine yönelik pek çok saldırıya _kısacası ülke içindeki yaygın çatışmalara ve yeni çatışmalar için zemin oluşmasına_ tanık olmuştu. Ayrıca gözlemleri kitap halinde yayınlanırken, devrimcilerle reformistlerin rejime muhalefetini daha da güçlendirecek kitlesel hareketler ortaya çıkmaktaydı. Ancak analizlerinde bir teleolojiden söz edilebilse bile, bu devrime değil liberal bireyciliğin gelişmesine ilişkindi.

Günümüzün birçok gözlemcisi gibi Leroy-Beaulieu de Rusya'nın bugününü ve geleceğini esas olarak liberalleşmenin önündeki engeller çerçevesinde görüyordu: Sağlam mevzilenmiş bir bürokrasi, köylünün toprağını akılcı biçimde kullanmasını önleyen kırsal komün (mir), dinsel ayrımcılık, yetersiz yurttaş

hürriyetleri. Komünist Parti'nin çöküşünü uzun ve tehlikeli bir yeniden uyarlanma sürecinin başlangıcı olarak gören 1990'ların gözlemcilerini öngörürcesine, serflerin özgürlüğe kavuşmasını ilerlemeye dayalı bir toplum için gerekli ilk adım kabul ediyordu, ama ekonomik ve siyasi kurumların yeniden örgütlenmesini daha da acil bir gereklilik haline getirmekteydi bu adım. Ayrıca Leroy-Beaulieu, bireycilik ile sanayinin Rusya'da hızla yayılarak ülkeyi Batı Avrupa modeline yaklaştırmakta olduğunu belirtmişti. 1905 Devrimi'ni görerek 1912'de öldü (hatta 1906'da Duma'ya katılmıştı), ama I. Dünya Savaşı'na ve 1917 Devrimleri'ne tanık olmaya ömrü yetmedi.

Yine de Leroy-Beaulieu, Rusya'da radikalizmin gücünü ve devrim olasılığını görmüştü: "Radikalizmin gelişmesine her şeyden çok fırsat veren, rejimin yapısının getirdiği manevi baskı, düşünsel yoksulluk ve mahrumiyet olmuştur" (Leroy-Beaulieu 1990: 827). Ancak aydınlar arasındaki "misyonerler"in işçiler ve köylülerle güçbirliği etmesine hiç şans tanımadığı için, çok daha farklı bir halk devrimi düşünmüştü o. Mir'in gücünü göz önünde bulundurarak bu devrimin vahşi bir intikam sürecine dönüşeceğini öngörüyordu:

Bu tarımsal sosyalizmde, eyaletler yine Pugaçov'un kana susamış Jacquerie'lerine* tanık olacak. Avrupa'nın bu en cahil ve kaba halkı arasında gerçekleşecek bir devrim, barbarlıkta büyük ihtimalle bizim Terör'ümüzü de Komünler'imizi de geride bırakacaktır.

Doğrudan Fransız devrim modeli açısından bakan Leroy-Beaulieu, niye bir halk devrimi olamayacağına dair nedenleri de sıralıyordu: İmparatorluk fazla genişti, nüfuz fazla dağınıktı, bürokrasi fazla güçlüydü, büyük kentlerin sayısı çok azdı, başkentte ayaklanma eğilimi gösteren bir topluluk yoktu (s. 843). Daha da şaşırtıcı olan,

Fransa'da 14. yüzyılda bir ayaklanma gerçekleştiren köylüler./ÇN

bir dizi milliyetçi devrim sonucunda Rus İmparatorluğu'ndaki heterojen unsurların bir federasyon çatısı altında, hatta belki Amerika Birleşik Devletleri'nin federe bir uzantısı olarak örgütleneceği gibi alternatif bir olasılık da sunmasıydı (s. 865-68). Son olarak Leroy-Beaulieu, yukarıdan aşağıya doğru gerçekleşecek ve tabandan çok daha tehlikeli bir gerici devrimle tepki görecek bir liberal devrim umudunu dile getiriyordu:

Batı'nın devrimi, Fransız Devrimi'yle gerçekleşmiştir; bütün Germen ve Latin halkları bir dereceye kadar onun etkisini hissetmiş, doktrinilerini benimsemiş, günahlarını ve sevaplarını görmüştür. Bizim devrimimiz, hemen hemen feodal Avrupa'nın kurtuluşu anlamına geliyordu; ama patriarkal bir yapısı olan Doğu Avrupa'nın, Ortodoks Slav dünyasının daha kendi devrimini yapmadığı söylenebilir; yahut, bu devrimin yerine ne ortaya çıkacak, inisiyatif Rusya'dan gelmezse kimden gelecektir? Bu gözle bakıldığında bir Rus devrimi, Fransız Devrimi'nden bu yana tarihin gördüğü en büyük olay olabilir ve Avrupa'nın öbür yakasında Fransız Devrimi'ni tamamlayabilir. (s. 890)

Leroy-Beaulieu, 1880'lerde, 1905 Rus Devrimi'nden 20 yıl kadar önce yazıyordu bunları.

1880'lerin Rusya'sında devrim beklentilerinin dayanağı neydi ve nasıldı? Tocqueville'in Eski Rejim Fransası'na ilişkin yorumlarını andırıyordu bu: Temel olarak imparatorluk, eskiden belkemiğini oluşturan soyluların büyük bölümünü kaybetmiş, ama siyasal destek için onun yerine alternatif bir taban yaratamamıştı; serfliğin kaldırılması, soyluların sömürü olanağını elinden almış, ama onları yükümlülük ve denetim bağlarından da kurtarmış ve köylülerin hızla proleterleşmesine yol açmıştı; Rus nüfusunun en büyük kesimini oluşturan köylüler arasında ise hem soylulara hem de yöneticilere karşı şiddetli tepkiler birikmekteydi; St. Petersburg ile Moskova'da birbiriyle bağlantılı bir sanayi proletaryası ve bur-

juvazisi oluşuyor, rejimin yurttaş hürriyetlerine getirdiği kısıtlamalar altında gitgide huzursuzlanıyorlardı; bağlantıları zayıf olsa da çok geniş bir devrimci örgütler ağı, birçok aydını ve eski yönetici sınıfların bazı üyelerini bünyesinde toplamaktaydı; kısacası, devrimci durumlar için olası koşullar meydana geliyordu: (1) devlet üzerinde denetim kurmak için birbiriyle uzlaşmaz, rakip iddialar ileri süren taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması; (2) yurttaşlar arasında önemli kesimlerin bu iddiaları benimsemesi; (3) yöneticilerin alternatif ittifakı ve/veya iddialarının benimsenmesini durdurmada yetersiz ya da gönülsüz olması. Bu koşullar içinde eksikliği en çok duyulanı, devleti güçsüz bırakıp gözden düşürecek, böylelikle de devrimci alternatifi sadece arzu edilir değil inandırıcı hale getirecek bir darbeydi.

Genel olarak devrimci durumların olası koşullarını daha da geliştiren üç başka koşul vardır: Yöneticilerin, en iyi örgütlenmiş durumdaki uyruklarından talep ettikleri ile bu talebi dayatma konusunda kendi kapasiteleri arasındaki uyuşmazlığın giderek artması; yönetime bağlı nüfus içindeki belli başlı kimliklere ve onlara ait ayrıcalıklara saldırılması; iyi örgütlenmiş rakipler karşısında yöneticilerin güç kaybetmesi. Rusya'da 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında bunların üçü birden görülüyordu: Kırım, Osmanlı ve Rus-Japon savaşlarıyla birlikte devletin vergi ve asker talebi artmış, II. Aleksandr suikastinden sonra baskılar yoğunlaşırken aslında soylular devletten desteğini çektiği için devletin bunları dayatma kapasitesi zayıflamıştı. Rus Yahudileri'ne yönelik baskıların dışında, Rus olmayan toplulukların yaşadığı bölgelerde de ayrı kimliklere saldırılar çoğalmaktaydı. En çarpıcı değişimler ise devletin gözle görülebilen gücünde meydana geliyordu; devlet, tepetaklak düşüşe geçmişti.

Devletin hızla uçuruma sürüklenmesi, Rusya'nın önce Japonya'ya karşı, arkasından merkezinde Alman İmparatorluğu olan bir ittifak içinde girdiği iki savaştaki ağır yenilgilerinin sonucuydu. Bu iki savaşın başlangıcı değilse de sonu, çarlık devletinin çöküşünü getirmişti.

1905 Devrimi

İnsan, 1905 Rus Devrimi'ni 1917'ye hazırlık olarak görmekten zor alıkoyuyor kendini. Ama eğer 1917 Devrimleri olmasaydı, günümüzde Rusya'nın tarihini incelerken 1905'i büyük bir karar anı olarak ele almak mümkün olurdu. 1904-06'daki savaş ve devrim, Rus İmparatorluğu'nun yayılmasının sınırını belirledi, çarlık devletin savunmasızlığını açığa çıkardı, işçileri en önemli siyasal aktör haline getirdi, devrimci bir yönetim şekli olarak sovyetleri sahneye çıkardı, devlet karşıtı halk eyleminde etkili bir araç olarak genel grevin yaygınlaşmasını sağladı, Bolşevikler'i, Menşevikler'i ve Sosyalist Devrimciler'i mevcut iktidara karşı tehdit oluşturan inandırıcı birer güç olarak tanımladı, ancak arada bir Zemski Sabor'un toplandığı ülkede bir tür ulusal meclis ortaya çıkardı ve ardından tam bir kapitalizme doğru önemli adımları harekete geçirdi.

1905 Devrimi'ni ilk anda harekete geçiren güç, imparatorluğun genişlemesi ve yenilgiyle biten savaştı. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde Rus imparatorluk kuvvetleri, Asya'nın iyice içlerine ilerliyor, bir trans-Sibirya demiryolu inşa ediyor, Afganistan'ı silip süpürüyor, Çin'in kuzey sınırında bir güç haline gelerek Mançurya'ya sızıyor, Kore'yi tehdit ediyor ve dolayısıyla da genişlemekte olan Japonya ile zayıf düşmüş Çin'in denetim sağlamak için birbiriyle rekabet ettiği bir alana kesin biçimde giriyordu. Her zamanki "böl ve yönet" oyununu oynayan Rusya, bir yandan Çin'e girmek için Almanya ve Büyük Britanya'yla işbirliği ederken, bir yandan da Japonya'ya karşı Çin'le gevşek bir ittifak kurmuştu. Rusya'nın Büyük Okyanus'a ulaşma arzusu, Japonya'nın Asya'da imparatorluk kurma çabasıyla çatıştı; sonuç, savaştı. Ruslar'ın ve başka Avrupalılar'ın şaşkın bakışları altında Japon filosu, Rus deniz kuvvetlerini darmadağın etti. Rus hükümeti itibarını yitirdi, devrimciler İç İşleri Bakanı Plevhe'yi öldürdü, zemstvo'lardan oluşan ulusal bir kongre topalanarak ulu-

sal meclis kurulması ve yurttaş hürriyetlerinin verilmesi için çağrıda bulundu, hükümetin liberalleşmesi doğrultusundaki talepler bütün ülkeye yayıldı.

22 Ocak 1905 _Kanlı Pazar_ günü çarın askerleri, taleplerini çara iletmek üzere Ortodoks papazı Gapon önderliğinde saraya yürüyen işçilerin üstüne ateş açtı. Çok sayıda grevin de alevlendirdiği hareket her yere yayıldı. Kara ve deniz kuvvetlerinde isyanlar başgösterdi, Rus olmayan bölgelerde özerklik talepleri daha yüksek sesle dile getirilmeye başladı ve köylüler bir kez daha toprak sahiplerine saldırdılar; ta ki Ekim 1905'te geniş bir genel grevle Avrupa Rusyası'nın büyük bölümünde kepenkler kapanana dek. Grevin koordinasyonunu St. Petersburg'daki işçi sovyeti üstlenmişti. Çar, taviz olarak önce bir danışma meclisi (Duma), arkasından daha kapsamlı temsilî kurumlar ve yurttaş hürriyetleri oluşturdu; muhalefetin bir bölümünü işbirliğine yöneltmeyi başarırken, Sosyal Demokratlar da (hem Menşevikler hem de Bolşevikler) devletin en açık düşmanları haline geldi. Başbakan Witte'nin St. Petersburg sovyeti için tutuklama emri çıkarması üzerine Moskova'da işçiler ayaklanarak sokaklarda imparatorluk askerleriyle çatıştılar, ama iktidar umutlarını yitirdiler.

Sonunda çarlık güçlerinin iktidara dönmesi, 1905-06'daki olayları yenik düşmüş ayaklanmalar kategorisine sokuyordu. Ama zamanın gözlemcileri, 1905'i büyük bir devrimci bunalım olarak görmekteydi. Ocak 1905'te Cenevre'de bir gözlemci olan V. İ. Lenin'de şöyle yazmıştı:

İşçi sınıfı iç savaşta tarihî bir ders almıştır; proletaryanın devrimci eğitimi, aşağılık, yeknesak, sefil bir hayatın aylar ve yıllar içinde sağlayabileceği ilerlemeyi bir günde sağlamıştır. Kahraman St. Petersburg proleterlerinin "Ya özgürlük, ya ölüm!" sloganı tüm Rusya'da yankılanmaktadır. Olaylar başdöndürücü bir hızla gelişmektedir. St. Petersburg'daki genel grev yayılmaktadır. Sanayide, devlet kesiminide ve siyasette bütün faaliyetler felç olmuş durumdadır. (Lenin 1967: I, 450)

Moskova, Lodz, Varşova, Helsinki, Bakü, Odesa, Kiev, Harkov, Kovno, Vilna, Sıvastopol, Revel, Saratov ve Radom'daki devrimci faaliyetlere ilişkin ayrıntılarla sözlerine devam ediyordu Lenin. Ağustos 1906'da "Moskova Ayaklanmasının Dersleri"ni alan Lenin, bundan doğru sonuçlar çıkarıyordu:

Aralıkta Moskova'daki eylemler, bağımsız ve hakim bir mücadele biçimi olarak genel grevin modasının geçtiğini, hareketin bu dar sınırları temel ve karşı koyulmaz bir kuvvetle yıktığını ve en yüksek mücadele biçimi olan genel ayaklanmayı ortaya çıkardığını bütün canlılığıyla göstermektedir. (I, 577)

Lenin, proletaryanın bir sonraki devrim fırsatı için silahlanması gerektiğini söyleyerek bitiriyordu sözlerini. Bu kez, işçiler (siz Bolşevikler diye okuyun) hazır değildi. Fırsat kaçırılmıştı.

İlk Duma'nın toplanmasından (Mayıs 1906) hemen önce çar, sınırlı bir anayasal yönetim getiren Temel Yasalar'ı çıkartarak kendi siyasi alanını büyük ölçüde korumuştu. Radikal partiler seçimi boykot ettiğinden nispeten muhafazakâr bir bileşimi olan Duma, yine de hükümete sert eleştiriler yöneltti ve pek bir şey yapamadan dağıldı. Bu arada sıkıyönetim yasaları uygulayan ve Uzak Doğu'dan dönmüş birlikleri arkasına alan hükümet, 1905 isyancılarını yakalayıp idam etmeye başladı; binin üstünde insan öldü. Yeni başbakan Stolipin, esas olarak özel mülkiyeti kurumsallaştıran bir tarım yasası çıkardı, daha radikal milletvekillerinden oluşan ikinci Duma'da denetimi sağladı, üçüncü Duma'yı belirleyecek seçimlere katılımı kısıtladı ve devrimci gruplara yönelik baskıları yoğunlaştırdı; ama aynı zamanda da ekonomi uzun sürmüş bunalımı atlatmaya başlarken bir dizi liberal reform yaptı.

Baskılar da illegal örgütlerin şiddet eylemleri de devam ediyordu. Nispeten barış içinde geçen 1908 yılındaki siyasi saldırılarda 1.800 devlet görevlisi ölmüş, 2.083 tanesi de yaralanmıştı (Fitzpatrick 1982: 29). 1911'de Stolipin'in öldürülmesi ve

Rusya'nın Balkan Savaşları'na (1912-13) katılması bile güç dengesinde köklü bir değişiklik yaratmadı. Ama ordunun Lena altın yataklarındaki grevcilere saldırarak 170 işçiyi katletmesi (Nisan 1912), bir dizi grev daha başlattı; Bolşevikler'in 1917'de iktidara el koymasına kadar durmayacak olan bir dalga yükseliyordu artık.

İki Devrim Daha

Bir başka suikast, dolaylı olarak Rusya'yı büyük bir savaşa sürükledi. Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça, onun Balkanlar'daki topraklarına Avusturya-Macaristan el atmaya başlamıştı. Avusturya, 1908'de Bosna ile Hersek'i ilhak ederek komşu Sırbistan ve Karadağ'da Avusturya karşıtı duyguların alevlenmesine yol açtı. Çok geçmeden Rusya, Avusturya'nın daha fazla ilerlemesini önlemek için Balkanlar'da ve başka yerlerde ittifaklar kurmaya girişti. Avusturya da aynı gayretle Sırbistan'ın topraklarını Adriyatik Denizi'ne kadar genişletmesini önlemeye çalışıyordu; bu, 1912 ile 1913'te patlak veren Balkan savaşlarının birkaç olası sonucundan biriydi. Sırp Kara El örgütünün Bosna temsilcilerinden Gavrilo Princip'in Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürmesinden (28 Haziran 1914) bir ay sonra Avusturya, Sırbistan'a savaş ilan etti. Rusya'nın neredeyse anında birliklerini harekete geçirmesi, Almanya'nın da Rusya'ya savaş açmasıyla sonuçlandı. I. Dünya Savaşı'na giden çatışmalar zinciri başlamıştı.

I. Dünya Savaşı, Rus-Japon Savaşı'nın Rusya'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde yarattığı devrimci etkilerin bir bölümünü tekrarladı. Avrupa kıtasının büyük bir bölümüne yayıldı: Çarpışmalarda 9 milyon kişi öldü, 20 milyon yaralandı, sivillerden milyonlarca insan öldü ya da yaralandı ve 300 milyar ABD dolarını (1918 kuruna göre) aşan maddi zarar oluştu. Savaş, sadece 1917 Rus Devrimleri'ni değil, Rus, Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarının dağılmasını, buna karşılık

bağımsız Polonya, Finlandiya, Letonya, Estonya ve Litvanya devletleri ile sınırlarda ve yöneticilerde başka pek çok değişikliği beraberinde getirdi. İskandinav ve İber yarımadaları doğrudan askerî harekâtlara katılmadılarsa da, Avrupa'da savaşın soğuk nefesinin değmediği tek bir yer kalmadı. Savaş sırasındaki kapsamlı ve yoğun seferberlik, devlet bürokrasileri ile devlet yetkilerinin (yükümlülük talep etme, vergilendirme ve askere alma dahil) muazzam boyutlara varmasına yol açtı. Bütün devletler çok büyük borç yüklerinin altına girdi; üstelik gaziler devletin gücünü aşan taahhütlerde bulunulmuştu ve devlete karşı da savaş gerekçesine dayanan hak iddiaları dile getirilmekteydi. Devletlerin hiçbiri bütün taahhütlerini yerine getirmeyi başaramadığı için, hepsi de şu veya bu şekilde yurttaşlarının gazabına uğradı.

Yüz yirmi yıl önceki Polonya taksimi nedeniyle Rus İmparatorluğu, epeydir Almanya ve Avusturya-Macaristan ile uzun sınırlar paylaşıyordu. Sonraki dört yıl boyunca üç güç, bu sınırlar üzerinde birbirleriyle savaştı. Çarpışmaların çoğu eski Polonya topraklarında, özellikle Rusya'nın 18. yüzyılda almış olduğu kesimde geçiyordu. Aralık 1917'deki ateşkesten önce, ne Almanya ne de Avusturya kuvvetleri asıl Rus topraklarına girebilmişti. Ama Polonya ve Baltık'ta Rus ordularını bozguna uğrattılar. Ruslar'ın 1915'te Galiçya'da ve Bukovina'da aldığı yenilgiler, Rusya'nın askerî zayıflığının ilk işaretleriydi. 1916'da Alman işgalciler, bağımsız bir Polonya devletinin kurulduğunu ilan etti; Mart 1917'de de Rusya'daki yeni geçici hükümet Polonya'nın bağımsızlığını fiilen tanıdı. Ordu, yenilgi üstüne yenilgi alıyordu ve imparatorluk parçalanmaya başlamıştı.

Sanayideki çatışmalar da Rusya'nın işçilerinin savaş ve rejim karşısındaki hoşnutsuzluğunu ortaya koymaktaydı. 1914'te greve giden Rus işçilerinin sayısı, 1910'dakinin neredeyse 30 katıydı; 1915'te bu oran yarıya düştüyse de, 1916'da tekrar yükselişe geçti. Diane Koenker ile William Rosenberg'ün derlemesine (1989) bakılırsa 1917, 1914'ü kesin biçimde geride

bırakıyordu. Rusya'daki artış, Avrupa'nın diğer bütün büyük ülkelerindekinden, hatta 1919'da neredeyse 1910'dan 14 kat fazla grev olan Almanya'dakinden bile fazlaydı.

İşçi eylemleri, 1917'deki mücadelelerde kritik bir rol oynadı. Petrograd'da (savaşın başlamasıyla birlikte St. Petersburg bu adı almıştı) büyük bir işçi grevi oldu, arkasından başkentteki ordu birlikleri arasında genel bir isyan çıktı. Duma, feshedilmesi yolundaki imparatorluk emrine karşılık geçici bir hükümet ilan etti. Çar Nikolay tahtı kardeşi Mihail'e bırakarak çekildi; ama o da hemen tahttan feragat etti. Muhafazakârlarla liberallerden oluşan Geçici Hükümet, tehdit altındaki devleti sırtlanmış durumda buldu kendini. Petrograd işçi ve asker temsilcileri sovyeti çok geçmeden hükümetin otoritesine meydan okumaya başladı; fabrikalar ve ordudaki geniş nüfuzundan yararlanarak merkezî denetimin önünü kesti ve seçimle gelen komiteleri karşı otorite olarak ileri sürdü. Nisan ve mayısta, aralarında Lenin ile Troçki'nin de bulunduğu radikal liderler sürgünden dönmeye başlamıştı.

Bolşevikler'in Petrograd'da iktidarı ele geçirmeye yönelik ilk girişimi (Temmuz 1917) sonuç vermedi ve Lenin'in (bu kez uzaktaki İsviçre'ye değil kapı komşusu Finlandiya'ya) yine sürgüne gönderilmesine neden oldu. Geçici Hükümet, Bolşevikler'e karşı benimsenecek tutum konusunda ikiye bölündü ve Aleksandr Kerenski (başbakan), Lavr Kornilov'u (başkomutan) görevden aldı. Birliklerine Petrograd'ı ele geçirmeleri için emir veren Kornilov, bu amacına ulaşamadı. O noktadan itibaren Bolşevikler, gitgide gözden düşen Geçici Hükümet'i destekleyenleri sürekli kendilerine çektiler. 6 Kasım'da (eski Rus takvimine göre 24 Ekim), Bolşevikler hükümete karşı başarılı bir darbe düzenledi. Ertesi gün de Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi, Bolşevik darbesini tanıdı; Sosyalist Devrimciler'le ittifak halinde Bolşevikler, devleti ele geçirdiler.

Yapılacak çok işleri vardı önlerinde. Savaş devam ediyor, karşı devrimciler silahlanıyordu; yeni hükümet büyük çiftlik arazi-

lerinin derhal bölüştürülmesiyle işe başlayarak toprağı, sermayeyi ve sanayiyi hızla kolektifleştirme amacındaydı. Birçok bölgede köylüler, hükümeti beklemeden kendi başlarına topraklara el koydular. Kasım sonlarında yapılan kurucu meclis seçimlerinde Sosyalist Devrimciler yine büyük çoğunluğu elde etti, ama Kızıl Ordu birlikleri, Ocak 1918'de toplanan meclisi dağıttı. Herkesin kendi borusunu öttürdüğü Rusya'da, kendini Komünist Partisi olarak kabul ettiren güç, Bolşevikler olmuştu.

Bolşevikler Brest-Litovsk'ta barış görüşmelerini yürütürken, imparatorluk içindeki birçok büyük bölge bağımsızlık ilan etti: Ukrayna, Estonya, Finlandiya, Moldavya ve Letonya. Antlaşmanın imzalanmasıyla Rusya, Litvanya'yı ve Transkafkasya'yı da kaybetmiş oluyordu. Yıl sonunda Kazaklar, Bolşevik devletine başkaldırarak karşı devrimci Beyaz Ordu'yla ittifak kurmuştu. İtilaf Devletleri ile Antant savaşa devam ederken, çok sayıda güç imparatorluğun başka bölgelerine girdi: Amerikan, Fransız ve Britanya kuvvetleri Murmansk, Arhangelsk ve Vladivostok'a; Japonlar Uzak Doğu'ya, Osmanlılar güneye, Almanlar pek çok yere. Belki de bunların en tuhaf olanı, 100.000 kişilik Çek birliğinin harekâtıydı. Avusturya hatlarını doğudan yaramayan Çekler, daha doğuya yönelerek Sibirya'yı geçerek Vladivostok üzerinden Avrupa'ya geri dönmeye çalıştılar. Ama önce Trans-Sibirya Demiryolu üzerindeki çeşitli kasabaları ele geçirdiler, sonra Rusya'nın içlerinde Almanya'ya savaş ilan ettiler. (Bunun Britanya ve Amerika tarafından tanınması, savaştan sonraki bağımsız devlet taleplerine destek sağlayacaktı.) 1918'de Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan da bağımsızlık ilan eden devletlere katıldı. Böylece imparatorluk toprakları iyice küçülmüş, geriye bir tek Rusya kalmıştı; ama Rusya'nın bazı kesimleri bile ayaklanma halindeydi.

Sonraki dört yıl boyunca Troçki'nin Kızıl Ordu'su imparatorluğa ait topraklarda denetimi sağlamak içini uğraştı. Finlandiya'yı, Baltık devletlerini ya da Polonya'yı geri alamadılar, ama

1914 itibarıyla imparatorluğun elinde bulunan diğer toprakların çoğunda zaferler kazandılar. Ukrayna yüzünden Polonya'yla çıkan savaş (Nisan-Ekim 1920) ve Kronstadt denizcilerinin ayaklanması (Şubat-Mart 1921), ülke içindeki son büyük askerî tehlikelerdi. Polonya'yla savaş Rusya'ya Beyaz Rusya ile Ukrayna'nın batı bölümlerine mal oldu. Rusya'da komünistler, silahlı mücadele yürüterek ve ekonomik örgütlenmeyi kökten yenileyerek devleti yeniden kurdular. Aslında önceden onların avantajına olan bir durum, zamanla probleme dönüştü: Devrim ve iç savaş zamanında kurdukları temel hükümet yapısı, ileri düzeyde merkezileşmiş olan ordunun da içine sızdığı büyük _1920'de beş milyonu aşkın askeri vardı_ bir ordudan oluşmaktaydı. Dolayısıyla ordunun terhis edilmesi, bütün bir komünist yönetim sistemi için büyük bir tehdit anlamına geliyordu. Komünistler, bu problemi çözmek için _bu bir çözüm sağlayabildiyse eğer_ ordunun yerine sivil bürokrasiyi geçirdiler; bu bürokrasi içinde devrim öncesi devlet görevlileri geniş yer tutuyordu. Sıkı bir disipline sahip ama taktik açısından esnek Komünist Partisi'ni de yine bu bürokrasinin içine yerleştirdiler.

İç savaş ve müttefiklerin ablukası, hem tarım hem sanayi üretimini felce uğrattı. 1917'de 3,6 milyon olan sanayi işçilerinin sayısı, 1920'de 1,5 milyona düşmüştü (Fitzpatrick 1982: 85-86). 1921'de Lenin ve kadroları, köylülerle tümüyle yeni bir uzlaşmaya vardı: Yeni Ekonomi Politikası'na (NEP) göre tahıldan vergi alınacak, ama buna karşılık çiftçiler üretim fazlalarını serbestçe satıp kendi adlarına çiftlik sahibi olabilecekti. Bir yandan da devlet, parasını stabilize etmeye çalışıyordu. Geriye baktığımızda NEP, birçok Doğu Avrupa ülkesinin 1992'de savunduğu "piyasa sosyalizmi"ne benzer görünmektedir; farklılığı ise komünistlerin imalat, dağıtım ve özellikle de finans üzerindeki denetimi elden bırakmamış olmasıdır.

Almanya'da aynı dönemde yaşanan ekonomik bunalımla karşılaştırıldığında, Sovyetler Birliği'ndeki gelişmeler açıklık ka-

zanmaktadır. 1920'lerde Sovyetler Birliği'nin karşı karşıya olduğu bunalım, sosyalistleşmekte olan ekonominin bunalımıydı; Almanya'nın karşı karşıya olduğu bunalım ise kapitalistleşmekte olan ekonominin bunalımı. "Kapitalist ekonomiler," diyordu Edward Nell, "karakteristik olarak sadece yedek değil, fazladan bir kapasite marjı da bırakarak işler; oysa sosyalist ekonomiler, fazla talebin baskısı altında sıkıntı çeker" (Nell 1991: 1). Doğu Avrupa'da ve Doğu Avrupa üzerine yapılmış pek çok çalışmadan bir senteze varan Katherine Verdery, Nell'in yaptığı ayrıma şu sözlerle açıklama getirmektedir: "Sosyalizmin temel çabası, bürokrasinin dağıtım kapasite'sini artırmaktır, ama bunun ille de dağıtılacak miktarın artırılmasıyla aynı şey olması gerekmez" (Verdery 1991: 421).

Dolayısıyla konut, gıda, tüketim malları ve ayrıcalıklardan yararlanmanın yönetim ve üretim örgütlerine mensup olmakla ilişkilendirilmesi, doğrudan sistemin dayanaklarından kaynaklanmaktadır; her bir servet sahibinin, öyle uygun gördüğü taktirde bunu elden çıkarmaya hakkı olduğu yolundaki kapitalist kabulden temelde ayrı bir şeydir bu. Ne Nell ne de Veldery öyle dediği halde, bu ayrım, kapitalizm ile sosyalizmin şekillendiği tarihsel koşulların dolaysız bir sonucudur: Birincisi, tüccarların başka tüccarlarla rekabet halinde üretim araçlarını ele geçirmesi veya üretim araçları yaratmasıyla gelişmiş, ikincisi ise devletin üretim araçlarını kapitalistlerin elinden almasıyla ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakınca gerek NEP'i gerekse I. Dünya Savaşı'ndaki büyük seferberlik sonrasında Alman ekonomisinde başlayan göreli liberalleşmeyi, bürokrasinin dağıtım kapasitesi üzerindeki merkezî denetimden uzaklaşma yönünde birer adım olarak görebiliriz.

Devam ettiği altı yıl boyunca NEP, ekonominin önemli ölçüde toparlanmasını sağladı. 1927'de Stalin'in iktidara gelmesi, Troçki'yi uzaklaştırması, zorunlu istihdama dayalı sanayileşmeyi getirmesi ve sonuçta çok daha geniş bir devlet yönetiminin ortaya çıkmasıyla birlikte sona erdi. Göreve gelmesiyle birlikte Stalin,

devrimci durumun _yani Sovyet yönetimi içinde etkili bir bölünmenin_ esamesinin bile okunmadığı bir ortamda bir tür yukarıdan aşağı devrim başlatmıştı. Stalin ve kadroları parti aygıtı üzerinde tam bir denetim sağlayarak 1929 ve 1938'de hiçbir açık direnişle karşılaşmadan arka arkaya temizlik harekâtları gerçekleştirebildiler. Belalı bir siyasi gizli polisi de içeren polis gücünün hızla büyümesi, merkezden denetimi sağlamlaştırıyordu.

İmparatorluktan kopan devletlerde 1918-1921 dönemi, 1917'deki devrimci mücadelelerin devamı niteliğindeydi. Almanya, savaşın büyük bölümü boyunca Letonya, Litvanya ve Estonya'yı işgal altında tutmuş, Polonya en önemli savaş alanlarından biri haline gelmiş, Finlandiya ise çoğunlukla çatışmaların dışında kalmıştı. Bolşevikler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra çeşitli zamanlarda, bunların beşi de Rusya'dan bağımsızlıklarını ilan etti. Brest-Litovsk Antlaşması'ndan Almanya'nın teslim olmasına kadar, Letonya, Litvanya ve Estonya Alman "koruması" altında kuşkulu bir biçimde varlıklarını sürdürdüler. Almanlar'ın yenilgisi üzerine bu üç devleti yeniden ele geçirmeye çalışan Rus birlikleri, 1920'de bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak Litvanya için Rusya tarafından ve uluslararası düzeyde tanınmak yeterli değildi: Çok geçmeden Vilnius'un (Wilno) denetimini ele geçirmek için Polonya'yla savaşa girdi; bu savaş, 1927'ye kadar sona ermeyecekti. Toprakların yeniden dağıtılması ve demokratikleşme yolunda bazı ilk denemelerden sonra, bu devletlerin üçünde de sağcı darbeler gerçekleşti; ancak Estonya'da daha geç kurulan diktatörlük rejimi (1934-36) uzun ömürlü olmadı.

Savaşın büyük bölümünde Alman denetiminde kalan Polonya devleti, 1918'de Almanya'nın teslim olmasıyla tam bağımsızlık kazandı ve Pilsudski'nin yönetiminde derhal eskiden hakim olduğu toprakları geri almaya çalıştı: Galiçya, Poznan (Posen), Litvanya, Silezya ve başka birkaç bölge daha. Bu irredentist çaba, Polonya'nın yeni liderlerini Litvanya'yla (1919-27) ve Sovyetler Birliği'yle (1920) savaşa sürükledi. 1926'da Pilsudski

sağ bir darbe gerçekleştirerek birçok iniş-çıkışla 1939'daki Alman işgaline kadar ayakta kalan bir hükümet kurdu.

Son olarak Finlandiya'da, 1918'de Beyazlar ve Kızıllar arasındaki iç savaş ülkeyi ikiye böldü. Beyazlar, Alman işgalinin yardımıyla Kızıllar'ı yenilgiye uğratmayı başardı. 1919'da Finlandiya ile Sovyetler Birliği arasında Karelya yüzünden kısa bir savaş oldu. Baltık'taki komşuları gibi Finlandiya da 1920'lerde yeniden toprak dağıtımına ve demokratikleşmeye yöneldi, ama ancak sağ kanattan güçlü bir tepki doğmasını sağlayabildi. Finlandiya'daki askerî darbe girişimleri (1930, 1932) sonuç vermediyse de, birbirini izleyen otoriter-milliyetçi hareketlerin yarattığı baskı 1930'ların ortalarına kadar Fin siyasetinde bölünmeye neden oldu. Sovyetler Birliği ile kuzeydoğu sınırında bağımsızlığa yeni kavuşan devletler arasındaki siyasi karşıtlık, giderek sertleşti. Sonuç, Polonya'nın yarısının Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi (1939), Sovyet-Fin savaşında (1939-40) Finlandiya'nın yenilmesi ile onu izleyen Fin-Rus iskânı ve Letonya, Litvanya, Estonya'nın doğrudan Sovyetler Birliği tarafından yutulmasıyla (1939-40) sonuçlanan askerî ittifaklardı. Bunlar, söz konusu devletlerin karakterinde keskin dönüşümlere yol açtı.

Pekişme ve Çöküş

Stalin yönetiminde Sovyetler Birliği, çok çarpıcı bir bileşim oluşturmaktaydı. Bazı bakımlardan Rus İmparatorluğu'nun yapısını taklit ediyordu: Rusya'nın kendisinde önemli ölçüde doğrudan yönetim, artık çok saldırgan bir tarzda tek tek yerleşimler düzeyine vardırılmıştı, Rus olmayan cumhuriyetlerin çoğunda ise dolaylı yönetim devam ediyordu; artık bunun aracısı Komünist Parti görevlileriydi ve bürokrasinin, mesleklerin, sanayinin yönetimi Ruslar'a verildikçe bu durum da yavaş yavaş değişmekteydi. Rusya dışındaki nüfusun büyük çoğunluğu ya ikin-

ci dil olarak ya da sadece Rusça konuşmaktaydı (Laitin, Petersen & Slocum 1992: 141).

Tarımda kolektivizasyon, ağır sanayinin kurulması ve dağıtımın yeniden örgütlenmesi işleri, hep kendi dev organizasyonlarını getirdi; bunlar yine Komünist Parti aygıtının gözetimindeydi ve aralarındaki bağlantıyı da parti sağlıyordu. 1930'larda sistem pekiştirildi; parti görevlileri, kendilerini nüfusun diğer kesimlerinden farklı kılan ayrıcalıklar, yetkiler ve üsluplar kazandı. Ancak 1937 ile 1938'deki uğursuz temizlik harekâtları, pekişmenin ardındaki zorlayıcı gücü gözler önüne seriyordu; Stalin, kişisel denetiminin karşısına dikilme potansiyeli taşıyan unsurların tasfiyesine devam etmekteydi. Üstelik Almanya'nın yeniden silahlanmasının yarattığı tehditle Sovyetler Birliği, sanayideki genişlemenin giderek daha büyük bir bölümünü askerî üretime vakfetmeye başlamıştı.

II. Dünya Savaşı'nın Sovyet devleti üzerinde olağanüstü geniş, ama iki yönlü etkileri oldu. Bir yandan, 7 milyon insanın hayatını kaybetmesi, ülkenin sanayi kapasitesinin yüzde 60'ının tahrip edilmesi ve Alman birliklerinin Sovyet topraklarının içlerine kadar ilerlemesi, siyasi aygıtta muazzam parçalanmalar yaratmıştı. Öte yandan, savaş zamanındaki olağanüstü seferberlik, Nazi gücü karşısında kazanılan nihâi zafer ve Sovyet nüfuzunun Doğu Avrupa'ya yayılması, devletin zaten önemli boyutlara varmış olan prestijini ve kapsamını daha da pekiştirdi. Sovyetler Birliği, Mihver Devletleri'nin eski müttefikleri olan Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'nın yanı sıra Mihver'in kurbanlarından Polonya ve Çekoslovakya'yla da savaş sonrasında gerçekleştirdiği zorlamaya dayalı anlaşma yoluyla gücünü çarların asla başaramadığı kadar batıya doğru genişletti. 1955'te NATO'ya karşı Varşova Paktı'nın kurulması, Sovyetler'in Orta Avrupa'daki askerî konumunu daha da güçlendirecekti.

Ordunun Sovyet siyaseti içinde de kazanımları artıyordu. İç savaş ve savaş komünizmi (1917-21) deneyimleri, zaten ordunun

sivil hayatta büyük boyutlara ulaşan varlığı için emsal oluşturmuş, ama sonradan girişilen ekonomik seferberlik parti kadrolarının gücünü ve ayrıcalığını artırmıştı. Ancak II. Dünya Savaşı sırasındaki harekâtlar, parti komiserleri ile subayların daha fazla işbirliğine girmesini sağladı; 1930'larda parti ile ordu arasında tipik olarak görülen karşılıklı güvensizlik sona erdi. Silahlı Kuvvetler Bakanlığı bünyesinde yeniden örgütlenen ve ulusal bütçenin önemli bir bölümü üzerinde hak iddia eden ordu, eskisinden daha da güçlenerek çıktı savaştan.

Ancak ordunun yeniden güçlenişi, Sovyetler'de ekonomik altyapının oluşturulmasında gösterdiği büyük çabalara dayanıyordu. Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında neredeyse hiç dış yardım almadan gerçekleştirdiği yeniden inşa, bütün dünyada ve bütün tarih boyunca devlet gücünün en iyi biçimde kullanılmasına örnek teşkil eder; un ufak olmuş bir ekonominin enkazı üzerinde Sovyetler, birkaç yıl içinde çok etkili bir askerî üretim sistemi kurarak uzaya uydular gönderebilecek ve Amerikan silahlarıyla boy ölçüşebilecek duruma geldi. Bu projenin askerlerin gücünü kemikleştirip sivil kesimi boğmuş olması, yeniden inşanın vardığı muazzam boyutları gözden kaçırmamıza neden olmamalıdır.

Sovyetler Birliği'nde savaş sonrasındaki devrim olasılıklarını Amerika Birleşik Devletleri ve müttefikleriyle Soğuk Savaş şekillendirdi. Uzun yıllar Sovyetler Birliği, ister Doğu Avrupa'daki uydularında ister Avrupa dışındaki devletlerde olsun, sadece dış müdahaleleri sırasında devrimci durumlarla karşılaştı. İlk kategorideki en geniş kapsamlı örnekler, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya'daki muhalifleri bastırmak için Sovyet askerinin kullanılmasıydı. İkincide ise en kapsamlı olanı ve en büyük yıkım getireni Afganistan'da Amerika Birleşik Devletleri'yle dolaylı olarak karşı karşıya gelinmesiydi; 1979'daki sol askerî darbeye Sovyet desteğiyle başlayan bu süreç, Amerika'nın askerî yönetime karşı Afganistan'daki çeşitli isyancılara yardım

sağlamasıyla devam etti. İsyancılar kazanamadı gerçi ama, kaybetmediler de. Sovyet ordusu, Amerikalı düşmanlarının Vietnam'da yaşadığına benzeyen, bedeli ağır bir çıkmaza sürüklendi. 1988'de Cenevre'de barış antlaşmalarının imzalanmasından önce, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da 100.000 ile 120.000 arasında askeri vardı ve artık neredeyse tam bir Sovyet kuklasına dönüşmüş olan rejimin düşmanlarına karşı da hiçbir mevzi kazanılamamıştı.

Sertlik yanlısı Leonid Brejnev'in 1979'da ölmesini izleyen altı yıl içinde Yuri Andropov ile Konstantin Çernenko kısa sürelerle devletin başına geçti. 1985'te Mihail Gorbaçov, Komünist Parti'nin, dolayısıyla da fiilen devletin lideri oldu. Kısa süre içinde glasnost, yani siyasi hayatta liberalleşme programını açıkladı; bu doğrultuda 1986'da (Anatoli Şaranski ile Andrey Saharov gibi) ünlü muhalif mahkûmlar serbest bırakıldı ve Yahudiler'e yurt dışına çıkış için vize verilmesi kolaylaştırıldı (1985'te hemen hemen hiç vize verilmemişken, 1986'da 1.000, 1988'de 20.000, 1989'da 60.000 kişi). 1987'de Gorbaçov, siyasi liberalleşmeye perestroika'yı ekledi; ekonomide askerî üretimden sivil üretime geçmeye ve verimliliği büyük ölçüde artırmaya yönelik bir yeniden yapılanma programıydı bu.

Daha temkinli bir şekilde Gorbaçov, devleti askerî aygıtını küçültmeye yöneltti, SSCB dışındaki askerî faaliyetleri azalttı ve Sovyetler Birliği içinde de _dinsel, etnik ve siyasi_ özerk gruplara uygulanan vahşi baskılara son verdi. Gorbaçov, programına halktan destek toplamak için bir dizi ciddi atılımda bulundu; 1989'da kurulan dev Halk Temsilcileri Kongresi, bu çabanın doruğunu oluşturuyordu. Hâlâ komünistlerin önceliğini garanti eden sınırlar içinde Kongre, yeni bir Yüksek Sovyet seçecekti. Gorbaçov, siyasal ve ekonomik liberalleşme programının propagandasını yaparak uluslararası yardım ve destek çağrısında bulundu, ülkeyi yabancı ortaklıklara açtı ve (1990 ile 1991'de) Irak'a karşı Amerika öncülüğünde oluşturulan ittifakla işbirliği etti.

Üretimi ve dağıtım üzerindeki merkezî denetimi azaltarak

ekonomiyi liberalleştirme çabası, birçok küçük işletmenin kurulmasıyla, ticari işbirliği için yabancı kapitalist bulma histerisiyle ve yasal kovuşturmaya uğrama korkusuyla yeraltına çekilmiş olan gayriresmî ticari araçların _karaborsa, gri borsa, kişisel ağlar ve takas (bartering) anlaşmaları_ yüzeye çıkmasıyla sonuçlandı. Ama üreticiler arasında da, resmî dağıtım sisteminin kalıntılarına mal teslimatına ve devlete ait büyük miktarda stokla tesisin, mevcut işletme yöneticileri, kurnaz girişimciler ve gözde mallardan, tesislerden veya dövizden yararlanmada önceliği olan kuruluşların mensupları yararına, kâr amacına ya da tekele yönelik özel dağıtım ağlarına aktarılmasına karşı büyük bir direniş doğurdu. Şirketler arasında takas, ayrıcalıklı kuruluş mensuplarının mal ve hizmetlerden yararlanmasını garanti altına alan kupon sistemleri, kıt bulunan malları ele geçirmek için ahbaplıklara, aile ilişkilerine ve çalışma arkadaşlarına bağımlı olunması, tam da hükümet ulusal bir pazar yaratarak dağıtımı genelleştirme iddiasıyla ortaya çıkarken, dağıtımın çok dar alanlarla sınırlı kalmasına yol açıyordu. Sonuç olarak merkezî devletin sadık yandaşlarını ödüllendirme yeteneği aydan aya gözle görülür bir gerileme gösterdi.

Siyasi cephede ise merkezî otoritede buna paralel ve bağımlı bir çöküş gerçekleşti. Gorbaçov'un uyguladığı ekonomik programların sonuçları, sadece askerî girişime ağırlık verilmesinden yarar sağlamış olan üreticilerin değil, yeni üretim ağlarından hiçbirine kolay ulaşamayan tüketicilerin ve eski yetkileri ellerinden alınan devlet görevlilerinin de hükümetten uzaklaşmasına sebep oldu. Gorbaçov'un siyasal programı, rejimi eleştirenlere ve üslenmiş olduğu Moskova'dan zamanla Rus federasyonunun başına geçecek olan Boris Yeltsin gibi rakiplere hareket alanı sağladı. Tehditlerle karşı karşıya olsa da hâlâ kimselerin dokunamadığı ordu ve istihbarat kurumlarını denetim altına almak için Gorbaçov, uzlaşma sağlamaya çalışıyor, ihtiyatı elden bırakmıyor ve bir yandan da kaçak oynuyordu. Sonuçta muhafazakârlardan

somut bir destek sağlayamadığı gibi, kimi reformcuların da kendisinden uzaklaşmasına sebep oldu. Üstelik aynı zamanda, ekonomik dönüşümü zorla dayatma özgürlüğü sağlayacak olağanüstü yetkileri kendisinde topladı. Bu da onu rakip reformcularla, liberter siyasi hiziplerle ve eski rejimin savunucularıyla çelişkiye düşmesine yol açtı. 1986 ve 1987'de dinsel ve siyasal özgürlüklerin garanti edilmesi içinde neredeyse anında talepler geliştiği halde, eski rejimi yerle bir eden, milliyetlerin yeni rejim karşısındaki konumlarını sağlama alma telaşı oldu.

SSCB'nin etnik çeşitliliğini unutmamamız gerekiyor. Çarlık döneminde olduğu gibi komünist devlet de, eyleme geçmiş etnik azınlıklara karşı ikili bir politika izlemişti: Azınlıklar arasında Rusça'ya, Ruslar'a ve Ruslaştırmayı ilerletenlere öncelik vermeye çalışırken, bir yandan da dil ve kültür temelindeki azınlıkları resmî olarak tanıyor, birçoğunun ayrı idari birimler kurmasına izin veriyor, hatta kendi yazgısını komünistlerinkine bağlamış azınlık liderleri aracılığıyla hükümet ediyordu. 1980'lerde Sovyetler'deki resmî milliyetler listesi 102 kategoriye ayrılmış durumdaydı. Devletin sınırları içindeki hiçbir dil ya da farklı kültür geleneği atlanmamıştı. 1989 sayımında, SSCB nüfusunun yarısından biraz fazlası Rus olarak geçmekteydi ve bu, Rus cumhuriyetinde yaşayanların genel nüfus içindeki oranına aşağı yukarı eşitti.

İşlerin bu kadar karışmasına sebep, "ana" cumhuriyetlerinin dışında yaşayan ve genellikle otorite ile prestijli mevkilere sahip olan 5 milyon Rus ile Rus cumhuriyetinde yaşayan ama Rus olmayan bir diğer 5 milyon kişiydi. Görünüşte ulusal nitelik taşıyan idari alt birimlerin hemen hemen hepsi bu heterojen yapıyı paylaşıyordu; bunun en uç örneğini oluşturan Letonya'da ise nüfusun ancak yüzde 52'si etnik Letonyalı'ydı ve sayıma göre de yüzde 34'ü Rus'tu. Karşıt uçta ise Çin sınırında, Sahalin'den 800 kilometre kadar içeride bulunan Yahudi özerk bölgesi Birobidjan'dı: SSCB'de nüfusu kabaca 1,8 milyonu bulan Yahudiler'in ancak 20.000'i burada yaşamaktaydı.

Resmî istatistiklerin, aslında çok karmaşık ve akışkan olan bir durumu basitleştirdiği kesindir. Pasaportlarda 102 kategoriden biri yazılı olmasına rağmen milyonlarca Sovyet yurttaşı, evlilik ve göç nedeniyle kendisini birden çok milliyete bağlı görüyor ya da hiçbir milliyete bağlı görmüyordu. Üstelik Rusya'nın dışındaki insanların çoğu da birden çok etnik hayat yaşıyor, bunların ancak bir kısmında etnik kimliklerden biri diğerlerine baskın geliyordu (bak. Comaroff 1991). Yine de sistem, Kırgızlar'ın, Özbekler'in, Estonyalılar'ın veya resmen tanınan bir başka milliyetin otantik temsilci olarak inandırıcı bir yer edinmiş kişileri önemli ölçüde ödüllendirmekteydi. Etnik kimlik, gündelik bir deneyim olmaktan çok siyasal bir olgu olarak kemikleşmişti.

Rusya'daki komünistler, Rus olmayan bölgelerle klasik bir dolaylı yönetim tarzında ilişki kurdular: Kendi davalarına bağlı kalan bölgesel liderlerle işbirliği edip onları Komünist Parti'ye kattılar, onların soyundan gelenleri milliyetlerin en çok umut vaat eden üyeleri olarak kendi içlerine aldılar, ama Rusya'da yetiştirdiler, yeni sınai, mesleki ve idari kadroları Ruslar'dan oluşturdular, Rus dili ile kültürünü yönetimin ve bölgeler arası iletişimin aracı haline getirdiler, devlete gelir ve asker sağlamayı garanti ettikleri sürece kendi topraklarındaki bölgesel iktidar odaklarına önemli ölçüde özerklik ve askerî destek verdiler, bu sistemin dışında özgürlükler talep eden her türlü bireyi ya da grubu anında ezdiler. Bölgesel liderler merkezden güçlü bir destek aldığı, yerel rakipleri de halktan destek alma konusunda hiçbir araca ya da umuda sahip olmadığı sürece, sistem etkili biçimde işleyebilirdi.

Ama sistemin çöküşünü getiren de bu gücü oldu. Gorbaçov ile glastnost'çiki yoldaşları, aynı anda siyasi bir tartışma ortamı oluşmasını sağladılar, ordunun siyasi denetime katılımını azalttılar, komünist bağlantı yapısına karşı gelişen alternatiflere tolerans gösterdiler, gerçek bir yarışma şeklinde seçimler yapılması doğrultusunda adımlar attılar ve sadık işbirlikçilerini ödüllendirme

kapasitelerinin azaldığını kabul ettiler. Bütün bunlar olurken, hem bölgesel iktidar odakları hem de rakipleri, merkezle aralarına mesafe koyma, halktan destek toplama, kendilerini yerel halkın asıl temsilcisi olarak ileri sürme, üzerinde yaşadıkları SSCB idari biriminde kendi milliyetlerinin önceliğini dayatma ve yeni özerklik biçimleri için baskı yapma doğrultusunda inisiyatif buldular bir anda. Üstelik, Baltık cumhuriyetleri ile SSCB'nin batı ve güney uçlarındaki cumhuriyetlerin, SSCB dışındaki akraba devletlerle _İsveç, Finlandiya, Türkiye, İran, hatta Avrupa Topluluğu_ özel ilişkiler kurma olanağı bulması, Birliğin giderek daha az sağlayabilecek göründüğü siyasi dayanaklar ve ekonomik fırsatlar da sunmaktaydı.

İyi örgütlenmiş durumda birden çok ulusal nüfusun yaşadığı idari alt birimlerde, kendini otantik bölgesel yurttaş olarak tescil etme yarışını kaybedenleri büyük bir tehlike bekliyordu. Erken davrananlar daha çok kazanç sağlayabilecekti. Yarış kızışmaya başlamıştı; merkezî yönetimden koparılan her taviz, başka milliyetleri de teşvik edip yeni talepler için emsal sağlıyor, ayrı bir kimliğe sahip ama etkili biçimde harekete geçmeyi başaramamış olan bütün nüfuslar için giderek daha büyük bir tehdit oluşturuyordu. Daha 1986'da, sadece Estonyalılar, Letonyalılar, Litvanyalılar ve Ukraynalılar değil, Kazahlar, Kırım Tatarları, Ermeniler, Moldavyalılar, Özbekler ve bizzat Ruslar da özerklik ve korunma taleplerini yükseltmeye başlamıştı. Azerbaycan topraklarıyla kuşatılmış bir Ermeni bölgesi olan Dağlık Karabağ gibi heterojen yerlerde, komşu etnik grupların militanları öncelik kazanmak için çarpışmaya, gözlerini kırpmadan birbirlerini öldürmeye başladılar. Azerbaycan'ın yanı sıra Moldavya, Gürcistan ve Tacikistan da gruplar arasındaki çatışmalarla tehlikeli bölgeler haline geldi. Ocak 1988 ile Ağustos 1989 arasındaki etnik çalışmalarda 292 kişi hayatını kaybederken 5.520 kişi sakat, 360.000 kişi de evsiz kaldı (Nahaylo & Swoboda 1990: 336). Durum, 1918'de imparatorluğun dağılmasını hatırlatıyordu.

1990'da Gorbaçov'un, 15 cumhuriyet için daha büyük hareket alanı sağlanıp federal hükümetin askerî, diplomatik ve ekonomik önceliklerinin korunması temelinde yeni bir birlik antlaşması önermesi, her bir potansiyel ulusal aktörün yeni sistemin içinde (hatta kimi zaman hemen dışında) kendi konumunu sağlamlaştırma çabasını hızlandırmaktan başka sonuç doğurmadı. Gorbaçov, planlarının onaylanması için Mart 1991'de referanduma gittiğinde, altı cumhuriyetin (Letonya, Litvanya, Estonya, Moldavya, Ermenistan ve Gürcistan; bunların tümünde de bağımsızlık ilanı süreci başlatılmıştı) liderleri bunu boykot etti; diğer cumhuriyetlerden gelen referandum sonuçları da, emekleme devresindeki federasyonun Rus olanlar ve olmayan kesimler şeklinde bölünmesini onaylıyordu.

Sovyetler'de olup bitenleri gözleyenler ya da olaylara bizzat katılanlar, etnik parçalanma, ekonomik çöküş ve eski rejimin yetkilerini kaybetmesi karşısında, ordu, istihbarat ve parti kurumlarının gidişi tersine çevirmek için bir hamle yapmasından korkmaktaydı. Korktukları da başlarına geldi. Kritik an, Ağustos 1991'de yaşandı: Tam da bu unsurların destek verdiği bir cunta, hâlâ merkezî devletle işbirliği içinde bulunan dokuz cumhuriyetle bir başka birlik antlaşmasının arifesinde Kırım'da dinlenmekte olan Gorbaçov'u ev hapsine aldı. Çoğu ordu, istihbarat ve polis kurumlarından olan darbeciler, gizli bir Olağanüstü Hal Komitesi adına iktidara el koyduklarını duyurdular; ama cunta devleti gerçekten ele geçirebildiyse bile, ancak üç gün elinde tutabildi.

Başarısız darbe sırasında, Rus federasyonunun başkanı Boris Yeltsin, Moskova'da yiğitçe tankların üstüne çıkıp kalabalıklara konuşma yapmış, Olağanüstü Hal Komitesi'ne karşı genel grev çağrısında bulunmuştu. Bazı askerî birimler Yeltsin'le saf tutarak Rus cumhuriyetinin Moskova'daki merkez binasının çevresinde bir savunma hattı oluşturdular. Ordunun saf değiştirmesi ve savunma, cuntanın sonunu getirdi. Darbe girişimi, silahlı çatışma olmaksızın sona ermişti. Gorbaçov'u ev hapsinde tutanlar da onu serbest bıraktılar.

Gorbaçov, iktidara dönünce reformların hızlandırılması doğrultusunda bir talep dalgasıyla, örgütlü milliyetlerin yeniden Birlik'ten ayrılma girişimleriyle, Yeltsin ile diğer cumhuriyetlerdeki benzerlerinin daha yoğun rekabetiyle ve Kremlin otoritesinin kesin çöküşüyle karşı karşıya kaldı. Parti liderliğinden ayrılarak tüm SSCB'de parti faaliyetlerini askıya aldı. Sonraki dört ay boyunca Yeltsin, parti sekreteri olarak değil, ekonomik, askerî ve diplomatik otoritesini bir dereceye kadar koruyan bir konfederasyonun başkanı olarak Gorbaçov'un yerine geçmeye çalıştı. Bu çaba sonucunda Sovyetler Birliği dağıldı ve yerine yeterli biçimde tanımlanmamış, tartışmalı bir Devletler Topluluğu kuruldu; Baltık devletleri başından itibaren bu toplulukta yer almazken, diğerleri de bir an önce kapağı dışarı atmaya bakıyordu.

1986 ile 1992 arasında Rusya ve komşuları, Avrupa'nın en tuhaf devrimlerinden birine sahne olmuşlardı: Savaşın doğrudan etkisi olmaksızın bir imparatorluğun dağılıp merkezî yapısının çözülmesi. Daha önce Burgonya, İspanyol, Osmanlı, Avusturya-Macaristan, hatta Rus imparatorlukları da dağılmıştı ama, her seferinde ülke dışında ve içinde silahlı çatışmaların ani baskısı etkili olmuştu bunda. Burada, önceki imparatorlukların sonunu getirmiş savaşlara en çok yaklaşan örnek, Afganistan'da düşülen ağır bedelli çıkmazdı; bu durum da zaten Amerika Birleşik Devletleri ile çok pahalı bir Soğuk Savaş'ın ürünüydü. Amerika Birleşik Devletleri'nin, 1991'de Irak'ı bombalarken silahlarını kullanarak, yağ çekerek ve açık siyasi tartışmalar gerçekleştirerek yaptığı şaşaalı gösteri, Sovyet devletinin yetersiz olduğu duygusunun yayılmasını hızlandırmış; bu arada müreffeh Avrupa Topluluğu'nun yayılmasına dair beklentiler, elinde daha da batıdaki bölgelere satacak bir şeyleri olan kesimler için Sovyetler Birliği'nden ayrılmayı iyice çekici hale getirmişti. 1986-92 Rus devrimlerinin kendine özgü biçimi, 1492'den başlayarak incelediğimiz bütün Avrupa devrimleri gibi, Sovyet devletinin kendine özgü örgütlenmesiyle yakından ilişkiliydi.

1550 ile Napolyon Savaşları arasında her on yılda bir Rusya'da ve komşularında tekrarlanan hanedan, hami-himaye edilen ve yerel topluluk düzeyindeki devrimci durumlardan farklı olarak, 1905'te ve 1917'de Rus İmparatorluğu'nu parçalayan sınıf ittifakına dayalı devrimlerden farklı olarak Gorbaçov dönemindeki devrimci durumlar, ulusal devrimlere çok yaklaşmıştı. 1815'ten sonra Avrupa'daki hakim devrim biçimi olan ulusal devrimler _hem devrimci durumlar hem de devrimci sonuçlar_ günümüzde de henüz tamamlanmış değildir. Bir siyasetçinin, mevcut devletten haksız muamele gören, dolayısıyla da ayrı bir devlet kurmaya hak kazanan, kendi içinde tutarlı, tarihsel olarak ayrı bir kimliğe sahip bir halkın temsilcisi olduğu iddiasıyla ortaya çıkması, dışarıdan yardım alması için tek başına çok sağlam bir temel oluşturmaktadır. Sadece Rusya dışındaki devletlerin liderleri değil, Rusya lideri Boris Yeltsin de Komünist Parti'nin ve onun yerine yerleştirdiği zorlayıcı aygıtın karşısına böyle iddialarla çıkmıştır.

Rusya'nın deneyimi ile alışılmış türden ulusal devrimler arasındaki farklılık, iki unsura dayanır: Birincisi, Sovyetler Birliği'nde devrimci durum, doğrudan merkezî iktidarın kendini reforme etme ve uluslararası arenadaki konumunu değiştirme çabalarından doğmuştur; ikinci olarak da, sıradan yurttaşların nomenklatura karşısındaki muhalefeti, sınıf savaşına ait bazı özelliklere sahiptir. Bununla birlikte, 1986-92 Rus devrimlerinin, ayrıcalıklı devlet görevlilerine karşı işçi sınıfı mücadelesini oluşturduğunu kabul etmemiz ölçüsünde, 1992 itibarıyla karşı devrimin üstünlük sağladığı sonucuna varmak zorundayız. Zira Sovyetler Birliği'nin enkazı içinde her yerde, eski rejimde Komünist Partisi'ne vekâleten hüküm sürmüş olan devlet görevlileri, o tarihte de ya ulusal egemenlik adına hüküm sürmekte ya da becerilerini, bağlantılarını ve mallara erişme ayrıcalıklarını kullanarak girişimci sıfatıyla yeni meslek yaşamlarında ilerlemeye çabalamaktaydı. Rusya'nın devrimleri henüz sona ermiş değildi.

7

Devrimler: Dün, Bugün ve Yarın

Tekrar Doğu Avrupa

Doğu Avrupa'da 1989'dan 1992'ye kadar süren mücadelelerle dönüşümlerin gerçek birer olup olmadığı, çok sayıda ilgi çekici tartışmanın konusudur. "Doğu Avrupa'da komünist rejimlerin çöküşü," diyor S. N. Eisenstadt,

> insanlık tarihinin en dramatik olaylarından biri, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana hiç kuşkusuz en dramatik olaylardan biri olmuştur. Bu olaylar neden önem taşır? Birçok bakımdan modernliğin öncüsü olan, modern siyasi düzeni ortaya çıkartan "büyük devrimler"e _İngiliz iç savaşı, Amerikan, Fransız, Rus ve Çin devrimleri_ benzetilebilir mi bunlar? Muhtemelen çalkantılı bir geçiş döneminin ardından, bir tür "tarihin sonu"nu haber veren liberal anayasal yönetimle nispeten istikrarlı bir modernlik dünyasının yolunu açmaları mümkün müdür? Yoksa, demokratik-anayasal rejimlerde bile olsa, modernliğin değişkenliğini ve kırılganlığını mı göstermektedirler bize? (Eisenstadt 1992: 21)

Eisenstadt, bu kafa karıştırıcı sorulara güçlü bir "belki" ile cevap veriyor: Doğu Avrupa rejimlerinin çöküşü, hızlı, uzun erimli toplumsal değişimler yaratmaları, halk ayaklanmaları ile merkezin reform yolundaki etkisiz çabalarını bir araya getirmeleri, aydınları öne çıkarmaları ve tam da toplumsal düzende genel bir parçalanmanın yaşandığı anlarda ortaya çıkmalarıyla hiç kuşkusuz klasik devrimlere benzemekteydi. Ama geçmişin büyük devrimlerine ait birçok özellikten yoksundular: İntikam duygusunun hare-

kete geçirdiği şiddet, sınıf tabanı, karizmatik öngörüler, siyasetin yapıcı değişim için bir araç olduğu inancı ve eski iktidar sahiplerinin yerlerini bırakmamakta direnmesi.

Eisenstadt'ın sözleriyle sonunda yeni devrimler, "resmî düzeyde kendi projelerinin bazı merkezî unsurlarını kurumlaştırırken, uygulamada modernliğin daha çoğulcu unsurlarını reddeden belli modernlik biçimlerine karşı ayaklanmalar" şeklinde tecessüm etmişti (s. 33). Meali: Doğu Avrupa yurttaşları, sanayileşme düşüncesini tutuyor, ama komünizmin bunu gerçekleştirme tarzından, özellikle de getirdiği siyasi kısıtlamalardan hoşlanmıyordu. Sovyet yurttaşlarının bu hoşnutsuzluktan ötürü harekete geçmek için niye 70 yıl beklediği konusunda ise Eisenstadt, bir şey söylememektedir.

Beş yüz devrim yılı perspektifiyle baktığımızda, Doğu Avrupa'daki rejimlerin çöküşü, yakından bakıldığında olduğu kadar önemli görünmemektedir; Avrupa'nın bu 500 yılı, çöküşler ve ayaklanmalarla doludur. Zaman zaman imparatorluk da kuran İsveç, Macaristan ve Rusya'nın kapsamalı etkiler yaratarak saflaşmalarını bir yana bıraktığımızda bile, sadece Doğu Avrupa, büyük Polonya-Litvanya, Moğol ve Osmanlı imparatorluklarının dağılmasına tanık olmuştur. Bununla birlikte Eisenstadt, 1989'daki olaylar ile İngiltere, Fransa, hatta daha eskiden Rusya'da gerçekleşen büyük devrimler arasındaki basit benzetmeyi reddetmekte kesinlikle haklıdır; toplumsal koşullar, devletler ve uluslararası sistem, eski tarihçelerin tekrarlanmasına izin vermeyecek ölçüde değişmiştir. Bu kitaptaki tarihçelerin öğrettiklerinin hiçbiri değilse bile, sırf bu dersin doğruluğu kendinden menkûldür.

Kitaptaki kavramları temel aldığımızda, 1989'daki Doğu Avrupa olayları devrim sayılır mı? Şimdilik buna dört ayrı şekilde cevap verilebilir: İlk olarak bu soru, başlangıçta göründüğü kadar zorlu değildir, çünkü bu ülkelerin hepsinde 1989-92 olaylarının bazı devrimci unsurlar içerdiği açıktır; aralarında nitelik değil derece farklılığı söz konusu olabilir. İkincisi, devrimci durumlar ile

devrimci sonuçlar arasındaki ayrımı ortaya koymak zorundayız; böyle bir ayrım yapmazsak, yakın zamanda Doğu Avrupa'da meydan gelen geçişler karşısında bocalamaktan öteye gidemeyiz. Üçüncüsü, Doğu Avrupa'nın büyük bölümünde 1989'daki sonuçlar kesinlikle devrimcidir, çünkü hemen hemen her yerde devlet iktidarı, büyük ölçüde yeni yönetici ittifakların eline geçmiştir; asıl sorulması gereken, devrimci durumların ne ölçüde derin olduğudur. Dördüncüsü, evet bazıları devrimdir, bazıları da değildir. İktidarın kuvvet yoluyla el değiştirip değiştirmediği ve bu süreçte birbirine rakip en az iki blokun devlet denetimini ele geçirmek için uzlaşmaz iddialarla ortaya çıkıp çıkmadığı, ayrıca bu devletin egemenlik sınırları içinde yaşayan nüfusun önemli bir kesiminin blokların iddialarını benimseyip benimsemediği sorularını tek tek her bir Doğu Avrupa ülkesi için soracak olursak, ortaya şöyle bir karne çıkmaktadır:

Ülke	Devrimci durum var mı?	Devrimci sonuç var mı?	Devrim var mı?
Arnavutluk	marjinal	var	marjinal
Bulgaristan	marjinal	marjinal	marjinal
Çekoslovakya	var	var	var
Doğu Almanya	var	var	var
Macaristan	var	belirsiz	belirsiz
Polonya	marjinal	var	marjinal
Romanya	var	kuşkulu	kuşkulu
Sovyetler Birliği	var	var	var
Yugoslavya	var	var	var

Değerlendirmeler, sanıldığından daha fazla sorun içerir. Mesela Bulgaristan karnede "marjinal" olarak nitelendi, çünkü ülke en çok Mayıs 1989'daki açlık grevleri ve aynı yılın mayıs-ağustos aylarında Müslümanlar'ın kitlesel göçü sırasında devrimci duruma yaklaşmış, resmen tanınan muhalefet gruplarının ortaya çıkmasıyla devrimci sonucun kıyısına kadar gelmiş ve askerlerle göstericilerin

karşı karşıya geldiği durumlarda da silahlı mücadeleyle flört etmişti; bunların hepsi de devrimin sınırında gerçekleşiyordu. Yugoslavya, Macaristan ve Doğu Almanya'da ise çok farklı sonuçlar alındı; bunlardan ilkinde (Sırbistan'ın karşı koymasına rağmen) federasyonu oluşturan cumhuriyetler bağımsızlık ilan etti, ikincisinde eski liderlik çözülürken yenisinin oluşumu belirsiz kaldı, üçüncüsü de zengin ve güçlü komşusu Almanya Federal Cumhuriyeti'ne katıldı. Bütün bu dönüşümler devrimin toprakları içinde gerçekleşti, ama hiçbir şekilide o toprağın aynı köşelerinde değil. Üstelik gözlemcilerle katılımcılara eşit ölçüde devrimci de görünmüyorlardı.

1990'larda parçalanan tek Avrupa devleti Sovyetler Birliği değildi. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Sırbistan'ın yayılmacılığını denetim altına almaya yönelik planlı bir girişimle eski Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının kalıntılarının birleştirilmesiyle kurulan Yugoslavya devletinde, Sırplar'ın ağırlıkta olmadığı kesimler birer birer ayrılmaya başladı. Bu süreç de kendi paradokslarını getiriyordu: Sırp olmayan her bir cumhuriyet ayrıldıkça, diğerleri daha geniş bir Sırp hakimiyeti tehdidiyle baş başa kalmaktaydı. Bu süreçte Slovenya ile Hırvatistan, hem (ağırlıkla Sırp) Yugoslav ordusuyla hem de etnik Sırp milisleriyle savaşarak kendi yollarına gittiler, arkasından da Batı Avrupa devletleri ve Birleşmiş Milletler müdahalesiyle karşılaştılar. Öte yandan Bosna-Hersek, diğer devletler tarafından tanınmak için aktif bir mücadele verirken, Sırp-Hırvat milisleri de kuruluş sürecindeki bu küçük ülkeden kendi özerk topraklarını koparmaya çalıştı. Yugoslav deneyimi ile Çekoslovakya'nın bölünmesi, Avrupa'da ulusal devrimlerin hâlâ mümkün olduğunu gösteriyordu.

Bir zamanların kudretli Sovyetler Birliği, Rusya ile 14 cumhuriyetten oluşan, bütün gücünü kaybetmiş, ama büyük ihtimalle toparlanabilecek durumda bir bölgeye dönüştü. Bu cumhuriyetlerden üçü (Letonya, Litvanya ve Estonya) kaşla göz arasında

Kuzey Avrupalı komşularının kucağına atlarken, geride kalanlar da hem bağımsız bir devlet olarak ayakta kalabilme ihtimalleri hem de Devletler Topluluğu'nda ayrılma konusundaki kararlılıkları açısından farklılık göstermekteydi. Eskiden Sovyetler Birliği'ni meydana getiren ülkeler, 1992'ye gelindiğinde birbiriyle örtüşen, tarihî sorulara cevap vermek durumundaydı: Israrla korunma ya da özerklik talep eden kendi etnik azınlıklarına _çoğunlukla bunlara, eskiden güçlü olan Rus azınlıklar da dahildi_ karşı ne yapacaklardı? Çoğunlukla Rus pazarıyla güçlü bağları olan, parçalanmış durumdaki komünist ekonomilerini nasıl yeniden şekillendireceklerdi? Gürcistan, Tacikistan, Özbekistan ve Azerbaycan gibi oluşumlar, silahlı ve açgözlü devletlerle dolu bir dünyada nasıl ayakta kalacaktı?

Avrupa'daki devrimci durumları karşılaştırmalı biçimde inceleyerek geleceğe ilişkin bu sorulara kesin cevaplar bulmak mümkün değildir. Ama yine de devrimci durumların tarihi, bu soruları belirli bir bağlama yerleştirmektedir: Son iki yüzyılda bu türden ulusal devrimlerin ne sıklıkta yaşandığını vurgulayarak; 1750 sonrasında Avrupa'da yaygın bir süreç halinde devletlerin pekişmesi içinde taşıdıkları ağırlığı saptayarak; yeni devletlerin şekillenmesinde, askerî kapasitelerini geliştirme (ya da hatta geliştirememe) biçimlerinin de ekonomik sorunlarını çözmede denedikleri çözümler kadar belirleyici olacağını öne sürerek; Doğu Avrupa'daki egemen devletlerin çoğalmasının, daha geniş ve pekişik uluslararası birlikler kurulması, sermayenin egemenlik alanlarına bağımlı olmaktan kurtarılması ve ekonomik faaliyetlere uluslararası nitelik kazandırılması gibi, Batı Avrupa ve başka yerlerdeki daha yeni eğilimlerle çelişkiye düştüğüne dikkati çekerek cevap aranabilir bu sorulara.

Devrimin Kuralları Var mı?

İncelediğimiz 500 yıllık devrimci deneyimden, devrimler için gerekli koşullar konusunda genel dersler çıkarılabilir mi? Pek fazla değil: Beş yüzyıllık bir ölçekteki devrimci süreçlerin tarihi, siyasal değişim mekanizmaları konusunda bize çok şey öğretmekteyse de, devlet iktidarının kuvvet yoluyla el değiştirmesinin standart, tekrarlayan koşulları konusundaki bütün kesin formülasyonları çürütmektedir. Bunun yerine, esas olarak devrim koşullarının, 1492 ile 1992 arasında nasıl değişip çeşitlendiğini öğreniyoruz. Yine de son derece soyut bir düzeyde, devrimci durumları ve devrimci sonuçlar konusunda birkaç ayrı genelleme ortaya atma riskine girebiliriz:

Benim derlediğim kronolojilere göre, devrimci durumlar en çok şu koşullardan birinde ya da birkaçında gelişmiştir: (1) Devletlerin, en iyi örgütlenmiş durumdaki yurttaşlarından talep ettikleri ile bu yurttaşlardan alabildikileri arasındaki uyuşmazlığın keskin biçimde artması; (2) devletlerin, yurttaşlarına karşı güçlü kolektif kimlikleri tehdit eden veya bu kimliklerle ilişkili hakları çiğneyen talepler öne sürmesi; (3) kuvvetli rakiplerin ortaya çıkmasıyla yöneticilerin gücünün gözle görülür biçimde azalması.

Sözgelimi 1536'da İngiltere'nin kuzey kesiminde, bunlardan ilk ikisini bir araya getiren bir devrimci durum yaşanmıştı. VIII. Henry manastırları kapatıp mülklerine el koyunca ve yerel papazlık bölgelerini de yeni devlet kilisesine bağlayınca, İman Yolculuğu denen büyük bir Katolik ayaklanması başladı. 1989'un Doğu Avrupası ise üçüncü koşula, yöneticilerin gücünün gözle görülür biçimde azalmasına örnekti. Ama 16. ve 17. yüzyıllarda sık sık başgösteren veraset anlaşmazlıkları da öyle: Tahta çok genç ya da gözle görülür biçimde ehliyetsiz bir vârisin çıkması, kraliyet iktidarında hak iddia eden rakip aileleri harekete geçiriyordu.

Devrimci durumlar, ne zaman devrimci sonuç doğurdu? Özellikle üçüncü durumda, devletin taleplerini zorla dayatma

gücünü önemeli ölçüde ve gözle görülür biçimde yitirdiği koşullarda. 1640'ta Portekiz'de çıkan ayaklanma buna örnek gösterilebilir. Kastilyalı süzerenlerin Katalonya'daki isyanlar ve Fransa'yla savaş yüzünden zayıf düşmesiyle başlamıştı ayaklanma. Kastilya, sonunda Katalonya'da yeniden denetim sağlamayı başardıysa da (sömürge gelirleri ve İngiliz desteğiyle güçlenmiş olan) Portekiz, o tarihten itibaren bağımsız bir devlet olarak kaldı. Savaşta uğranan yenilgi, silahlı kuvvetlerin devlete karşı koyması veya maliyenin çökmesi de, devletin taleplerini dayatma gücüne çok ağır darbeler indirebilir.

Devrimler hangi süreçlerle gerçekleşti? Geniş anlamda konuşacak olursak, yönetimde açık bir bölünmenin meydana gelmesi ve son bulmasıyla; böylece yurttaşların önemli bir kesimi, bağlılık ve itaat konusunda rakip hak iddiaları arasında seçim yapmak zorunda kalır, birçok mevcut hak tehlikeye düşer. Ancak bu devrimci süreçlerin nasıl bir gelişme gösterdiği, devletin o anki karakterine, taleplerin dayatılmasında zorlamanın nasıl düzenlendiğine, hakim inançlara, devletin ve uluslararası sistemin dışındaki siyasal örgütlenemelere bağlıdır. Daha önce gördüğümüz gibi 1514'te, Macaristan'da Kardinal Tamas Bakocz, ilerlemekte olan Osmanlılar'a karşı bir haçlı seferi düzenlemek için papadan yetki almıştı. Büyük soyluların hiçbiri sefere gönüllü olmadı, ama birçok köylü gönüllü katıldı; bunun üzerine kardinal, ordunun komutasını profesyonel bir asker olan Gyorgy Dozsa'ya verdi. Haçlılar bu çabaları için hiçbir malzeme ya da mali destek bulamayınca Dozsa, köylüleri toprak sahiplerine karşı harekete geçirdi; birçok büyük bölgenin soyluların denetiminden bağımsızlık ilan ettiği büyük bir köylü ayaklanması başladı böylece. Büyük ölçüde silahsız olan köylülerin savaşçı soylular karşısında yenilmesi ve sonuçta da eskisinden çok daha yoğun bir baskıya uğraması, eylemlerinin devrimci karakterini ortadan kaldırmaz.

Sıradan halk arasındaki böyle genel isyan hareketleri, yönetimin bölünmesi ve zorla yeniden birleştirilmesi sürecinde,

1798'de gizli bir örgüt olan Birleşik İrlandalılar'ın başarısızlığa uğrayıp kanlı biçimde bastırılan ayaklanmasında görülenden tümüyle farklı bir yol izlemiştir. Birleşik İrlandalılar'ın gerçekleştirdiği türden ayaklanmalar da, 1917 ilkbaharında Rusya'daki metal işleme fabrikalarına işçilerin kitlesel ölçekte ve devrimci bir tarzda el koyması şeklindeki eylemlerden çok farklıdır. Bu üçünün ortak özelliği ise hükümet eylemlerine karşı kendi içinde bağlantılı bir muhalefetin harekete geçmesi, devletin egemenlik alanı içindeki topraklara ve tesislere kuvvet yoluyla el konması, alternatif hükümet otoritesi oluşturma iddiası (ne kadar geçici, yüzeysel veya yerel olsa da) ve bu alternatif iktidar zeminini korumak için önceden oluşmuş otoritelere karşı verilen mücadeledir.

Nihayet, devrimin sonucu olarak yurttaşların hayatında meydana gelen değişimin karakterini ve derecesini belirleyen nedir? Bunlar, temelde üç etkene bağlı olmuştur. Birincisi, devrim başlamadan önce yönetimde bulunanlar ile sona erdiği andan itibaren yönetime gelenler arasındaki toplumsal farklılıklar; bu farklılıklar ne kadar büyükse, gündelik hayattaki değişimler de o kadar büyük olur. 1789-99 Fransız Devrimi'nde soyluluğun ve ruhbanın kaldırılması, 1830 Temmuz Devrimi'nde yönetici kadrolarda yapılan nispeten küçük değişikliklere göre çok daha kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. İkincisi, dönüşümün ölçüsü, devrim sırasında ortaya çıkan bölünmenin ne kadar derin olduğuna bağlıdır; yönetici kadroların tam anlamıyla parçalanması, ortalama olarak sonraki hayatta daha büyük değişimler meydana getirir. Sözgelimi Fransa'daki La Fronde'da (1648-53), mevcut monarşi sonunda yeniden iktidara gelse de, ortaya çıkan bölünmenin derinliği, yenilen taraflar özerk güçlerini yitirdiği için Fronde sonrası hayatı büyük ölçüde etkilemiştir. Üçüncüsü, devrimci durum sırasındaki mücadelelerin toplumsal hayata getirdiği yeni düzenlemelerin ölçüsü, ondan sonraki hayatta da köklü etkiler yaratmıştır. Özellikle, devrim sürecinde oluşan siyasi kurumların

devrim sonrasında kalıcı etkisi olur; 1640 İngiliz Devrimi'nde, Cromwell'in bütün o diktatörlüğüne ve 1660'ta monarşinin bütünüyle yeniden kurulmasına rağmen, parlamentonun mücadelelerde üstlendiği merkezî rol, hükümdar karşısında Tudor ya da Stuart dönemlerindekinden kesinlikle daha güçlü bir konuma gelmesini sağlamıştır.

Devrim kurallarının zaman içinde nasıl değiştiğini asla unutmamalıyız. İncelediğimiz tarihçeler, devrimci durumların (devlet denetiminde meydana gelen derin bölünmelerin) ve devrimci sonuçların (devlet iktidarının etkili biçimde el değiştirmesinin) koşullarıyla neticelerinin, kısmen birbirinden bağımsız olarak değişim geçirdiğini göstermektedir. Kimi dönemlerde ve yerlerde devrimci durumlar yaygın biçimde oluşurken ender olarak devrimci sonuçlar doğmuş; devrimci durumların sık gelişmediği dönemlerde ve yerlerde ise devlet iktidarının geniş ölçekte el değiştirmesi (göreceğimiz gibi bu süreç, hiçbir şekilde her zaman devrimci nitelikte değildir) nispeten yaygın görülmüştür. Mesela 17. yüzyıl Avrupa'sında arka arkaya devrimci durumlar patlak verdiği halde bunların hemen hemen hepsinde, çokbaşlı egemenlikle geçen kanlı bir dönemden sonra eski yöneticiler tekrar iktidarı ele geçirmeyi başarmıştı. Felemenkli ve Portekizli ayaklanmacıların 17. yüzyılda kazandığı başarılar, bu yenik devrimler çağında dikkate değer birer istisna oluşturuyordu.

1640'larda Fransa'daki La Fronde ile Katalonya ayaklanması bu açıdan örnek teşkil eder. La Fronde sırasında halk ittifakları iktidara el koyup Bordeaux ve diğer kentlerde önemli değişimler gerçekleştirdi. Ama sonunda XIV. Louis'nin annesi Anne d'Autriche, başdanışmanları Mazarin ve saraydan uzaklaştırılmış olan büyük soylular, aralarındaki farklılıklar üzerinde uzlaşmaya vararak halk direnişinin bütün gücünü kırdılar. Katalonya'da bölgesel iktidar sahipleri, Fransız yardımıyla on yılı aşkın süreyle kendi egemenliklerini kurdu, ancak sonunda eyalet ayrıcalıklarını kaybettikleri gibi Roussillon ile Cerdagne'ı da Fran-

sa'ya bırakarak tekrar Kastilya'nın hegemonyasına girdiler. Kalıcı bağımsızlık sağlamış olan Portekiz'de bile büyük ölçüde 1640 devrimi, taht üzerinde hak iddia eden birbirine rakip soylular arasındaki standart bir veraset mücadelesini andırıyordu.

Birkaç örnekte de devrimci durum oluşmadan devrimci sonuçlar ortaya çıktı. Hiç kuşkusuz devrimci durum olmaksızın iktidarın geniş çapta el değiştirmesine rastlanmıştı, ama bu ya (Britanya'da kapitalistlerin iktidarı gibi) onlarca yıl süren toplumsal değişim ve mücadeleyle gerçekleşiyordu, ya da ulusal otoritelerin yıkıcı savaşlarla uğraştığı dönemlerde, ulusal bir ölçekte olmaktan çok bölgesel düzeyde meydana geliyordu (1970'lerde Portekiz'de, askerî-sivil hizipler devleti ele geçirmek için birbirleriyle mücadele halindeyken, köylülerle zanaatkârların topraklara el koyup özerk kooperatifler oluşturması da buna örnektir). İktidarın bu yolla el değiştirmesi, yeterince hızlı ve/veya yeterince genel bir düzeyde gerçekleşmediği için devrimci olarak sınıflandırılmaz.

Bununla birlikte, kendisi devrimci nitelik taşımadığı halde kimi zaman devrimci sonuçlar doğuran beş durum söz konusudur: (1) Mevcut bir devletin, ondan çok farklı başka bir devlet tarafından istila edilmesi (Moğollar'ın Moskova Prensliği'ni fethetmesinde olduğu gibi); (2) genel bir savaşın anlaşmalarla sona ermesi (1815 Viyana Kongresi'yle Fransa'da Bourbon monarşisinin ve ona bağlı aristokrasinin tekrar kurulması); (3) büyük dış güçlerin ulusal siyasete müdahalesi (1919'da, Aleksandr Stamboliyski önderliğindeki Bulgar Halk Çiftçi Birliği'nin, I. Dünya Savaşı'nı kazanan İtilaf Devletleri'nin koruması altındaki seçimlerden zaferle çıkıp sonra toprak sahiplerinin iktidarına karşı saldırıya geçmesi); (4) bir yöneticinin iktidarı çok kısa sürede, planlı ve köklü biçimde yeniden düzenlemesi (1920'lerde Mustafa Kemal'in Türkiye'de başlattığı laikleşme ve Batılılaşma); (5) hakim bir sınıf ittifakının devletten desteğini çekmesi (İtalyan ve Alman burjuvazilerinin, faşislerin hemen hemen yasal yollardan iktidarı ele geçirmesine göz yumması). Beş durumda da yukarıdan

aşağı doğru kuvvet kullanılmasıyla iktidar, hızla yeni bir yönetici ittifakına geçmiştir. I. Dünya Savaşı'nda ve savaş sonrasında ülkenin parçalanmasını, ayrıca Sovyetler Birliği'nin 1920'lerde Türkiye'de gerçekleştirilen reformları önemli ölçüde himaye etmesini hesaba katacak olursak, Türkiye örneği aslında bu beş koşulun bileşimini sergilemektedir. Aynı şekilde, Bulgaristan'daki barışçı 1919 devrimi de, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle mağlup tarafta başlayan mücadelelerin dolaysız sonucuydu. Tam zamanında galip tarafa geçen Romanya'daki durum daha da iyiydi. Bu örneklerin hepsinde de savaşın ve askerî gücün çok büyük bir rolü vardı.

Bu tarihçeler, askerî örgütlenmenin, devrimci durumlar ile devrimci sonuçlar arasında etkili bir şekilde aracılık yaptığını göstermektedir: Aslında iktidarı ele geçirme yeteneği olmadığı halde mevcut yöneticilere meydan okuyan güçler, çoğu zaman yöneticilerin kendilerini geride bırakmasıyla devrimci durumlar yaratmış, ama taraflardan hiçbiri, ordu üzerinde etkili bir denetim kurmaksızın devlet iktidarını ele geçirememiştir. Avrupa'da pek çok köylü isyanı çıkmıştı, kendi silahlı kuvvetleri bulunan soylularla ya da yerel yönetimlerle işbirliğine yönelmeyen hiçbir başkaldırı hareketi ayakta kalamadı. Ordu örgütlenmesinin, genel olarak değişen devlet örgütlenmesiyle bağlantılı kendi tarihi olduğundan, devrimlerin gerçekleşme ihtimali ve karakteri de Avrupa devletlerindeki dönüşümlere paralel bir değişim geçirdi.

Bu genellemeler bile yetersiz, boş ve ömürsüzdür: Temsil etme iddiasında oldukları gerçeklere uzak istisnalarla başları derde girer hep; devrimci süreçlerin özü, doğru zamanda doğru yolda ilerlemek olduğu müddetçe, bunlar bir zamandan ve yoldan yoksun kalırlar. Gerçek düzenlilikler, devrimci durumlara ya da devrimci sonuçlara ilişkin evrensel koşulların ezberden tekrarlanmasında değil, ulusal siyaseti devletin korunmasız, yönetimin bölünmüş olduğu durumlara yaklaştıran veya böyle durumlardan uzaklaştıran mekanizmalarda bulunabilir. Bununla ilişkili meka-

nizmaların çoğu, devrime yaklaşsınlar ya da yaklaşmasınlar, devletlerin değişime uğradığı süreçler içinde gerçekleşir: Bunlar, veraset mekanizmaları, kaynak toplama mekanizmaları, devletle işbirliği sağlama mekanizmaları, savaş yapma mekanizmaları, çatışmaları çözme mekanizmalarıdır. Devrimci durumlar ve sonuçlar konusunda hâlâ geçerlilik taşıyan olası mekanizmaları hatırlayalım:

	Devrimci Durum		Devrimci Sonuç
1	Devletin ya da bir kesiminin denetimini ele geçirmek için birbirine rakip talepler ileri süren tarafların ya da böyle taraflardan oluşmuş ittifakların ortaya çıkması.	1	Yönetimdeki kişilerin çekilmesi.
2	Yurttaşların önemli bir kesiminin bu taleplri benimsemesi.	2	Devrimci ittifakların silahlı kuvvetleri ele geçirmesi.
3	Yöneticilerin, alternatif ittifakı ve/veya onun taleplerinin benimsenmesini önlemede yetersiz ya da gönülsüz olması.	3	Rejimin silahlı kuvvetlerinin saf dışı edilmesi ya da dağıtılması.
		4	Devlet aygıtının, devrimci bir ittifakın eline geçmesi.

Çeşitli devletlerde, bir yandan rutin siyasetin karakterini ve uzun vadede yerel topluluk, hami-himaye edilen, hanedan düzeyindeki devrimci durumlardan milliyetçiliğe ve sınıf ittifakına dayalı devrimci durumlara geçişi belirleyen ve bu olası koşulların hem gerçekleşme ihtimalini hem de izleyeceği yolu belirleyen mekanizmaları arka arkaya gözden geçirmiş bulunuyoruz.

Devrimin Beş Yüzyılı

Son bir kez geçmişe bakalım. İncelediğimiz 500 yıllık dönemde devrimci ritmi kabaca ortaya koyan Tablo 7.1, belli başlı her bölgede, yarım yüzyıllık dönemlerde en azından bir devrimci durumun oluştuğu yılları göstermektedir. Rakamlar, daha önce sunulan kronolojilerin sayısal özetinden başka bir şey değildir; ilke olarak "devrimci durum", önceden mevcut iktidara karşı ülke içinde ortaya çıkan muhalif(ler)in, devlete ait en az bir büyük bölge ya da yönetim birimini bir ay ya da daha uzun süreyle elinde tutması şeklinde tanımlanmıştır. Rakamlar, bu asgari koşullar dışında çatışmanın ölçeği, verilen kayıplar veya uzun vadedeki sonuçlar konusunda hiçbir veriyi yansıtmamaktadır; Sir Cahir O'Doherty önderliğindeki İrlanda ayaklanması (1608), tabloda Fransız Devrimi'nin bir tam yılı ile eşdeğerdir.

Tablo 7.1 Bölgeye ve döneme göre devrimci durumların süreleri (1492-1992)

Dönem	İber Felemenk	İber Yarımadası	Balkanlar ve Macaristan	Britanya Adaları	Fransa	Rusya	Toplam
1492-1541	23	9	9	19	0	1	61
1542-1591	26	6	6	28	22	2	90
1592-1641	19	3	12	13	26	22	95
1642-1691	2	27	23	20	25	24	121
1692-1741	1	14	19	3	5	10	52
1742-1791	9	2	3	2	5	12	33
1792-1841	8	36	34	6	10	4	98
1842-1891	0	22	21	0	4	2	49
1892-1941	0	36	16	6	0	7	65
1942-1991	0	2	16	23	2	2	45
Toplam	88	157	159	120	99	86	709

Bu yuvarlak rakamlara gereğinden fazla anlam ve önem de yüklememek gerekir. Birden çok devlet arasında meydana gelen ve taraflardan birinin, diğerinin zaten kendi egemenlik alanına tabi olduğu iddiasıyla ortaya çıktığı bütün savaşları katarak özellikle daha önceki yüzyıllar için toplam rakamları büyük ölçüde şişirmek de mümkündür. Görmüş olduğumuz gibi, 1700 dolaylarından önce devletler arasındaki savaşlar, iç savaşlar ve devrimci durumlar birbirlerinden o kadar net çizgilerle ayrılmamıştı. Bunun, birbiriyle ilişkili iki nedeni vardı: Birçok egemenlik alanının toprakları birbiriyle çakışıyordu ve çoğu zaman, şu ya da bu gerekçeyle bu egemenlik alanlarına bağlı bir toprak üzerinde hak iddia eden birileri ortaya çıkıyordu. Anlaşmazlık konusu topraklar üzerindeki fetih savaşlarını devrimci durumlar arasında sayarsak, hiç kuşku yok ki İber Yarımadası'ndaki toplam Felemenk, Fransa ve Britanya'yı, Balkanlar'ın toplamı İber Yarımadası'nı, Rusya'nın toplamı ise Balkanlar'ı bile geçecektir. Bu önemli sınıflandırmaları dikkate aldığımızda, elimizdeki rakamlar açıklamamızın önemli bir kısmını oluşturur. Açıklamamız gereken şudur: Devrimci durumlar açısından bölgeler arasında dikkate değer eşitsizlikler, devlet iktidarına sık sık meydan okunan bazı dönemlerde devrimci durumların büyük bir yoğunluk göstermesi.

Tabloyu, genel olarak siyasal çatışmaların bir ölçüsü olarak okumamalıyız. Sözgelimi Fransa, 1492'den 1541'e kadar hiçbir devrimci durum yaşamamıştır. Ama 1490'larda Fransa kralı, Bretanya dükünün kendisine başkaldıran bir vasal olduğunu öne sürerek bu topraklara zorla boyun eğdirmekteydi. Aynı dönemde Fransız askerleri, İtalyan topraklarını kralları adına istila etmekle meşguldü. On altıncı yüzyılın başlarında kentlerde de sık sık ayaklanmalar çıkıyordu; mesela 1514'te Agen'in belediye vergilerine karşı ayaklanması, 1529'da Lyon'u sarsan bir halk Komün'ünün ya da büyük Rebeine'in ilanıyla sonuçlandı; o dönemde "çoğunluğunu vasıfsız işçilerin, kadınların ve yeniyetme delikanlıların oluşturduğu yaklaşık 2.000 kişi belediyenin tahıl

ambarını, yöredeki Fransisken manastırını ve bazı zenginlerin evlerini yağmaladı; evi yağmalananlardan biri de, Lyon'un ilk hümanistlerinden olan hekim ve eski konsül Symphorien Champier'ydi" (Davis 1975: 27-28). Ele aldığımız bölgelerden birinde devrimci durumlara sık rastlanmış olması, silah olsun ya da olmasın genel çatışma düzeyinin değil, toplulukların uyumlu bir şekilde bir araya gelerek devlet iktidarına meydan okumasının, devlete içten içe kin duyarak şikâyet etme veya pasif direniş karşısında elverişli ve çekici bir alternatif haline geldiğinin göstergesidir.

Dar bir çerçeveden bakıldığında, incelediğimiz bölgeler içinde devrimci yılların en çok olduğu yer Balkanlar'dır: İber Yarımadası'ndaki 157 yıla karşılık 159 yıl. Bu iki bölgede, 1492 ile 1991 arasındaki yılların neredeyse üçte biri devrimci durumlarla geçmişti. Hatta Felemenk bile her altı yıldan birinde devrim yaşadı. Ama Balkan ve İber yarımadalarında devrimci durumların sıklığı, 1930'ların ortalarına kadar devam etti; Felemenk'te ise Vestfalya Antlaşması'yla (1648) diğer ülkeler bağımsız Felemenk Cumhuriyeti'ni resmen tanıdığında, devrimci durumlar neredeyse ortadan kalkmıştı.

Felemenk'te bütün bu dönem boyunca oluşan devrimci durumların büyük çoğunluğu, özgürlüklerini korumaya çalışan burjuvalar ile monarşik denetime daha yakın bir sistem kurma çabasındaki krallık ya da aristokrasi güçlerinin karşı karşıya gelmesine dayanıyordu. Bunların hiçbiri, ezilen sınıfların devlet denetimini kendilerini ezenlerin elinden alma mücadelesi şeklindeki klasik devrim imajına benzerlik göstermiyordu. Üstelik 16. ve 17. yüzyıldaki hanedanların hizmetinde olmadığı müddetçe, ordunun iktidarı ele geçirmesi Felemenk'in devrim tarihinde hiçbir rol oynamadı. Felemenk, 1648 öncesinde yerel topluluk, hami-himaye edilen ve hanedan düzeyinde gelişen çok sayıda devrimci durumdan, sonraki dönemlerde sınıf ittifakına dayalı ya da ulusal düzeydeki bir avuç devrime kesin bir geçiş yaptı.

Öte yandan İber Yarımadası'nda, 1492'den 1640'lara kadar

ender olarak ortaya çıkan devrimci durumlar, Otuz Yıl Savaşı'nın sonuna doğru çoğaldı. Dalgalanmalar olduysa da, 20. yüzyılın ortalarına kadar sıklıklarını korudular. Bu açıdan İber ve Balkan yarımadaları birbirine benziyordu. Felemenk, Fransa ve (İrlanda'daki mücadelelerin tek başına önemli bir kategori oluşturduğu) Britanya'dan çok daha farklı bir model izlediler. Bu üç bölgede, modern devletin ilk oluşum yıllarında kabaca her dört yıldan birinde devrimci durumlar gelişti; daha sonra devrimci durumlar, zaman zaman çok daha şiddetli hale gelmekle birlikte seyrekleşti. 1640'tan sonraki bütün temel yönetimlerde çok az açık bölünmenin yaşandığı Felemenk, bu durumun uç örneğini oluşturuyordu. Fransa ikisi arasında bir konumdaydı; devrim yılları büyük ölçüde 16. ve 17. yüzyıllarda yoğunlaşmakla birlikte, 18. ve 19. yüzyıllarda da büyük devrimler oldu. İngiltere ile İrlanda arasında günümüzde de devam eden ezeli mücadele olmasaydı, Britanya modeli de zamanlama açısından büyük ölçüde Felemenk'inkine benzeyecekti.

Çok daha farklı bir yol izleyen Rusya'da devrimci durumlar, 17. yüzyılda sıklaştı, 18. yüzyılda kalıcılaştı ve ondan sonra yönetimde daha az ama daha şiddetli bölünmeler oldu. Rusya'nın 16. yüzyılda arz ettiği barışçı görünümün bir bakıma yanıltıcı olduğu kesindir; zira Moskova Prensliği ve komşuları o yüzyılı neredeyse aralıksız fetih savaşları ve savunma harekâtlarıyla geçirmişti. Büyük İvan ile halefleri bir Rus imparatorluğu kurarken, korunmasız komşularından çok eskiden uysal olan tebaalarına yönelttikleri silahlı mücadelenin oranı da önemli bir artış gösterdi. Yine de her zaman olduğu gibi bu sınıflandırma, tam da varmak istediğimiz noktaya götürmektedir bizi: Avrupa devletleri ile devlet sistemlerinde meydana gelen değişimlerin, devrimin biçimini ve sıklığını derinden etkilediğinin kabulüne.

Bu tarihçelerin kafa karıştırıcı bir özelliği vardır. Devrimci durumların yerel topluluk, hami-himaye edilen, hanedan vb düzeyinde diye sınıflandırılmasında, bunların toplumsal tabanları

içinde iki boyuta göre bağlantıların geçerli olduğunu hatırlayalım: Dolaylı-dolaysız toplumsal ilişkiler, ortak toprak-ortak çıkar. Devletlerin kapsamının nasıl genişlediği ortadayken, devrimci aktörler arasındaki dolaylı bağlantıların giderek baskın olmasına şaşırmamamız gerekir. Ama devlet yapısındaki uzmanlaşmanın ve ulusal ölçekte çıkar gruplarına dayalı bir siyasetin gelişmesinin, devrimci dayanışma zemini olarak ortak toprağın önemini azaltacağını da bekliyor olabilirdik.

Oysa tam tersi oldu. On altıncı ve 17. yüzyılda birçok devletin devrimci eyleme kışkırttığı yerel topluluklar (mesela aykırı dinsel cemaatler) tarih sahnesinden çekilmiş olduğu halde, ortak miras ve coğrafi yoğunluk temelinde ulusal iktidar üzerinde hak iddialarıyla ortaya çıkan başka gruplar onların yerini fazlasıyla doldurmuştur. 1992'de bile mevcut Avrupalı yöneticilere en güçlü biçimde meydan okuyanlar, hâlâ sınıf ittifakları ya da başka çıkarlar temelinde bir araya gelmiş topluluklar değil, ulusal olduğu kabul edilen gruplardır.

Niye? Avrupa devletlerinin 18. ve 19. yüzyıllarda yaşadığı değişim süreci, günümüzde toprak çıkarlarının ulusal ölçekte tekrar öne çıkmasını açıklamaktadır. Yerleşik genel erkek nüfustan daimi ulusal ordular toplamaya başlanmasından itibaren, Avrupalı yöneticiler topraklarını ve barındırdıkları kaynakları çevrelemiş, sonra doğrudan tebaalarını homojenleştirmeye, disipline etmeye ve yönetmeye girişmişlerdi. Nüfustan sağlanacak askerî araçlarla ilgili pazarlıkların sonucunda devlete karşı yurttaşlık ve yurttaşların hak iddiaları ortaya çıktı, devlet üzerinde güç sahibi çıkar gruplarının oluşumunu hızlandırdı, böylelikle de bu çıkar gruplarını zorunlu olarak ulusal siyasetteki rutin oyunların içine çekti. Öte yandan merkezileşmiş toprak yönetimi, doğrudan yönetim ve kültürel düzeyde ulusallaşma ilkeleri de genellikle, devletin kültür politikalarıyla empoze edilenin dışında bir ortak köken iddiasıyla ortaya çıkan toplulukları ulusal siyasetin dışına itti.

Bu toprakta paradoks kök salmıştı: Aynı süreçler hem dev-

let statüsünü daha değerli hale getiriyor, hem devleti ortak köken eksenine yerleştiriyor, hem de potansiyel olarak ortak kökene sahip büyük çoğunluğun devlet olma hakkını elinden alıyordu. Böylelikle marjinalleşmiş "dar" kimliklerin çoğunun savunucuları devlet olma çabalarında yenilgiye uğrarken, birkaçı da bunu başaracaktı. Savaşların sonunda imparatorlukların dağılması ve milliyet etkenine büyük bir dikkat göstererek sınırların yeniden düzenlenmesi, bu birkaç grubu geriye kalanlar için model haline getirdi; özellikle de çifte kültürlülüklerine çok fazla yatırım yapmış, şimdi ise varlıkları yeni ulusal ve yeni dar kimliklere aykırı düşen aydınlarla başka toplumsal aracılar için. Başkalarıyla eşit koşullarda ulusal elite katılabilen bölgesel elitler, bu süreçte dar kimliklere sıkışmış yoldaşlarını terk ettiler, ama ulusal arenada daha aşağı bir konuma düştüklerini fark edenler de ateşli birer milliyetçi haline geldi.

Bununla birlikte, devlet kurmaya çalışan milliyetçiliğin yakın zamanlarda gösterdiği patlamaya rağmen, uzun vadede milliyetçiliğin düşüş göstereceğini işaret eden kimi değişimler vardır. Bunların en önemlisi, Avrupa devletlerinin 200 yıl önce çok yaygın biçimde gelişen bir yeteneğini, sermaye, işgücü, mallar, hizmetler, para ve kültürü bu kadar ileri bir düzeyde çevreleme kapasitesini giderek yitirimesidir. İki yüzyıl boyunca, kesin biçimde tanımlanmış sınırlar içindeki kaynakları denetim altında tutma, ele geçirme ve biriktirimede dikkate değer bir başarı gösteren Batılı devletler, genel olarak işgücü, sermaye, uyuşturucu, teknoloji ve para göçü üzerindeki denetimlerini korumakta güçlüklerle karşı karşıyadır bugün. Bunların hepsi de gitgide uluslararası bir nitelik ve hareketlilik kazanmaktadır.

Avrupa Topluluğu, sermayenin, malların ve işgücünün serbest dolaşımını fiilen daha da ileri götürerek, ortak bir para birimi oluşturarak ve üyelerini birörnek refah politikaları izlemeye zorlayarak bu güçlükleri daha da artırmaktadır. Uzun vadede bu baskılar, tek tek devletlerin özerkliğini ve çevreleme yeteneğini

zedeleyecek, ayrı finans, refah ve ordu konusunda ayrı politikalar izlemeyi bütün devletler için son derece güç bir hale getirecek, böylelikle de ulusal devlet aygıtını denetim altında tutmanın göreli üstünlüğünü azaltacaktır. Fransız Devrimi döneminde ve daha sonra devletlerin bir araya topladığı birçok faaliyetin tekrar birbirinden ayrılması, sözgelimi sermayenin, herhangi bir devletin çıkarlarından oldukça bağımsız bir işleyiş göstermesi çok mümkündür. Bunlar gerçekleşirse, hem devlet öncülüğünde milliyetçiliği hem de devlet kurmaya çalışan milliyetçiliği teşvik eden unsurlar hızla gerileyecektir.

Bunun akla yakın ve ironik bir sonucu, artık devlet otoritesine meydan okumanın ve siyasal özerklik için mücadele etmenin yükünden kurtulan kültürel partikülerizmlerin çoğalması olabilir. Gelecekte kültürel çoğulculuk, pekala ekonomik ve siyasi gücün çok büyük birimlere devredilmesine paralel bir gelişme gösterebilir; artık 200 yıldır bildiğimiz şekliyle türdeş ve pekişmiş devletler olmayacaktır. Bazı kimselerin taze kan bulan devrimci milliyetçilik çağı olarak gördüğü dönem, bu tür milliyetçiliğin kesin çöküşüne açılacak bir çağın ilk evresi olabilir.

Kaynakça

Buradaki liste, sadece metinde alıntı yapılan çalışmaları içermektedir. Daha genel bir kaynakça için, Charles Tilly'nin "A Bibliography of European Revolutions, 1492-1992" (Avrupa Devrimleri Bibliyografyası, 1492-1992) adlı çalışmasına bakınız; Tez No. 149, Center for Studies of Social Change, New School for Social Research (Yeni Toplumsal Araştırma Okulu, Toplumsal Değişim Araştırmaları Merkezi), Eylül 1992.

Alefirenko, P. K. (1958): Krest'ianskoie dvizhenie i krest'ianskii vopros v Rossii v 30-50-x godax XVIII veka. Moskova: Nauk.

Amann, Peter (1962): "Revolution: A Redefinition", Political Science Quarterly 77: 36-53.

Arendt, Hannah (1963): On Revolution. New York: Viking.

Aya, Rod (1990): Rethinking Revolutions and Collective Violence. Studies on Concept, Theory, and Method. Amsterdam: Het Spinhuis.

Aylmer, G. E. (1986): Rebellion or Revolution? England 1640- 1660. Oxford University Press.

Baechler, Jean (1970): Les phénomènes révolutionnaires. Paris: Presses Universitaires de France.

Bairoch, Paul (1976): "Europe's Gross National Product: 1800- 1975", Journal of European Economic History 5: 273-340.

Bercé, Yves-Marie (1974): Histoire des Croquants. Étude des soulèvements populaires au XVIIe siècle dans le sud-ouest de la France, 2 cilt, Paris: Droz.

____ (1980): Révoltes et Révolutions dans l'Europe moderne. Paris: Presses Universitaires de France.

Berend, Iván & György Ránki (1977): East Central Europe in the 19th and 20th Centuries. Budapeşte: Akademiai Kiado.

Blickle, Peter (1981): The Revolution of 1525. The German Peasants' War from a New Perspective. Baltimore: Johns Hopkins University Press. Almanca ilk baskısı 1977.

____ (1987): "Communal Reformation and Peasant Piety: The Peasant Reformation and its Late Medieval Origins", Central European History 20: 216-28.

____ (1988): Unruhen in der ständischen Gesellschaft, 1300- 1800. Enzyklopädie Deutscher Geschichte, cilt I. Münih: Oldenbourg.

Bois, Paul (1981): "Aperçu sur les causes des insurrections de l'Oust à l'époque révolutionnaire", J.-C. Martin (der.), Vendée-Chouannerie, s. 121-26. Nantes: Reflets du Passé.

Braddick, Michael (1991): "State Formation and Social Change in Early Modern England: A Problem Stated and Approaches Suggested", Social History 16: 1-18.

Brady, Thomas A. Jr. (1985): Turning Swiss. Cities and Empire, 1450-1550. Cambridge: Cambridge University Press.

Brinton, Crane (1938): The Anatomy of Revolution. New York: Norton.

Broeker, Galen (1970): Rural Disorder and Police Reform in Ireland, 1812-36. Londra: Routledge & Kegan Paul.

Chandler, Tertius & Gerald Fox (1974): 3000 Years of Urban Growth. New York; Academic Press.

Charlesworth, Andrew (1983): der., An Atlas of Rural Protest in Britain, 1548-1900. Londra: Croom Helm.

Chassin, Charles-Louis (1892): La préparation de la guerre de Vendée, 3 cilt. Paris: Dupont.

Clark, J. C. D. (1986): Revolution and Rebellion. State and Society in England in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, Samuel D. & J. S. Donnelly (1983): der., Irish Peasants: Violence and Political Unrest, 1780-1914. Madison: University of Wisconsin Press.

Clay, C. G. A. (1984): Economic Expansion and Social Change: England 1500-1700, 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press.

Comaroff, John (1991): "Humanity, Ethnicity, Nationality: Conceptual and Comparative Perspectives on the U.S.S.R.", Theory and Society 20: 661-88.

Cornwall, Julian (1977): Revolt of the Peasantry 1549. Londra: Routledge & Kegan Paul.

Cronin, James E. (1991): The Politics of State Expansion. War, state and society in the twentieth century Britain. Londra: Routledge.

Davis, Natalie Zemon (1975): Society and Culture in Early Modern France. Berkeley: University of California Press.

Dawson, Philip (1972): Provincial Magistrates and Revolutionary Politics in France, 1789-1795. Cambridge: Harvard University Press.

Dekker, Rudolf (1982): Holland in beroering. Oproeren in de 17de en 18de eeuw. Baarn: Amboeken.

Dietz, Frederick C. (1932): English Public Finance 1558-1641. New York: Century.

Dunn, John (1989): Modern Revolutions, An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon, 2. baskı. Cambridge: Cambridge University Press.

Eisenstadt, S. N. (1992): "The Breakdown of Communist Regimes", Daedalus 121(2): 21-42.

Fitzpatrick, David (1985): "Review Essay: Unrest in Rural Ireland", Irish Economic and Social History 12: 98-105.

Fitzpatrick, Sheila (1982): The Russian Revolution 1917-1932. Oxford: Oxford University Press.

Fletcher, Anthony (1968): Tudor Rebellions. Londra: Longman.

Forrest, Alan (1975): Society and Politics in Revolutionary Bordeaux. Oxford: Oxford University Press.

Friedrich, Carl J. (1966): der., Revolution. New York: Atherton.

Furet, François (1989): "L'idée démocratique est l'avenir de l'idée socialiste", (görüşme) Le Monde de la Révolution Française, sayı 1, s. 28.

____ & Mona Ouzouf (1989): der., A Critical Dictionary of the French Revolution. Cambridge: Harvard University Press.

Gambrelle, Fabienne & Michel Trebitsch (1989): der., Révolte et société. Actes du Colloque d'Histoire au Présent, Paris mai 1988, 2 cilt. Paris: Histoire au Présent.

Goldstone, Jack A. (1986): "Introduction: The Comparative and Historical Study of Revolutions", Jack A. Goldstone (der.), Revolutions. Theoretical, Comparative, and Historical Studies, s. 1-17. San Diego: Harcourt Brace Jovanovich.

____ (1991): Revolution and Rebellion in the Early Modern World. Berkeley: University of California Press.

Greenfield, Liah (1990): "The Formation of the Russian National Identity: The Role of Status Insecurity and Ressentiment", Comparative Studies in Society and History 32: 549-91.

Greer, Donald (1935): The Incidence of the Terror during the French Revolution. Cambridge: Harvard University Press.

Griffiths, Gordon (1960): "The Revolutionary Character of the Revolt of the Netherlands", Comparative Studies in Society and History 2: 452-72.

Hanson, Paul R. (1989): Provincial Politics in the French Revolution. Caen and Limoges, 1789-1794. Baton Rouge: Louisiana State University Press.

't Hart, Marjolein (1989): "Cities and Statemaking in the Dutch Republic, 1580-1680", Theory and Society 18: 663- 88.

____ (1990): "Public Loans and Lenders in the Seventeenth Century Netherlands", Economic and Social History in the Netherlands, cilt I, s. 119-40. Amsterdam: Nederlandsch Economisch-Historisch Archief.

____ (1991): "'The Devil or the Dutch': Holland's Impact on the Financial Revolution in England, 1643-1694", Parliaments, Estates and Representation 11: 39-52.

Heller, Henry (1991): Iron and Blood. Civil Wars in Sixteenth- Century France. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Hirst, Derek (1986): Authority and Conflict. England, 1603- 1658. Cambridge: Harvard University Press.

Hobbes, Thomas (1990): Behemoth or the Long Parliament. Chicago: University of Chicago Press. Yaklaşık 1668'de tamamlanmış, ilk resmî baskısı 1682'de yapılmıştır.

Hobsbawm, E. J. (1986): "Revolution", Roy Porter & Mikulas Teich (der.), Revolution in History, s. 5-46. Cambridge: Cambridge University Press.

Hood, James N. (1971): "Protestant-Catholic Relations and the Roots of the First Popular Counterrevolutionary Movement in France", Journal of Modern History 43: 245-75.

____ (1979): "Revival and Mutation of Old Rivalries in Revolutionary France", Past and Present 82: 82-115.

Jesenne, Jean-Pierre (1987): Pouvoir au village et Révolution. Artois 1760-1848. Lille: Presses Universitaires de Lille.

van Kalken, Frans (1946): Histoire de Belgique des origines à nos jours. Brüksel: Office de Publicité.

Kennedy, William (1964): English Taxation 1640-1799. An Essay on Policy and Opinion. New York: Augustus Kelley. İlk kez 1913'te yayınlanmıştır.

Kimmel, Michael S. (1990): Revolution. A Sociological Interpretation. Philadelphia: Temple University Press.

Knecht, R. J. (1989): The French Wars of Religion 1559-1598. Londra: Longman.

Koenker, Diane P. & William G. Rosenberg (1989): Strikes and Revolution in Russia, 1917. Princeton: Princeton University Press.

Kossmann, E. H. (1978): The Low Countries 1780-1940. Oxford: Clarendon Press.

Laitin, David D., Roger Petersen & John W. Slocum (1992): "Language and the State: Russia and the Soviet Union in Comparative Perspective", Alexander J. Motyl (der.), Thinking Theoretically About Soviet Nationalities. History and Comparison in the Study of USSR, s. 129-68. New York: Columbia University Press.

Laqueur, Walter (1968): "Revolution", International Encyclopedia of the Social Sciences 13: 501-07. New York: Macmillan.

Lebrun, François & Roger Dupuy (1985): der., Les résistances à la Révolution. Paris: Imago.

LeDonne, John P. (1991): Absolutism and Ruling Class. The Formation of the Russian Political Order 1700-1825. New York: Oxford University Press.

Le Goff, Jacques & Jean-Claude Schmitt (1981): der., Le Charivari. Paris: Mouton.

Le Goff, T. J. A. & D. M. G. Sutherland (1984): "Religion and Rural Revolt in the French Revolution: An Overview", János M. Bak & Gerhard Benecke (der.), Religion and Rural Revolt, s. 123-46. Manchester: Manchester University Press.

Lenin, V. I. (1967): Selected Works, 3 cilt. New York: International Publishers.

Lepetit, Bernard (1988): Les villes dans la France moderne (1740-1840). Paris: Albin Michel.

Leroy-Beaulieu, Anatole (1990): L'Empire des tsars et les Russes, 3 cilt. Paris: Robert Laffont. İlk kez 1881-89'da yayınlanmıştır.

Le Roy Ladurie, Emmanuel & Michel Morineau (1977): Histoire économique et sociale de la France. Tome I: de 1450 à 1660. Second Volume: Paysan-

nerie et croissance. Paris: Presses Universitaires de France.
Lesthaeghe, Ron J. (1977): The Decline of Belgian Fertility, 1800-1970. Princeton: Princeton University Press.
Levy, Jack S. (1983): War in the Modern Great Power System, 1495-1975. Lexington: University Press of Kentucky.
Lewis, Gwynne & Colin Lucas (1983): der., Beyond the Terror. Essays in French Regional and Social History, 1794-1815. Oxford: Clarendon Press.
Luard, Evan (1987): War in International Society. New Haven: Yale University Press.
Lucas, Colin (1973): The Structure of the Terror: The Example of Javogues and the Loire. Londra: Oxford University Press.
Lyons, Martyn (1980): Révolution et Terreur à Toulouse. Toulouse: Privat.
MacCulloch, Diarmaid (1979): "Kett's Rebellion in Context", Past and Present 84: 36-59.
McPhail, Clark (1991): The Myth of the Madding Crowd. New York: Aldine De Gruyter.
McPhee, Peter (1988): "Les formes d'intervention populaire en Roussillon: L'exemple de Collioure, 1789-1815", Centre d'Histoire Contamporaine du Languedoc Méditerranéen et du Roussillon. Les pratiques politiques en province à l'époque de la Révolution française, s. 235-52. Montpellier: Publications de la Recherche, Université de Montpellier.
Manning, Roger B. (1988): Village Revolts. Social Protest and Popular Disturbances in England, 1509-1640. Oxford:
Clarendon Press.
Markoff, John (1985): "The Social Geography of Rural Revolt at the Beginning of the French Revolution", American Sociological Review 50: 761-781.
Martin, Jean-Claude (1987): La Vendée et la France. Paris: Le Seuil.
Mironov, B. N. (1985): Khlebn'ie tsen'i v Rossii za dva stoletiia (XVIII-XIX vv.). Leningrad: Nauka.
Moody, T. W. & F. X. Martin (1987): der., The Course of Irish History, gözden geçirilmiş baskı. Cork: Mercier Press.
Mousnier, Roland (1967): Fureurs paysannes: les paysannes dans les révoltes du XVIIe siècle (France, Russie, Chine). Paris: Calmann-Lévy.
Nahaylo, Bohdan & Victor Swoboda (1990): Soviet Disunion. A History of the Nationalities Problem in the USSR. New York: Free Press.
Nell, Edward (1991): "Demand and Capacity in Capitalism and Socialism" Tez No. 22, Ekonomi Politik Programı, New School for Social Research.
O'Brien, Conor Cruise (1989): "Nationalism and the French Revolution", Geoffrey Best (der.), The Permanent Revolution. The French Revolution and its Legacy, 1789-1989, s. 17-48. Chicago: University of Chicago Press. İlk kez 1988'de yayınlanmıştır.
O'Brien, Patrick K. (1988): "The Political Economy of British Taxation, 1660-1815", Review 41: 1-32.

____ (1989): "The Impact of the Revolutionary and Napoleonic Wars, 1793-1815, on the Long-run Growth of the British Economy", Economic History Review 12: 335-95.

Østergard, Uffe (1992): "Peasants and Danes: The Danish National Identity and Political Culture", Comparative Studies in Society and History 34: 3-27.

Palmer, R. R. (1959, 1964): The Age of the Democratic Revolution, 2 cilt, Princeton: Princeton University Press.

Palmer, Stanley H. (1988): Police and Protest in England and Ireland 1780-1850. Cambridge: Cambridge University Press.

Popovsky, Linda S. (1990): "The Crisis over Tonnage and Poundage in Parliament in 1629", Past and Present 126: 44- 75.

Prevenier, Walter & Wim Blockmans (1985): The Burgundian Netherlands. Anvers: Fonds Mercator.

Richardson, R. C. (1977): The Debate on the English Revolution. New York: St. Martin's.

Rosenberg, Harriet G. (1988): A Negotiated World: Three Centuries of Change in a French Alpine Community. Toronto: University of Toronto Press.

Rowen, Herbert H. (1972): der., The Low Countries in Early Modern Times. New York: Harper & Row.

Rozman, Gilbert (1976): Urban Networks in Russia 1750-1800 and Premodern Periodization. Princeton: Princeton University Press.

Rule, James B. (1989): Theories of Civil Violence. Berkeley: University of California Press.

____ & Charles Tilly (1972): "1830 and the Unnatural History of Revolution", Journal of Social Issues 28: 40-76.

Russell, Conrad S. R. (1982): "Monarchies, Wars, and Estates in England, France, and Spain, c. 1580-c. 1640", Legislative Studies Quarterly 7: 205-20.

____ (1990): The Causes of the English Civil War. Oxford: Clarendon Press.

____ (1991): The Fall of the British Monarchies 1637-1642. Oxford: Clarendon Press.

Scott, William (1973): Terror and Repression in Revolutionary Marseilles. New York: Barnes & Noble.

Shanin, Theodor (1986): The Roots of Otherness: Russia's Turn of Century, 2 cilt. New Haven: Yale University Press.

Stone, Lawrence (1972): The Causese of the English Revolution, 1529-1642. Londra: Routledge & Kegan Paul.

Sugar, Peter F. (1990): der., A History of Hungary. Bloomington: Indiana University Press.

Swanson, Guy E. (1967): Religion and Regime. A Sociological Account of the Reformation. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Tarrow, Sidney (1989): Struggle, Politics, and Reform: Collective Action, Social Movements, and Cycles of Protest. Tez No. 21, Batı Toplumlan Programı. Ithaca: Center for International Studies, Cornell Üniversitesi.

____ & Sarah Soule (1991): "Acting Collectively, 1874-49: How the Repertoire of Collective Action Changed and Where it Happened", Social Science History Association'a sunulan yayınlanmamış tez, New Orleans.

Thompson, E. P. (1972): "Rough Music: Le Charivari anglais", Annales; Economies, Sociétés, Civilisations 27: 285-312.

Tilly, Charles (1982): "Britain Creates the Social Movement", James Cronin & Jonathan Schneer (der.), Social Conflict and the Political Order in Modern Britain, s. 21-51. Londra: Croom Helm.

____ (1984): "Demographic Origins of the European Proletariat", David Levine (der.), Proletarianization and Family History, s. 1-85. Orlando: Academic Press.

____ (1986): The Contentious French. Cambridge: Harvard University Press.

____ (1991a): "From Mutiny to Mass Mobilization in Great Britain, 1758-1834", Tez No. 109. Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, Mart.

____ (1991b): "Revolution, War, and Other Struggles in Great Britain, 1789-1815", Tez No. 127. Center for Studies of Social Change, New School for Social Research, Eylül.

Tracy, James D. (1985): A Financial Revolution in the Habsburg Netherlands. Renten and Renteniers in the County of Holland, 1515-1565. Berkeley: University of California Press.

Troçki, Lev (1932): The Russian Revolution. New York: Simon & Schuster.

Underdown, David (1985): Revel, Riot, and Rebellion. Popular Politics and Culture in England 1603-1660. Oxford: Clarendon Press.

Verdery, Katherine (1991): "Theorizing Socialism: A Prologue to the 'Transition'", American Ethnologist 18: 419-39.

de Vries, Jan (1984): European Urbanization 1500-1800. Cambridge: Harvard University Press.

Wallerstein, Immanuel (1974-89): The Modern World System, 3 cildi tamamlanmıştır. New York: Academic Press.

Watkins, Susan Cotts (1990): From Provinces into Nations. Princeton: Princeton University Press.

Winter, J. M. (1986): The Great War and the British People. Cambridge: Harvard University Press.

Wuthnow, Robert (1989): Communities of Discourse. Ideology and Social Structure in the Reformation, the Enlightenment, and European Socialism. Cambridge: Harvard University Press.

Zagorin, Perez (1982): Rebels and Rulers, 1500-1660, 2 cilt. Cambridge: Cambridge University Press.

Bu kitapta Charles Tilly, Avrupa tarihinin, savaş, ayaklanma ve bastırmalarla, devlet ve imparatorlukların doğuş ve mücadeleleriyle ve kentleşme, zenginleşme ve sanayileşme ile tanımlanabilecek son beş yüzyıllık bir dönemini yeniden yorumlamaktadır. Devrimler ve devrimlerin köken bakımından hedefleri ve başaramadıkları, zaman içinde ve yöre, politika ve kültür açısından yarattığı çeşitli sonuçlar üzerinde odaklaşmaktadır. Koşulların yarattığı durumlar yüzünden başarısızlığa uğrayan devrimci süreçleri anlayabilme arayışında, büyük devrimlerin Avrupa'nın uzun vadeli tarihindeki ve genel olarak da dünya tarihindeki yerini gösteriyor.

Kitap, devrimin niteliği ve yazarın yanıtlamaya gayret edeceği soruların tartışılmasıyla başlıyor ve Avrupa'da 1492 ile günümüz arasında meydana gelen siyasal ve toplumsal değişimleri aktararak sürüyor. Daha sonraki bölümlerde Hollanda–Belçika yöresinde, İberik yarımadasında ve Balkanlarda (3. Bölüm), 17. yüzyılda İngiltere adalarında (4. Bölüm), özellikle 1750'den sonra Fransa'da (5. Bölüm) ve daha sonra da 20. yüzyılda Rusya'da ortaya çıkan devrimci durumların nedenlerini ve sonuçlarını inceliyor ve karşılaştırıyor.

Son bölümde de yazar, Orta ve Doğu Avrupa'da bu yakınlarda oluşan ulusal devrimlerle Avrupa Topluluğu içindeki uluslarüstü hareketleri karşılaştırıyor. Yazar, tersine bazı belirtilere rağmen bireyci kültürlerin yeniden doğuşunun, kendisi de başlı başına bir devrimci süreç olan devrimci milliyetçiliğin gerilemesiyle atbaşı ilerleyeceğini ve bunun da Avrupa'nın geleceğini derinden etkileyeceğini savunuyor.

ISBN 975-414-303-X
9 789754 143034